STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GODINA II.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Suradnici časopisa „Starohrvatska Prosvjeta“

kroz god. 1896.

---

1. Kaer pop Petar, dušobrižnik u Skradinu.
2. Marun o. Luigj, Franovac u Kninu.
3. Peričić dr. B., liječnik u Šibeniku.
4. Preradović pl. Dušan, c. i kr. vojnički pomorski častnik u Pulju.
5. Radić Frano, učitelj tehničkog tečaja u Korčuli.
6. Rossi Antun, pučki učitelj u Škaljarim kod Kotora.
7. Vuletić-Vukasović Vid, gradjanski učitelj u Korčuli.
8. Vulović Srećko, gimnazijalni profesor u Kotoru.
9. † Zlatović o. Stjepan, Franovac, exprovincial.

Sadržaj „Starohrvatske Prosvjete“

Glasila Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.

God. II. — 1896.

Srebrne ostruge i saponi iz staro-hrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ
TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 1.

U KNINU 1896.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Našim čitaocima.

Dok ovim svezkom *„Starohrvatska Prosvjeta“* stupa u svoju *drugu godinu* obstanka, dozvolit će nam prijazni čitaoci, da im na obaviest priobćimo misli i namjere, koje nas zaokupljaju pri početku izdavanja ovog drugog tečaja. Kazat ćemo u kratko, jer prostor časopisa smatramo zajedničkim krvavo stečenim narodnim blagom, koje ne ćemo i ne smijemo da razsipljemo suvišnim riečima, a nadamo se, da će nas svaki ipak dobro razumjeti.

Hvala neumornom nastojanju čč. gg. družtvenih povjerenika i blagodarnom odzivu hrvatskoga naroda, koji je vazda spravan svojim novcem da podupire svaki plemeniti podhvat, od kojega se pravom može očekivati, da će blagotvorno djelovati na procvat i napredak vlastite mu prosvjete. Ovaj je časopis, kao naše društveno glasilo, prokrčio već sebi put širom hrvatske domovine, a dobrostivo primljenom zamjenom glasila raznih navlaš slavenskih učenih družtava, našao je pristupa i u mnoge naučne krugove u monarhiji i u inozemstvu.

Mnogostručne su i težke zadaće, što su ih podpisani dogovorno postavili „Starohrvatskoj Prosvjeti“, kao što se razabire po „Programu“ na čelu prvog svezka prvoga tečaja, gdje je rečeno, da se hoće osnovati *strukovni časopis, koji bi ne samo hrvatske spomenike razsvjetljivao, nego bi se još bavio u širokom smislu rieči ostalim prosvjetnim prilikama Hrvata u najdavnijim i najslavnijim danima, te da će se dakle „Starohrvatska Prosvjeta“ baviti izključivo svim prosvjetnim prilikama hrvatskoga naroda kroz razdoblje od VII. do XII. vieka i samo uzgredno da će se doticat i poznije njegove dobe.* — U koliko je pak uredništvo sa znanstvenim odborom i ostalim suradnicima bilo dosad vierno iztaknutom programu, kolikom je srećom, kolikim li uspjehom počelo riešavati postavljene zadaće, čednost nam ne dopušta da sami sudimo. Neprikrivenim zadovoljstvom, koje će nas bodriti u daljem radu, čast nam je samo zabilježiti, da su se javno mnienje i bezpristrana strukovna, domaća i vanjska, kritika posve povoljno izrazili i o sadržaju i o vanjskoj opremi dosad izašlih svezaka ovog časopisa. Ipak nas tolika hvala ne uznosi, nego dapače razumijemo, da nas je javna kritika poštedila i da je bila prema nama i obzirna i blaga; te priznajemo, da bi se našemu početku moglo i više toga prigovoriti.

Nego tolikim je potežkoćama svake vrsti spojeno izdanje ovog neobhodnog glasila našega družtva, tolikim je zapriekama posuta staza, kojom stupamo pri ovomu poslu, da nam se čini, bar dok se glavnije zaprieke ne prebrde, kao da je naš skroman rad i zbilja dostojan spomenutih obzira. Sve, što je bilo moguće složnom našom nastojanju, učinili smo kroz prvu godinu, a unaprieda, da se i ne izlažemo zvučnim obećanjima, koja pak ne bi mogli izpunjivati, nadamo se Božjom pomoći i podporom harnog nam naroda, da nam sile ne će malaksati. — Narod će najbolje poduprieti podhvat izdavanja „Starohrvatske Prosvjete“, koji je skopčan velikim troškom, stupajuć mnogobrojan medju članove našega družtva; a „Starohrvatska Prosvjeta“ će se sve to više usavršivati oblikom i sadržajem, sve to bolje će odgovarati plemenitom svojem nazivu i svrsi, kojoj je namienjena, čim bolje bude ekonomično obskrbljena za obstanak.

Na pitanja priobćena u lanjskom prvom svezku (str. 54—55) razmjerno smo malo odgovorâ primili, i zato ponavljamo najusrdniju molbu na sve članove našega družtva i u obće sve naše čitaoce, da se izvole obazrieti na njih i pročitati ih još jednom odlukom, da će makar na kojegod od njih odgovoriti. Takovi bi odgovori u velike promicali poznavanje starinskih narodnih spomenika i olakoćivali bi razvitak riešavanja mnogobrojnih povjestničkih i povjestno-umjetničkih zadaća našega družtva.

Stalno se nadamo, da će nas i unapried kao i dosada, pa ako Bog da još i više, u našem radu podpomagati svi hrvatski rodoljubi, koji pravo shvaćaju cilj našega družtva i njegovog glasila, pa u ime Božje eto nastavljamo započeto djelo.

Knin-Korčula dne 2. siečnja 1896.

Upraviteljstvo Hrvatskoga starinarskoga družtva.

Uredništvo „Starohrvatske Prosvjete“.

Znanstveni odbor Hrvatskoga starinarskoga družtva.

Srebrne ostruge i saponi iz staro-hrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

U izvješću, što ga je upraviteljstvo našega družtva god. 1891. objelodanilo u br. 3. (God. XIII. str. 91.) „Viestnika hrv. ark. družtva", čita se doslovce:

„Opet dne 19. ožujka, roveć radnici dublje u podnevnom brodu bazilike na groblju u Biskupiji, namjeriše se na drugo važno odkriće. Medju prostorom prvog i drugog pilova odkopaše nekakav zid, poput bazisa od pilova, dug 3·20, širok 1·90, visok 1·70. Odjeka radnikova mašklina već nam naprvo označila, da je to grob Neimajuć taj grob s nijednog kraja označena otvora, kroz koga su mrtca unutra položili, trebalo je s jednog kraja grobnicu prosjeći i zgodan ulaz otvoriti. To je bila prostrana, dobro zidana i posvodjena grobnica. unutri duga 2·50, široka 1·00, visoka 1·40. Konstrukcija grobnice jednaka je konstrukciji zidova bazilike, a i dubljina je ista sa dubinom temelja bazilike. Svojom površinom izravnjivala se tlu bazilike. Predsjednik je prvi unutra sašao i konstatirao, da se je mrtvac sasma u crnjelo-smedjasti humus preobratio, da mu nigdje traga kakvoj koštici ili zubu. Humus je zapremao jugozapadni, za jedan centimetar debeli prostor groba. Ipak moglo se nazrieti uljepljene tragove odjeće sitne tkanine i drvenog liesa, a oko pojasa i noguh malih fragmenata pozlate. Mrtvac je bio okrenut od zapada pogledom u iztok i dug je bio 1·50. Kod nogu našaste su dvie iz bronza, srebrenom korom ovijene a dobrim zlatom pozlaćene ostruge, sa odnosnim saponim, srednjom petljom i dviema *žujicama*. Na sred pasa našasta su dva sapona takodjer sa dviema žujicama. Radja u zviezdicama ovih predmeta je izvrstna, a predmeti su dobro sačuvani. Mi smo odmah po mjeri mrtvaca i po objemu ostruga prosudili, da je tu bio pokopan neki mladić."

Jednu od tih jednakih ostruga u naravnoj veličini prikazuje priložena slika 1., a do nje je slomljeni krak druge ostruge, za da nam slika točnije predstavi njihovu izradbu. Ciela je ostruga sa šiljkom duga 13·2 cm., a sam je šiljak dug 4 cm. Otvor ostruge, medju krajevima krakova, iznosi tek 5·3 cm. po čemu se takodjer razumije, da su ostruge pripadale nedoraslu momku odlična roda. Luk i kraci ostrugâ visoki su po 9 mm., široki 9 mm., presjek jim naliči istostraničnomu gotičkomu luku. Po sredini, gdje se spravlja temelj šiljku, luk je ostruge razširen na krug, kojemu premjer iznosi 17 mm. Kraci

ostrugâ završuju u pločice duge 3 cm., široke 3·2 cm., debele 3·2 mm. Izvanjske strane tih pločica imaju po sriedi, smierom nastavka krakovâ, nadignut hrbat, u početku polukružna presjeka, prema kraju sve to više spljošten. Oko hrbta ide sprieda na luk, a s jedne i druge strane uzporedan 5 mm. širok rub. Izvan toga ruba, otanjena za 1·5 mm., pločica se s jedne i druge strane nastavlja za 6 mm. širine. Na tim otanjenim krajevima postavljene su posebne 1·5 mm. debele pločice. S nutarnje pak strane pločastih krajeva krakova je na 1·5 mm. daljine od ploče postavljena 0·5 mm. debela pačetvorna pločica 3·1 cm. duga, 2·15 cm. široka, kojom se pritvrdjivahu krajevi remena na ostruzi. Svaka od tih nutarnjih pločica pripojena je ostruzi sa 8 klinaca, koji prolaze kroz spomenute uzke zdvornje pločice i otanjeni kraj ploče, i kojih okrugle glavice urešuju vanjsku stranu ostruge, dočim su jim krajevi zavraćeni na površini nutarnjih pločica. Glavica svakog klinca počiva na kolobar sastavljen od naskočenih pupica oko rupe na pločici. Šiljak je ostruge napose napravljen i na njoj utvrdjen dvostrukim načinom. Gvozden čavao, koji sačinjava dušicu šiljka i čuva ga da se nebi okrnuo, produžen je tako, da prolazi kroz petu ostruge, a dno šiljka prikovano je na svojoj osnovici, na stražnjoj strani ostruge. Na obima ostrugama slomio se čavao, te se odliepio šiljak. — Šiljak sastoji iz vana od dva diela: od temelja i čunjastog pravog šiljka. Temelj je u obliku kusočunja 2 cm. visoka, kojemu je premjer dolnje osnovice 16 mm., onaj gornje 14 mm. I šiljak je dug 2 cm., ali mu je od oštra vrha porabom okrnjeno oko 8 mm. duljine.

Od remenâ, kojima su se ostruge prikopčavale obući, nije ostalo traga (jer se je koža u grobu razpala kao i tielo pokojnikovo), ali su dobro ostali sačuvani njihovi kovinski krajevi: saponi sa dotičnim petljama i žujice. Po jedan par saponâ petljâ i žujicâ sačuvan je i od pojasnih kajiša, o kojima su zar visili mač i nož, ili sam nož. Istoimeni komadi pojasa samo su mrvu manji od onih ostrugâ. Saponi su oblikom slični, sprieda, polovici pakružnice, zada jim je osovina upravna. Gornja jim je površina lagano svedena, dolnja istim smjerom izkopana. Igla jim je upravna, pri kraju lako zakučena, da može točno priljubiti u žljebić izkopan na gornjoj kosoj površini sapona. Osovinu sapona obuhvaća $^1/_2$ mm. debela pločica sagnuta na dva lapta odsječena na lik istokračnih inosmjernjaka, širih pri kraju. Medju laptima je 2 mm. prostora odredjena za primanje kraja kajiša, koji je bio stjesnut medju njima i utvrdjen sa dva, s gornje strane plosnoglavata, s dolnje zavraćena klinčića. Saponi pojasa dugi su po 3·6 cm., široki po 2·3 cm., oni ostrugâ dugi su 3·8 cm., šir. 2·4 cm. Medju osovinom sapona i klinčićima pločice na svakom saponu udjenuta je medju laptima pločice prstenu slična petlja, sa pačetvorno sagnutim provieslom, koje je 4 mm. široko, 1·5 mm. debelo. Gornja strana petlje sastoji od pakružne pločice, kojoj je smierom duljine po sriedi nadignut 3 mm. visok hrbat. Pločice na petljama sapona

ostrugâ duge su 3·4 cm., široke 2·5 cm., debele od 2·5 do 3 mm., one na saponim pojasa duge su 3 cm., široke 2·2 cm. debele 2 mm. Kroz petlje uprav se točno moglo provlačiti žujicom urešen kraj prikopčana kajiša ili remena. Žujice su dugoljaste, sprieda tanje i polukružno završene, zada deblje i upravno ograničene pločice. Žujice pojasa duge su po 3·8 cm., široke 2·6 cm., debele zada 2·5 mm., sprieda 1·8 mm., a po sriedi, gdje imaju nadignut hrbat, kao što i pločice ostruga i petlja, 6 mm.; žujice ostrugâ duge su po 4·2 cm., šir. 2·75 cm., debele zada 3 mm., sprieda 2 mm. a u hrbtu 6·5 mm. U debelini zadnjega diela imaju zasiečen 8 mm. dubok prociep, u kojemu bijaše uvlačen zadnji kraj kajiša, dotično remena, koji se pak utvrdjivaše sa četiri klinca posve jednako uredjena i napravljena, kao što su oni na pločama ostrugâ, te su pod njima podložene i jednake male posebne pločice, kao što su i na pločama ostrugâ.

I ostruge i ostali spomenuti komadi, nadjeni u grobu, jesu od srebra, a izradjeni su peterostrukom tehnikom: lievanjem, kovanjem, cezelovanjem, tauširanjem i pozlaćenjem.

Izlivene su ostruge i njihovi šiljci, saponi, petlje, žujice, klinci i pločice pod glavicama klinaca na ostrugama i žujicama, a kovane su samo pločice s nutarnje strane pločastih krajeva ostrugâ i one, što obuhvaćaju osovine saponâ. Za ures svih opisanih komada upotrebljeno je cezelovanje, tauširanje i pozlata. Najglavniji su ures na kovinskoj opremi našeg pokojnog mladog hrvatskog junaka cezelovane (oštrim orudjem urezane) ružice. Na ostrugama su te ružice izdjelane u izkopanim krugovima, nemarno nacrtanim na prostu ruku na jednoj i drugoj izbočenoj strani krakova. Kutići medju susjednim krugovima izpunjeni su trokutnim jamicama. Svaki krak ostrugâ ima sa svake strane po $5^1/_2$ ponajviše dvanaesterolatičnih (karakteristika bizantinskih ružica predkarlovinžkog doba) ružica i po jednu po sriedi s gornje i dolnje strane razširenog petnjaka za primanje šiljka. Na hrbtovim pločastih krajeva su takodjer po dvie takove ružice, a okolo njih stojeći rubovi urešeni su šest takodjer cezelovanih, prikraćenih, trozubnih paomovih listića. Temelj svakog šiljka obrubljen je, pri jednoj i drugoj osnovici, pasom naskočena biserova zrnja ne cezelovana, nego postignuta odlievkom, kao što su i pupice okolo rupica malih pločica pod glavicama klinaca.

Ružice na saponima ostrugâ jesu četverolistne — samo su na jednomu dvie peterolistne — i ima jih po šest na svakomu, te su izrezane ne u krugovim, već u četverokutnim poljima. Na saponim, petljama i žujicama pojasa uobće je finija, i ako iste vrsti uresna rabota, nego li na istoimenim i sličnim komadima ostrugâ. Saponi pojasa imaju takodjer po šest, ali šestero- do osmerolatičnih ružica, koje niesu u izkopanim četverokutima, nego dopiru do rubova saponskoga luka.

Petlje imaju na hrbtu po dvie, a unaokolo po šest šestero- do osmerolatičnih ružica. Petlje na saponim pojasa imaju uobće oblik pakružnice, ali jim okrajak nije cio kao na onim ostrugâ, nego je odsječen na šest lukova, susredištnih sa krugovim ružicâ, i šest pupoljaka u kutićim lukovâ. I žujice imaju na hrbtu po dvie devetero- do dvanaesterolatične ružice, s jedne i druge strane hrbta po dvie, a sprieda po jednu šestero- do osmerolatičnu ružicu. Kako je rub petalja na saponim pojasa, tako su i sve žujice odsječene uporedo svojih pet krugova sa ružicama, sa pupoljcima medju lukovima.

Na svim su opisanim komadima ružice razstavljene prostim krivim crtama, koje sastoje od tvrdih srebrnih žica točno i čvrsto uloženih u oštrim, oko pol mm. duboko zaparanim, zarezima, tehnikom *niello* — radje ili takozvanog *tauširanja* (umetanja).

Svaka ostruga teži 245 gr., a sapon, petlja i žujica pojasa skupa 97 gr.

Vanjske strane svih opisanih komada pozlaćene su na vatri, a opala je pozlata samo sa gladkih površina, koje su ostale medju cezelovanim uresima, dočim su izkopani dielovi bolje sačuvali pozlatu.

Opisane ostruge, svojim oblikom uobće i oblikom šiljka napose, pripadaju svakako najstarijoj vrsti poznatih ostruga. Muzej u Sigmaringenu, koji je jedan od najbogatijih kovinskim predmetima iz prvog razdoblja srednjega vieka u Njemačkoj, posjeduje željeznu ostrugu iz merovinžkog doba, koja naliči našima.[1] Najstarija u Francuzkoj poznata ostruga sa prostim šiljkom je ona nadjena u grobu franačke kraljice Brunehilde, preminule 613. god.[2] Prosti šiljak uzdržao se je na ostrugama sve do početkn trinaestoga vieka, kad ga je zamienila zviezdica sa više šiljaka. Ostruge su početkom srednjega vieka imali pravo nositi svakako samo konjanici visoka roda, a kašnje, kad se je vitežtvo uredilo, sami vitezovi, i to tako, da su vitezovi nosili zlatne, a štitonoše srebrne ostruge. Naše su ostruge srebrne, te se razumije i po tomu da pripadaju mladu štitonoši. Po grobnici, u kojoj su nadjene, i koja je bila zidana na isti način kao temelji crkve, u kojoj je izkopana bila, rek bi, da su suvremene gradjenju crkve, ili iz malo kašnjeg doba. Sad, pošto je crkva bila prvi put gradjena po svoj prilici početkom VIII. vieka, to i grobnica u njoj lako da bude iz VIII. ili IX. vieka.

Radnja je na opisanim predmetima tehnike i ukusa bizantinskoga. Najlašnje je dakle uzeti, da bude izvršena u jednomu od dalmatinskih primorskih gradova (Rabu, Zadru, Ninu, Biogradu, Trogiru ili Spljetu), koji no su bili kao most, preko kojega je kultura bizantinska uplivala na razvoj hrvatske. U njima je pak, kako je posvjedočeno po Tomi naddjakonu, za XI. viek[3],

---

[1] Demmin, Kriegswaffen, str. 174, sl. 54.

[2] Paul Lacroix, Les arts au moyen-âge et a l'epoque de la renaissance, str. 117.

[3] Thom. archied. Spal. Hist. salon. c. XVI.

a domaćom izpravom za X.[1] bivalo u to doba vieštih domaćih zlatara, kojih hrvatsko ime posvjedočuje, da su bili roda hrvatskoga. — Slavni naš pokojni Dr. Rački[2] bio je takodjer tvrdo uvjeren, da su se stari Hrvati u doba prije XII. stoljeća bavili zlatarskim umjetnim obrtom, „pa da njegove tvorine nije trebalo istom u inostranstvu naručivati“. Dapače je on dokazao, da su domaći sinovi kad bi trebalo „pošiljani i u strane zemlje, da se uče ili usavrše u zlatarstvu“. Ob opisanim ovdje predmetima iz groba u bazilici S. Marije u Biskupiji se još manje može uzeti, da su dobavljeni sa inozemstva, i tim stalnije, da su izradjeni u vignju hrvatskoga majstora, u koliko smo već opazili, da ostruge nemogu nikako pristati odraslu junaku, pa treba zaključiti, da nemogu bit bile predmetom trgovine, nego da su bile naročito naredjene prema veličini noge onog kneževskoga ili županova sina, kojega je pak malo zatim nemila smrt pokosila u cvietu mladosti.

Množtvo i raznolikost kovinskih uobće a ponajviše bronzanih i srebrnih uresnih predmeta umjetnog obrta nadjenih u starim hrvatskim grobovima, navlaš na grobljima Kapitula i Biskupije kod Knina (te su sad sahranjeni u našem muzeju), onda i po drugim hrvatskim krajevima, naročito u Bosni i Hercegovini i po ostalim slavenskim zemljama, pa i u onim, gdje su Slaveni od prije stanovali, utvrdjuju nas u mnenju, da su svi stari Slaveni imali u velike razvijene obrte obradjivanja kovinâ. Neposredni stoljetni doticaj starih Srba i Hrvata sa bizantinskom državom uplivao je bez sumnje u prvom redu na razvitak kovačke i zlatarske tehnike, koje su baš zato kod njih, na temelju predajâ narodnog ukusa, možda i prije, nego kod drugih u Evropu doseljenih naroda, postignule onaj stupanj usavršivanja, što nam ga sve to jasnije predočuju najnovija odkrića našega družtva.

Ovdje opisani predmeti našega muzeja jesu vrlo riedki tako dobro sačuvani i zato dragocjeni kovinski spomenici iz prve polovine srednjega vieka, pa nam se je s njima dičiti i ponositi pred naobraženim narodima, koji nam mogu samo zaviditi na te prekrasne arheologičke i povjestno-umjetničke cimelije, koji su nam u isto doba milim ostankom junačke nošnje i nepobitnim svjedočanstvom naobrazbe slavnih nam pradjedova u prvo doba nakon njihovog doseljenja na Jug.

U Korčuli na dan Sv. Matije apostolâ 1896.

F. Radić.

[1] Rački, Doc. VII. str. 18.
[2] „Rad“ knj. CXVI. str. 225—227.

Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika.

(Svršetak v. br. 4. g. I.)

ečajem dalnjega razvijanja hrvatsko-bizantinskoga sloga iz IV. i V. skupine nastala je

VI. Šesta kao priprava za prelaz hrvatsko-bizantinskoga u hrvatsko-romanički slog Šestoj skupini pripadaju ulomci br. 8, 10, 11, 17, 29, 32 i 36.

Br.	8	vis. je	11 cm.	širok —	a nadjen je dne	16. ožujka 1891.
„	10	„ „	13 cm.	„ —	„ „ „ „	17. ožujka 1891.
„	11	„ „	13 cm.	„ —	„ „ „ „	17. ožujka 1891.
„	17	„ „	27 cm.	„ 24 cm.	„ „ „ „	16. veljače 1888.
„	29	„ „	13 cm.	„ 24 cm.	„ „ „ „	17. veljače 1888.
„	32	„ „	12 cm.	„ —	„ „ „ „	13. ožujka 1895.
„	36	„ „	10 cm	„ —	„ „ „ „	28. veljače 1888.

Komadi br. 8, 10 i 11 su iz bazilike sv. Marije.
Komadi „ 17 i 36 „ „ „ na Stupovima.
Komad „ 32 je „ „ u Koljanima.

I nadstupine ove skupine pokazuju u razmjerju i glavnom poredanju uresa reminiscenciju korintske nadstupine. Njihov je gornji dio onako modelovan kao u nadstupinama IV. skupine, samo što nema kadgod uviti medju zavojicama na uglovima. Dva reda lišća su im niža nego u IV. skupini, imaju takodjer po 8 listova ali su bez peteljke, te su oblušasti i tiču se pobočnim stranama, a u vrhu završuju polukružno, podpuno su ciela okrajka, savijaju se na dvor od prilike za četvrtinu kruga i nemaju drugih potankosti osjem prosta slabo naskočena obruba. Izpod dolnjega reda lišća dolazi još niz malih arkadica, trostruko obrubljenih, koje urešuju naskočen pojas nadstupine. Ovakve se arkadice sad niže sad više opažaju kao ures upotrebljene i na nutrnjem okviru hrvatsko-bizantinskih tegurija otara iz[1] IX. vieka, Izpod arkadicâ se još nahodi (broj 36) pojas osobito iztaknut urezanom dvostrukom troprutastom pletenicom Ja bih ovu skupinu nadstupina pripisao X. ili XI. vieku, tim više, što im najbolje sačuvani ulomci potiču sa bazilike na Stupovima, koja bi i po svojim podpornjacima imala pripadati tomu zemanu i predstavljati jedan od najranijih spomenika hrvatsko-romaničkoga

[1] Prof. Fr. Bulić. Nav. dj. str. 42—43. Tab. XVI. — F. Radić. Viestnik hrv. ark. družtva. God. XI. Br. 3, str. 65—69.

sloga. Cattaneo u svojem djelu[1] donaša sliku jedine jedne nadstupine, i to za kripte oglajske stolne crkve, dakle iz područja, do kojega je dopirao upliv slavenske prosvjete, iz god. 1019—1025, na kojoj se nahodi pri dnu zastupan motiv naših sklopljenih lukića.

VII. U *sedmu* skupinu nadstupinâ našega Muzeja mogu se ubrojiti ulomci br. 5 i 27, na kojima se vide tragovi urezanih životinja, kao na srodnim im nadstupinama u trobrodnoj bazilici u Dabravini u kotaru visočkom u Bosni.[2] Nadjeni su u bazilici sv. Marije u Biskupiji.

Br. 5 je vis. 28 cm. širok 25 cm. i nadjen je dne 20. srpnja 1889., a
br. 27 „ „ 10 cm. — — „ „ „ „ 21. prosinca 1889.

Težko da budu starije od XI. vieka.

* * *

Nadstupine od druge do V. skupine jesu one, o kojima sam u svojem govoru kod razvalinâ Sv. Bartula na Kapitulu, izrečenomu prigodom narodne svečanosti otvorenja našega Muzeja dne 24. kolovoza 1893.[3] rekao, da su ih „klesali sami naši pradjedovi za svoje crkve, koje no su sa svim žarom bogoljubnog srca svoga nastojali, da uresuju što god su ljepše i bolje mogli i znali“, a znali su kao i najprosvjetljeniji im suvremenici, te da nam davaju pravo, da „slog pradjedovskih graditeljskih spomenika od VIII. do XI. vieka“ nazivljemo *hrvatsko-bizantinskim*.[4] O slogu bizatinskom u obće ovako se je pak bio izrazio pok Ivan Kukuljević, jedini od starijih naših učenjaka, koji je dobar dio života svojega potrošio u iztraživanju povjesti hrvatske, i u obće jugoslavenske, umjetnosti[5] i . . . sloga bizantinskoga, kojega postanak i razvitak može se pripisati većom stranom duhu slavenskomu“. Isti je Kukuljević to svoje stanovište razjasnio u životopisu cara Upravde (Justinijana)[6], rodom Slavena, ovim riečima: „Justinianu imade se pripisati početak i razvitak tako nazvanoga bizantinskoga sloga u graditeljstvu, premda neki tvrde, da se već pod carem Konstantinom Velikim isti slog razvijati počeo. Može se dapače reći, da Justinian prvi učitelj ovoga novoga rimsko i grčko-slavenskoga sloga bijaše. Po svjedočanstvu Prokopa, njegova suvremenika, koji čitavo djelo o onim sgradama napisa, što ih je Justinian graditi dao, bijaše isti car toliko vješt graditeljstvu, da je kod gradjenja crkve Sv. Sofije, najslavnije sgrade bizantinske, glasovitim graditeljem Anthemiu s Trallesa i Izidoru od Mileta savjete davati mogao, kako da ovo ili ono grade. Kao

[1] Nav. dj. str. 292.
[2] Glasnik zem. Muz. za Bosnu i Hercegovinu. God. IV., knj. 4., str. 372—387.
[3] Spomen-knjiga otvora „Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika“ str 87—95.
[4] Obzirom na to moje tvrdo uvjerenje evo što mi je iz Zagreba dne 9/XI. 1891. bio pisao Nestor hrvatskih arheologa slavni naš prof. Don Simeon Ljubić: „*Što Vi kažete o bizantinsko-hrvatskomu slogu u naših spomenicih, to je bezdvojbeno*, i držite se uviek tog načela. A drugo i ne može biti. Solin bijaše naš centrum, predgradje carigradsko, sasvim pocarigradjeno. Lombardi bijahu van ruke i bez doticanja. Pustite, da drugi lutaju po volji, a Vi držite se hrabro na braniku“.
[5] „Slovnik umjetnikah jugoslavenskih“ sv. III. str. 204.
[6] Nav. dj. sv. II. str. 28.

silni car svieta nije se stidio Justinijan, odjeven u priprostoj odjeći, načinjenoj od biela platna, svaki dan nadzirati gradjenje crkve sv. Sofije, te je običavao nekim višim nadahnućem graditelje pomagati u razriešavanju mnogih težkih problema, koje oni sami riešiti znali nisu, umno ih savjetujući onda, kad su graditelji u največoj smetnji bili, bojeći se, da im se djelo ne poruši". Ako su pri postanku bizantinskoga sloga najmoćnije sudjelovali Jugoslaveni, to su oni još više imali uplivati na njegov razvitak i razširivanje, jer su od VI do VII. vieka već poplavili bili svu zemlju od Crnoga i Egejskoga do Jadranskoga mora, i postali su bili u to doba najpretežnijim elementom u srcu iztočnoga carstva. Kasnije, kad su se valovi podignuti seobom naroda stali utišavati, i svaki narod razvijati posebnim životom utemeljenim na kršćanskim načelima, onda je svaki od njih na osnovi onda vladajućeg bizantinskog sloga počeo dodavati svoje inačice tako, da n. pr. za X. viek Kugler[1] piše: „Obilnost novih oblika prikazuje se iztražiteljevu oku, ali oni sliede temeljne motive, koji se više ili manje slažu. Ovi se osnivaju s jedne strane na plemensku srodnost, koja se proteže kroz zapletaj naroda, s druge strane u istovrstnoj podložnosti najvišemu duhovnomu zakonu. Vjera i crkovno izpoviedanje su tim mladim narodima zajednički. Narodnoj raznovrstnosti protustavlja se jedinstvena crkvena moć; stalnom voljom kroči ona stazom, koja vodi k vrhovnomu gospodstvu". Hrvati pak, koji su u podredjenosti svojoj bizantinskom carstvu, u VIII. vieku bili već dodali svojih motiva graditeljskoj umjetnosti, kakvi su n. pr. oblici nadstupinâ 2. i 3. skupine, posegoše i dalje u dojduća tri vieka, te ostavši i tada posrednicima razširivanja bizantinskoga sloga sa iztoka put zapada Evrope, stvoriše samostalne i izvorne inačice oblikâ, kakve se eto n. pr. opažaju u nadstupinama 4., 5. i 6. skupine. Takovih nadstupina nije naći drugdje, nego kod nas, te nam slobodno davaju pravo nazivati slog naših spomenika od VIII. do XI. vieka *hrvatsko-bizantinskim.* — Našim suvremene nadstupine u Italiji ili su sliepo oponašanje korintske[2], ili su okalupljene slučajnim i nikako dosljednim, posve drugčijim uresom od naših[3], ili paomovim lišćem[4], kakvih ima i u hrvatskim krajevima[5] (u Korčuli i na otoku kod Korčule). U Njemačkoj jedino na nadstupinama male kapelice Sv. Bartula u Paderbornu[6] u Vestfalskoj nahode se zavojice, koje su modelovane na isti način kao one na našim nadstupinama 4., 5. i 6. skupine, dočim je na njima ostali ures drugačiji, ali ni one niesu

---

[1] Geschichte der Baukunst. II. Bd., str. 6.
[2] Cattaneo. Nav. dj. slike 32, 59, 62, 91, 107 i 109.
[3] Catt. Nav. dj. sl. 76, 77.
[4] Catt. Nav. dj. sl. 126, 137.
[5] Vidi moje članke u „Viestniku hrv. ark. dr." God. XII. br. 3, str. 81—82. God. XIII. br. 2, str. 43—45.
[6] W. Lübke. Die mittelalterliche Kunst in Westphalen str. 58.

djelo njemačkih ruku, jer piše F. Kugler[1], da su izvršene bile od *grčkih* radnika oko 1020. god.

Da pak na razvitak i ustanovljivanje graditeljskih slogova ne upliva nimalo nutarnje razporedjenje gradjevine u tlorisu, kao što mnogi misle, a s njima i prag. Bulić[2], koji piše o bazilikalnom tipu (kao slogu), okruglom tipu i baptisterijalnom tipu, te o posredniku „medju strogim staro-kršćanskim i podpuno razvijenim romanskim tipom dvanaestoga vieka „pod osobitim nazivom iz periode formacije romanskoga, a radi pomjestnih obilježja lombardskog sloga“, o bizantinskom tipu „na osnovi grčkoga krsta“, hoću da iznesem što je u tom smislu pisao glasoviti njemački učenjak Osc. Mothes[3]: „Prije svega treba mi ovdje pokazati na pogrješku, koja je prividno samo neznatna, dočim je ipak prilično znamenita, koju su učinili mnogi spisatelji o umjetnosti pri obradjivanju našega predmeta Oni su naime često govorili o bazilikalnom slogu. Ali nema nikakvog bazilikalnog sloga. Kao što se pri razmatranju grčkoga hrama ne može da govori o dugo-hramnom ili o okruglo-hramnom slogu, ili pri razmatranju rimskih gradjevina o pozorištnom slogu ili o slogu slavolukâ, tako se i u kršćanskoj umjetnosti ne može da govori o bazilikalnom ili baptisterijalnom slogu. Rieč slog odnosi se više na estetično uobličenje graditeljskog oblika, koji je u glavnim potezima proizašao iz potrebe i stanovišta tehnike, dakle ne na razporedjenje i ustrojstvo“ . . . . . . „Ja sam za to u čitavom iztraživanju (o obliku bazilikâ staro-krsćanskih) ostavio na stranu prave stilistične oblike, nadstupine, lukove, podstupine, kvire, razmjere itd.“ Nadstupine su dakle prvi i glavni stilistični oblik, po kojemu se odredjuje graditeljski slog.

U Korčuli, o Nikoljudne 1895.

F. Radić.

[1] Nav. dj. II., str. 424.
[2] Nav. dj., str. 23.
[3] Die Basilikenform. Leipzig 1865., str. 93.

Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao
Fr. Stip. Zlatović.

Gradovi.

(Nastavak v. br. 4. god. 1895.)

4. *Stankovac.* Banjevcima na sjever u benkovačkoj obćini, u selu Stankovci, iznad sela sa sjevera pruža se golem krševit brieg, i na iztočnom kraju gdje završuje prema staroj župnoj crkvi, vide se velike ruševine tvrdoga grada Stankovca. On je do zemlje razkopan, samo temelji zidina vire iz gromile.

5. *Budak.* Sa sjeverozapadne strane sela Stankovca u selu Budaku benkovačke obćine, odiže se obao humac i na vrh njega još cjelokupa stoji liepa obla kula, a okolo iste ruševine ogradâ i kućâ sa zemljom sraženih. Budak se liepo vidi sa mnogih starih gradova po kotarima.

6. *Mihovac.* U selu Pristegu benkovačke obćine, na uzvisitu humcu ćuli obla kula i okolo iste ruševine ogradâ, posve slična Budaku.[1]

7. *Podlug.* Na zapad od Perušića iste župe a benkovačke obćine, nalazi se na malom brežuljku obla kula Podluga. Ostalo je sve srušeno.

8. *Ceranje.* Izmedju Podluga i Miranja u selu Ceranje diže se na brežuljku obla kula i okolo iste male ruševine sgradâ. Spominje se u listini god. 1076: Dragabut ejusque filio Slaninna de *Cerani.* (Cod. Dipl. I. 156. Doc. VII. str. 164.)

9. *Miranje.* U ovom selu benkovačke obćine još se uzdrži od staroga gradića sama obla kula i crkva s. Mihovila *in Mirani.*[2] (Rački Mon. VII. 109.) Sva ova tri gradića sa njihovim *kaštelanima* prvo turskoga osvojenja vidio je namjestnik ninskoga biskupa Jurja Divnića M. A. Raimondo: *in hoc anno Christi 1514. dictos castellanos cognovi.* (Farlati. IV. 225.) Kada

---

[1] Bianchi (Nav. dj. II. str. 359) piše, da je u selu Pristegu u izpravi god. 1405. spomenuta trokutna kula, kojoj se jedva danas naziru temelji. Op. uredn.

[2] Tu je crkvu god. 1076. (Mon. VII. N. m.) sa dotičnim baštinama oko nje darovao samostanu sv. Ivana u Biogradu, ušavši u samostan, neki Črnic, zato što mu je samostanski opat bio odkupio sestru iz sužanjstva. Bianchi (Nav. dj. II. str. 373) kaže, da je za nadbiskupa Karamana god. 1754. u selu Miranju obstojala župa iztočnog obreda sa župnom crkvom *S. Mihovila.* Ta je crkva dakle iz vremena hrvatskih kraljeva narodne dinastije, pa bi trebalo da se pobliže izpita. Op. uredn.

se sjetimo, da svi ovi gradići, koje spomenusmo, i ostali koje ćemo dalje spomenuti, bijahu prvo turskoga i mletačkoga osvojenja svojinom hrvatskih velmoža i plemića, te od njih sagradjeni i do tada uzdržavani od Hrvata; onda možemo biti osvjedočeni, da ih nisu gradili ni Turci ni Mletčani, nego da su ih gotove zatekli, te da su oble kule i stari Hrvati gradili.

10. Perušić. U jug naprama Benkovcu, gdje završuje visoki brieg, koji se dotle proteže s južne strane lišanskoga i kožulova polja, na krajnoj ovršini diže se velik grad Perušić u benkovačkoj obćini. Grad je vas cjelokup na četverokut i na svakom kutu četvrtasta kula. Na sriedi velika obla kula i druge četverokute sa dvoranama gospodara i kmetova.[1] Turci i njega zapuštena nadjoše kao i ostale manje i zaposjedoše god. 1528. Potjerani god. 1647, opet ga preuzeše god. 1670. i održaše do god. 1684. Iza karlovačkoga mira Mletčani ga darovaše sa gospodštinom knezu Benji Posedarskomu, kojega potomci ga još uzdrže.

11. Podgradje. Na iztok Benkovcu, prema gradu Perušiću, povrh briega koji razstavlja Kotare od Bukovice vide se bedeni i ruševine latinskoga grada *Asseria,* a pod gradom uz polje posukane kuće maloga sela Podgradje u benkovačkoj obćini.

Valja da je u davnija vremena bilo to mjesto veće i znamenitije, kada su u njem Templari i Dominikanci imali svoje samostane, oni do god. 1204, ovi do god. 1352. (Bianchi, Zara Crist. II., 358.) U njem se je bio sastao god. 1428. rotni sud županije lučke. (Bianchi ibidem.)

12. Kožlovac. Pod spomenutim briegom izmedju sela Podgradja i Lepura[2] u selu Kožulovcu benkovačke obćine, na odignutu brežuljku, vidi se sjevero-zapadna polovica visoke oble kule jake i velike, a na dnu iste temelji debelih utvrda, ograda i razrušenih zidina predgradja. To su ostanci jaka grada, komu na početku XVI vieka bijaše zadnji gospodar banić vitez kožul Štrbac, junački branitelj domovine. Iza njegove smrti (1520) Turci osvojiše kotare i razkopaše njegov grad[3], koga visoka polovica oble kule samo označuje gdje bijaše. Mletačko izvješće kaže: *Città di mediocre grandezza disabitata.* (Starine XIV. 184.)

13. Mišljen. Na zapadnom kraju sela Lišana benkovačke obćine stajaše nad klisurom povrh polja mali gradić *Mišljen* sa oblom kulom do trijest

---

[1] Spomenute god. 1514. biskupski namjestnik M. A. Raimondo, osjem gori spomenutih kaštelana poznao je i perušićkoga, „de Perussich". (Bianchi, N. dj. II., str. 355.) Op. uredn.

[2] I u selu Lepurim valja da ima dosta starinâ hrvatskih, jer kaže Bianchi (N. dj. II., str. 358), da mu je na groblju crkva s. Martina okolo koje da ima grobnih kamenova (dakle stećaka) sa emblemima (t. j. rezbarijama). Još kaže Bianchi (N. mj. n. dj.), da se u tom selu nahode zidine stare tvrdjave nad vodom *Novak* i kula na pola srušena, te da se je kopajući zemlju našlo sitna srebrna novca kralja ugarsko-hrvatskoga Kolomana, kojeg da sam Pero Pavlović ima do 2000 komada. Op. uredn.

[3] Može lako biti da Zlatović i Bianchi ovdje opisuju jednu te istu gradinu. Op. uredn.

godina nazad. Razkopaše ga zadnjih godina seljani i kamenjem sazidaše kuće Podmišljenom. Mletačko izvješće god. 1626. o njem kaže: *Cinisich con poco recinto*. (Starine XVII. 142.)

14. Vukšić. Preko tišanskoga polja, prema Mišljenu, nad selom Vukšićem u benkovačkoj obćini, na vrh okrupna briega diže se velika obla kula staroga grada Vukšića i na jedan četvrt kilometra ruševine razkopane varoši. Velika obla kula i razrovane jake ograde pokazuju, da bijaše jak grad i prostrana varoš. U njoj se sastajaše rotni sud županije Luke (Klaić, Opis zemalja II. 49.) i krojaše pravdu po hrvatskom zakonu. God. 1527. Turci ga zapališe i razrušiše, te se već ne podiže. Mješćani pod briegom sa sjevera podigoše sadanje selo Vukšić. Do dvaest godina nazad, obla kula bijaše cjelokupa, sada joj iz ruševine vire temelji, jer seljani otesanim kamenjem grade kuće i dvorove!

15. Morpolaća. Na južnom kraju lišanskoga polja i benkovačke obćine, prema selu Žužviću, blizu starodavne crkve sv. Petra još se dobro drže visoke zidine silne četvrtaste sgrade na način tvrdjave, sa četiri četvrtaste kule jake na četri kuta iste. Ogradjena je visokom tvrdom ogradom i nad vratima na gornjem pragu urezan križ. Pod Mletčanima valja da bijaše gospodština i da joj zadnji gospodar zvao se Crnogorac, te se zemlje i kula zovu Crnogorčevi.

16. Velim. Iznad liepe ravnice bijaše njegda bogato selo i tvrdi gradac *Velim* u skradinskoj obćini izmedju Zlosela i Ciste. Danas je zapušteno rad kužna zraka. Spominje se u izvješću XVI. vieka: *Vi è un luogo nominato Lucha superiare, nella qual parte è il castello di Velino.* (Ljubić, Mon. XI. 243.) Kasnije izvješće kaže: *Velin picolo loco murato ed un poco di fortino.* (Starine XIV. 183.)

Velim je kasnijih doba pripadao gradu Šibeniku, te ga višekrat oni i Turci preotimali, dokle god. 1684. od Turaka zapušten, tako ostade do dandanas.

17. Dazlina. Izmedju Velima i Vodicâ u tješnjanskoj obćini, na vrh krševita briega vide se razrovane kule i ograde tvrdoga grada *Dazline,* što ga god. 1337. darova ban Ivan Kuza šibenskoj obćini sa drugim gradom u blizini Rakitnica. (Kukuljević, Jura. 126.) Turci ga ostaviše god. 1647., te ga od onoga vremena vrieme i gromovi ruše. Mletačko izvješće kaže: *Dazlina loco murato sopra una collina.* (Starine XIV. 183.)

18. Rakitnica. Od Dazline na zapad, u tješnjanskoj obćini, diže se sličan krševit brieg i na vrh njega prema Dazlini stoji tvrd grad na oštru grebenu. To su ostanci kulâ i ogradâ stare Rakitnice negda jake tvrdjave, koju su Turci čvrsto čuvali dokle po karlovačkom miru prisiljeni povući se u Bosnu, ostade pusta i zanemarena.

19. Jurjev grad. Na zapad selu Tribovunju, tješnjanske obćine, na vrh zaoštruljena humca, gdje je sada crkva sv. Nikole i seoski ukop, stajaše gradac Jurjevac, od koga već ne ima biljega izvan ruševinâ ogradâ i kućištâ. U izvješću Šime Ljubovca stoji: *Vestigia di castelleto addimandato Giurgjev grad.* (Rukopis u knjižnici Akademije u Zagrebu.)

V. Bribirska županija.

Izmedju starih hrvatskih županija u X. vieku Const. Porfirogenit spominje i bribirsku, po glavnom gradu županijskomu, sagradjenomu odmah nakon doseljenja Hrvatâ na razvalinama latinskoga grada *Varvaria* ili *Breberia*. Kasnije ga pisali: *Brebera, Brebir*, *Berber, Berbera, Brebiria* i slično. Ova se je župa sterala izmedju rieke Zrmanje i Krke do stranâ i visočinâ, koje od Bribira do Benkovca razstavljaju Bukovicu od Kotarâ pa do velebitskoga mora kod Korina. Medjašila od iztoka županijom kninskom, od juga preko rieke Krke zagorskom i lučkom, od zapada županijom lučkom i ninskom, a od sjevera preko rieke Zrmanje sa županijom podgorskom *(Sub alpibus)*. Svekoliko to zemljište većim je dielom krševito i bregovito, prepuno gore, te nije moglo biti vrlo naseljeno, niti po njem vele tvrdih gradova. Listine spominju župane god. 1069. za kralja P. Krešimira *Budec berberensis iuppanus.* (Cod. Dipl. I. 132.) *Cerminico breberscico.* (Rački, Mon. VII. 82.) *Stresina berberistich.* (Cod. Dipl. 157.) Tako velik broj drugih.[1] (Vidi: Brašnić, Izvještaj str. 5.) Ova je županija stekla velik glas i ugled, kad je na polovici XIII. vieka[2] kralj Bela IV. darovao župu banu Stjepku Šubiću od tada prozvanu bribirskomu. Nakon njega sin Pavao i unuk Mladin kao bani hrvatski, dalmatinski i bosanski vladali blizu sto godina[3] sudbinom Dalmacije i susjednih pokrajina. Od toga vremena cienimo, da su Ostrovica i Skradin odtrgnuti od županije lučke i bribirskoj sdruženi, te južni medjaš županije bio potok Krivac od Lišana do crkve sv. Petra u Morpolači, pak Gudućom do Prukljana.

(Dalje sliedi.)

[1] God. 1181. spominje se bribirski župan Miroslav (Cod. dipl. II., str. 117). Taj je isti župan god. 1184. kao pristav bana Dionizija povratio samostanu sv. Krševana u Zadru selo Brda u Slivniku. Nav. dj. II. str. 128). God. 1185. pridieljena bi župa bribirska trogirskoj biskupiji (Nav. dj. II., str. 131). Op. uredn.

[2] Dne 23. studenoga 1251. (Ljubić, Opis jug. nov. str. 201). Op. uredn.

[3] Do god. 1347. dne 31. srpnja (Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati II., str. 71). Op. uredn.

O stećcima.

Piše

Pop **Petar Kaer.**

(Nastavak. Vidi br. IV. str. 218.—223. God. I.)

 našim iztraživanjima o srbskim stećcima nadali smo se boljemu odzivu, obraćajuć se na srbske arkeologe, eda bi nam pružili gradiva, da bolje razvijemo našu komparativnu studiju; ali nam je žaliti, da osim gosp. Prof. Valtrovića nitko drugi nije se odazvao znanstvenomu našemu pozivu, pa nam je izcrpiti barem ono, što je dosad o njima objelodanjeno u „Starinaru“ Srp. ark. društva. — Gosp. *Trojanović,* o izvješću kojega smo se bavili u zadnjem broju „Prosvjete“, veli, da krst, što ga je Vuk vidio na naličju nekog stećka, ni najmanje ne znači, da je iz hrišćanskog vremena. Izvjestitelj ide dalje dokazivanjem, kako je postao križ i što je značio, što mi cienimo suvišnim ovdje navesti, pošto o predkršćanskoj uporabi križa pisalo se je do danas mnogo i različno. Upuštati se sada u pitanje jeda li su neki stećci s križem predkršćanski ili kršćanski spomenici, to bi nas odstranilo od naše zadaće i uvelo bi nas u polje, koje ne ćemo za sada da tičemo, dok nam ne bude pri ruci dovoljno znanstvena gradiva, da ga valjano obradimo.

Gosp. Trojanović cieni, da su se stećci stavljali samo odličnim ljudima, kao vladaocima, vojvodama i t. d.

Ne možemo ni to baš absolutno odobriti, dok ne budemo imali za to valjanih dokaza.

Važno je, što isti gosp. izvješćuje o izkopinama pod jednim stećkom.

„Uzpravni stećak s mramorja, veli on, širokim licem gledao je pravo na iztok, a pošto je bio na uzbrdici, ja sam odmah zaključio, da je mrtvac sahranjen niže stećka, kao što se i obistinilo. U istom pravcu, zapadno-iztočnom, počnemo i da kopamo i u dubini od 8 decimetara, u zbivenoj neporoznoj ilovači nadjemo zbilja čovječji koštur, ma da su me seljaci neprestano odvraćali da ne kopam, pričajući, da ta zemlja nije nikad prekopavana. Koštur je ležao u istom pravcu zapadno-iztočno, kao i oni iz umke. Lice mu je bilo gore okrenuto, a na samom čelu stajale su mu tri kamenice, a preko njih još dvie, dakle svega pet. Svaka kamenica bila je težka oko dva kilograma.

U neolitskoj pećini Baradli (u Magjarskoj) nadjeni su mnogobrojni mrtci licem zemlji okrenuti, a glava im je bila kamenom pločom pritisnuta.

Ovo navedoh samo s toga, da se vidi, da je ovaj običaj preko svake mere star, jer se od neolitske periode pa do sad računa, da ima 4000 godina. Preko kamenica mrtcu s mramorja došla je opet zemlja, pa sve do površine ništa se drugo i nije opazilo, dakle nije bilo ni pepela ni ugljevja, kao što je već bio slučaj u umkama. Dasaka takodjer nije bilo, jer bi se u ilovači dobro održale ili bi bar u krajnjem slučaju tek bile iztrošene kao prlat. Košturova je desna ruka ležala do lakta na prsima, a leva mu je bila spuštena uz tielo. Noge su mu dosta iztrulele i ležale su jedna pored druge. Od haljina takodjer se ništa nije našlo, a od stvari samo jedna gvozdena brnjica, valja da s kakvog kajiša.

Pojedini stećak je u najmanju ruku težak 2000 kilograma, pa ipak narodna mašta pustila je da ide od usta do usta, da su se gjinovi njima bacali s okolnog jednog brda, od prilike sat i po daljine, odatle je vjerojatno i donet, jer se ista stena tamo nalazi. Sva jezovita prividjenja, koja pamte meštani, vrzmaju se oko mramorja, a u blizini se, vele još, u gustim mračnim noćima vidi redovno plamentanje, što oni takodjer pripisuju nečistim dusima.“

Nadalje izvjestitelj govori o umkama, te prispodabljajući ovu Markovačku nekropolu sa gomilama u Dalmaciji i u Hercegovini, o kojim je pisao u II. god. „Starinara“ naš sudrug Vid Vuletić-Vukasović, pita: odkud je to, da su stećci i tamo i amo pratioci umaka, i da se i tamo i amo nalaze i kamena orudja? Na što će on isti kasnije odgovoriti, kako ćemo vidjeti.

Stećci oko markovičkih umaka, sliedi dalje g. Trojanović, nalaze se na tri mjesta, i to u tačnom rastojanju od četvrt sata od umaka: prva tri stećka, rekli smo, stoje severo-zapadno, druga dva severo-iztočno, a treći jedan čisto iztočno.

Jedan pošten seljak pričao mi je, da je prije nekoliko godina, kopajući temelj jednoj svojoj zgradi, morao da razlupa jedan stećak i da je izpod njega našao leš i *kameni bat,* kojim su se djetca dugo igrala, dok ga nisu izgubila. Kako mu ja o batu ništa nisam pričao, nego je on sam spomenuo, to mu se podpuno može vjerovati. Komade razlupanog stećka vidio sam i svojim očima.

Izvjestitelj zaključuje: Stalno susedstvo umaka i stećaka, i to ne samo oko Imockoga i Markovice, nego kao što sam doznao i u Nedeljicama, sreza jadranskoga; dalje odmereno rastojanje umaka od stećaka: jednaka starost kostura, naravno, kad se onima sa stećcima sbog bolje zemlje odbije malo veća sačuvanost i na kraju isti predmeti oko mrtvaca (samo bat) dopuštaju nam zaključak, da su stanovnici sa stećcima živili u isto vrieme sa stanovnicima s umkama. Koji su sad prasjedioci, iz ovo malo dokaza ne može se zaključiti, ali s pribiranjem većega materijala i ovo će se dokučiti.

Iz svega navedenog izgleda, da je kod Markovice i Negrišora bio rat izmedju dva naroda s raznim običajima, a verojatno i s raznim jezikom: izmedju stanovnika sa stećcima i onih s umkama.[1]

Mi smo prinieli ovdje izvješće gosp. Trojanovića u svojoj cjelini, što se tiče Negrišorskih stećaka, i to da konstatujemo, kako grobne spomenike u mnogočem slične, i ako ne baš jednake, svakako srodne onima u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Dalmaciji, nalazimo ne samo po sjevero-zapadnim granicama Srbske kraljevine, već i po sredini iste.

Pošto nam je pak poznato, da i Bugarska imade svojih stećaka, o kojima ćemo se možda u dojdućemu broju baviti, cienimo, da ne može ih manjkati ni na jugo-iztočnim krajevima Srbije; ali žaliboże nismo mogli do sad dobiti s onih strana dovoljnih izvještaja, a da je što o tomu objelodanjeno, nije nam poznato, da bi mogli to naše tvrdo osvjedočenje dokazima potvrditi; pak za to opet preporučujemo srbskim arkeolozima, da nastoje nadopuniti tu prazninu.

Gosp. Trojanović zaključuje svoje izvješće smjelim navodom. Po njemu izgledalo bi, da su stećci istodobni humkama, te pošto humke spadaju predhistoričkoj dobi, i stećci kod Markovice i Negrišora, kao oni okolo Imocke, bili bi predhistorički grobni spomenici.

Mi ne ćemo se upuštati u škakljivo pitanje, da označimo postanak stećaka, samo ćemo primietiti, da barem po našemu izkustvu neka vrst, i to običajnija, stećaka pripada povjestnoj dobi. Istina je, da na mnogim mjestima i u Bosni-Hercegovini i u Dalmaciji imade stećaka, postavljenih na humkama i gomilama, ali te humke i gomile nisu predhistoričke. To združenje stećaka i humaka protivilo bi se mnienju gosp. Trojanovića, koji cieni, da ti spomenici predstavljaju dva naroda s raznim običajima, a vjerojatno i raznim jezikom. Priličnije je vjerovati, da onaj isti narod, koji je u predhistoričko doba podizao humke i gomile, u prelazno doba, držeći se ipak staroga običaja, počeo je kititi humke i gomile sa stećcima; dok u još kasnije povjestno doba, bilo to sa vjerskog pogleda ili sa kulturnog napredka, humke i gomile bile su sasvim izostavljene, po tomu i nadzemne grobnice, a narod počeo ukopavati mrtvace, a nad podzemnim grobnicama dizati stećke.

U istomu broju „Starinara“ gore spomenuti g. Trojanović piše iz Loznice sliedeće: „U Loznici trgovac Vladić pored Stire sagradio je kuću, čiji je temelj većinom od *bogumilskog kamenja* (kao krov sveden ozgo). To je kamenje doneo sa svoga imanja iz Brasine. Veći kamenovi i sad su ostali, i na moju molbu dopustio mi je, da izpod njih zemlju prekopam. Pričao mi je, da su seljaci do skora s jednog mesta vadili savijenu dugačku bakarnu žicu“.

Na Brasinama je dakle stećaka poput sarkofaga, ili kako ih mi nazivljemo dvostručnih stećaka. — Gosp. Trojanović nazivlje ih *bogumilsko ka-*

[1] „Starinar“, god. IX. knj. 1. str. 20.—23.

menje; mi ne možemo nikako odobriti taj naziv, jer isti zasieca u značajno povjestno razdoblje. Istina, da su ih i drugi tako nazvali, ali treba da kažemo, da je to posve netočno; i to, jer je bilo stećaka i prije i poslie Bogumila, i jer ih danas nahodimo u predjelima, u kojim nikad nije bilo bogumilskih sljedbenika, i jer ih sasvim nema u nekim predjelima, gdje je ipak bogumilska sekta najviše cvala.

Taj netočni naziv, kao i svi ostali, osim onaj *stećaka,* lako bi mogao zavesti učenjake da razsude o porieklu, o dobi i o razredjenju tih spomenika, pak ne može se dosta preporučiti, da se svak od toga dobro čuva.

U 2. knjizi IX. god. „Starinara" gosp. Mladen Crnogorčević izvjestio je o starinskim grobnicama na Prevlaci, u Boki Kotorskoj. Pak je opet u 1. i 2. knj. X. god. obširno pisao o starinama u Prevlaci, Stradioti, Brda i okolnim krajevima; tu imade dosta i krasna gradiva za našu razpravu, ali pošto smo došli u poznanje tih radnja poslie, nego smo već ono bili napisali u 3. br. lanjske „Prosvjete", zato nismo mogli istom se okoristiti. Mi ćemo se ipak na svoje vrieme baviti razpravom gosp. Crnogorčevića, i to kad budemo sistematično opisivali pojedine starinske nekropole u našoj Dalmaciji.

U 3. knj. IX. god. „Starinara" gosp. Valtrović opisuje neke srpske starine u Valjevskom i Podrinskom okrugu.

O stećcima u Podrinju bavio se je, kako smo spomenuli u zadnjemu broju „Prosvjete", već god. 1866. gosp. Milojević, pak god. 1879. gg. Klerić i Dokić, a god. 1889. gosp. F. Kanitz.

Gosp. Valtrović piše: „Na brdašcu van sela Krčmara, na kom nadjosmo nekoliko bobija (gomila), nadjosmo i kamen, čiju sliku donosimo[1] i koji se zove *Grbovića biljeg.* Namešten je baš na vrhu jedne bobije, uplašćene od sitnjeg kamenja, na okrajku brdašca. S mesta je tu slobodan i lep pogled na okolinu, te se i kamen vidi sa mnogo strana iz daljine. Na doistoriskom spomeniku diže se istoriski iz novjeg doba. Krstovi na njemu kazuju, da mu priliči biti na grobu, a natpis da valja da očuva spomen kolubarskom knezu Nikoli Grboviću. Od natpisa na snimku ima prepisano koliko smo mogli pročitati. Ostalo, što je na kamenu zbrisano, obeležili smo crticama. Natpis je nepravilno razporedjen s leve i desne krstova, a najglavniji mu je deo ispod krstova u osam redova. — Kamen nije mnogo doterivan ljudskom rukom. Grubog je zrna i visok nešto preko metra i po. U natpisu se spominju dva sina kneza Nikole Grbovića, protopop Stevan i knez Milovan. Pošto ovaj beleg prosto kao gradivo donosimo, ne upuštamo se u razgledanje njegove sadržine. Ostavljamo to vičnjim u istoriji valjevskog okruga"[2].

I mi ćemo ostaviti nadpis tumačenju našega vriednoga sudruga V. V. Vukasovića, koji je najkompetentniji, da ga pročita i da mu tumači sadržaj; a mi ćemo iztaknuti naše mnienje o samomu spomeniku.

[1] Vidi zadnju Tab. u „Prosvjeti" sl. 10. — [2] l. c. str. 102.—4.

On je namješten baš na vrhu jedne gomile; na njemu je basrelief i nadpis.

Dva se važna pitanja iztiču pred ova dva spomenika, i to prvo: je li stećak suvremenik gomili? a drugo: je li nadpis suvremenik stećku?

U Milićevića „Kneževina Srbija“ ima na str. 389—91 opis života i rada kneza Nikole i njegovih sinova. Tu se spominje, da su Grbovići ukopani kod crkve krčmarske, da je na grobovima njihovim bilo stećaka sa zapisima, ali da je ove neko dao počupati i zabaciti. Gosp. Valtrović pak veli: da mu je neki krčmarac pričao, da stećak na gomili obeležava mesto, na kojem je sprovod bio stao na odmor, kad je umrloga kneza Nikolu iz njegove kuće u Mratišićima nosio u vječnu mu kuću kod crkve krčmarske. Na stećku ipak stoji urezano: здѣ почиваеть, te bi mu pravo mjesto bilo na samom grobu a ne na gomili.

Nadalje g. Valtrović sasvim dobro nagadja, kad veli, da je ovaj kamen jedan od onih počupanih, pak ga je neko postavio na mjestu, gdje se je sprovod odmarao.

Evo novi jedan nepobitan dokaz, da više puta nalazimo stećaka na gomilama, bez da su ti spomenici suvremeni, i to: ili što su se potomci služili starinskim grobovima, nadodajuć na iste biljege vjere i običaja, ili jer su tu dospjeli po kojemu drugomu slučaju, kao što u navedenomu.

Mi smo već napomenuli početkom ove naše razprave, kako još u mnogo sela našega Zagorja sliedi običaj ukopavati mrtvace pod tim drevnim spomenicima[1]; ovdje ćemo iztaknuti naše tvrdo osvjedočenje, da je stećak krčmarski puno stariji, nego li je na njemu urezani nadpis. — I upravo, ako je stećak tu donesen iz nekropole krčmarske crkve, on bi pripadao, ako ne prije, barem XV. vieku. Evo, što nam o toj crkvici pripovieda gosp. Milićević: „U selu *Krčmaru*, tri sata na jugoiztoku od Valjeva, ima stara crkva, koja se pripisuje *Marku Kraljeviću*. Tu imaju i neke zidine, za koje narod priča, da su bili podrumi *Krčmarice Mare*. Kad je Marko, kao što se u pesmi peva, osvetio brata svoga Andriju, koga je izdala Turcima Mara, on je molio cara turskoga, da mu dopusti ozidati crkvu za dušu bratu svomu. — Car mu dopusti, ali samo toliku, koliku ozida kamenom, koji sam donese na svojim ledjima. Marko pristane; sam o sebi donese kamen i ozida malenu crkvicu, koja i danas peva“.[2]

Da je Marko sazidao crkvu ili ma tko drugi, za našu razpravu malo vriedi iztraživati; za stalno je to, da je već od početka kršćanstva bio kod svih naroda običaj sakupljati se na molitvu kod grobova; dok nadošavši bolja vremena, počele su se na središtu tih grobova graditi bogomolje. Mi imademo dapače i danas seoskih crkava, koje su sagradjene na temelju samih ogromnih stećaka. U Bosni i Hercegovini, sve do zadnjih godina, na

[1] God. I. broj 1. str. 28. — [2] Kraljevina Srbija str. 368.

više mjesta namjestio bi fratar od vremena do vremena preko godine svoj prinosni žrtvenik izpod kakvog stoljetnog hrasta, usred nekropola posijanih stećcima, pak kad bi pitao seljaka: gdje vam je danas bila sv. misa? odgovorio bi ti: *na groblju.* Marko, ili tko drugi, nadje najsgodnije sazidati crkvicu posred staroga kršćanskoga groblja, možda blizu ruševinâ koje starije bogomolje, te tako se tumači pričanje. Okolo krčmarske crkvice bilo je gotovih grobnica a nad njima stećaka. Grbovići se timi okoristili, pak se tu ukopavali. Nadpis spominje Nikolu Grbovića i dva mu sina Stefana i Milovana. Sve te ličnosti spadaju u početak našega vieka.[1]

Stećak, veli gosp. Valtrović, nije mnogo doterivan ljudskom rukom i grubog je zrna. A nu sad pogledajmo snimak stećka pod sl. 10. tablice, 4. broja lanjske „Prosvjete“.

I nestrukovnjak od oka će uviditi, da se je *pop rako* našao u velikoj neprilici, kad je stao ono slova dubiti. Smetali su mu uklesani križi, valjda je cienio, da mu ne će dostati prostora izpod istih, da ono nacrta, što je bio naumio, ili možda i samo lice kamena bilo tako drapasto, da se je bojao, da ne će moći na njemu sve čitljivo urezati, te za to tražio gdje je ravnije, s toga i nadpis idje onako nepravilno, i svukud, i kako god, ali ne baš onako, kako je mogao i kako je imao biti urezan, da je stećak bio upravo zanj izradjen, to jest suvremen.

Ovo nije ni prvi ni osamljeni primjer sličnih nadpisa na starijim stećcima, te bismo mogli još dosta primjera iznieti; ali pošto se mi sada bavimo jedino komparacijom tih spomenika po raznim slavenskim zemljama, ne bi bilo umjestno, da zalazimo u to drugo važno pitanje

Ako smo se nešto obširnije bavili sa *krčmarskim stećkom,* to je najviše bilo s toga, da novim primjerom potvrdimo ono, što smo pisali još nazad desetak godina o nadpisima na stećcima i o ukopavanju pod istima[2].

Sada opet da se povratimo na važno izvješće gosp. Valtrovića.

Na „magjarskim“ grobljima, koja smo vidjeli u podrinskom okrugu, ima kamenih spomenika sa rezarijama heraldičke vrste. To su dvorepa životinja s velikim kangjama, mišica, buzdovan, striela i luk, polumjesec i krst, koje se slike vide na licu kamena pored šara od izvijenih grana s lišćem i cvetovima po bokovima krupnijih kamenova.

Takovo groblje našli smo u selu *Zavlaci,* pa idući iz *Brezovice* u *Belu Crkvu,* na brdašcu kamenjaku, koje leži na mestu zvanom *Parigoć,* i izpod razvalina grada *Koviljače.*

U *Zavlaci* groblje leži na jednom brdu, za koje nam rekoše, da se zove Markovo brdo, po Marku Jezdimiroviću, čija vodenica izpod brda na *Jadru* leži.

Ako smo dobro čuli, groblje na tom brdu zahvata u dužinu oko šestdeset, a u širinu oko četrdeset metara. Od kamenova sa rezarijom donosimo

[1] Kraljevina Srbija str. 390—91. — [2] Pierres Sépulcrales Dalmates, pag. 8 i 10.

skice[1], sa kojih se saznaje i pravilan oblik njihov. Njih ima malo, a najviše je kamenje nepravilno, tek okresana veća ili manja ploča, koja sad ili još dubi ili se nagla na jednu stranu (sl. 6.).

Na jednoj prosto izradjenoj i sad napried nagnutoj ploči ima dosta prosto iskresan krst nejednakih krakova (sl. 7.).

Više je rezačkog rada utrošeno na tesanje ploče, koja nosi lik krajevima na niže okrenutog polumjeseca. Ploču tu završuju ozgo dvie nagnute površine, koje se sastaju u greben i mjere svaka u dužinu po pola metra. Širina ploče mjeri osamdeset i četiri centimetara (sl. 5.).

Podpun oblik nadgrobnog biljega ima kamenje s rezarijama heraldičkim. Ono ima svoje jasno obilježeno podnožje i završetak od dvie nagnute površine na priliku krova, kao u kamena s polumjesecom. Na jednom kamenu izrezana je napried već navedena životinja — valja da lav — s dva repa i velikim noktima. Izpod nje je luk sa strielom na tetivi. Stablo ovog biljega visoko je metar i četrdeset i pet centimetara; podnožje je visoko dvadeset centimetara, a stablo je široko sedamdeset i osam centimetara (sl. 11.). Sličnog je oblika biljeg, na kojem je izrezana mišica, do nje buzdovan, a više toga tri neka predmeta, kojima ne znamo značenje (sl. 9.). Jedan i drugi biljeg ima po bokovima šaru od izvijenih grana s lišćem i cvjetovima.

Sa groblja na kamenjaku u Parigoču donosimo skicu sa nadgrobne ploče, na kojoj se vidi izrezan luk sa strielom i buzdovan (sl. 8.). Idući do razvalina grada blizu Smrdan-bare, nailazili smo uz put po strani brda, na kojemu su razvaline, biljege slične gore navedenim, te ukrašene takodjer likovima životinja i vijugama od granja i lišća.

Groblje je to sad zaraslo u šumu, te zato nepregledno za brzo saznavanje prostora, koji pokriva i oblika u njegovih spomenika.

Ova groblja, kao i sva druga sa sličnim biljezima, jamačno su srpska. Zaslužno bi veoma bilo osbiljno ih izpitati kako odnosno spoljnjega oblika, tako i odnosno sadržine njihove, koja bi izvjestno dala podataka za saznavanje vremena iz koga su. Našao bi se valja da u grobnicama po koji komad oružja, oklopa, odiela, po koji novac itd.

Pokušasmo da doznamo šta pokriva kamen jedan na Markovom brdu, no trud nam osta bez uspjeha. Kopači ne izbaciše ništa drugo do zemlje. A ne imadosmo na žalost vremena, da ponovimo pokušaj na drugom kom grobu tu.

Ni na jednom od vidjenih kamenova nije imalo nadpisa.

[1] Vidi zadnju tablu u 4. broju „Prosvjete“ l. g.

Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa na Cetini.

(Sa slikom.)

(Nastavak v. br. 4. g. 1895.)

Ne znamo pako, zašto ot. Zlatović, koji nam navodi dvanaest starohrvatskih gradova u cetinskoj županiji, htio bi, da je upravo Vrlika sielo županije. Nuzgredna je stvar, što je u Vrlici stolovao *„crkveni poglavar, Nadpop“* [1], jer kad bi to i imalo koju važnost za naše pitanje, ipak se ne bi moglo izključiti, da kad je kninska biskupija providjala župi Vrlici jednog crkvenog dostojanstvenika, da nije to činila i splitska svojoj: *„Comitatus Cetinae“*. — Prem je županija cetinska sezala od izvora s jedne i druge strane do ušća rieke, ot. Zlatović opravdano traži joj sielo oko vrela, tad dosljednije je ostati pri nagadjanju, da je „Glavaš“ a ne Vrlika to sielo, u koliko je onaj a ne ova u neposrednoj blizini mjesta Cetine, dapače u tadanjem istom mjestu. — Dok takodjer ot. Zlatović razložito tvrdi o groblju u Cetini, *„da su ondje grobovi starih Hrvata cetinske županije, gdje se možda pokopavaše imućniji, velmože i pučki prvaci iz sve krajine“* [2]; dosljedno je mogao nagadjati, da je crkva na istomu groblju, gdje *„se imućniji, velmože i pučki prvaci“* na bogoslužje sakupljaše, a „Glavaš“, koji je, kako rekosmo, u istomu mjestu, da je grad, u komu stolovahu ili se sastajahu na vieće *„mogućnici, velmože i pučki prvaci iz sve krajine“*, i tako bi bio došao do naravnog zaključka, da je „Glavaš“ [3] sielo županije, s. Spas županinska crkva, a groblje glavno županinsko groblje.

U području današnje župe vrličke naše je družtvo konstatovalo više starohrvatskih groblja i crkava iz davnijeg doba srednjega vieka, al nijedno nema tolike važnosti radi konstrukcije i obsežnosti, niti je tako sačuvano, kao ono u Cetini; što takodjer nešto podkriepljuje naše mnienje. — Primietiti je, da ako ovdje moradosmo više puta spomenuti inače vriednoga i za hrvatske starine i povjest zaslužnoga ot. Zlatovića, to činimo jedino zato, što se je on najobsežnije do sada ovim pitanjem bavio, pa je bila nužda, da spomenemo razloge, s kojih se s njegovim mnienjem ne slažemo, da tako izvojštimo crkvi i groblju s. Spasa njihovu davninu i historičku znamenitost.

---

[1] Viestnik, god. 1884., str. 100.

[2] Nav. djelo, god. 1883., str. 106.

[3] Na tlocrtu „Glavaša“, objelodanjenu u zadnjemu broju „S. P.“, str. 228, netočno je naznačena mjera 1 met. = 200, jer ima stati 1 met. = 800 met.

Kod krive predpostave, da Cetin-grad i ne obstojaše u Dalmaciji, a Velika da je sielo cetinske županije, dosljedno nije se ni u izliku uzimalo, da bi crkva s. Spasa mogla biti županinska crkva, zato pokušavalo se, da joj se ustanovi pozniji istočaj i druga svrha, kojoj bi bila posvećena. Neki su nagadjali, da bi to mogla biti stolna crkva kakva biskupa: *„Ivi era, per quanto dicesi, la residenza d'un Vescovo"*.[1] Drugi su mislili, da bi odgovarala templarskim sgradama: *„Lo dicono costruzione dei Templari"*.[2] Nu ovo, ne buduć podkriepljeno ni prividnim dokazima, suvišno je u pretres uzimati. Lago bi nagadjao, ali takodjer ničim podkriepljivao, da je crkva sagradjena izmed god. 1000—1400.[3], dok nekim priličnim razlozima tvrdi, da bi groblje sa stećcima, kao tolika druga slična po Dalmaciji, sezalo u IX. viek.[4] G. Alačević pako nagadja, da stećci na groblju, usuprot mnienja Blaua[5], davniji su od gospodstva ostrogotskoga, unatoč nagadjanja De Sainte Marie[6] davniji od gospodstva slavenskog(?), proti dokazivanju Hörnesovu[7] davniji od srednjeg vieka. On misli, da bi bili davniji od V. ili VI. vieka, nego što bi bio jedan rimski nadpis, koji se na istomu groblju nahodi; htio bi nenadpisne stećke dovesti sa spomenutim rimskim nadpisom i rimskom dobom u svezu, a to sa veoma neznatne okolovštine, što spomenuti rimski nadpis ne bi mogao biti od inudje tu donešen, nego da bi bio prvobitno za to grobište opredieljen.[8] Tomu mršavomu razlogu možemo protustaviti, što je takodjer drugi rimski nadpis uzidan u istoj crkvi s. Spasa[9] i kako od toliko odkopanih starohrvatskih crkava skoro ne nadjosmo jedne, u kojoj ne bi bilo kao prosto gradivo uloženih rimskih ili grčkih spomenika[10], pa tako mislimo i za nadpise rimske kod s. Spasa.

O crkvi s. Spasa veli, da je iz dobe *„relativamente* (odnosno dobi stećaka) *assai recente"*, i da *„presenta una forma mixta latina e bizanta"*[11], prem za to ne navodi ikakovih dokaza. Mi mu tvrdju izpravljamo, izmienjujuć samo rieči: *„latina e bizanta"* u *„croato-bizanta"*.

Najveću vjerojatnost imalo bi mnienje, da je na groblju u vrelu Cetine bio franovački samostan i crkva[12], nu i to nije izpravno.

Doisto povjestnički podatci spominju nam dva samostana u području današnje župe vrličke: *cetinski i vrlički*. O prvom imamo jasne sliedeće po-

[1] Lovrić, Osservazione, p. 28.
[2] Lago, Memorie, v. II., p. 256.
[3] Op. cit. ista strana.
[4] Op. cit. v. II., str. 229 i 257.
[5] Reisen in Bosnia ecc., p. 25.
[6] Itinéraires ecc., p. 63.
[7] Mittheilungen der Central-Commission, an. 1882, p. 19.
[8] Bullettino, Spalato, an. 1882, p. 130.
[9] Op. cit. an. 1887, p. 11.
[10] „Starohrvatska Prosvjeta" br. 2, str. 99—102.
[11] Bullettino, an. 1882, p. 131.
[12] Klaić, Opis. zem., sv. II., str. 161; ot. Milinović, Vienac g. 1876, str. 531; ot. Zlatović, Viestnik god. 1883, str. 102 i god. 1884, str. 103; Franovci i puk, str. 33.

datke: „Conventus Cetinensis ante an. 1400 conditus . . . . ad fontes fluvii Cetin considet“.[1] Ove iste godine ubrojen je medju samostane duvanjske kuštodije.[2] God. 1457. bijaše postao glavnim samostanom kuštodije, koja po njemu bi nazvana: *„cetinskom“*, sa samostanima Cetine, Knina, Karina, Skradina, Visovca i Klisa.[3] Bula pape Pavla II. iz god. 1469. spominje ga u splitskoj nadbiskupiji.[4] Postradao bi kroz turske navale nekako oko god. 1513.[5] Vjerojatno, da su se fratri zaklonili u samostan kliški ili solinski[6], a kasnije se opet u krajinu povratili, kako ćemo kasnije pri spomeni vrličkoga vidjeti.

Nepreporno je dakle bitisanje cetinskog samostana, ali nije tako njegov položaj; osobito netočno je naznačen na groblju kod s. Spasa, pošto mi smo imali sgodu, da se podpuno uvjerimo, da na spomenutomu groblju ne bijaše ikakovih sgrada, do li još stršeće crkve. Formacija pako zemljišta na groblju takova je, da izključuje svaku sumnju, da bi se pod zemljom moglo naći kakovih tragova starinskim sgradama.

Nego u istomu selu Cetini, jedan klm. u jug od s. Spasa, kod vrela Vukovića, a na zemljištu dra. L. Montia, vide se nad zemljom ruševine starinskih sgrada visoke 3, široke 6 a duge 13 met., dok razom zemlje razabiru se zidovi dugi 20 met. Ostali kriju se u šikarju i utopljeni su u susjednim oranicama. Ove ruševine i danas ondješnje pučanstvo zove: *„Manastirina“*, a na nacrtu iz god. 1720., koji se čuva kod dra. L. Montia u Kninu, odnosne ruševine naznačene su: *„chiesa antica“*, pa smo ovlašteni držati ih, da su to ruševine samostana cetinskoga: *„ad fontes fluvii Cetin“*.

Š. Ljubić cieni, da bi samostanska crkva bila posvećena s Mariji[7], a mi, da to bolje izključimo istovjetnost samostanske crkve sa s. Spasom, opažamo, kako je nevjerojatno, da je s. Spas dobio ime od toga, *„što bi rimokatolički župnik iz Vrlike, za dokaz prava i vlastničtva, svake godine na Spasovdan svetčanim hodočašćem dolazio da obavi blagosov polja i služi svetu misu“*[8], nego je vjerojatnije, da ime s. Spas potječe od postanka crkve. Što župnik i pučanstvo vrličke krajine svake godine na Spasovdan tamo hodočasti, to vjerojatno biva, da na godovnjak pokrovitelja crkve sačuva štovanje prama najstarijem i najznamenitijem svetištu okolice.

Mislimo takodjer, da je netočno po predaji ustanovljen položaj vrličkoga samostana *„kod ukopišta katoličkoga s. Petra pod varošom do iztoka“*[9], pa

[1] Greiderer, Germania Franciscana, T. I. L. 2, n. 200.
[2] Wading, Annales Minorum, v. XV., p. 184.
[3] Op. cit., p. 337. Batinić, Djelovanje Franjevaca, str. 153.
[4] Theiner, Mon. Hung. X., p. 410.
[5] Ot. Zlatović, Viestnik g. 1884, str. 104. Franovci i puk, str. 33. Greiderer, op. cit. n. 200.
[6] Ot. Zlatović, Franovci i puk, str. 34.
[7] Viestnik, god. 1884, str. 105.
[8] Ot. Zlatović, Viestnik god. 1884, str. 105.
[9] Ot. Zlatović, nav. Viestnik, str. 77.

buduć se i sa ovom netočnošću slaže položaj druge starohrvatske crkve, vriedno je, da uzgred nešto i o tomu spomenemo.

Prije navedena bula Pavla II. doisto spominje u splitskoj nadbiskupiji uz franjevačke samostane Bistricu, Cetinu i *„Varchrioc"*, pa nagadja se, da *„Varchrioc"* mogla bi biti Vrlika.[1] Kasnije u izpravama franjevačkoga reda ne na hodimo mu nigdje spomena. Ot. Fabijanić spominje ga u čislu samostana bosanske redodržave iz god. 1589.: *„14. Verlica: S. Cristoforo"*[2], ali ne kaže po kojem izvoru. Ot Zlatović[3] i V. Klaić[4] spominju ga, ali samo po navedenoj buli Pavla II. Ot. Zlatović ga svedjer ubraja medj samostane cetinske kuštodije, ali ne navodi ikakove druge izprave, dok Klaić, navodeć ga, naznačuje mu položaj na groblju s. Spasa u Cetini.[5]

Po ovim dvjema nejasnim izpravama slobodno bi bilo sumnjati, da je obstojao posebni vrlički samostan u užem smislu rieči, već franjevačko dušobrižničtvo, kojim je upravljalo više osobâ. U tom smislu valjda govori Pavlovo pismo, kao o mjestu pripadajućem franjevcima, rad uručenja nekih crkvenih predmeta; niti drugčije biti može, pošto u imenicama samostanâ, od strane Reda izdanim, samostanu vrličkomu nigdje nema mjesta, već samo kod pojedinaca na temelju papina pisma. S toga pako ot. Fabijanić g. 1589. nahodi, to se može nagadjati, da cetinski fratri, zaklonjeni negdje oko Klisa, mogli su se opet tamo na staro garište povratiti. Slično su franjevci radili i na drugim mjestima, te u doba njihova povratka, buduć se župa cetinska ujedinila sa vrličkom sa sielom u Vrlici, cetinski samostan, radi područja, u komu se nahodjaše, dobio je ime vrlički.

Po tomu i ime cetinskog, odnosno vrličkog samostana ne bi bilo s. Marija, nego s. Krštoful, a s. Marija, o kojoj Ljubić nagadja, bila bi crkva uz franjevački samostan u Cetingradu kod Slunja, u kojoj je izabran bio Ferdinand I. za hrvatskoga kralja[6].

Buduć je dakle sumnjiv obstanak posebnog vrličkog samostana, to više biva neizvjestan njegov položaj.

Kod ukopišta rimokatoličkog s. Petra jedva je razabrati razom zemlje slabih ostanaka sredovječne sgrade, koja ipak nema nikakova znaka kakva samostana. Tu je zadnjeg vremena našasto nekoliko naušnicâ iz prvog doba srednjega vieka, a pred triestak godinâ i jedan starohrvatski spomenik u kamenu, koji bi uzidan u kuću nekog Mirčete u Vrlici, a od ot. Barbića g. 1893. nabavljen za naš muzej.

---

[1] Klaić, Viestnik god. 1881, str. 70. Mon. Priv. ecc. Provinciae Bosnae Argentine, Vukovarini, 1886, p. 114.

[2] Stroia dei Fratti Minori, p. 277.

[3] Viestnik g. 1884, str. 77.; Franovci i puk, str. 33.

[4] Opis zem. II., str. 181.

[5] Viestnik g. 1881, str. 72.

[6] Lopašić, Književnik, god. III., str. 477—495. Smičiklas, Poviest Hrvatska II. Klaić, Opis zem. I., str. 133. Viestnik g. 1884, str. 77—105, i t. d.

Ovaj spomenik, kojega sliku ovdje donosimo, dug je 0·69 m., a širok 0·23 m. Iz bielog je zrnata vapnenca. Bio bi ulomak žrtvenika. Sadrži tri čitljive rieči nabožnog znamenovanja: S]VSCIPЄVOTA QVE PROT[VO (honore redimus). Po izradbi i paleografičkom obilježju proiztjecao bi iz IX. vieka

Izključujuć položaj vrličkog samostana od ukopišta katoličkog s. Petra, upozorismo na dosad nepoznate ruševine starohrvatske crkve, koje dakako treba sistematično iztražiti. Pobijajuć položaj cetinskom samostanu na ukopištu s. Spasa, nagoviestismo mu položaj kod Vukovića vrela, a indirektno s. Spasu iztakosmo davniju dobu, no što je ona franovačkih samostana. Niečuć Vrlici županinsko sielo, upozorismo na obstanak Cetin-grada u „Glavašu“, a buduć ovaj, kao i ostali županinski gradovi, morao je imati županinsko groblje i crkvu, dosljedno neizravnim dokazima dodjosmo do zaključka, da groblje i crkva s. Spasa spadaju u davno doba cetinske županije.

Izravni pak podatci ovoj dobi crkve s. Spasa stoje u razbacanim arhitektoničkim ulomcima po groblju.[1] Jasniji pako, po kojima bi se točno ustanovila doba groblja i crkve, našli bi se, kad bi se pročistile ruševine u crkvi i otvorilo nekoliko grobova pod stećcima; što, ako bude susretljivosti kod obćine vrličke, naše će družtvo to što skorije bez ičijeg uštrba izvesti, na uhar znanosti i povjesti onih krajeva do sada slabo proučene.

Mi pako smatramo crkvu s. Spasa veoma važnim spomenikom arhitekture prvog doba srednjeg vieka, pa bi trebalo, da mjerodavni čimbenici, koji zaista zadnjeg vremena pohvalnom brigom popravljaju tolike sredovječne spomenike, to i na s. Spasu što prije učine.

[1] Stanić, Viestnik god. 1891, str. 9—10.

Spomenik velikoga župana Držislava i župana Svetoslava.

(Sa slikama.)

vaj je spomenik sa ornamentalnog i epigrafičnog gledišta opisao i raztumačio već prag. F. Bulić u knjizi »Hrvatski spomenici«. Ali pošto su slike u toj knjizi objelodanjene po nacrtima, koji se i razmjerjem i oblicima slovâ i uresâ prilično odalečuju od izvornika, pa je nastala potreba da se taj veleznamenit spomenik priobći točnim slikama, kakvih može da nam priskrbi sama fotografija; a opet jer ima množtvo članova našega družtva, kojima ta knjiga nije došla do ruku, te je bila uprav grjehota, da im ostane nepoznat tako jasan i slavan spomenik vladarâ narodne hrvatske krvi, to je naše upraviteljstvo odlučilo, da se po drugi put tiska u ovomu časopisu sa tekstom prag. Bulića, izvadjenim iz spomen. knjige, uz neke opazke i priložene bolje slike.

Na str. 18. drugi stupac ovako prag. Bulić opisuje naše dvie ploče sa uresnog gledišta:

»Br. 5. (tab. V.). Naris u $^1/_3$ naravne veličine. Gradivo prosti domaći kamen. Našast na Kapitulu u groblju 16. kolovoza 1886. Ornamentalni motiv pleter sa tri prutića u kružnicu, kompliciran sa pleterom isto triju prutića na četverokut, tako, da mu osnova izgleda kao redovito sgužvana mreža. Ne zna se, da li umjetnikovom rukom više ravnala hirovitost ili umjetnost. Po svoj prilici ovaj nam spomenik predstavlja oponašanje ornamentalnih motiva običnih na iztočnim tkaninam. Prije karlovinžke dobe na zapadu nije se pojavio ovako komplicirani pleter, i prvi primjer nam se pruža na plutejim ambona S. Marije in Toscanella iz devetoga vieka, te i kninski spomenik nije mladji.

Br. 6. (tab. VI.). Naris $^1/_3$ naravne veličine. Gradivo prosti domaći kamen. Našast na Kapitulu u groblju 16 kolovoza 1886. Motiv je u osnovi isti kao predjašnji, s malom inačicom. Taj isti motiv nahodi se na rubu ciborija u S. Apollinara in classe u Ravenni iz 807.—812. godine i na pluteju u S. Abbondio u Como iz devetoga vieka.

Oba komada, br. 5 i br. 6, istovjetna su si u svim razmjerim. Njihov oblik i debljina svjedoče očito, da su česti pluteja ili ciborija crkve iz devetoga ili desetoga vieka. Što se pri odkriću konstatovalo, da su bili uzidani na nekakvoj grobnici, to mi ne držimo njihovim prvobitnim položajem, jer su tu ona dospjela tek u poznije doba, potla porušenja crkve, na koju se odnose.

Ova dva komada su jedina, koja su se, o sebi uzeta, zdrava sačuvala. Nego očito je, da su ona stala u savezu sa još više sličnih komada, kako se razabire i po zanimivom nadpisu, o kom u trećem dielu, te nam odaju, da je na mjestu njihova našašća obstojala crkva devetoga ili desetoga vieka.«

Ob istim pločama piše opet prag. Bulić na str. 22—23. iste knjige:

»Nego za njeke ulomke, i to baš za ona dva velevažna pod br. 5 i 6, pri odkriću konstatovalo se, da su oblagali izvana zidine grobnice, te se odatle htjelo zaključiti, da prvobitni položaj tih ulomaka jest baš taj, i da indi grobnice su iz one dobe, u koju spadaju ulomci, te da kriju kosti onih ličnosti, čija imena nahode se označena u nadpisu

na samim rečenim ulomcima.[1] Nama se čini, u koliko smo imali prigode izpitati sve, dvama rečenima ulomcima suvremene spomenike, a napose grobnice, da ona ne mogu nikako biti ulomci koje mu drago grobnice; nego česti crkvenih pluteja, i pri tom smo se izjavili, da grobnice, na kojima su ulomci našasti, niesu iz dobe istih ulomaka, nego mnogo kašnje; i da su ona oba ulomka na njima kao poljepšavajuće gradivo upotrebljena potla, nego je crkva, na koju ona spadahu, bila razrušena.[2] Nu naše mnienje bez pozitivnog dokaza ostaje vazda pukom tvrdnjom, koju, do boljih dokaza, činjenica konstatovana pri odkriću, donjekle oprovrgava, i ako prividno; zato, premda ostajemo pri našoj, ne smijemo uztvrditi, da je sasvim neosnovan i zaključak, koji se temelji na činjenici, konstatovanoj pri odkriću; i to sve dotle, dok se po inim sudilim ne doistini, da sbilja grobnica, na kojoj su našasta prieporna dva ulomka, nije no iz kasnije dobe samih ulomaka.«

O epigrafičnom dielu naših ploča piše prag. Bulić, od str. 26. stupac drugi, pa sve do str. 30. stupac prvi, ovako:

»Ulomak br. 5 (tab. V.) pruža nam zdravo sačuvan oblik pismena, da se svako razgovietno razabire, te s oštećenosti ne ima mjesta nagadjanju. Na njemu su dva znaka za kraticu; jedan vodoravna crta nad pismenima i dolazi jedan put nad pismenom E u drugoj strani; a drugi je kosa crta i dolazi ciglom na dolnjoj česti pismena R pri sredini. Znaka za razgodak ne ima. Zvjezdica potla pismena P u drugoj strani nije no umetak poznije ruke, isto kao i pisme N lako zabrazdano u ležećem položaju izpred istog pismena P i prednjeg mu E.

Pošto su pismena i kratice tako jasne, kušajmo čitati.

Prva skupina od tri pismena nosi CLV vezanicu pismena L i V, koju mi riešavamo za L*a*V; te čitavu skupinu čitamo CL*a*V. Cienimo da je nuždno, da obrazložimo to naše čitanje i kako smo do njega došli, tim više, što su pri tome imali truda i dva naša strukovnjaka, veleuč. dr. Rački i prof. Š. Ljubić. — Kad smo prvi put pregledali ovaj nadpis, oko nam zapelo o desni krak pismena V, na kojem ima vodoravna crta, kako se jasno i na narisu razabire, te scienismo, da je to kratica za pisme T, koje dodav ostalim pismenim, pročitasmo tu prvu skupinu CLV*t*, pokraćeni oblik, ili čak kratica rieči *(in)clut(us)*[3]; tim više, što je podpun smisao sa sljedećim riečima podlegao iz toga čitanja. Ovo naše čitanje, sa odtiskom nadpisa, poslasmo dvama našim strukovnjacima na razvid. Veleuč. dr. Rački, pismom 17. rujna 1886., čitaše skladno s nama prvu skupinu CLV*t*, popunjujuć ga takodjer sa *(in)clut(us)*; dočim veleuč. prof. Ljubić, pismom 13. rujna 1886., čitaše inako rečenu prvu skupinu. Upozori nas sbilja razložito, da ona vodoravna crta nad desnim krakom pismena V nije baš kratica za T, nego stvar obična i kod drugih pismena istoga nadpisa, za to da tu ne ima traga pismenu T, nego da se skupina mora jednostavno čitati CLV, što pako da bi moglo označivati ime prvoga velikoga župana hrvatskoga, Klukas, Κλουκάς. Umjestnost Ljubićeve opazke, da skupina na koncu ne mora imati pismena T, pošto vodoravna crta na desnom kraku pismena V ne bijaše nikakav osobiti znak, pa ni kratica, bi doistinjena pri novom pregledu nadpisa. Ali pri tom pregledu zamjetismo, da pisme L stoji u vezanici sa pismenom V, kako se predobro razabire i na narisu, te da medju nje mora doći još jedno pisme, koje je naznačeno vezanicom. Potla toliko mozganja, više po kontekstu čitavoga ulomka, zaključismo, da ta vezanica ima se riešiti sa L*a*V, a čitava skupina CL*a*V; po čemu ne bi stalo Ljubićevo nagadjanje za Klukas. O opravdanosti toga čitanja pobliže još štogod malo poniže.

---

[1] *M. Z.*, Narodni List 1887. br. 2—5.

[2] Vidi str. 18.

[3] *Du Cange*, o. c. s. v. *Clutus*.

Druga rieč sa tri pismena jasno se čita DVX.

Treća rieč ima zadnje pisme R sa kosom crtom na dolnjem zavinutom potezu ℞; znak kratice, koja po najobičnijim paleografičnim zakonim inače se neda razriešiti, no da označuje okomku *um*. Po tom se čitava rieč ima čitati HROATOR*um*.

Sliedeća dva pismena razgovjetno sačinjavaju četvrtu rieč IN.

Peta rieč nad pismenom E nosi vodoravnu crtu za kraticu pismena *m;* tako popunjujuć čitalo bi se TE*m*PVS. Već spomenusmo malo prije zvjezdicu medju pismenom P i V, pak položito manje pisme Z medju pismenom E i P umetnula poznija ruka; zvjezdicu radi nepoznata razloga, a pisme N valjda pogriešno mjesto pismena M, da popuni kraticu; za to na te poznije umetke nije se obazirati pri čitanju.

Šesta i zadnja rieč ulomka počimala je sa pismenom D.

Spojiv sve skupine ulomka jasno je čitanje:

CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D . . . . .

Prva rieč CL*a*V nije samostalna rieč, nego najvjerojatnije dočetak osobnoga imena, kojega prva čest stajaše na ploči, štono bijaše neposredno spojena s ovom, na kojoj je ovaj ulomak. Po samom dočetku mučno je razabrati, koje je to ime. Nu što se smije na izvjestno uztvrditi, jest, da je to ime hrvatsko.

Hrvatska imena po latinsku pisana dočetak *slav* nose u *sclav*, a primjera nam sila u listinama.[1]

[1] Bra*sclav*, Doc. p. 379, 380, 382, 383; Dabi*sclav*, ibid. p. 30; Dabromu*sclo*, ibid. p. 383; Gode-*sclava*, Gode*sclau*ga, ibid. p. 383, 384; Lade*sclavus*, ibid. p. 325; te Ladi*sclav*, Mui*sclavo*, Miti*sclau*, Prebe*sclava*, Sode*sclau*a, Strada*sclau*a, Toma*sclau*a, ibid. p. 335, 336, 383 itd.

Zadnja rieč ulomka, kojeg nam se početno pismo D sačuvalo, cienimo po kontekstu, da se da popuniti sa D*(omini)* t. j. *regis (papae, imperatoris)* N. N.

Popuniv dakle prvu i zadnju rieč ulomka, čitalo bi se:

. . . . *(s)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D*(omini ? regis (? imperatoris ? papae)* N. N.).

Kojega li je imena dočetak *(s)*CL*a*V, pokušat ćemo nagadjati, kad pročitamo sliedeći ulomak br. 6, koji sa ulomkom br. 5 stoji u njekom savezu, i ako ne neposrednom; jer njihovo istovjetno razmjerje, oblik slova, ornamentalni motiv, svjedoče nam, da su valjda iz iste ruke potekli, i da su izvjestno česti istog spomenika.

Prva skupina ulomka br. 6 (tab. VI.) jasno se čita:

IRZISCLV; ali po priložitom položaju pismena L k pismenu V očito se razabire, da ih je klesar hotio spojiti u vezanicu, koja bi nadomještala pisme *a*, po čem bi se čitati dalo IRZISCL*a*V. A jer je to ime nepodpuno, i nemoglo na ploči biti mjesto početnom slovu, koje je ostalo na ploči neposredno izpred ove na kojoj je nadpis, smijemo ga popuniti *(D)*IRZISCL*a*V.

Druga skupina na koncu nosi vodoravnu crtu za kraticu *m*, pošto joj ne bilo prostora nad pismenom E, njemu pri vrhu po boku. Ova druga skupina razgovjetno se čita DVCE*m*.

Treća i zadnja rieč nosi istu vodoravnu crtu u gornjem otvoru zadnjega pismena V, znak takodjer za kraticu pismena *m*. Čitava rieč čita se MAGNV*m*.

Spojiv sve skupine dobiva se:

*(D)*IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*.

Obadva ulomka spojena daju nam njeki smisao:

. . . . *(s)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D*(omini ? regis (? imperatoris ? papae)* N. N. . . . . . *(D)*IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*.

Smisao nadpisa u glavnom ostaje nam svedjer mutan, jer fali čest izpred prvog ulomka, čest medju ulomcima, a čest po svoj prilici i poza drugim ulomkom nadpisa, koji nam se čini, da je bio dosta dug. Nego, ipak, nješto možemo sveisto razabrati.

Dux Hroatorum čijeg imena nam se samo dočetak *(s)clav* sačuvao, rek bi da je suvremenik drugoga *Dux Magnus*, Držislava.

Nego tko je taj Držislav, što nam ga nadpis nosi, taj *Drzisclavus Dux Magnus?* Po paleografičnim sudilim nadpis spada u deseti viek, kako smo na dotičnom mjestu dokazali. Drugom polovinom desetoga vieka (970—1000 g.) pojavlja se u našim listinama i u našoj poviesti vladar Držislav, sa kraljevskim naslovom.[1] Naslov *Dux Magnus*, rek bi, da se ne slaže s kraljevskim Držislavovim naslovom; ali paleografična sudila svjedoče, da naš nadpis spominje njekoga Držislava *Dux Magnus* baš iz dobe Držislava kralja. Mi o tom Držislavu *Dux Magnus* ne imamo nikakve uspomene, stvar jako ozbiljna, kad iz te dobe imamo toliko uspomena o neznatnijim osobama. Dakle, naš *Držislav Dux Magnus* bio bi nova povjestna ličnost.

Nego radje mi bismo scienili, da taj *Držislav Dux Magnus* i Držislav kralj, jedna su te ista ličnost. Tomu nam je dokazom naslov *Dux Hroatorum* odličnjaka, komu za ime još ne znamo. Naslov *Dux Hroatorum* stavljen je u antitezu sa *Dux Magnus;* te ako moramo u *Dux Hroatorum* pripoznati hrvatskoga bana, u *Dux Magnus* moramo pripoznati nješto više od bana, a to ne može biti drugo no vrhovna vlast, kralj. Istina, da su počam od Tomislava počeli vrhovni hrvatski vladari resiti se kraljevskim naslovom; ali je istina i s druge strane, da bi si taj naslov prisvojili tek kad bi, bilo iz Carigrada, bilo iz Rima, dobili kraljevske znakove. S toga cienimo najbolje pogoditi, ako u Držislavu *Dux Magnus* pripoznamo poznijega kralja Držislava barem tada, kada je i formalno bio priznat kraljem, bilo od rimskoga bilo od carigradskoga dvora. Doista, ovom našem riešenju ne možemo podastrti pozitivnih dokaza, jer žalibože ne ima ih, budući da je pitanje naše iz dobe, iz koje imamo jako malo viesti; nu, s druge strane, proti našem riešenju ne može se navesti nit cigli protivni dokaz. Te, premda naše riešenje ostaje, do budućih dokaza, ipotezom, čini nam se ipak, da je prilično temeljito.

Moglo bi se po ipotezi vlč. dra. Račkoga u Držislavu *Dux Magnus* nazirati ili prostoga bana, ili dosele nepoznata hrvatskoga vladara. Prosta bana nazirati u naslovu *Dux Magnus*, komu je u antitezu stavljen *Dux Hroatorum,* čini nam se da ne stoji; jer, premda bi se u tom slučaju predpostavljalo, da onaj *Magnus* nije no puki *epitetum ornans*, ipak, onda što bi bio naslov *Dux Hroatorum*, s kojim *Dux Magnus* stoji u antitezi? Zar da drugi ban? Onda zašto ga razlikovati od prvoga sa *Magnus?* — U drugom slučaju, zašto nazirati u Držislavu *Dux Magnus* dosele nepoznata hrvatskoga vladara, kad nam paleografična sudila jamče, da naš nadpis potiče iz dobe samoga Držislava kralja? — Svakako, i za našu ipotezu i za ipotezu vlč. dra. Račkoga ne vojuju no domišljata nagadjanja; nadamo se zato, da će buduće izkopine iznieti koji pozitivni dokaz, barem manjkajuće česti ovoga nadpisa, da tako čvor bude riešen.

Tko bi onda mogao biti onaj *Dux Hroatorum*, čije ime dočima na *sclav,* po našem riešenju, ako Držislav *Dux Magnus* jest isto, što poznati nam kralj Držislav? Usudjujemo

[1] *Doc.* p. 20, 23, 28—62.

se nagadjati. Misao naša pada na Svetoslava Surinju, koji je bio Kresimirov i Gojslavov brat i nasljednik Držislavov na kraljevskom priestolju potla 1000. godine[1], po prilici od 1000.—1009. godine po Smičiklasovu računu.[2] Nu o njemu imamo viest i prije 1000. godine, još kad je živio kralj Držislav, te kad nije on mogao biti kraljem. Pripovieda nam kroničar Ivan[3], kako je 998. god. dužd Petar Orseolo kušao osvojiti Dalmaciju, te u Trogiru primio poklone brata hrvatskoga kralja Držislava, Surinje, te dobio od njega za taoca vlastitoga mu sina Stjepana; da je to Surinja učinio iz osvete prema bratu kralju, što mu preoteo kraljevsku krunu.[4] Nema dvojbe da ovaj Surinja, otac kašnjega kralja Stjepana (1035.—1058.), jest ista osoba sa Svetoslavom, kako nam razgovjetno svjedoči listina kralja Kresimira 1062. godine: »... temporibus *Suataslao* et fratrum eius Crescimir et Goyslao et filii *eius* Stephani, patris mei ...« Po tom je jasno, da taj Svetoslav ili Surinja bijaše i brat kralju Držislavu, po svoj prilici stariji brat, kada je njemu Držislav preoteo krunu, koja ga je po pravu hodila, pošto kod Hrvata bijaše dinastično nasljedstvo[5]; kao što je jasno takodjer, da je Svetoslav ili Surinja bio stariji, a Držislav mladji sin kralja Kresimira I. (930.—945. g.).[6] Tako, da nam je očevidno ovo rodoslovlje:

Kresimir I. (kralj od 930—945 godine).

Sinovi: 1. (stariji) Svetoslav ili Surinja. 2. Držislav. 3. Kresimir. 4. Gojslav.

Stjepan.

Držislav preotimlje krunu starijemu bratu Svetoslavu, te kraljuje po prilici od 970. do 1000. godine. Svetoslav, valjda mletačkom pomoći, nasliedi ga, te vlada po prilici od 1000.—1009. godine; njega nasljeduju dva mladja brata Kresimir II. i Gojslav, po prilici od 1009.—1035. godine, a njih Svetoslavov sin Stjepan od 1035.—1058. godine.[7]

Da se povratimo na naše pitanje, pošto smo razjasnili odnošaj, u kojem je stao sa kraljem Držislavom Svetoslav, spomenuti nam je, da naš nadpis potiče iz dobe, kada je još Držislav kraljevao, i za koje o Svetoslavu ne znamo ino, nego da se je 998 godine sdružio s Mlečićim proti svojem bratu kralju. Je li Svetoslav za Držislavova kraljevanja, dakle medju 970.—1000. god., imao koje državno dostojanstvo? Pitanje je ovo, koje ne možemo nikakvim poviestnim podatkom riešiti, nego nagadjanjem. Svetoslav, kao stariji sin kralja Kresimira I., već prije kraljevanja Držislavova po svoj prilici da je bio banom, mladjim kraljem[8] i tu vlast pridržao i potla, nego mu je Držislav preoteo krunu, kako svim pravom naslućuje i Smičiklas[9], priznajuć, da je Svetoslav bio banom primorskih strana, dapače morovoja, te, da se bratu osveti, predao primorje u mletačke ruke. Zato posve pravilno Svetoslavu bi pristajao naslov *Dux Hroatorum* našega nadpisa, pošto taj naziv po latinsku istoznačan je hrvatskomu *Ban*.

---

[1] *Doc.* p. 62.

[2] Poviest hrvatska I., str. 237.

[3] *Docum.* p. 427.

[4] *Docum.* Ibid. „Sclauorum etiam regis frater Surigna nomine aderat, qui condam fraterno dolo deceptus regni amiserat diadema. Ipse namque non modo sacramenti uinculo se eidem duci associauit, verum etiam Stephanum puerulum, carissimam sobolem suam, sibi pro obside commendauit".

[5] *Smičiklas* o. c. I., str. 269; *Docum.* p. 73.

[6] *Docum.* p. 20.

[7] *Smičiklas* o. c. str. 214 ss.; *Docum.* passim.

[8] *Rex junior: Smičiklas* o. c. I., str. 237.

[9] *Smičiklas* o. c. str. 234.

Nagadjamo dakle, da dočetak osobnoga imena CL*a*V na početku ulomka br. 5 ne odnosi se na drugu osobu, nego na Svetoslavovu, čije ime po suvremenom latinskom pravopisu pisalo se Veto*sclau* ili Svata*sclau;* tim više, što ine osobe, čije bi ime dočimalo na *slav* ili po latinsku na *sclau,* ne nahodimo suvremene Držislavovu kraljevanju, tako, da bi joj se moglo pripisati naslov *Dux Hroatorum.* Rekosmo, komu bi se moglo pripisati naslov *Dux Hroatorum,* jer nahodimo i najmladjega Držislavova brata, Gojslava, čije bi ime dočimalo na *slav,* ili po latinsku na *sclau,* i koji se od 1009.—1035. godine navadja u listinama kao suvladar s Kresimirom II. Nu, u koliko po poznijem njegovom suvladanju naslućujemo, on je morao biti za Držislavova kraljevanja još premlad, a da bi mogao obnašati bansku vlast; premda, ne izključujemo mogućnost, da je već za Držislava mogao biti banom, i sbilja dočetak CL*a*V našega nadpisa, odnositi se na njegovo ime, koje bi tada imalo se popuniti *Gojsclau.* Ali, opetujemo, najvjerojatnije nam se vidi, da dočetak CL*a*V odnosi se na ime bana Svetoslava; budući da se Gojslav, i to kao ban suvladar *(rex junior),* tek potla 1009. godine spominje u listinama.[1]

Po tom scienimo, da se najvjerojatnije ovako ima popuniti nadpis:

*(Suatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D*(omini ? regis (? imperatoris ? papae)* N. N. . . . . . *(D)*IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m* . . . . .

Ovim našim popunjenjem prvog ulomka odkriva nam se ne samo ime Svetoslavovo, jer je već po listinama poznato, nego i njegovo banovanje, o kom je već Smičiklas svim pravom naslućivao[2], koje bi padalo u drugu polovinu desetoga vieka, i to prije banovanja Godemirova, koje se takodjer u listinama spominje za Držislavova kraljevanja, i to po prilici zadnjih desetljeća desetoga vieka.[3] Po tom bi ban Svetoslav u redu stajao medju banom, a potla kraljem Pribinom, i medju banom Godemirom, dakle, po prilici, oko razdoblja 960.—980. godine.

Na koji dogodjaj smjeraju ova dva ulomka nadpisa, nije nam moguće pogoditi, jer je tekst nadpisa nepodpun, a nije ga moguće obnoviti, jer fale glavni elementi. Jedna od tih elemenata, što fale, jest svakako glagolj, i to transitivni, koji spaja subjekt *(Svatas)*-CL*a*V DVX HROATOR*um* sa objektom *(D)*IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*. Imena ovih dviju ličnosti, dogodjaji u koje su upletene, nameću nam ipoteza tim neizvjestnijih, u koliko nam drugu polovinu devetoga i početak desetoga vieka još skriva koprena, kroz koju mi naziremo samo njekoje glavne, i to pretrgnute niti. I doista pretrgnute niti, jer znamo, da je Držislav svom starijem bratu Svetoslavu preoteo krunu, i da je ovaj iz osvete stupio u savez sa Mlečićim proti njemu, te da ga je oko 1000 godine nasliedio na priestolju; ali, ne znamo, je li to nasljedstvo sgodilo se potla naravne ili nasilne Držislavove smrti, žrtva gradjanskoga rata podpirena od Mlečića.

Kad bi se dva ulomka tako medjusobno spojila, da medju njima se ne ostavi mjesta za treći, koji fali, dobio bi se njeki smisao, po kom bi se moglo naslućivati na nasilnu Držislavovu smrt:

*(Svatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D || IRZISL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*

te popunjujuć ga s transitivnim glagoljem:

*(Suatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D || IRZISL*a*V · DVCE*m* MAGNV*m* *(? occidit,* ili *interemit).*

Nego neposrednomu spojenju dvaju ulomaka opire se IN TE*m*PVS početne rieči kronologične oznake, a ne početno pisme Držislavova imena, što sliedi na drugom ulomku.

[1] *Smičiklas* o. c. I., p. 237; *Docum.* p. 62.
[2] *Smičiklas* o. c. I., p. 234.
[3] *Docum.* p. 62.

Spojiv neposredno oba ulomka, dvie rieči IN TE*m*PVS ostaju bez ikakva smisla, stvar, koja nam se vidi nemoguća; zato scienimo, da se dva ulomka ne smiju na taj način spojiti redovito.

S druge strane, kako smo već spomenuli, po analogiji suvremenih spomenika sudeć, ova dva ulomka su pluteji jedne od crkvenih nutrnjih pregrada, a po smislu, koji izhodi njihovim neposrednim spojenjem, rek bi da bi morale biti česti nadgrobnog spomenika, što se sasvim protivi njihovu obliku i ornamentalnom slogu.

Takodjer neposrednim spojenjem ovih dvaju pluteja dobilo bi se kakov drugi smisao, i to bez popunjivanja transitivnoga glagolja na koncu:

*(Suatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*PVS D || IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*.

Kronologična oznaka IN TE*m*PVS stavila bi se u savez sa D || IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m*. Nepravilni oblik akuzativni IN TE*m*PVS mjesto *in tempore*, valjda robski prevod hrvatskog *u vrieme*, dokaz, da naš ulomak potiče iz dobe, kada se za slovničku dosljednost malo marilo, razjašnjivao bi nam drugu slovničku nedosljednost, običnu takodjer za druge polovine srednjega vieka, akuzativni dočetak D || IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m* mjesto pravilnoga genitiva D || IRZISCL*a*V*(? i)* DVC*(? is)* MAGN*(? i)*; te po cielo bi se čitalo:

*(Suatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*P*(? ore)* D || IRZISCL*a*V*(? i)* DVC*(? is)* MAGN*(? i)*.

Ovim čitanjem doista dobio bi se relativno podpun smisao, koji bi nam potvrdjivao očevidnu suvremenost bana Svetoslava sa kraljem Držislavom; ali priznati nam je, da to nije vjerojatno; prvo, jer se dva ulomka ne smiju neposredno spajati, a drugo, jer nam se čini prenapeto popravljanje gramatikalnih oblika, kad nas na to ne ovlašćuje nikakvo sigurno sudilo.

Na koji dogodjaj dakle smjera nadpis, od koga mi imamo samo dva razstavljena ulomka? Izključiv neposredno spojenje dvaju ulomaka, smisao je, doista, sasvim nepodpun i ne može se razabrati u koju svrhu je bio postavljen taj nadpis. Nu, pošto obje ploče stajahu u savezu s njekom crkvom, i to kao pluteji na ambonu, ili na pregradi pjevališta, ili presbiterija, ili žrtvenika, ili ine omanje sgrade nuždno spojene s tielom crkve, nagovieštamo, da su naši ulomci česti spomen-nadpisa sagradjenja ili barem popravka dotične sgrade; a o budućim izkapanjim visi, da, odkrićem još koje česti ovoga dragocjenoga spomenika, doprinesu k riešenju ovoga i još tolikih prezanimivih pitanja, koja su nam eto tek maglovito objavljena od samih dvaju ulomaka, rek bi baš za to, da u nama pobude neizcrpivu znatiželjnost. Ta znatiželjnost raste tim više, kad se sa tim pitanjima stavi u doticaj mjesto odkrića, groblje na Biskupiji, pa onda još drugi nadpisni i ornamentalni ulomci tu našasti. Od tolikih pitanja da samo glavnija spomenemo: jesu li ova dva pluteja u savezu sa crkvom S. Marije i S. Stjepana po svoj prilici iz devetoga vieka, čiji obstanak na Biskupiji odkrismo ulomkom opisanim br. 1 (tab. III.), ili se odnose na drugu crkvu, za čiji obstanak mi još ne znamo? Stoje li naši pluteji u kakvom savezu bilo po dobi bilo po mjestu sa spomenicima najskoli onim, kojih ulomke br. 2 i 7 već opisasmo? Da odgovorimo, mi bismo smatrali smionošću iznašati bud kakovih ipoteza, u nadi, da pozitivnih podataka i sudila ne ćemo još vele očekivati.«

Ploča sa nadpisom *Clav Dux Hroatorum in tempus D* duga je do zaruba 51 cm. s gornje strane, a pri dnu 59 cm., široka je s lieve strane 46 cm., s desne 44 cm. a debela 10 cm. Dno joj je klinasto zasiečeno sprieda u širini od 8 cm., zada 6·5 cm. Trak, u kojemu je naskočen nadpis, širok je 5 cm. Druga ploča duga je pri gornjem

kraju 67·5 cm., pri dolnjemu 69 cm., široka je s lieve strane 48·5 cm., s desne 46 cm. a debela je pri vrhu 10·5 cm., pri dnu 10 cm., sprednja strana klinastog zasieka široka je sprieda 7 cm., zada 6·5 cm.

Obadvie ploče su dakle ponešto nepravilno obradjene, ali su ciele i nisu ulomci, kako ih zove prag. Bulić, premda je i sam na str. 18. pisao, da su to jedina dva komada »koja su se, o sebi uzeta, zdrava sačuvala«.

Prag. B. piše najprije na str. 18., da su obadvie ploče našaste »na Kapitulu«, a isto opetuje i na str. 21., gdje ih broji, u stupcu drugomu, medju komadima, našastim na Kapitulu, kašnje pak na str. 30. kao da to zaboravlja, te razlaže o njima, kao da su našaste na groblju u Biskupiji.

Ploče su nadjene uprav na Kapitulu, i to dne 16. kolovoza 1886., prigodom radja za kninsku željezničku prugu u prisutnosti gosp. Josipa Šimunovića, kojega je družtveni promicateljni odbor bio postavio kao nadglednika. — Po razlaganju na str. 23. sp. knjige rek bi, da je prag. B. bio uvjeren, da su naše dvie ploče nadjene bile kao česti groba u samoj crkvi; dočim su one bile nadjene 10 m. daleko od zapadnog ugla crkve sv. Bartula, kao poklopnice na grobu nekog seoskog djećaka sa uresima i nadpisima doli okrenutim.

U mojoj ocjeni prag. Bul. knjige u »Viestniku hrv. ark. družtva« (God. XI. Br. 4, str. 117) pisao sam bio ob uresu prve ploče, da je to *krivocrtan pleter* jedini te vrsti »kod nas cjelokupno sačuvan. Elementi su mu na kut stojeće sa stranicama unutra ugnutim krivocrtne četvorine, od kojih su same tri ciele u sredini, a one su spletene jednim prekinutim trakom, što se unaokolo pačetvornog polja previja na poluČetvorine ili trokute, s jednim malim zatvorenim komadićem u gornjem desnom kutu i jednim zatvorenim komadom na lievoj strani, koji je spleten u jednu četvorinu i jednu polučetvorinu. Pleter četvorina tako je razporedjen, da stranice četirijuh četvorina sačinjavaju prividne krugove« .... A o drugoj ploči bio sam opazio (na str. 118. sp. br. »Viestnika«), da je njezin ures *mješovit pleter* jedini »cjelokupno sačuvan. On sastoji od dvie krivocrtne na kut stojeće četvorine a unaokolo od 10 trokuta ili polučetvorina. Kroz sredine četvorina i polučetvorina provlači se dijagonalno jednostavan pravocrtan trak u dva komada, koji se pravokutno križaju medju sobom. G. Bulić piše, da je u tom pleteru isti motiv kao u sl. 5. »s malom inačicom«, dočim se eto vidi, da nije mala, nego velika razlika medju njima«.

Obzirom na tumačenje nadpisah, ja sam u sp. ocjeni (»Viestnik« God. XII. Br. 4, str. 124—125) bio opazio: »G. B. neće nikako da pristane na mnienje, koje mu se i samo po sebi nameće, da bi dva pluteja mogla biti neposredno spojena, i tvrdi, da ne samo »»fali čest izpred prvog ulomka««, nego još i »»čest medju ulomcima««, te i »»čest po svoj prilici i poza drugim ulomkom nadpisa««. Stalno je, da neima česti izpred prvog ulomka, pa ni one za drugim ulomkom, ali se meni čini, da obzirom na »»Nepravilni oblik akuzativni IN TE*m*PVS mjesto *in tempore*«« kao »»dokaz, da naš ulomak potiče iz dobe, kada se za slovničku dosljednost malo marilo«« i na »»drugu slovničku nedosljednost običnu takodjer za druge polovine srednjega vieka, akuzativni dočetak D||IRZISCL*a*V DVCE*m* MAGNV*m* mjesto pravilnoga D|IRZISCL*a*V*(?i)* DVC*(?is)* MAGN*(?i)*««, što sve sam g. B. priznaje, može se slobodno pomisliti, da dva ulomka sliede neposredno jedan za drugim, i primiti čitanje: *(Svatas)*CL*a*V DVX HROATOR*um* IN TE*m*P*(?ore)* D||IRZISCL*a*V*(?i)* DVC*(?is)* MAGN*(?i)*, tim više, što nas na takovo čitanje ovlašćuje i zadnje slovo prvog ulomka, koje nam uz prvu nepodpunu rieč drugoga daje samu jednu podpunu rieč DIRZISCL*a*V*(?i)*. Tim čitanjem dobivamo relativno podpun smisao, koji bi nam potvrdjivao »»očevidnu suvremenost bana Svetoslava sa kraljem

Držislavom««. Nadpis bi se mogao popuniti onda kakvim glagoljem, kao n. pr.: AEDEM HANC, ... ili CIBORIVM HOC, ... ili CHORVM HOC PRO REDEMPTIONE ANIMAE SVAE STRVXIT . . . ili STRVERE FECIT.

Po paleografičnim kriterijima mogla bi dva ulomka br. 5 i 6 slobodno pristajati i u VIII. viek, a ne samo uz »»deseti««, kako tvrdi g. B. Dva slova R, ono na kraju rieči HROATOR i ono u rieči DIRZISCLV, jednaka su kao u nadpisu na sarkofagu nadbiskupa Gracijoza u Raveni iz god. 788.[1] Velikaški naslovi u tom nadpisu prevedeni su iz hrvatskoga, ništa nije lašnje dakle, nego da je *dux* prevod rieči *župan*, a *dux magnus* = *veliki župan*. Gosp. B. i Dr. Račkomu, koji prevode *dux* sa *ban*, ne može da bude jasan naslov *dux magnus*. U svojoj dragocienjenoj razpravi »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća«[2] pisao je isti sad pokojni naš neumrli Dr. Rački i čitao dne 15. srpnja 1886, da je kod Srba »vladalac nosio najprije naslov »ВЄЛИ ЖОУПАНЬ«, a o českim županima god. 845.[3] navodi, kako je »njemački kralj Ljudevit« dao »»quatuordecim ex *ducibus* Boemanorum cum hominibus suis«« po njihovoj želji pokrstiti«, a pod tim *duces* tvrdi, da su za cielo imaju *župani*.[4] Još je isti naš pokojnik dokazao, da su hrvatski vladaoci negdje početkom X. vieka primili ime *kraljeva*, a do tada nije dokazao, nego kaže, da ne sumnja, da su se do tada zvali *knezovim*, premda i sam piše po Miklošiću, da se ta rieč smatra »u slovjenštini pozajmljenom«.[5] Mene to sve više uvjerava, da su, poput Srbâ, i stari Hrvati u najstarije doba svog vrhovnog vladaoca zvali najprije *velikim županom*, a da se je taj naslov na latinski prevodio *dux magnus*, kao što se je rieč *župan* prevodila sa *dux*. Obzirom na to, da se može uzeti, da su se najstariji hrvatski vladaoci do nastupa X. vieka nazivali *velikim županima*, a nakon toga doba da su primili kraljevski naslov, može se postaviti uz ono prag. Bulića i drugo nagadjanje o čitanju i vremenu naših dviju ploča. Dopunitba prve rieči prvog ulomka nadpisa u *Svetosclav*, dopuštena je radi suvremenosti kralja Držislava sa bratom mu Svetoslavom, ali u tom slučaju treba Držislavov naslov *dux magnus* opravdati tim, da su ga neki mogli zvati *velikim županom*, po starijem još tada u narodu nezaboravljenom običaju. Nego, pošto su slova ovog preznamenitog nadpisa takova oblika, da mogu pristajati od VIII. do uključno X. vieka; pošto su još i naskočena, česa nije iztaknuo prag. Bulić, dočim je trebalo to osobito naglasiti, pa se zato u nekim potankostima već i radi izradbe odalečuju od oblika urezanih slova; pošto nije stalno, da je spomenuta rieč uprav *Svatasclau*, jer je *sclau* dočetak mnogobrojnih starih imena u obće slavenskih a navlaš hrvatskih, koja su nam poznata iz IX. i X. vieka, kao n. pr. Bedasclau, Brasclau, Bedoslau, Radozlau, Rastisclau, Stradasclau, Mistisclau, Zidizlau, Predesclau, Sedesclau, Premisclau, Bribislau itd.[6], tako bi lako moglo biti, da ono *sclau* bude dočetak drugog kakvog imena, a Držislav da bude ime kakvog drugog hrvatskog vladaoca toga imena, koji može bit vladao svršetkom VIII. ili početkom IX. vieka, i kojemu se inače u povjesti nije sačuvala uspomena, kao ni tolikim drugim vladaocima onog još vazda posve slabo poznatog razdoblja ne samo hrvatske nego i sveobće povjesti. Takovu se nagadjanju ne protive ni opisani pleteri na obiem pločama, koji takodjer mogu pristati u isto spomenuto razdoblje.

F. Radić.

---

[1] Cattaneo, „L'arch. in Italia" itd., str. 170.
[2] Rad jugosl. akad., knj. XCI., str. 126.
[3] Nav. mj. str. 129.
[4] Rad, knj. XVII., str. 70 passim.
[5] Spomenuta razprava u Radu, knj. XCI., str. 126.
[6] Rački, Documenta VII., str. 383—384.

Podatci za kraniologiju grobova pod stećcima.

(Sa slikama.)

Pošto se razilaze mnienja arheologičkih strukovnjaka o dobi stećaka na starinskim nekropolama u Bosni, Hercegovini i u Dalmaciji, red je počet skupljati i novih podataka za riešenje toga pitanja. Ti će se podatci crpiti iz grobova pod istim stećcima, jer će se u njima naći lubanje mrtvaca i predmeti, koji su im suvremeni i koji će u velike doprinieti k riešenju spomenutog pitanja. Dakako da se za kraniologijú hoće obilna gradiva, ali u nadi da će se takovo prikupiti, dobro je da se u toliko započme.

Ovdje ću opisati četiri lubanje nadjene izpod stećaka i to sa dva različita grobišta u Dalmaciji.

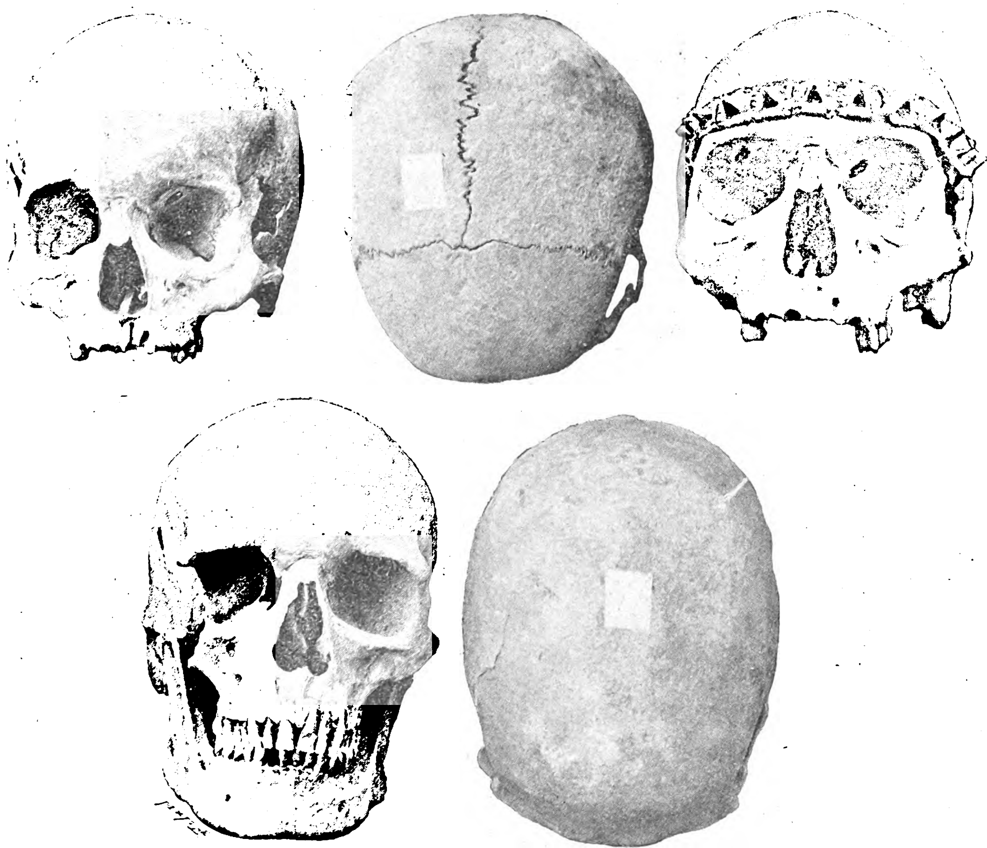
Lubanja br. 1. izkopana je na groblju u Biskupiji dne 2. siečnja 1890. u dvorištu sa sjeverne strane bazilike, izpod tanke i dosta oštećene ploče bez ikakvih znakova. Grob je bio najprostije ogradjen jednim samim redom kamenja. Oko ove lubanje nadjen je niz srebrnih četverostranih tankih pločica, njih na broju 14, pozlaćenih i urešenih po sriedi izbuljenom šupljom četverostranom piramidom, a naokolo porubljenim gustim nizom izkucanih pupica.

Lubanja je pripadala ženskom čeljadetu od kakvih 20 godinâ. Simetrična, ortognothna, brahikefalna. Slabo sačuvana, bez većeg diela zatiljne kosti, manjkavim sliepočnim i sponičnim kostima, bez dônje vilice. Skoro svi šavovezi mozgovne lubanje nešto razstavljeni. Na čelu i sliepočicam je spomenuti niz pločica ostavio zelenkast biljeg.

Promjer dužine	16
Promjer širine	13·3
Kefalični indeks	83·1
Promjer visine (približno)	12
Indeks visine	75
Sagitalni objem (približno)	48
Popriečni objem	47
Horizontalni objem	50·5
Promjer najmanje širine čela	8·2
Frontalni indeks	61.6
Jednostavna duljina lica	8

Najveća širina lica (približno)	12
Lični indeks	66·0
Nosni indeks	44·0
Očni indeks	91·4

Druga je lubanja (br. 5) izkopana na Mirloviću u Zagori občine Drniške u ogradi Pile Barića tik župske crkve i groblja B. Gospe. U mirlovačkoj župi su dva znamenita groblja sa stećcima, i to jedno na Pokrovniku kod crkve sv. Mihovila, a drugo spomenuto na Mirloviću. Na stećcima su svakovrstni znakovi. Nigdje pak nema toliko mačeva urezanih na stećcima kao

ovdje. Drugom će prigodom biti opisana i ta dva groblja. Groblje kod B. Gospe suženo je s jugoiztočne strane, te ga je jedan velik dio sada upotrebljen za seoski prolaz, a jedan dio ostaje u ogradi spomenutog Barića.

Naš je predsjednik dne 24. kolovoza 1895. činio otvoriti grobove izpod šest stećaka. U jednomu od tih grobova nadjena je lubanja br. 5, koje sliedi opis.

Mužko snažno čeljade od kakovih 40 godinâ. Simetrična ortognathna, dolihokefalna lubanja, prilično sačuvana. Obrvni luci pojače izbočeni; korien

nosa uvaljen. Koronalni i sagitalni šavovezi na vrh tjemena u priličnom obsegu srašćeni.

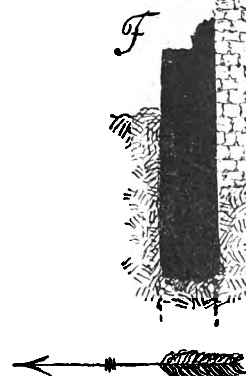
Promjer dužine	18
Promjer širine	13
Kefalični indeks	72·2
Promjer visine	12 3
Indeks visine	76
Sagitalni objem	54
Popriečni objem	47
Horizontalni objem	56
Promjer najmanje širine čela	9·1
Frontalni indeks	70·0
Jednostavna duljina lica	9
Najveća širina lica (približno)	13
Lični indeks	69 2
Nosni indeks	50·0
Očni indeks	82·5

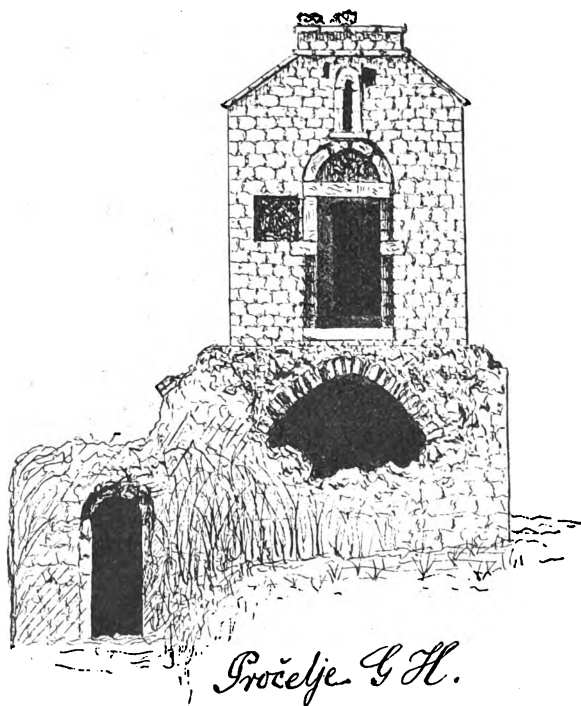
Lubanja br. 5 prikazuje na tjemenu abnormalno srašćenje šavovezâ, pa se s toga iz njezine dolihokefalije ne smije zaključiti što osobita u pogledu tipa. Lubanja br. 1 je čisto brahikefalna.

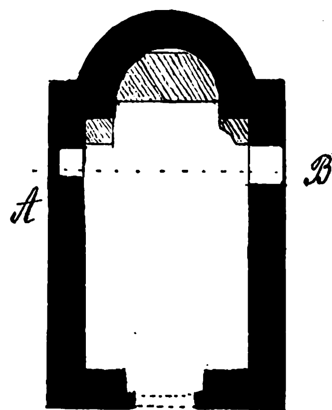
Opisano gradivo lubanja nije dostatno, da se može kakvom temeljitošću razpravljati o njihovom plemenskom znamenovanju.

Dr. **B. P.**

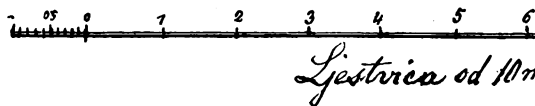

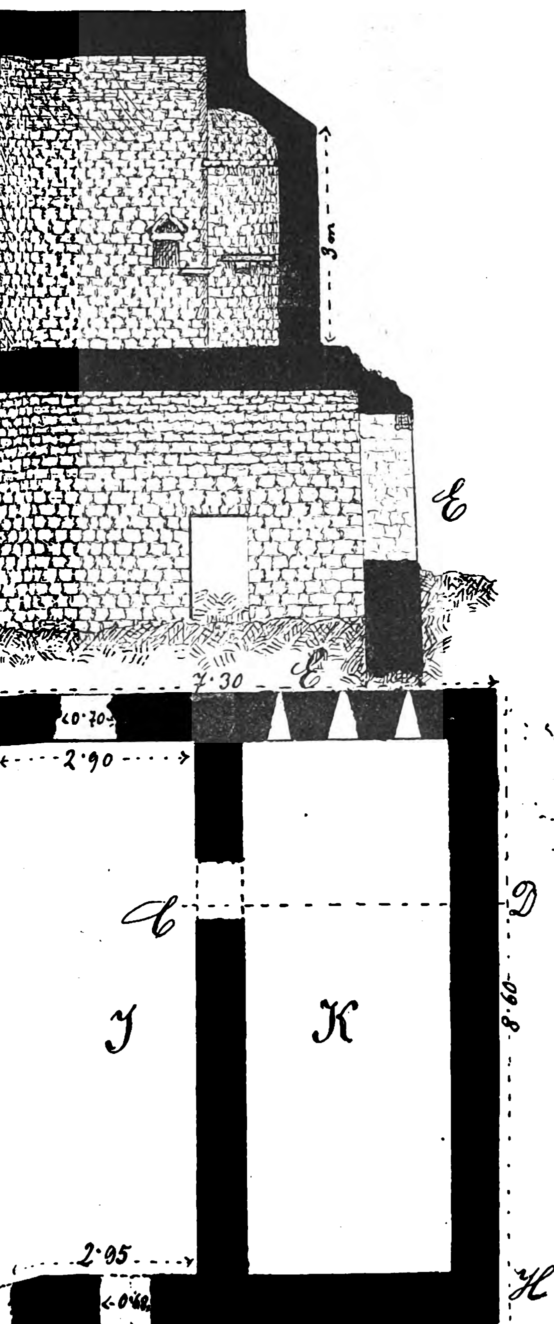

Nacrt
Crkvice Sv. Dujma
u Škaljarim.

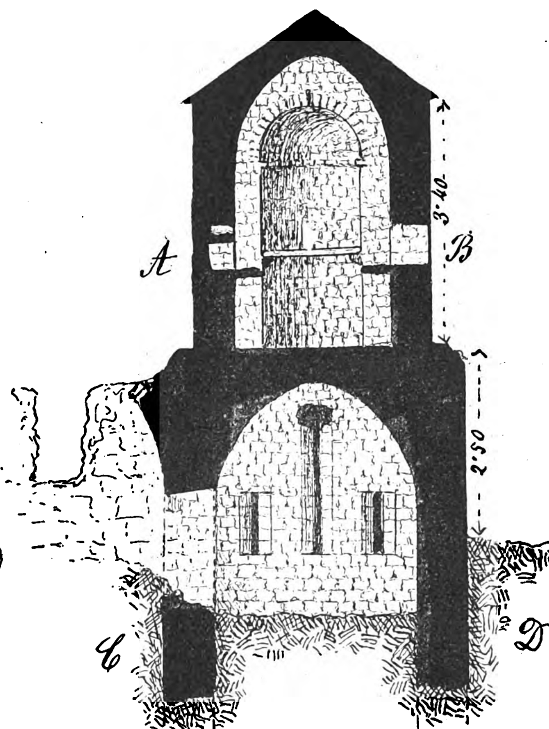

Tloris donje crkve i ostataka drugih zidova.

6 7 8 9 10 m

1/10m. razmjer 1:100.

Poprječni presjek A B i C D.

Škaljari 9/XI. 1895.

Crkvica S. Dujma u Škaljarima kod Kotora.

(S 1 tablicom.)

Škaljarima kod Kotora, pripovieda se, da je bilo nekada više crkava i do sedam samostana, koji su se nizali od Kotora do Trojice, nekadanjeg Benediktinskog samostana. Od svih tih crkava obstoje danas u Škaljarima samo dvije, u kojima se još obavlja služba božja, a to su župnička crkva i ona sv. Vincencija Ferreri, i njeke ruševine, medju kojima se najbolje sačuvala crkvica sv. Dujma.

Ona je bila sagradjena na zemljištu biskupije Kotorske, pa se isto zemljište po njoj i zove »Dujmovina«, ili »u Dùjâmâ“. Crkvica je sagradjena na drugoj pravokutnoj presvodjenoj sgradi, koja takodjer sliči crkvici.

Uza sjevernu stranu dolnje sgrade prislonjeni su ostanci zidinâ, o kojima se ne može točno kazati, kako su svršavale, ili se dalje pružali, jer krajevi zidova (kod G i x na većem tlorisu) većinom su porušeni i tek ih jak bršljan uzdrži, radi kojega se ne mogu točno ni pregledati. Sjeverni kraj iztočnog zida udaljen je od dolnje sgrade 2.90 m. (u nutri) i završuje na lakat. Na njemu se vide razvaline prozora. Zapadni zid proteže se 2.95 m., a na njemu su vratašca visoka 1.80 m., a široka 0.68 m. Izpod ovih vrata teče u ogradjen prostor živa voda, koja je tu bila iz okola dovedena. Ostataka drugih zidova nema, a sgrada je svakako morala biti većega prostora, pošto se znade po predaji, da je tu bio samostan i da su u njemu stanovali »crni fratri« (najvjerojatnije, da su to bili Benedektinci).

Koliko se može vidjeti iz preostalih zidina, prostor (I), što ga one donekle obkružuju, bio je presvodjen poput sgrade K, koju od nje zid dieli, jer još obstoji početak svoda na zajedničkom zidu, kao što se razabire na popriečnom presjeku AB i CD.

Zidovi crkvice i dolnje sgrade, svodovi i preostali komadi zidova gradjeni su pretežno od mjestnog kamena vapnenjaka, i ako su vapnom (u živo) gradjeni, ne obstoji ipak nigdje znak, da bi zidovi bili kada iz nutra ili s dvora vapnom obliepljeni.

Crkvica je pokrivena pločama, a apsida, u koliko se nazire izmedju bršljana, koji je svu prekrilio, razkrivena je, i vanjski joj je dio svoda većinom porušen. Koliko crkvica, toliko i dolnja sgrada sastoje iz jednog broda, te u nutri nemaju nikakvih nakita. Crkvica imade polukružnu apsidu, u kojoj se još nalazi prosta otarna ploča, naslonjena na zubovima, uzidanim u stienama apside.

Crkvici su vrata na pročelju, a dolnjoj sgradi sa sjeverne strane. Ona su vrata visoka, počevši od nasute zemlje i gomile, 1.50 m., a široka 0.80 m., te kad se ne bi sudarala sa vanjskim vratima na ostanku razvaljena zida, reklo bi se prije, da su kakov prozor, nego li vrata, pošto, sudeći i po razmjerju visine i širine svoda gornje crkvice prema sličnom svodu donje sgrade, ova bi morala biti skoro do polovice gomilom natrpana. (Pripovieda se pak, da se je u ovoj sgradi nekoč i blago tražilo, pa da se moralo dosta u duboko kopati, jer da je u njoj velik nasip gomile.)

Gornja crkvica duga je u nutri do apside 3.53 m., široka 2.18 m., a visoka 4 m., dočim je apsida duga 1 m., široka 1.43 m., a visoka 3.25 m. Otarna ploča, kao što se

vidi iz tlorisa, zaprema gotovo svu apsidu, debela je 10 cm., a od tla podignuta 1.25 m. Izpod ploče je šupljina, te se ne vidi, da je ikad imala gradjene otarne trpeze. Sa stranâ, u kutima tik apside, uzidane su dvije ploče, koje su mogle služiti, da se na njima drže gostarice, ili šta slična, a do njih su s lieve strane, prozorčić visok i širok po 56 cm., a s desne dva izdubka (bognja, panjege) jedan nad drugim, gornji je trokutast, dolnji četverouglast, a oba skupa malo su viša od prozorčića.

Nad vratima u pročelju crkvice nalazi se prostor u obliku polukruga, u kojemu je mogao stajati učelak, sličan onomu nad vratima župničke crkve, samo je ovaj prostor uži od spomenutog učelka za kojih 5 cm., jer je visok 50 cm., a širok pri dnu 80 cm.

S desne strane vratiju nalazi se takodjer uduben, četverouglast prostor, visok 65 cm., širok 70 cm., u kojemu je stajala ploča s kakvim nadpisom. O toj se ploči pripovieda, da je od nekoga bila dignuta, jer da se je nadao, da će pod njom naći blago zakopano. Pripovieda se još, da je nadpis neki biskup čitao, ali da nije mogao pisma razumjeti. — Ploče je svakako nestalo, a da se ne zna ni kada ni kamo, a drugih nikakvih nadpisa, uresa ili znakova na crkvici nije ostalo.

Dolnja sgrada duga je unutra 7.10 m., široka 2.77 m., a visoka 3.10 m. Na iztočnoj strani (pod apsidom gornje crkvice) nalaze se tri uzka, puškaricama slična prozora, i to srednji visok 1.95 m., a širok s dvora samih 15 cm., i dva pobočna visoka 75 cm., a široka s dvora 12 cm. Prozori su joj od tla udaljeni (uzdignuti) za 85 cm. Ovoj je sgradi srušen komad zida i svoda (kako se vidi iz nacrtanog pročelja i uzdužnog presjeka), pa i gornji vanjski rubovi zida svuda su okolo, gdje manje, gdje više, razklimani i djelomice srušeni.

O postanku te crkvice ne zna se ništa izvjestna, ali sudeć po gradnji i po onom što g. prof. Gelcich o njoj spominje, morala bi biti jedna od najstarijih obstojećih crkvenih ruševina u Boci Kotorskoj. Gelcich naime u svom djelu: „Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro“ (na str. 36), spominjuć tu crkvicu i onu sv. Stjepana na Stirovniku, kršu nad Kotorom, ovako kaže: „Una chiesuola (di S. Stefano) sullo Stirovnik *e le rovine del tempio di S. Doimo* (pa u opazci: „Donde la denominazione di *Duimovina* a tutta la località“) *mostrano un età indeterminabilmente avanzata*“.

Crkvica je bez sumnje prastara, ali ne bih joj znao opredieliti doba, kad toga n isti Gelcich nije kušao. Jedino držim, po onomu što ću niže navesti, da, kad nebi bila prije sagradjena, mogla bi biti od IX. do početka XI. vieka. Crkvica, kako spomenuh, sagradjena je na zemljištu biskupije Kotorske, pa je najvjerojatnije, da je bila od kojeg biskupa i sagradjena.

U ovim krajevima, nije mi poznato, da je gdje obstojala koja druga crkva posvećena sv. Dujmu (a mislim, malo i drugdje po južnoj Dalmaciji). Štovanje dakle prema tomu svecu *u bližim nam vjekovima* nije do naših strana dopiralo onako, kao što se je širilo u biskupiji Solinsko-Spljetskoj, niti je ovamo, što se pamti iz povjesti i predaje, bilo u običaju nadievati komu ime toga sveca; jedino dva biskupa kotorska nosila su to ime.

O jednomu se stalno znade, da je bio Spljećanin, a moguće da je i drugi. Kako je dakle mogla biti i kada ova crkvica posvećena Sv. Dujmu? — Evo što ja o tome mislim. Od IX. vieka (što je poznato) biskupija Kotorska bila je podložna jurisdikciji nadbiskupije Solinsko-Spljetske[1], dok se u početku XI. vieka (god. 1062) nije od nje odielila i pripojila onoj Dukljansko barskoj.[2]

---

[1] Gelcich, n. dj. str. 37 i 38.

[2] Gelcich, n. dj. str. 61 i Klaić, Opis zemalja II., str. 252, (ovaj posljednji kaže, da je to bilo god. 1067).

U to doba dakle držim, da ju je mogao koji biskup kotorski sagraditi u čast Sv. Dujmu biskupu Solinskomu.

Kad crkvica ne bi izgledala starijom[1], moglo bi se nagadjati i to, da ju je možda dao sagraditi, u čast Svecu svoga imena, koji od dvaju Dujama, spomenutih biskupa Kotorskih, nu to mi se čini, da ne bi odgovaralo dobi crkvice, pošto je Dujam prvi biskupovao u Kotoru oko godine 1280., a Dujam drugi, Spljećanin, od god. 1352.—1368., već ako ne bude bio i prije koji biskup toga imena u Kotoru medju onima, kojih imena niesu poznata.

U Škaljarima dne 9. studenoga 1895.

Antun Rossi, pučki učitelj.

[1] I svodovi crkvice i dolnjih dviju prostorija, koji su paraboličnog presjeka, napominju nam doba hrvatsko-bizantinskog sloga, te je sva prilika, da je crkvica postala u IX. ili X. vieku.

Opazka uredn.

Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. Dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“.[1]

mramornim pločama, kojima je obložena krstiona raka spljetske krstionice, najprije je god. 1888. pisao prof. Dr. Jelić u družtvu sa prag. Fr. Bulićem (koji ga u predgovoru zove svojim suradnikom) u knjizi »Hrvatski spomenici« (str. 38—42); drugi put, i to 1894. g., imao je prilike, da se izrazi o njima u svojoj knjizi »Vodja po Spljetu i Solinu« (str. 120); treći put je o njima govorio prigodom razprave, povedene u drugoj sjednici V. odsjeka prvog medjunarodnog kongresa starokršćanskih arheologa u Spljetu, nakon mojih primjetaba na Bulić-Jelićev opis ploče sa figuralnom plohorezbom, a njegove opazke bile su, uz neke preinake, priobćene u »Izvješću o kongresu«, tiskanomu u »Katoličkoj Dalmaciji« (God. 1894. Br. 79—80); četvrti put pak najobširnije je o njima pisao u razpravi, priobćenoj u prošlogodišnjem »Bullettino di archeologia e storia dalmata«.

Prvi put su prag. Bulić i prof. Dr. L. Jelić pisali, da je Rohault de Fleury, koji da se je u ovoj struci »prvim auktoritetom izvio«, postavio sebi kao izvjestno pravilo, »da pluteji sa takozvanim karlovinžkim ornamentom pojavljuju se samo u devetom vieku, a da u desetom više ih se ne gradilo«[2], a po tomu zaključuju, da kninski spomenici sa takovim uresima obstojahu »devetoga ili najkašnje desetoga vieka«.

O prepornoj ploči pišu spomenuta dvojica:[3] »Gornji obrub nosi jako značajan ornamentalni motiv više sa gledišta izradbe nego li sa gledišta kompozicije. Osnova toga motiva razabira se jasno, da je kombinacija okruglih malih pletera; ali izradba je tako fina i učena, da rado smatramo ovu kompoziciju imitacijom odievnog nakita; jer kad pogledamo na taj učeni pleter, vazda nam padaju na pamet crveni gajtani, što rese kaparane ili zobune naših seljaka. Ma što bilo o zagonetnom porietlu kompozicije motiva, izradba se očevidno odaje iz karlovinžke periode«. Dalje[4] pišu ob istoj ploči: »Naš spomenik, svjedok nam karlovinžka obrubna vajarija, spada u drugu polovinu devetog vieka, ili najkašnje u prvu polovinu desetoga«. Na str. 41 pišu po treći put ob istoj ploči: »Izradba pristaje u drugu polovinu devetoga vieka, ili u prvu desetoga«.

O ploči br. 1 pišu:[5] »Krasna izradba ovih motiva sama po sebi odaje karlovinžku dobu«.

O ploči br. 4:[6] »Ova ploča nosi obrubnu karlovinžku ornamentaciju«, a dalje (str. 42) ob istoj: »Naš spomenik potiče po svoj prilici najvjerojatnije iz druge polovine

[1] Bullettino di archeologia e stor. dalm. A. XVIII. No. 6—7, str. 81—127.
[2] Hrvatski spomenici str. 21.
[3] Nav. dj. str. 38—39.
[4] Nav. dj. str. 40.
[5] Nav. dj. str. 38.
[6] Nav. dj. str. 41.

devetoga ili iz prve desetoga vieka, *kada već prvobitni starokršćanski simboli gube svoj izvorni smisao*".

O pločama br. 3, 5, 6 (str. 42) pišu: »Doba postanja od polovine devetoga do polovine desetoga vieka sudeći po izradbi«.

Da se je prof. Dr. Jelić prilično slagao sa prag. Bulićem u kriterijama, po kojim su odredjivali doba navedenih ploča, razumije se po njegovu sudu šest godina kašnje očitovanu u knjizi »Vodja po Spljetu i Solinu« (str. 120), gdje o istim pločama piše: »Pojedine ploče kamenice čini se da su bili pluteji kora ili česti koga žrtvenika desetoga vieka«.

Na kongresu se nije govorilo o dobi postanka obložnih ploča spljetske krstionice, po čemu se razumije, da smo u tomu pitanju bili svi sporazumni sa prvašnjim izjavama prag. Bulića i prof. Dra. Jelića, da potiču t. j. iz svršetka IX. ili iz prve polovine X. vieka, mnienje, koje se slaže i sa izjavama Eitelbergera, Kukuljevića i Jacksona.

Sada, uprkos suglasju tolikih strukovnjaka, uprkos vlastitom svojem uvjerenju, koje je toliko puta očitovao i kojega se je držao za cielih sedam godina, prof. Dr. Jelić najnovijom svojom razpravom, koju je obskrbio velikim znanstvenim aparatom, hoće na jedanput da poreče sama sebe, da pobije sve ostale strukovnjake i da dokaže, da preporna ploča potiče ništa manje nego iz vremena za dva ciela stoljeća kašnjega, nego se je do sad sudilo, t. j. iz svršetka XI. ili iz početka XII. vieka. Tomu se je valjda domislio, nebi li mu lašnje pošlo za rukom dokazati svoje i prag. Bulića mnienje, da sjedeća osoba na ploči sa figuralnom predstavom prikazuje ne kralja zemaljskoga, kako uza me misle Eitelberger, Kukuljević, Jackson, prag. Wilpert, prof. Dr. W. A. Neumann, Dr. Gradmann, Dr. Mantuani, prof. Syrkou, prof. Smirnov, a sad i učeni poljački Isusovac X. Marcin Czermiński,[1] nego Spasitelja našega Isukrsta, kralja slave.

Prof. Dr. Jelić ne će da se podloži sudu tolikih auktoriteta, kad se protive njegovu mnienju, dočim ćemo viditi, da uvažuje auktoritet i jednog samog spisatelja, kad dolazi u prilog njegovoj tvrdnji. Svakako je zamjerna lakoća, kojom prof. Dr. Jelić zabacuje dosadašnje svoje mnienje, poduprto suglasjem tolikih učenjaka, da prigrli posve novo, kojemu se protive redom svi starinari i povjestničari umjetnosti, a na glavi im prije spomenuti Rohault d. Fl., kojega je pravilo, kao najvišeg u tom auktoriteta, u družtvu sa prag. Bulićem (kako sam već naveo) iztaknuo u knjizi »Hrvatski spomenici«. Da se ta razlika od čitava dva stoljeća nahodi u razdoblju od VIII. n. p. do X. stoljeća, koje je u povjesti umjetnosti još najmanje poznato, i kad se je umjetnost jedva pomicala, mogla bi se donekle, pa i to jedva pripustiti; ali da se dokaže da bi se toliki strukovnjaci mogli dotle prevariti, da jednoglasno dosude svršetku IX. ili početku X. vieka vajarski spomenik iz svršetka XI. ili početka XII., hotilo bi se nešto jasnijih, pozitivnijih, očiglednijih razloga, nego li su oni, što ih je naveo prof. Dr. Jelić. Uzmimo te razloge da pretresamo.

Ovako umuje prof. Dr. Jelić:[2] »Il pluteo e le altre lastre marmoree sculte, che ricingono il fonte battesimale, dal Bulić sono state aggiudicate dallo stile delle sculture alla seconda metà del secolo IX. od alla prima metà del X. Credo che non si possa così categoricamente determinare l'età dei monumenti di così cattiva esecuzione, non basandosi su altri criterii. Il com. de Rossi, di venerata memoria, giustamente osservava,

[1] Vidi u „Bibliografiji".

[2] Nav. Bullettino str. 113—114.

che in Italia nei secoli del basso medio evo contemporaneamente v' erano due scole, la barbara e la romana (Bull. di arch. crist. 1875 p. 160); alla stessa conclusione si deviene per la Dalmazia, se si confrontano i bassorilievi ed i cimelii preromanici. I prodotti della scuola barbara dalla sola esecuzione non si possono con certezza classificare quanto all' età; poichè artisti meno esperti potevano produrre opere di egual cattiva esecuzione in secoli diversi. Tuttavia osservasi, quanto all' esecuzione, sulle dette lastre un contrasto caratteristico: i motivi ornamentali sono trattati con più perfezione che le figure umane; le quali quanto alle proporzioni ed al trattamento delle estremità, presentano il più basso stadio dell' arte. Un decadimento tanto profondo nel trattamento della figura umana non si osserva ancora nel X. secolo, ma dopo questà età fino alla metà dell' XII. secolo circa. Prova ne abbiamo nell' alto rilievo dei ss. Pietro, Doimo ed Anastasio di mastro Ottone, immurato nel primo ordine del campanile del Duomo di Spalato, che spetta all' XI. secolo, e che nelle proporzioni delle figure e nell' orrido modo di trattare le estremità, molto si ravvicina al bassorilievo del Battistero. (Cfr. Eitelberger o. c. p. 269 fig. 79; *Ephemeris Spalatensis.* T. VI. fig. IV.; *Guida di Spalato* pag. 110.; e a pag. 97, 123 del presente articolo. Di questo bassorilievo mi occuperò ancora nell' articolo sul Campanile del Duomo di Spalato, nel prossimo fascicolo del *Viestnik hrv. arh. družtva* di Zagabria. Dr. L. J.). All' XI. secolo l' esecuzione degli ornati sui plutei si mostra molto più sicura e perfezionata che nel secolo X., essendo già diventata tipica, che quella della decorazione figurativa, che nell' XI. secolo, per il totale decadimento dell' arte bizantina, pervenne al più basso grado (Cfr. Reusens: *Eléments d' arch. chret.* I. p. 302; Frantz o. c. I. 273, 301). Per queste ragioni, opinerei, che i plutei del Battistero di Spalato, sieno opera piuttosto dell' XI. o principio del XII. secolo, che del IX. o X. secolo. Nella quale età, come già fu accennato, era usata sui pettorali d' altare, in specie sugli antimensali, la composizione che appunto si riscontra sul bassorilievo nostro; nè le forme paleografiche dell' iscrizione la escludono, che anzi confermano; e le forme del vestiario liturgico non convengono assolutamente ad un epoca anteriore«.

Kad bi ovakova teorija prof. Dra. Jelića bila temeljita, trebalo bi prenieti u XI. i XII. viek sve spomenike, što ih je Rohault de Fleury u svojem monumentalnomu djelu pripisao VIII., IX. i X.; trebalo bi prekrojiti djelo Cattanea »L' architettura in Italia« itd., o kojem sam u IV. broju lanjske god. ovog časopisa (str. 208) naveo povoljan sud istog blagopokojnog comm. de Rossi-a; trebalo bi iz temelja preurediti knjigu »Hrvatski spomenici«, kojoj je i sam prof. Dr. Jelić bio suradnikom, te je k njezinom sastavljanju savjetom i naputkom pomogao i sam prvi učitelj kršćanskih starina, spomenuti de Rossi, kako je u predgovoru očitovao prag. Bulić; trebalo bi u jednu rieč izvesti čitavu revoluciju u povjesti umjetnosti srednjega vieka.

Ne znam, na koje spomenike ciljaju rieči prof. Dra. Jelića, da se i za Dalmaciju može doći do istog zaključka comm. de Rossi-a, da su za prvih viekova srednjega doba (»secoli del basso medio evo«) suvremeno postojale dvie škole, varvarska i rimska, prispodobe li se plohorezbe i kimeliji predromanički — a mislim, da mu ih je trebalo navesti poimence, kad su mu služili temeljem, na kojem je podigao smionu svoju teoriju.

Nije mi pri ruci de Rossi-ev »Bullettino«, što ga navodi prof. Dr. Jelić; ali ako je, kako cienim, za Italiju pisao obzirom na prva dva tri stoljeća srednjega vieka, onda bi se ista stvar mogla možda dokazati i za Dalmaciju, ali za IX. ili X. mislim da ne bi nikako. Mi u toliko imamo Trpimirov, točno datiran Branimirov i Mutimirov spomenik, o kojima smo stalni, da su iz IX. vieka i na kojima je ista vrst izradbe uresnih motiva, kao na uresima pločâ spljetske krstionice, imamo još figuralne plohorezbe tolikih pluteja u muzeju S. Donata u Zadru, o kojima je najzadnji pisao, da su iz IX. vieka kons. prof.

G. Smirich u *Ephemeris Salonitana* tiskanoj prigodom I. medj. kršć. kongresa pod nadziranjem strukovnjačkog odbora, kojega je bio članom i sam prof. Dr. Jelić, a nose u izradbi ista obilježja, kakva i figuralna plohorezba preporne spljetske ploče, a sad je na prof. Dru. Jeliću, da svim tim spomenicima zanieče IX., a dokaže da je u XI. ili XII. vieku doba njihova postanka

Ne ide ništa u prilog tvrdnji prof. Dra. Jelića, da se proizvodi varvarske (t. j. hrvatsko-bizantinske) škole, u koliko se tiče njihovog doba, ne mogu stalno prosudjivati po samoj izradbi, okolnost, da »su manje vješti umjetnici mogli u raznim viekovima proizvesti djela jednako loše izradbe«, jer je uprav u izradbi glavna karakteristika bizantinskog klesarstva, a opet se o dobi spljetskih ploča nije sudilo po samoj izradbi, nego i po oblicima uresa i po ukočenosti figurâ, a sam gosp. prof. Dr. Jelić iztiče na njima uprav karakterističan kontrast u izradbi, koji vriedi ne samo za njih, nego za sve klesarske proizvode bizantinskog sloga od VIII. do X. vieka, t. j., da su »uresni motivi izvršeni većom dotjeranošću nego li ljudski likovi, koji da, obzirom na razmjerja i izvršenje rukû i nogû, prikazuju najniži stepen umjetnosti«. »Tako duboko propadnuće u izvršivanju ljudskoga lika«, piše dalje, da »se još ne opaža u X. vieku, nego nakon toga doba do polovice XII. vieka od prilike«. Na ovakovu tvrdnju ne bih znao što da odvratim, i niesam se nadao, da bi ju mogao čitati iz pera ozbiljna iztraživaoca povjesti umjetnosti. Po tomu dakle varvarski viekovi nebi više bili u doba od VII. do uključivo X. vieka, nego bi ih trebovalo prenieti u doba razvitka romaničkog sloga, u XI. i XII. viek! Onda ono, što je malo na više pisao prof. Dr. Jelić o predromaničkim spomenicima t. j. vladavini bizantinskog sloga, treba prenieti u romaničko doba, romaničko u gotičko itd.! Koji li bi tu samo metež nastao! — Nego hvala Bogu, da se prof. Dr. Jelić i sam pobija, pa se ne treba puno mučiti, da se obori presmjela njegova tvrdnja. Za njezin dokaz navodi naime visoki reljef »svetih Petra, Dujma i Staša majstora Otona, uzidan u zvoniku spljetskomu, koji« da »pripada XI. vieku, i koji u razmjerju likova i u grdnom načinu izvršivanja rukû i nogû«, da »se mnogo približuje plohorezbi Krstionice«. Ako igdje, a to baš ovdje grozno hramlje tečaj dokazivanja prof. Dra. Jelića. Meni se čini, da bi ne samo diletant u povjesti umjetnosti, nego i manji od diletanta, prostim pogledom na sliku spomenutog visokog reljefa, tiskanog na str. 269. Eitelbergerova djela o dalm. sredovj. spom., i na jednu od tolikih slika preporne ploče Krstionice spljetske, na prvi mah mogao bar prosuditi, da ne ima medju njima druge sličnosti, nego samo donekle u razmjerju tjelesnih česti. Sami pojmovi plohorezbe i visokog reljefa toliko se medju sobom razlikuju, koliko se razlikuje bizantinsko od romaničkog klesarstva, i odavaju povjestničaru umjetnosti, pa i diletantu u toj struci, obilježje velike razlike u umjetničkoj sposobnosti i vještini. Nije li plitka ukočena plohorezba biljeg propadanja klesarske umjetnosti, kako se opaža kroz razdoblje od VII. do X. vieka, a visoki reljef i poraba modelacije, uz slobodniju kretnju u prostoru, biljeg napredka i razvitka u toj liepoj umjetnosti? Ne nose li figure na reljefu spljetskoga zvonika, što ga napominje prof. Dr. Jelić, sva obilježja prvog razdoblja romaničkog sloga? Ne pokazuju li »stanovitu jakost i eneržiju«, kako je već opazio i Eitelberger? Ne ima li u njih neke kretnje i života, ne ima li savršenije, realističnije i pravilnije modelacije i izradbe rukû i lica? Nisu li nabori odjećâ prikazani bar nekom pretenzijom naravitosti, koja je sto miljâ daleko od konvencijonalnih istosmjernih pruga na odjećama hrvatsko-bizantinskih plohorezba na prepornoj i na spomenutim zadarskim pločama? Nisu li to sve biljezi, koji nas uvjeravaju, da je reljef na zvoniku postao u doba, kad se je klesarska umjetnost stala buditi iz dubokog sna, u koji je bila zapala za vladanja bizantinskog sloga od početka

kipoborstva u VIII., pa sve do svršetka X. vieka, a da je preporna ploča baš iz doba tog dubokog spavanja?

Ono, što je prof. Dr. Jelić kazao o propadnuću umjetnosti u XI. i početku XII. vieka, vriedi doista za samo slikarstvo, kako nam svjedoče minijaturne slike onih viekova, ali se na klesarstvo ne proteže. Tolika je razlika u IX. i X. vieku izmedju klesarstva i slikarstva, da dok se tada slikarstvo, navlaš na Iztoku, uzdrži još donekle u tradicijama staro-rimske umjetnosti, klesarstvo je spalo uprav na najniže grane.

Gosp. prof. Dr. Jelić kaže, da se »u XI. vieku izradba uresâ na plutejima pokazuje sjegurnija i više dotjerana, nego li u X. vieku, buduć tada postala tipičnom, nego li ona figurativnog uresa«. Ali je izradba uresa uprav onakova, kakav se nahodi na obrubu preporne ploče, i koji se hrvatski zove *priekršćem,* jednaka i na jednakom uresu na pluteju iz crkve Starog S. Abbondija u Como iz IX. vieka[1] i na križu u Foro Romano u Rimu iz istoga zemana,[2] pa je već tada bila postala tipičnom, kao što su bili postali tipičnim pleteri i pletenice na bizantinskim plutejima od VIII. do svršetka X. vieka. Poraba pleterâ i pletenicâ sve to više se gubi nakon X. vieka, a zamienjuju ih u XI. vieku bilinski i živinski motivi.[3] U XII. vieku prestaje pak uporaba pluteja u novim crkvama, a ograde pjevališta izvadjaju se stupčićima.

Ono, što prof. Dr. Jelić kaže, da se u XI. i u početku XII. vieka upotrebljavala na pročelju otarskih trpeza prilika Isukrstova kao *Rex regum*, *Dominus dominantium*, ne može vriediti za tumačenje naše ploče, jer se ona nije upotrebljavala na plutejima, nego se je takova predstava nahodila na zlatnim frontalijama, kojima su bile obložene otarske trpeze, te su bile *zlatarsko* a ne klesarsko djelo; jer je na njima Spasitelj vazda predstavljen stojećke, gazeć zmije i zmajeve, a ne sjedeć; jer Spasitelj na takovim pločama ne ima krune na glavi, nego krstonosni nimbus; jer nije odjeven kazulom, nego vazda pallijem; jer je vazda obuven sandalijama a ne caligama, ili je bosonog; a najposlije zato, što su svi ti spomenici u Cahovu, Milanu, Verdunu, Bazelu i Kornburgu[4] iz XI. vieka i iz kašnjih doba. Louandre[5] iz franačkih minijatura VIII. i IX. vieka donaša dva puta predstavljena Isukrsta u slavi. Obadva puta je bez kazule, a više tunike nosi rimski grimizni plašt, dočim kraljevi u tim minijaturama, kao Karlo Ćelavi i Lotar, ogrnuti su klamidom. Tu je Isukrst predstavljen bosonog, dočim su kraljevi obuveni caligama, što su ih Galci primili bili od legijonara rimskih, kao što je obuvena i sjedeća osoba na našoj ploči.

(Nastavit će se.)

F. Radić.

[1] Cattaneo: L'arch. in Ital. str. 188.
[2] Nav. dj. str. 161.
[3] Nav. dj. str. 283, 284 i 285.
[4] Dr. And. Schmid: Der christliche Altar str. 117—138.
[5] Les arts somptuaires I. Text expl. str. 33.

Opazke

na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske“.

(Svršetak.)

li je vrieme da dodjemo na perentorne dokaze.

Za naše protivnike glavni je posao oboriti autentičnost raznih povelja, što su vladari iz Nemanićeve kuće izdali u razna vremena u prilog kotorskog municipija, u kojima bistro, tačno i izrično priznaje se katolicima pravo nad Prevlakom, i priznaje im se takodjer, da su oni sagradili crkvu sv. Mihajla na istoj. Ob autentičnosti tih izprava visi cielo pitanje, s toga treba stvar temeljito proučiti, jer neka ne ciene naši protivnici, da je dosta samo iznieti prostu sumnju i tim cieniti da je dokazano, da je patvoren dotični dokumenat. I mi priznajemo, da nije opet stvar laka ni vještu diplomatičaru izreći sud o pravosti kakove izprave, osobito kad mu nije pred očima original, a još je teže, kad ima tek prepis u lošu prevodu. Znamo takodjer, da je u svako doba bilo onih, koji su iz zanata patvarali izprave. Učeni prof. A. dr. Gloria umjestno veli: »La storia ne registra (i falsificatori dei monumenti scritti) moltissimi di ogni secolo, di ogni paese;«[1] a Mabillon piše: »Collegia prope nulla, paucissimas ecclesias aut familias immunes (esse) ab »hoc spuriorum instrumentorum labe.«[2]

Napokon znamo, što lasno da nije poznato gosp. Stratimiroviću, da amo u Boki ima sijaset patvorenih izprava, a svaka je od javnog bilježnika autincirana, i to ne baš iz davnih vremena, nego ponajviše iz XVI. i XVII. stoljeća; unatoč tomu mi se neplašimo preći na istraživanje autentičnosti onih Nemanićevih povelja, koje su naši protivnici proglasili patvorenima, ali ne dokazali.

Mi bi morali poći daleko, kad bi uzeli u pretresivanje pojedine povelje vladara Nemanićeve dinastije, u kojim se pripoznaje i potvrdjuje pravo Kotorana nad Prevlakom, ali to nije potrebito. Nama je dosta da ograničimo naše iztraživanje na autentičnost one cara Dušana od god. 1351., jer ista potvrdjuje sve ostale izdate od njegovih predja.

U koliko je nama poznato, ta povelja (kako i one drugih Nemanića) više puta je bila tiskana. Ima je Kotorski Statut, ima je Flaminio Corner u svom kritičkom i važnom djelu »Catharus Dalmatice civitas«, koji osim lošeg talijanskog prevoda, dodao je i latinski. Kasnije ovu su povelju objelodanili Kukuljević, Miklošić, a posljednji Rački. Svi pak samo talijanski prevod. Nastaje sad pitanje: gdje se nalazi original te toliko znamenite povelje, koji je morao biti bez svake sumnje srbski napisan, i to ćirilicom? U starim bilježkama stoji, da se ona, kako i ostale raznih vladara Nemanića, nalazi u srebrnom kovčegu, gdje su moći sv. Tripuna. Stari naši pisci, kad ih citiraju, obično pišu »ex arca Sancti Triphonis Martiris«. Ako je to zbilja istinito, onda bi značilo da su te povelje u prilog katolikâ, jer inače ne bi ih oni na tako svetom mjestu čuvali. Čemu

---

[1] Dr. Gloria Legioni di Paleo. e Dip. str. XV.

[2] Mabillon. De re diplomatica lib. III. c. 6.

dakle se ne iznesu, i jednom se razpra ne dokonča? Evo tomu razloga. U Kotoru predaja kaže: da kada je u gradu biesnila kuga i silno mela biedni narod, sv. Tripun javi se nekoj pobožnoj duši i kaza joj: da ne će kuga prestati, dok se ne utope u Gurdić ključevi kovčega, gdje počivaju njegovi sv. ostanci, i da se već nikad ne smiju izribati, jer bi inače opet se kuga pojavila i hametom pomorila gragjane. Tako i bi učinjeno. Pokojni Maschek, nazad dvadeset godina, kad je izdavao svoj »Manuale del regno di Dalmazia«, bio se obratio na tadanjega biskupa Markića, moleć ga, da bi iz kovčega sv. Tripuna digao rečene povelje, te mu ih u Zadar poslao, ili bar tačne prepise. Kao što Maschek nije znao za kotorsku predaju, tako isto ni biskup, ali kad dozna za istu: »Biće, kaza, samo puka presuda, ali ako po kakovom slučaju dogodi se kakova nesreća, tko će svjetini dići iz glave, da biskup nije tomu kriv?« I mi smo podpuno uvjereni, da je to prosta presuda, ali ipak ne bi joj činu u prkos sudjelovali.

Eto dakle pravog uzroka, zašto se ne iznose te povelje. Sad učinimo jedan korak dalje.

Što je daló povoda caru Dušanu, da godine 1351. izda tu povelju ili bolje da izreče tu osudu?

Poznato je[1], da su rišćani pod zaštitom Dušanovih predšastnika neprestano prisvajali katoličke crkve, manastire i njihove posjede. Poznato je takodjer, da su Kotorani, a osobito kotorski biskup, nastojali neprestano vindicirati svoja prava. Biskup kotorski Serdjije obratio se vrhovnoj glavi katoličke crkve, moleći ga, da mu bude na pomoć u tolikoj nevolji. Sv. Otac zbilja obraća se mogućnicima u prilog Kotorana, pak i na samog Dušana. Evo kako piše Kliment VI. dne 6. siečnja god. 1346. caru Dušanu, moleći ga, da čini povratiti kotorskom biskupu Srdju crkve i samostane, što su mu bili nepravedno oteti: » . . . . . »percepimus: quod licet s. Mariae Buduanensis, s. Nicolai de Petraniza, s. Lucae de Cher»tale, (Krtole) s. *Michaelis de Tombe*, s. Petri de Gradez, s. Mariae de Resson, s. Petri »de Campo et s. Marci de Pinita *monasteria ordinis s. Benedicti*, nec non s. Triphonis de »Deptat, s. Martini de Canal, s. Mariae de Prisren, s. Petri supra Prisren, s. Triphonis de Be»ruenić, s. Triphonis de Gergoniste et non nullae aliae ecclesiae Catharensis Diocesis Epo. »Catharensi qui est pro tempore, tamquam diocesano locorum huiusmodi subesse, et ad eius »dispositionem *pertinere de jure,* ac Buduanenis et s. Gabrielis, necnon de Molont *et quedam* »*alice* insulae *et villae* dictae Diocesis, qui in tuo Regno consistunt, *ad mensam suam Episco*»*palem spectare noscantur:* tamen nonnulli Reges Rassiae, praedecessores tui monasteria, »ecclesias, *insulas* ac villas praedictas suis temporibus occuparunt, et tu nunc occupas »et detines occupata, et de monasteriis, ecclesiis, insulis et villis praedictis disponis pro »tuo libito voluntatis in animae tuae periculum et ipsius episcopi et ecclesiae praedictae »preiudicium non modicum et scandalum plurimorum«.[2]

Kad uvažimo, da vladar onako zaposlen, kako je bio Dušan, nije mogao u jedan dan riešiti razpru toli golemu, kakova je bila ona, o kojoj nam navedena izprava povieda, nije se ni najmanje čuditi, da je prošlo pet godina do njena riešenja. Prama tomu Dušanova povelja nije drugo nego posljedica navedene izprave, te ova potvrdjuje onu, s toga mi smo uvjereni, da sada gosp. Stratimirović ne će u tom pogledu za svojim tiesnim prijateljem g. M. Crnogorčevićem, za koga Dušanov hrisovulj je »jedna vrsta Pseudo-Isidorovih dekretalija«.[3] Mi pače idemo dalje, i zaključujuć ovo pitanje kažemo: da kad i ne bi bilo te Dušanove povelje, niti onih Dušanovih predja, za naše pitanje, naime, da je Prevlaka bila katolička i da su samostan i crkva sv. Mihajla pripadali Otcima Sv.

[1] Theiner op. cit. vol. I. str. 215—216—259.
[2] Op. cit. vol. I. str. 215.
[3] Miholj Zbor str. 70.

Benedikta, dosta je i sama izprava izdana od O. Theinera, ob istinitosti koje neima sumnje. U isto doba kažemo i gosp. Stratimiroviću i njegovome prijatelju, da za učenu publiku više vriedi ona sama ploča, što ju je gosp. Crnogorčević na Prevlaci izkopao, a na kojoj je urezana rieč *Abbatis*, nego stotinu pučkih predaja i priča, i još toliko rukopisa, kojima se je trag izgubio!!

Mimoići ćemo još mnoge sitne netačnosti, da dodjemo na glasoviti srpski nadpis crkve Sv. Petra u Bogdašićima.

Taj je nadpis vazda bio kamenom smutnje za rišćanske pisce. O njemu neznadu da pišu, ako tom prilikom ne napadnu katolike. I naš gosp. mjernik pošao je za svojim suvjercima. I njemu on pruža priliku, da napiše: »Stara crkva sv. Petra bila je početkom »XV. vijeka *još* pravoslavna, u to vrijeme bi crkva preoteta, a narod nasilno prevjeren[1] »(str. 14)«.

Počmimo *ab ovo.*

Na mjestu, gdje je danas crkva Bogdašićka, u staro doba dizala se crkva i samostan Otaca Sv. Benedikta, poznata iz starih izprava pod imenom »Sancti Petri de Gradez«.[1] Po svjedočanstvu težih izprava, rišćani su uz ostale crkve i samostane oteli i tu katolicima. O tome ne ima sumnje.

Da je tako, nesumnjivo nam dokazuje latinski nadpis u kamenu urezan, što se nalazi u duvaru s desne strane oltara. Nadpis se ne može lako tačno da pročita, jer je bio obijeljen klakom više puta, te su njeki potezi pokriveni, a mislimo da klačarda pri kraju pokriva i koju god cielu rieč.

Slova su tako zvana »majuscula rustika,« koja su rabljena bila do XIII. vieka. Po mnienju veleuč. L. dr. Jelića nadpis je urezan poslije X. a prije XIII. vieka.

Evo kako ga je čitao po otisku rečeni učenjak:

† In nomine xri°
Claustum is
tum costruxit
? recolusu (?) magisr ?[2]

Od stare sgradje, (ne kažemo crkve jer to danas nije lako ustanoviti) ne ostaje po našem mnienju nego onaj dio, što sačinjava današnju, recimo, absidu (oltar i kor). Da je pak, kako kaže g. Stratimirović, crkva povećana nazad 30—40 godina, i da je, kako su mu kazivali, onaj srbski nadpis bio na pročelju stare crkvice, možemo mu kazati, da je bio krivo obavješten. I mi smo za stvar razpitali, pak nijedan starac u Bogdašićima ne spominje se, kad je današnja crkva povećana bila.

Najbolji je tomu dokaz, što u biskupskoj pisarnici neima ni ciglog spisa, koji bi se odnosio na to povećanje, a g. Stratimirović kao c. k. mjernik zna, koji zakoni i naredbe obstoje u tom pogledu i nješto prije od 30—40 godina natrag, kad je današnja crkva gradjena ili povećana, izvjestno nije nam poznato, svakako cienimo, da je to moralo sliediti svršetkom prošloga ili početkom našega vieka.

Što se tiče srbskog nadpisa, mi se podpuno slažemo sa veleučenim prof. Gelčićem,[3] koji dokazuje, da je nadpis tu od njekud donešen i kao prosto gradivo rabljen pri gradnji crkve.

Uvaživši do sad rečeno, pitamo: na što se svadja to napadanje gosp. mjernika na fanatizam katolika?

---

[1] Theiner op. c. vol. I. str. 215.
[2] I gosp. Crnogorčević na str. 76 navodi ga, ali mnogo se udaljio od gosp. Jelića.
[3] Gelčić. Mem. St. str. 69.

Evo na što. Rišćani su, kako smo vidjeli, prisvojili, uz ostale crkve, katolicima i onu sv. Petra u Bogdašićima, a pošto osuda od cara Dušana izdata nije imala uspjeha, kao ni povelja nesrećnoga mu sina Uroša[1], čim Boka dodje u ruke katoličke vlade, naime Mlečića, katolici punim pravom kod ove su izposlovali, da im se oteto povrati? Tko tomu smije prigovarati? Gosp. Stratimirović ne samo da ovom prilikom predbacuje katolicima otimačinu, nego i na više mjesta svoga pisma, pak da se na neugodan ovaj predmet ne povraćamo, i moliti ćemo ga, da duboko u pamet usadi: da širom ciele Boke Kotorske nema ni cigle jedne crkvice, za koju bi se moglo temeljito dokazati, da su ju katolici oteli rišćanima. A može li on obratno? Eno mu u gore navedenoj izpravi kod Theinera do 8 samostana i 14 crkava od njegovih prisvojenih, a to do XV. vieka. Ali uz to nek zapamti, da je i dalje isto sliedilo, ako ne silom, a ono lukavštinom, pa čak i u naše dane. Hoće li zato primjera? Evo mu ga. Kad je Spič prešao pod Austriju, katolici su tamo imali dvie crkve sv. Dimitrija. Znade li on, kako su jednu izgubili pod otčinskim namjestnikovanjem pok. Rodića? Njemački pjesnik pripovieda basnu: Bilo u staro doba selo, i u selu dva šavca a jedan postolar. Postolar smrtno sgriešio, a selo ga na smrt osudilo. Kad vodili na stratište nesrećnog postolara, ustade neki starac i oslovi narod: Što radimo braćo? Dozovnite se pameti; kažite mi, kad usmrtimo postolara, tko će nam krpiti postole? Nego se liepo razaberimo. Eto imamo u selu dva šavca a ciglog postolara, ubijmo jednog šavca, pak eto nam ostaje jedan šavac, da nam kroji haljine, a jedan postolar, da nam krpi postole! Tako i naš, ili bolje vaš Rodić: Imate Latini dvie crkve, svetog Dimitrija jedna neka je vama, a drugu braći pravoslavnima!

Glede stolne rišćanske crkve i parohijalne sv. Luke u Kotoru svak zna, kako su iz katoličkih ruku prošle u rišćanske.

Što pak gosp. Stratimirović kaže glede latinskih oltara u rišćanskim crkvama, da »su bili pravoslavni Boke Kotorske (a mi dodajemo, i drugovdje, kao u crkvi Sv. Ilije »u Zadru) prisiljeni ovake oltare u mletačko vrieme, u mnoge svoje crkve pripuštati.« (str. 22); kažemo mu, da je zlo obaviešćen. Ti otari, kojih je bilo više nego li ih je on nabrojio u napomeni pod br. 150 str. 39, ostali su u tim crkvama i pošto su one prešle u rišćanske ruke, da napominju staro pravo katolika nad tim crkvama, kako i da budu zalogom one vjerske snosljivosti, koja je onda bar prividno vladala, ali na žalost kasnije se poznalo, da nije bila iskrena; ali je samo rišćanima u prilog za mletačko doba, dočim je vrlo velikih šteta u pogled vjere donielo katolicima.

* * *

Još ćemo nješto odgovoriti gosp. Stratimiroviću na njegove vrlo netačne tvrdnje o crkvi Sv. Tripuna, a sve ostalo ostavljamo, jer svaki nepristran čovjek lako je se mogao uvjeriti i iz ovoga, što smo do sada iznieli, kakovim načinom i kojom je težnjom ciela pisanija g. mjernika izvedena.

Ostavljajuć pitanje o prvoj crkvi sv. Tripuna, gradjenoj u IX. vieku, i o njenom obliku, naime da li je bila ili ne okrugla, kako piše Porfirogenit, koji, rekao bih, da o našim stvarima nije nalbolje bio obavješćen, kao n. p. kad tvrdi o položaju Kotora: »Habet »vero circum se Urbs illa montes altos, ita *ut aestate tantum solem videat*, quod tunc »in medio coeli sit *hyeme vero nunquam*«[2], samo ćemo nješto o sadašnjoj kazati.

Od prve crkve dakle mi držimo, da danas ne ostaje ništa, do možda jednog diela današnje riznice. Od druge crkve, one naime iz XII. vieka, koju je biskup Malon posvetio

[1] Rački. Rad knj. I. str. 146—148.
[2] Porf. De adm. Inep. par. II. cap. XXIX.

god. 1166., ostaje onaj dio, što se proteže od srednje i desno pobočne abside, a dopire do ograde stupićâ, koja dieli prezbiterium od triju brodova. Ova strana crkve u slogu je čisto romanskom (romanico). Tri pak današnja broda i sve ostalo gradjeno je u mletačko doba, pošto je ovaj dio bio srušen od potresa. Sve dakle što nam g. Stratimirović priča ob uticanju ili pomoći Stjepana Prvovjenčanog neima nikakva temelja. Da podkriepi svoje tvrdnje, donosi neku povelju istoga kralja, do koje mnogo drži. Veleučeni gosp. prof. Gelčić[1] tvrdim razlozima dokazao je, da je to pismo Prvovjenčanoga apokrifno; nu ipak gosp. Stratimirović, koji to mjesto Gelčićeve povjesti navodi, veli: »Ali »mi do sad srpskoga originala nemamo, te ne znamo što su pogrješke pripisivača i prije»vodnika. Ali svakako ima značaja u tome, da je taj dokumenat uvršten medju spise »općine stolivske, i da se u predjašnje vrieme njegovoj sadržini cijene davalo. S toga »mora kritika sve donle mogućnost pojedinih navedenih fakata pripustiti, dok iste si»gurnija svjedočanstva ne obore« (str. 18.). Žao nam je, ali je ovdje naš g. Stratimirović i još njeko s njim grdno nabasekao. Taj drugi jest glavom g. dr. Madirazza, koji je taj dokumenat priobćio g. Stratimiroviću.

Valaj čudimo se gosp. Madirazzi, koji i ako je diletant u povjesti, opet je jurist. Mi ćemo donieti generis toga falsifikata, pak će se obadvojica uvjeriti, kako su se prevarili. Odkuda je gospodin Madirizza izribao taj dokumenat? Kako nam kaže g. Stratimirović iz knjige »Stampe della Comune di Stolivo«, od kojih ima jedan iztisak u biblioteci Franjevaca u Prčanju. Dobro, mi ćemo mu još dodati: da u bogatoj sbirci tijeh *Stampa*, (koje nijesu, kako bi rek da cieni g. Stratimirović, kakovi obćinski spisi, već *sudbene razprave)*, što se čuvaju u starom bilježničkom arhivu kotorskog suda, ima i ta blažena »stampa della comunità di Stolivo.« Sad je pitanje, kako je u tu knjigu došla povelja Prvovjenčanoga?

Za svakoga, koji se je osbiljno bavio našom domaćom historijom, mora da je poznata ona žestoka i dugotrajna borba medju kotorskom i peraškom obćinom sbog prava nad crkvom i samostanom sv. Jurja na otočiću pred Perastom. Posljedica te razpre bila je kašnje druga medju peraškom i stolivskom obćinom. Peraštani, da podkrijepe svoja tobožnja prava, dadoše u Miloševu skovati tobožnju povelju, i nadjoše javnog činovnika, koji potvrdi istovjetnost prevoda s maticom. U razpri sa stolivskom obćinom iznieše povelju kao prilog i tako ona dodje pred mletački sud. Ali vrlo zlo prodje. Obći providur Franjo Grimani osudom izdanom u Spljetu dne 18. rujna 1754 izjavljuje, da je povelja prost falsifikat, i dosljedno osudjuje peraškog opata Marka Martinovića na globu od libara 249 solada 18. Eto gosp. Stratimiroviću, koliko *»značaja ima što je ovaj dokumenat uvršten medju spise stolivske općine!«* Da je dakle gosp. dr. Madirazza, kad je prepisivao povelju iz Stampe di Stolivo, prolistao samo još pet stranica dalje (str. 19.), kao pravnik bio bi vidio, koji je udes stigao povelju pred mletačkim sudom.

Kad se tako površno piše u Zborniku jedne Akademije, cienimo da smo riešeni svakog daljnjeg razpravljanja.

NB. Glede crkve S. S. Srdja i Baka na Podima i mi smo uvjereni, da je u njoj nalazeći se nadpis patvoren. To medjutim znamo, da je nazad 25 godina kazivao nam tehnik Stanzig, da je on gledao u istoj crkvi, ako se dobro sjećamo, oko kubeta iz nutra zabilježenu godinu rimskim brojevima MIV.

Još se spominjemo, da kad je tamo bilo *»povjerenstvo za uredjenje zemljarine«* i jedan član istoga opazio njekome dostojanstveniku rišćaninu, da je ta crkva imala biti jednoč latinskog obreda, ovaj mu je to potvrdio.

S.

---

[1] Gelčić. Mem. St. str. 67—68.

II.

Drugi dio Stratimirovićeve monografije bavi se neimarstvom Boke Kotorske i dieli se na tri poglavja: I. Crkve u Kotoru, II. Crkve u Dračevici i III. Završna riječ. Na 15 stranicâ u četvrtini opisao je g. Stratimirović šest boko-kotorskih graditeljskih spomenika, bolje reći šest crkava, od kojih su tri u Kotoru, i to stolna crkva Sv. Trifuna, crkva S. Luke i crkva Svete Gospodje (Collegiata), a tri u Dračevici, to jest u Podima crkva S. S. Srgja i Baka, u kutima razvaline crkve. Sv. Tome i nova crkva manastira Savine u Novomu. Od starijih sve su gradjene od katolika, osim one u Podima, a Savinska je nova crkva. Pri kraju knjige dodano je pet tablica sa slikama tih crkava. Na prvoj je tablici slika pročelja crkve S. Trifuna, po fotografiji i tloris iste crkve; na 2. tablici je uzdužni presjek crkve S. Trifuna, »žioka na raboš« sa prozora na velikoj apsidi iste crkve i restauracija tlorisa razvaljene crkvice S. Tome u Kutima; na 3. tablici slika crkve S. Luke po fotografiji i tloris iste crkve; na 4. su fotografičke slike velike crkve u Savini i crkve S. Gospodje u Kotoru, a na 5. okomiti uzmet strane i pročelja te tloris crkve u Podima. — O crkvi Savinskoj, S. Trifuna, Sv. Luke i Sv. Gospodje pisao je već Englez g. Jackson (The Dalm. Quarn. and Istr. III.) i priložio o tom nekoliko slika.

Već je gosp. S. pokazao, kako gosp. Stratimirović na temelju apokrifne izprave kralja srbskoga Stefana Prvovjenčanoga osniva svoju tvrdnju, da zvonici crkve Sv. Trifuna potiču iz »srpskoga doba«, te da »prvobitna crkva nije mogla imati zvonike na pročelju«. Po kazivanju samog g. Stratimirovića, već g. 1123. »riješiše vlastela kotorska, da se obnovi crkva«, a »već god. 1166. bi gradnja dovršena i biskup kotorski, Malon ili Majo, posveti crkvu« .... Ako je dakle crkva g. 1166. dovršena (a mogla se je dovršiti u 39 godina) i posvećena bila, hoće reći, da joj nije oskudievala nijedna znamenitija čest, a u ono doba dva zvonika u pročelju poveće crkve nisu bila ništa neobična, navlaš na trobrodnim bazilikama u svim zapadno-europejskim zemljama, gdje je bio u porabi romanički slog graditeljstva. Nezna se dakle pravi razlog, s kojega g. Stratimirović tvrdi, da kotorska bazilika nije mogla pri prvoj izgradnji svojoj imati zvonike na pročelju. Stefan Prvovjenčani želio je i izprosio od svete rimske stolice kraljevsku krunu, s koje mu i pridjevak, pa bi lako moglo biti, da je priložio i obilatu kakvu zadužbinu na korist stolne crkve Sv. Trifuna, nebi li to bolje svetu stolicu uvjerio o svojoj privrženosti i želji, da se povrati u krilo katoličke crkve, po nagovoru svoje žene, rodjene Mletkinje, od slavnog koljena Dandolova; ali, dok za takovo nagadjanje ne ima drugog naslona do spomenute apokrifne izprave, može se slobodno kazati, da je neosnovano i da ne zaslužuje nikakva obzira. Protiv mogućnosti, da bi gradjani kotorski na svoje troškove mogli bili izvesti izgradnju tako znamenite i skupe gradjevine »kao što su zvonici«, slabo vriedi g. Stratimiroviću razlog skupoće. Prije svega zato, što ona ista vlastela, koja su na svoje troškove izgradila krasnu i veličanstvenu posvodjenu baziliku, mogla su podnieti troškove i za izgradnju zvonikâ, a drugo, jer ne možemo znati, da li su prvobitni zvonici bili baš posve skupi, kad ne imamo na žalost nikakva podatka o njihovom vertikalnom razvitku ni o uresu.

Nisam još nigda bio u Kotoru, te ne imam savršena pojma o znamenitoj crkvi Sv. Trifuna, uprkos opisu gg. Jacksona i Stratimirovića i njihovim nacrtima, ali pogledom na Stratimirovićev uzdužni presjek (Tab. II.) crkve, čini mi se, da se gosp. Stratimirović više približuje istini, kad kaže o nutarnjosti njezinoj, da od crkve iz XII. vieka »ostaje onaj dio, što se proteže od srednje i desne pobočne apside, a dopire do ograde stupića, koja dieli prezbiterium od triju brodova. Ova strana crkve u slogu je čisto romanskom. Tri pak današnja broda i sve ostalo gradjeno je u mletačko doba, pošto je ovaj dio bio

srušen od potresa«, nego li gosp. Stratimirović, koji kaže: glavni dio sgrade t. j. tri broda apside i pročelje potiču još od god. 1166; glomazni krov, koji svu crkvu pokriva, svodovi (ako nisu kasniji) i dônje česti od oba zvonika s posrednim pritvorom pripadaju obnovi oko g. 1600« ..... Po spomenutom presjeku opaža se sbilja, da na onom dielu, o kojem g. Stratimirović piše, da je »u slogu čisto romanskom«, ne ima onog velikog korniža, rek bi preporodnog sloga, koji se proteže duž ostalog diela crkve, dočim je na unakrstnom svodu (Vidi i Tloris kod Stratimirović Tab. I.) tog prvog travea srednjega broda do apside opaziti dvostrukom crtom naznačena romanička dijagonalna rebra, koja opet nisu iztaknuta na ostalom svodovlju, premda je u tekstu (str. 19.) sam g. Stratimirović opet kazao: »unakrsni svodovi imaju dijagonalne lukove (rebra)« ne ističuć razliku kao što je učinio na tlorisu i presjeku.

Temeljito je razlaganje gospodina Stratimirovića, kojim dokazuje, da pojedini brodovi crkve svetoga Trifuna od iskona bijahu pokriveni posebnim krovovima, kako je to bio običaj u doba romaničkoga sloga, a i još mnogo davnije, još od starokršćanskih doba. — Nejasno je pak ono što kaže, da »Ispod rečenih arkatura (izpod vienca zida glavnoga broda) ima tri zazidana prozorića (trifora), pomoću kojih se u ono prvašnje doba osvjetljavala srednja hramina crkve«. Ako su to sbilja tragovi triju prozorićâ, koji su odgovarali sredinama triju lukova velikih travéea crkve, dobro je i to može biti, ali se onda pak ne zna, zašto je gosp. Stratimirović dodao u zaporci rieč »*trifora*«, jer bi to značilo jedan sami prozor na tri otvora, kako je ono na glavnoj apsidi iste crkve, ili zar i tri takova trostruka prozorića. Nego bi nam težko bilo vjerovati i jedno i drugo, a evo zašto. Prosti jednostruki prozorići za osvjetljavanje srednjega broda običajni su bili u doba romaničkoga sloga, pa ih eto i na trogirskoj bivšoj stolnoj crkvi, koja je dosta srodna kotorskoj, dočim se trifore za tu svrhu nisu nigdje običavale. Na zidovima srednjega broda običavale su se bifore i trifore, ali to za omogućenje pogleda u crkvu sa podkrovlja pobočnih brodova t. zv. *tri foriuma*, pa nam eto biforâ na takova mjestu korčulanske bivše stolne crkve S. Marka, dočim se na kotorskoj ne mogu pomisliti, jer nije za njih moglo biti dostatne visine zidova. Najlašnje je dakle pomisliti, da je tu govora jedino o tragovim prozorićâ, a da je ona rieč »trifora« na tom mjestu suvišna.

Kameniti ciborij nad velikim otarom crkve S. Trifuna skupa sa skupocjenim *retablom* medju dva iztočna njegova stupa, kojih sliku iznosi Jackson, jesu umjetnički predmeti, dostojni pomnjivijeg izpitivanja i podrobnijeg opisa, nego li se to nahodi u Jacksonovom djelu i u Stratimirovićevoj brošuri. I samo kad budu potanko proučeni, moći će se nešto stalnijega kazati o dobi njihova postanka. Ako »je veliki oltar godine 1362. obnovljen i ukrašen dragocjenim mramorom i metalom — dakle još za vlade cara Stefana Uroša«, kako, po Jacksonu i Gelcichu, piše g. Stratimirović, tim se ne kaže, da je obnovljen i ciborij, koji posve težko da je iz XIV. vieka, nego bi se dapače po slici u Jacksonovoj knjizi moglo kazati, da je sva prilika, da potiče iz doba prvog sagradjenja crkve, jer ima na sebi svakolika obilježja čisto romaničkoga sloga, dočim u XIV. vieku i sam gosp. Stratimirović piše, da su u Kotor bili prodrli oblici gotičkoga sloga.

Nadstupine velikih starinskih stupova crkve S. Trifuna gospodin Stratimirović nije opisao, a o podstupinama pak nije ni rieči kazao. Tako nije podpuno opisao ni pročelje crkve, o kojemu je samo kazao, da »ima velik, lijep prozor na ružu«. To je za povjest umjetnosti nedostatno. Taj je prozor trebalo potanje opisati, a trebalo je još kazati, kako je zaokvirena crkvena lastavica na pročelju, jer se po slici ništa ne razabire.

Nije ništa riedko ni osobito u romaničkom slogu, ako mu se u uresu »pouzdano opaža uticaj vizantinizma«, kako to naročito iztiče g. Stratimirović, pišuć ob uresu trifore na apsidi crkve S. Trifuna. Ta romanički slog postao je daljim razvitkom vizantinskoga, pa se nije čuditi, ako se na njemu opažaju tragovi njegovog postanka, kako se nije čuditi sinu, ako ima na sebi tragove otčevih poteza. O toj trifori piše g. Jackson (Nav. dj. III., str. 42), da ne može da bude starija od XIII. vieka, dočim je g. Stratimirović mnienja, da potiče »još od god. 1166«. Meni se čini temeljitije mnienje Jacksonovo s ovih razloga: a) jer je i sama trifora kao takova motiv graditeljstva, koji na našim stranama nije poznat prije druge polovine XIII. vieka ili početkom XIV., b) jer četverodielne šupljine u krugu, koje se tu vide medju lukovima, takodjer su motiv, poznat kod nas tek XIII. i XIV. vieka, c) jer sve ostale dalmatinske romaničke crkve, mladje od kotorske, ne imaju na apsidama trifore, nego prema veličini apsida obično po jedan, dva ili tri prosta dugoljasta gori polukružno završena prozora. Ta će trifora dakle biti kašnje umetnuta bila po svoj prilici tečajem XIII. ili XIV. vieka.

O crkvi sad grčko-iztočnoj, a do god. 1689. katoličkoj, S. Luke, drži gosp. Stratimirović, da je primila »zvonik na preslicu« godine 1747., u kojoj je zabilježeno, da je crkva proširena. Pročeoni zvonik može crkva bit imala od prije, jer takav zvonik ne proširuje crkvu, kao što ga imaju po Dalmaciji sve omanje katoličke mladje i starije crkve od VIII. i IX. vieka, pa do dneva današnjega, te se ne može o njemu kazati, da »pripada mletačkoj arhitekturi«, jer je eto svojstven i hrvatskoj; niti je unešen, nego je domaći hrvatski graditeljski oblik.

Pretjerava gosp. Stratimirović i zaboravlja crkvu S. Trifuna, kad piše o crkvi S. Gospogje, da »s neimarskoga gledišta najveću cijenu ima medju kotorskim crkvama«.

Neka crkve S. Luke i S. Gospodje imaju kubeta na bizantinsku, to se ipak ne može kazati, da su bizantinskoga sloga, kao što čini g. Stratimirović, jer im sva ostala obilježja govore za romanički.

O razvaljenoj crkvi S. Tome u Kutima, o kojoj narod kaže da je »*prastara*«, piše g. Stratimirović »po procijedjenosti ukusa, koja se odaje po osnovi njezinoj« .... »da neće starija biti od XIV. vijeka«, dočim se po sličnosti njezinoj sa crkvicom S. Jurja u Kaštel-Staromu (Vidi moj članak »Četiri staro-hrvacke bogomolje u primorskoj županiji« u »Viestniku hrv. arh. družtva God. XIII. Br. 2. str. 47—50); Sv. Luke na Lastovu (Vidi ovog časopisa God. I. Br. 4. str. 239—241) i onaj S. Martina u Pridragi (Vidi ovog časopisa God. I. Br. 4. str. 257), može slobodno kazati, da pripada onomu tipu crkvicah hrvatsko-bizantinskoga sloga iz X. i XI. vieka, koji eto ima svoje predstavnike niz cielo hrvatsko primorje.

Ob onom, što g. Stratimirović u »zaključnoj riječi« piše o tobožnjem »lokalnom srpskom stilu«, koji da »živi i napreduje u Boci Kotorskoj«, a on ga je eto sam prvi odkrio, neću ovdje da pretresam, jer je to predmet, koji prelazi granice programa ovog časopisa.

Fr. Radić.

Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Dne 5. prosinca 1895 obdržana je u Kninu osma glavna družtvena skupština sa sliedećim dnevnim redom:*

I. Izvještaj upraviteljstva: a) govor predsjednika, b) izvještaj tajnika, c) izvještaj blagajnika. II. Obnovljenje upraviteljstva: a) izbor predsjednika, b) izbor šestorice suodbornika, c) izbor pregledatelja računâ. III. Obnovljenje znanstvenoga odbora: a) izbor glavnog izvjestitelja, b) izbor petorice suodbornika. IV. Slučajni predlozi.

Predsjednik u svom govoru ističe glavne povode, koji skupštinare toliko puta jednim te istim predmetom zaokupljaju, te pobija one, koji prigovaraju, što družtvo svomu radu daje neko patriotično obilježje, navadjajuć, kako je to upravo glavnim poticalom družtvenog postanka i uspješnog razvitka i kako ono ulieva snage pri svim nepogodam, koje družtvo susretaju. Za tim dokazuje opravdanost družtvenog hrvatskog imena, temeljitost naziva *starohrvatskih* spomenika, tvrdjava, grobova, umjetnosti i starohrvatske prosvjete. Razloži, kako je usuprot prigovaranom patriotizmu, družtveni rad ipak skroz sistematičan i zato znanstven, veleć kako znati iztraživati svaki i najzabitniji predjel domovine i umjeti razlučiti hrvatske starine od predhistoričkih, grčkih, rimskih, starokršćanskih i mletačkih i po stalnim pravilima odgaljivati ruševine, položaje i okolovštine našastih predmeta, opisivati predmete u muzeju po raznim kategorijama, poredati, zatim ih uz dobre slike tiskom kroz svoj narod i kroz učeni sviet turati, nije nikakav diletantizam, nego čedan, ali ozbiljan rad, koji će narodu i znanosti velike koristi donieti. Zato bodri skupštinare na daljnji postojan rad i pokazuje, koliko je prostrano polje hrvatske prošlosti i hrvatskih starina, i ako je ta prostranost pojmljiva samo malici njegovatelja hrvatske arkeologije, dapače i njima istina svaki dan novi vidici o tomu se raztvaraju, te zaželi, da se svi bolji sinovi hrvatskoga naroda stanu zauzimati za hrvatske starine, ne iz kojekakvih osobnih, da li iz narodne ambicije. Napomenu ono, o čemu je drugom prigodom obširnije govorio, kako bi trebalo, da Zagreb, to središte hrvatskog kulturnog života, i u hrvatskoj arkeologiji čim prije zauzme prvo mjesto, odakle da na sve krajeve hrvatskoga naroda svoju radinost bude pružati. Reče, kako bi bilo protuslovITI povjesti, kada bi se samo u koljevci hrvatstva starine iztraživale, dok ih zaufano više manje ima u svim predjelima, gdje stari Hrvati prebivaše. Zato zaželi, da se što skorije posveti posebna briga hrvatskim starinama po Banovini, kad se eno u najmladjim posestrinam u kulturnom preporodu, Bosni i Hercegovini, toliki mar na starinarskom polju razvija, koji je opravdano na se svrnuo pozornost prosvjetnog svieta. Zato čestita svakom i svagdje na tom polju radniku, pa bi želio na istomu viditi neku poštenu takmu, ma gdje i od koga dolazila, uz moralnu zajednicu i bratsku snošljivost pojedinih radnika ili družtava, koja treba da na tom znanstvenomu tegu izmed svih njegovatelja podpuno vlada. Napokon iztaknu posebne obzire, s kojih treba da ovo prvo Hrvatsko starinarsko družtvo, kojega su uspjesi nesumnjivi, bude od svih hrvatskih rodoljuba riečju, djelom i prilogom obilno poduprto.

Veleštovana gospodo, slavna skupštino!

Odazivljući se svojoj tajničkoj dužnosti, da u današnjoj skupštini obaviestim gg. članove o družtvenom radu i napredku, neću se baviti svim potankostima družtvenog stanja, pošto to običaje upraviteljstvo činiti u svomu glasilu „Starohrvatska Prosvjeta", nego ću se samo u glavnom osvrnuti na družtveni rad od zadnje skupštine, da gg. članovi uzmognu na znanje uzeti, kako su se družtveno upraviteljstvo i znanstveni odbor u obće trsili, da po svojim snagama što bolje svojoj zadaći odgovore i družtvene probitke promaknu.

---

* Obzirom na prostor našeg časopisa izvještaj skupštine ne možemo u cielosti, nego u glavnom izvadku priobćiti. Opazka Upraviteljstva.

Razdoblje od zadnje družtvene skupštine do danas može se doista nazvati najtrudnijim razdobljem družtvenog života, a istodobno i najplodnijim družtvenim radom i najboljim napredkom.

Sav družtveni život do otvora našega „Prvoga muzeja hrvatskih spomenika“, uz sve liepe uspjehe na obretu hrvatskih starina postignutom, mogao se nazvati problematičnim radom i životom. Istom od spomenute sgode nastaje družtveni život sistematičan, udaraju se dobri temelji njegovom trajnom obstanku, buduć se posadila stožina, oko koje se unapried ima nekim stanovitim smjerom družtvo razvijati, da postigne svoj znanstveni cilj.

Zato od spomenute sgode može se kazati ne samo da je bila *nulla dies sine linea*, nego dapače može se tvrditi, da se je ozbiljno radilo o družtvenom napredku, pa se, i ako tiho, ipak napried koracalo.

U glavni od tog doba napredak spada trudno ali velevažno ustrojenje družtvenoga glasila, oko kojega se većinom družtveni rad zadnjeg vremena okrećao.

Sama pomisao strukovnog glasila kod nejaka družtva smatrala se nekom utopijom, isto onako, kako je s prva smatrano drzovitošću ustrojenje starinarskog družtva u malenomu Kninu. Doista, tomu bijahu na putu velike potežkoće, jedno rad materijalnih sredstava, rad kojih naše družtvo svedjer udara u iste jadikovke, a drugo rad strukovnih snaga, kojih i onako u našem narodu na ovom tegu premalo ima. Ipak, uz te i druge potežkoće, hvaleć Bogu, evo nas pri svrhi prvog godišta naše „Starohrvatske Prosvjete“, kroz koje u sviet družtvo turilo je četiri, svaki ne od dva tiskana, kako s prva bijaše utanačeno, dali od pet araka debela svezka.

Pri ustrojenju tog glasila pazilo je družtvo, kako da bude dosljedno svomu patriotizmu, koga nemože i neće da se odrekne, te je nastojalo, u koliko je moglo, da svojim radom teži prama hrvatskomu kulturnomu središtu, Zagrebu. Istina, to je sobom nosilo većih potežkoća; što dok je glasilo družtva u Kninu, urednik mu biva u Korčuli, a tisak u Zagrebu. Nu srećom sve te potežkoće umjele su se prebrditi.

Našem glasilu nastojali smo dati svu moguću ljepotu u papiru, slovima i slikam, što cienimo, uz obćeno priznanje, da smo i postigli. Naravno, trebalo je za prvu godinu izključivo tomu posvetiti sve svoje materijalne snage, pošto potrošci oko „Starohrvatske Prosvjete“ iznositi će nekako oko for. 2.600.

Nu ovim osnutkom mislimo, da je družtvo pogodilo i želje hrvatskoga naroda, jer nas je narod počeo izdašnije podpomagati, a to se vidi iz toga, što naše družtvo, dok je od svoga postanka do osnutka „Prosvjete“ brojilo malo više od stotinjak članova, ove se godine taj broj uspeo do tisuće. Doista, kod nas do sada nijedan arkeologični časopis nije tako razprostranjen, kao „Starohrvatska Prosvjeta“, pa se družtvo može podpuno nadati, da će popularizirati ljubav k hrvatskim starinam, jer to treba da bude glavnim pomagalom za razsvietljivanje hrvatske prošlosti spomenicima. Uspjeh razprostranjenja „Prosvjete“ i pomnožanja družtvenih članova, sa zahvalnošću primorani smo dobrim dielom u zaslugu upisati našim čestitim družtvenim povjerenicima, koji su se svojski zauzimali, da družtvu prikupe što više članova i predplatnika.

Od svog postanka družtvo je imalo povjerenikâ, al neomalovažujuć ničije ni najmanje za družtvo zasluge, ipak povjerenici do ove godine, malo su za napredak družtva učinili, dok ove godine neki su se divno i samopregorno za družtveni napredak zauzeli, tako poimence veleugledni gosp. Tito pl. Femenić u Varaždinu, koji je sakupio družtvu preko 65 članova, gosp. Dragan Šašel u Zagrebu do 63, gosp. Ot. Šimun Mendjušić na Pelješcu 34 člana, gosp. Peroslav Paskiević takodjer u Zagrebu 30, gosp. Josip Sokol u Križevcih 14, gosp. Šandor Lovašen u Gospiću 30, gosp. Luka Borovac u Sisku 7. Takodjer ot. Petar Krst. Perković u Sinju, ot. Ivo Vuičić u Livnu, gosp. Galzinja u Imotskoj, Emilijan Poljak u Gjurgjevcu su se liepo iztakli svojim zauzimanjem. Osobito pako naše priznanje zaslužuje povjerenik g. Petar pl. Akačić, koji uzornim svojim rodoljubnim žarom, toliko se zauzimao za družtveni napredak, da je svaku prigodu prihvaćao, osobito pri svojim putovanjima, da u njegovu korist radi, te je družtvu sakupio preko 70 članova.

Ovo naročito iztakosmo, neka spomenutoj gospodi u našem ljetopisu ostane posebna uspomena, a slavna skupština neka im izvoli izraziti svoju duboku zahvalnost. (Na što skupštinari jednoglasno kliknuše: Slava im!)

Po tomu naše družtvo brojilo je ove godine u sve članova 1000, od kojih odpada na užu Hrvatsku 429, Dalmaciju 350, Slavoniju 37, Istru 10. Najslabije nam se odazvaše naše posestrime Bosna sa 10, a Hercegovina sa 5 članova. Nu, nadati se je, da će i tamo ljubitelji arkeologične znanosti i hrvatskih starina za u buduće nastojati, da i te dvie pokrajine ne izostanu. Ostali članovi odpadaju na razne druge pokrajine.

Družtvu je stizalo i ako ne u velikom broju raznih milodara. Što se tiče ovih za unapried, liepo bi se dale svečane sgode upotrebiti, kada bi se u veselom družtvu stali marljivije sakupljati milodari

za hrvatske starine. To osobito stavljamo na rodoljubno srdce mladjeg naraštaja, da i ono, sliedeć tolike uzorne primjere starijeg, iztakne se kojom (a kud ljepše do ove) kulturnom stečevinom.

Naše družtvo slalo je preko 100 primjeraka svoga glasila raznim znanstvenim družtvima u carevini i izvan nje. Koliko se ovim načinom doprinosi ugledu družtva i naroda, to sama slavna skupština lako može procieniti.

Mnogi su naše glasilo veselo pozdravili i svoja izdanja družtvu u zamjenu poslali i šalju, po čemu broj svezaka naše knjižnice znatno je ponarastao.

Dok je družtvo usredotočilo svoj rad oko glasila, nije moglo žaliboże nastaviti izkopavanja, ne buduć za ove dotjecalo novčanih sredstava.

Tomu se ipak sa strane upraviteljstva nastojalo naknaditi, obilazeć razne predjele po pokrajini, gdje se je više raznih odkrića učinilo. Naš marni glavni izvjestitelj znanstvenoga odbora, izpitao je sa starinarskog pogleda otok Lastovo, predsjednik je pako učinio više izleta po okolici Biogradskoj, Benkovačkoj, Skradinskoj, Kninskoj, Sinjskoj i Imotskoj, te je takodjer na više mjesta učinio znatnih obreta iz dobe hrvatske samovladavine. Po tomu družtvo već ima široku osnovu svoga daljnjega rada, kako i gdje da izkopine izvodi, samo mu treba zato dovoljnih materijalnih sredstava.

Družtvo je u smislu zaključka zadnje skupštine pružilo podporu spomenutomu glavnomu izvjestitelju znanstvenoga odbora i uredniku „Starohrvatske Prosvjete", da uzmogne u svjetskim knjižnicama bolje se upoznati sa arkeologičnom književnošću; što će takodjer družtvu biti od velike znanstvene koristi.

Ovo su, slavna skupštino, kako s prva rekoh, samo glavni potezi zadnjeg družtvenog rada.

Nadati se je, da će pri budućoj skupštini tajnik moći prikazati raznovrstnijih obaviesti o družtvenom radu i napredku, a osobito o uspjehu izkopina, koje će svakako upraviteljstvo nastojati, da budućom godinom nastavi.

Sada neka slavna skupština blagoizvoli saslušati blagajnički izvještaj.

Blagajnik g. Dragutin Tomić podnaša sliedeći izvještaj.

Račun od 15. svibnja do 31. prosinca 1894.

Prihod:

Pretička od 15. svibnja 1894	for.	150·30
Članarina utemeljitelja	„	120·—
„ redovitih	„	243·—
„ ubrana od prof. T. Smičiklasa	„	71·—
Milodara	„	37·25
Podpora vis. vlade kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu	„	500·—
Od razprodanih knjiga	„	39·—
Ukupno	for.	1160·55

Razhod:

Za fotografičke sprave	for.	348·34
„ putne troškove upraviteljstva	„	98·54
„ nabavu knjiga	„	160·65
„ poštarinu, brzojavke i opremu knjiga	„	79·89
Podvorniku	„	88.19
Za gorivo i razsvjetu	„	38·20
„ tisak „Spomen-knjige"	„	268·80
„ pisariju	„	62·90
„ risariju	„	11·09
„ nabavu starinâ	„	24·30
„ tiskanice	„	26·50
„ kopanje	„	31·30
„ popravke	„	18·19
„ razne nuzgredne troškove	„	97·98
„ najmovinu na muzej od 1. siečnja 1894 do 31. ožujka 1895	„	275·—
Ukupno	for.	1629·87

Dakle je: Razhoda . . for. 1629·87
Prihoda . . . „ 1160·55
Manjka for. 469·32

Račun od 1. siečnja do 5. prosinca 1895.

Prihod:

Ubrana članarina od gg. povjerenika:		
a) Tito pl. Femenić	for.	450·—
b) Peroslav Paskiević-Čikara	„	186·—
c) Dragan Šašel	„	125·—
d) Josip Sokol	„	73·—
e) Emilijan Poljak	„	42·75
f) Ivan Potočnjak	„	33·—
g) Šandor Lovašen	„	30·—
h) Luka Borovac	„	25·—
Neposredno ubrana članarina:		
a) utemeljiteljnih	„	400·—
b) redovitih	„	961·18
Milodara	„	45·50
Podpora vis. ministarstva u Beču	„	500·—
„ „ sabora u Zadru	„	500·—
„ „ vlade kr. Hrv., Slav. i Dalm. u Zagrebu	„	100·—
Ukupno	for.	3471·43

Razhod:

Manjak od prošaste godine	for.	469·32
Za fotografičke sprave	„	233·20
„ putne troškove upraviteljstva	„	160·50
„ nabavu knjiga	„	65·68
„ poštarinu, brzojavke i opremu knjigâ	„	226·68
Podvorniku	„	96·78
Za gorivo i rasvjetu	„	36·30
„ „Prosvjetu“	„	2011.—
Podpora uredniku	„	150·—
Za pisariju	„	41·50
„ risariju	„	12·18
„ nabavu starina	„	40·85
„ tiskanice	„	42·68
„ kopanje	„	45·49
Popravci	„	32·74
Za razne nuzgredne troškove	„	123·99
Za najmovinu na muzealnu zgradu od 31. ožujka do 31. prosinca 1895	„	165·—
Ukupno	for.	3953·89

Razhod	for.	3953·89
Prihod	„	3471·43
Manjak	for.	482·46

Račun družtvene kuće

od 20. srpnja 1894. do 5. prosinca 1895.

Prihod . . . . . for. 992·84

Razhod:

Popravci	„	209·08
Kupljeno pomješća	„	90·36
Porez i faksional	„	250·11
Osjeguranje proti požara	„	18·29
Kamate na dug od for. 2200	„	110·—
Nuzgredni potrošci	„	21·75
Ukupno	for.	699·59

Prihod	for.	992·84
Razhod	„	699·59
Višak	for.	293·25

Zatim pročitan je sliedeći podnesak:

„Slavnom upraviteljstvu Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.

Podpisani na temelju zaključka družtvene skupštine dneva 15. svibnja 1894 izjavljuju, da su pomnjivo pregledali družtvene račune kroz razdoblje od 14. svibnja 1894 do 4. prosinca 1895, te iste u primitku i izdatku sravnili, i našav sve u podpunom redu predlažu, da buduća urečena glavna skupština, koja se kani obdržati dne 5. prosinca 1895, blagoizvoli družtveno upraviteljstvo u obće, a blagajnika Dragutina Tomića napose, glede spomenutih računa riešiti svake daljnje odgovornosti, što su podpisani i u družtvenu knjigu računa upisali i vlastoručno podpisali.

U Kninu dne 4. prosinca 1895.

Ivan Dračar. Ivan Matković."

Skupština jednoglasno odobrila je družtvene račune i upraviteljstvu dala absolutorij rad istih.

II. točka dnevnoga reda:

Predsjednik u smislu §. 6. slovo a) stavlja na glasovanje: a) Izbor predsjednika.

Na predlog g. Josipa Matkovića jednoglasno bi izabran dosadanji predsjednik ot. Luigj Marun.

b) Izbor šestorice suodbornika.

Na predlog g. Dinka Nardinia biše jednoglasno izabrani: Prof. Šime Ljubić, dr. Miho Šimetin, prof. Virgilije Perić i Dragutin Tomić, a zamjenicima Miho Čović-Plenković i Josip Lovrić.

c) Izbor pregledatelja računa.

Prije nego što se prešlo na riešenje ove stavke, predsjednik uzimlje rieč i sućutnim riečima spominje, kako je ove godine družtvo izgubilo smrću jednog člana od pregledatelja računa, a to g. Josipa Barića. Spominje, kako je Josip Barić bio jedan od petorice promicateljnih odbornika za osnutak našega družtva, te iztiče, kako u ono doba, kad su prama našim starinama velike predsude vladale, bilo je pravo pregorenje izložiti se pred narodom sa tom namjerom. Ipak g. Barić tomu je prama svojim snagam vjerno od početka sudjelovao, pa zato mu družtvo i narod duguje harnu uspomenu. Zato pozivlje skupštinu, neka mu u zahvalnost i priznanje njegovih zasluga za družtvo klikne trokratni: Slava!

Skupština jednoglasno se pozivu predsjednikovu pridružuje i pokojniku kliče: Slava mu! Slava mu! Slava mu!

Zatim stavlja na glasovanje: izbor trojice pregledatelja računa.

Jednoglasno biše izabrani gg. Ivan Dračar, Ivan Mlinar i Daniel Spero.

III. točka dnevnoga reda:

a) Izbor glavnoga izvjestitelja.

Jednoglasno potvrdjen dosadanji g. Frano Radić.

b) Izbor petorice suodbornika.

Po predlogu g. Dinka Nardinia jednoglasno izabrani gg. Vid Vuletić-Vukasović, pop Petar Kaer, prof. Srećko Vulović, Grgur Urlić-Ivanović i ot. Andrija Vukičević.

IV. točka dnevnoga reda:

Pod ovom stavkom predsjednik javlja, da je g. Dinko Nardini i družina pravodobno u smislu §. 4. slovo b) družtvenoga pravilnika podnio predlog, da bi se naknadno stavilo na dnevni red:

Pretresanje družtvenoga pravilnika, te zato daje prvom podpisanomu rieč, da obrazloži svoj predlog.

Gosp. Dinko Nardini dokazuje, kako nadošlim družtvenim prilikam, a osobito otvorom družtvenoga muzeja i ustrojenjem družtvenoga glasila „Starohrvatska Prosvjeta", družtveni pravilnik trebovao bi odnosnih izpravaka, pa zato predlaže, da bi se sav pravilnik od početka do svrhe čitao i pretresao.

Skupština jednoglasno pristaje na predlog, te se čita pravilnik.

Razpravam pojedinih točaka učestvuju: gosp. Dumenik Nardini, Josip Matković, Petar pl. Akačić, Miho Čović-Plenković, dr. Božo Peričić i predsjednik.

Preinačeni pravilnik doniet ćemo pokle bude od visoke vlade odobren.

Predsjednik javlja takodjer još dva pravovaljano podnešena predloga, jednoga od g. dra. Bože Peričića, a drugog od g. Petra pl. Akačića, ali budać oba gospodina predlagatelja, uslied predsjednikovih razjašnjenja od svojih predloga odustali, izjavljuje, da je izcrpljen dnevni red.

Uzimlje rieč g. Miho Čović-Plenković i moli predsjednika, da bi dao još potanje razjašnjenje o znanstvenomu radu, a osobito o izkopinama od zadnje skupštine.

Predsjednik najprije izpričava odsutnost na skupštini članova znanstvenoga odbora, zatim pozivlje se na izvještaj po tajniku malo prije podnešen, te ipak daje potanko razjašnjenje o tomu radu. Navodi uzroke, rad kojih se od zadnje skupštine nije moglo kopati, ali iztiče, kako se tomu obilno nadoknadilo

eksploriranjem pokrajine sa starinarskog pogleda i obretom spomenika kneza „*Mutimira*". Ističe nadu, da će družtvo nastajućom godinom moći nastaviti od nazad tri godine prekinute izkopine.

Skupština uzimlje na ugodno znanje razjašnjenje predsjednikovo, te na predlog istoga g. Čovića-Plenkovića izrazuje zahvalnost predsjedniku i cielomu družtvenomu upraviteljstvu, kao što i znanstvenomu odboru.

Zatim predsjednik predlaže, da se povjerenicima Titu pl. Femeniću i Petru pl. Akačiću prizna marni i uspješni rad, te ih se uvrsti medju svoje članove utemeljitelje, što skupština jednoglasno odobrava.

Skupština je takodjer jednoglasno usvojila predsjednikov predlog o imenovanju nekih počastnih članova, te buduć ovim podpuno izcrpljen dnevni red, skupština bi zaključena.

Družtveno upraviteljstvo zadnjeg vremena sklopilo je bilježničku pogodbu sa Stevanom Gjurićem radi starohrvatskog groblja i na istomu srušene crkve u Plavnu kod Knina, da može za godinu dana na spomenutom zemljištu izkopine izvoditi.

Buduć radnici skradinskog načelnika g. Filipa Sinoboda slučajno namjerili se u Žažviću kod Bribira na srušenu starohrvatsku crkvu, upraviteljstvo stupilo je sa vlastnikom u dogovore, kako bi i tu čim prije uputilo izkopavanje.

Stupiše nadalje u naše družtvo kroz god. 1895 zauzimanjem povjerenika p. n. Petra pl. Akačića: Dr. Mate Bencur, liečnik, Selca na Braču. Dr. Ante Biankini, liečnik, Starigrad. Dr. Ante Spalatin, liečnik, Starigrad. Juraj pop Carić, župnik, Dola-Starigrad. Dr. Nikola Tommaseo, liečnik, Split. Dr. Leonard Tommaseo, odvjetnik, Split. Kuzma pop Vučetić, koralni vikar, Hvar. Ivan pop Luxio, biskupski tajnik, Hvar. Juraj pop Petrić, župnik, Brusje na Hvaru. Dr. Juraj Buić, liečnik, Split. Josip Ante Demarchi, trgovac, Split.

Sakupio povjerenik p. n. Ot. Šimun Mendjušić:

Antun Križmara, učitelj, Kuna. Ivo Piškulić Baldov, trgovac, Kuna. Kolenda Vlahović, posjednik, Pijavičina-Kuna. Ivo Poljanić, posjednik, Pijavičina-Kuna. Petar Digović Vlahov, posjednik, Pijavičina-Kuna. Nikola Digović, posjednik, Pijavičina-Kuna. Mato Vidoš pl. Balda, pomorski kapetan, Oskorušno-Kuna. Ivan Orhanović, pok. Luke, Oskorušno-Kuna. Vicko Santić pok. Tadije, Podobuće-Kuna. Ivan Golubović, posjednik i seoski glavar, Podobuće-Kuna. Ante Tomašević, pom. kapetan Priždrina-Kuna. Miho Santica Antov, posjednik, Potomlje-Kuna. Gospar Bibica, posjednik, Pijavičina-Kuna. Ivo Antičević, trgovac, Županjeselo-Kuna. Ivo Kačić-Ivić, posjednik, Pijavičino-Kuna. Andrija Čibilić, pomorski kapetan, Oskorušno-Kuna.

Isti ovaj g. povjerenik poslao je družtvu kr. 28, sakupljenih na rodoljubnom objedu prigodom „Kolendâ" u Pijavičinu kod Kune.

Veoma je izgledno zauzimanje povjerenika pošt. ot. Mendjušića u onako uzkom krugu, u kojem se nahodi, kao što dičan odziv rodoljuba male občine Kunske, što u onolikom broju u naše družtvo pristupiše. Slava im!

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz g. 1895 p. n. gospoda:

Dr. Josip Kinde, kot. liečnik, Irig. Milan Smrekar, tajnik kr. zem. vlade, Zagreb. Ivan pl. Adamović, c. i kr. komornik i vlastelin, Budimpešta. Dr. Albert Predojević, odvjetnički perovodja, Zagreb. Juraj Kralj, župnik, Varaždinske Toplice. Stjepan Horvat, župnik u S. Gjurgju kod Ludbrega. Hinko Stepniczka, viećnik banskoga stola, Zagreb. Mirko Petrović, kapelan, Ivanci kod Varaždina. Dr. Milovan Gavranić, advokat, Virovitica. Dr. Josip Posedel, gimn. prof., Dubrovnik. Dr. Josip Smodlaka, občinski tajnik, Imocki. Ljudevit barun Vranyczany, vlastelin, Zagreb. Ivan Tombolan, sudbeni pristav, Drniš. Marin pop Kuzmić, koralni vikar, Split. Niko pop Butković, nadučitelj, Kastav (Istra). Hrvatska Čitaonica, Starigrad. Robert Kauk, duhovnik kaznione, Lepoglava. Mihovil Novaković pl. Gjuraboja ili Gline, c. i kr. major, Beč. Gejza Ašner, gim. učitelj, Osiek. Metropolitanska knjižnica, Zagreb. Frano Mihaljević, pristav hipot. banke, Zagreb. Frano Malović, kr. kot. predstojnik, Zagreb. Frano Magdić, prof., Zagreb. Gustav pl. Barabaš, župnik i podjašpršt u Modrušu, S. Ivan-Zelina. Ivan Rabar, kr. vel. gim. upravitelj, Osiek. Nadbiskupsko sjemenište, Zagreb. (Nastavit će se.)

Čitamo u „Hrvatskoj Domovini" u Zagrebu od 13. siečnja o. g. sliedeću viest: Naš prijatelj, vrli Hrvat g. Vladimir Gjureković, mag. farm. u Gospiću, šalje za Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu 20 kruna. Popratio je taj dar liepim pismom.

Upraviteljstvo.

Razne viesti.

1. U mjesecu siečnju o. g. medju ruševinama u selu Žažviću kod Bribira našli su težaci 630 kom. srebrnih novaca hrvatsko-ugarskoga kralja Mirka[1], koje je već naše družtvo dobavilo za svoj muzej. Ima medju novcima i pet komada Spalatino. Nekoliko ih je pak bilo i prije amo tamo razprodano.

2. Ovih je dana naše družtvo imalo započeti izkopavanja na starinskom zapuštenom groblju u Plavnu, u sjever Knina, nedaleko od hrvatsko-dalmatinske granice, gdje su već od prije bili nadjeni neki predmeti iz starog hrvatskoga doba; ali, buduć nastale nepredvidive zapreke, izkopavanje je bilo odgodjeno.

3. Naš se je suodbornik g. Kaer bio lani pismeno obratio na pošt. gosp. dra. Marka Mrakovčića, dušobrižnika u selu Novalji, molbom, da bi ga izvolio obaviestiti, da li ima na otoku Pagu starinskih stećaka. On mu je pismom dneva 25. srpnja 1895. odgovorio, da tamo nema stećaka, nego mu je opisao i nacrtima popratio nekoliko starinskih kamenitih grobnica (sarkofaga), koje su nadjene na groblju kod Orlića blizu Nove Novalje duboko u zemlji, kad su se god. 1855. za haranja kratelja kopale jame za mrtve. Isti dušobrižnik piše, da je pod sadašnjom Novaljom sa sjeveroiztočne strane bilo rimsko pristanište[2], te da i puk rečene grobnice drži, da su bile od Rimljana. U pet od tih grobnica i danas sahranjuju mrtvace. Poredane su jedna do druge.[3] Od tih pet, kako se razabira po dušobrižnikovim nacrtima, tri grobnice su rimski sarkofazi sa poklopcem na krov sa akroterijama. Jedna je duga 1·85 m., šir. 0·59 m.; druga je duga 2·05 m., šir. 0·75 m.; treća je duga 2·08 m., šir. 0·73 m. Visina se nijednoj nije točno izmjerila, jer su težinom svojom zapale u zemlju. Nad zemljom je prva visoka 0·64 m., druga 0·7 m., treća 0·7 m. Treća ima s jedne pobočne strane u krugu urezan istokračan, na krajevima razširen križ. Druge su dvie grobnice prosta pašesterasta oblika, slične sanducima. Jedna je duga 2·25 m., šir. 0·65 m., visoka nad zemljom 0·53 m., druga je duga 2·265 m., šir. 0·79 m., vis. nad zemljom 0·54 m. Na ovoj su naskočeno urezana dva križa: jedan na poklopcu latinskog oblika sa razširenim krajevima, poput onih na poklopcu sarkofaga na grobištu Supetra na Braču i na sarkofagu nadbiskupa Ivana Ravenjanina u krstionici S. Ivana u Spljetu, a drugi istokračni sa takodjer razširenim krajevima s jedne pobočne strane. Sva je dakle prilika, da su opisane grobnice pripadale starom kršćanskom cemeteriju iz dobe od VI. do VII. vieka. Još piše spomenuti dušobrižnik, da je na istom mjestu i jedna zidana grobnica od prosta kamenja i opekâ s otvorom prama iztoku, duga 2·52 m., šir. 1·58 m., vis. 0·9 m., a nestalo je ploče, kojom bijaše poklopljena. Posred groblja da ima razrušenih zidina sa polukružnom absidom, po kojoj se razumije, da je tu mogla biti cemeterijalna crkva; a uza nju da se razabiru tragovi i drugih zidova, o kojima narod priča, da su ostanci bivšeg samostana. Još jedna starinska grobnica da leži u selu kod jedne crkvice.

4. Vrli i poznati rodoljub pošt. O. Mate Šimić pisao je iz Zaostroga u Mak. Primorju našem predsjedniku dne 23. kolovoza 1895. kratak izvještaj o starinskim nekropolama stećaka u Pasičini, Bristoj i Plinoj, iz kojeg vadimo sliedeće: „U Pasičini ima na dva mista nadgrobnih debelih ploča, bez ikakva znaka. Na jednom 4, a na drugom 20, biva na Krstini 4, a na Gradini 20. U Bristoj ima nikoličak pločetinâ u šimatorju i okolo, a tu nisam išao, jer su me uvirili, da neima nikakovih znakova. Bio sam u Bristoj na mistu „Grebine“, gdi su pločetine. Jedna je duga 210 cm., široka 120 cm. a debela 60 cm. Na sridi joj ovelik istokračan križ razširenih krajeva. U Plini kod S. Ivana u „Zavali“

[1] Kralj je Mirko vladao od god. 1196. do 1205. (T. Smičiklas: Pov. Hrvatska I.) Brat mu Andrija, hrvatski vojvoda, održavši slavnu pobjedu nad Srbima i Zahumljanima, mjeseca svibnja 1198. god. vraćao se je slavodobitno vojskom svojom put Zadra. Na tom se je putu sa svojom vojskom utaborio bio na prostranoj ravnici kod grada Ostrvice, „cum in planicie secus castrum Ostrouize esset castramentatus“ (Kukuljević: Cod. dipl. II., str. 192—193); dakle ništa lašnje nego da nadjeni novci kralja Mirka budu bili spremljeni uprav u toj prigodi.

[2] Kako piše prag. F. Bulić u svojem članku „Prinosak poznavanju starina rimske Liburnije“ u „Bullettino di arch. e st. dalm.“ god. VIII, to je stara predaja, koja se može još držati najvjerojatnijom hipotezom.

[3] U nav. članku u „Bull.“ god. VIII., str. 175, spominje ih prag. Bulić bez potanjeg opisa.

imade jedna ploča u iztok crkve, a druga u zapad. Kazaše mi pozitivno, da ih ima jedno 15 više „Čeveljuše“, što zovu „Grebine“, isto u Plinoj, al' je daleko i ja nisam mario ić, jer mi rekoše, da su obične pločetine. Reče mi u Plinoj ot. Vukša, da ima pločetinâ i u Borovcim. Vratio sam se jezerom i u Humčanim (spada na Dusinu), na mistu „Korice“ sve po jednoj zamašnoj gromili našao sam 13 komada pločetinâ. Na jednoj su 2 ruže, na drugoj polumisec sa zvizdom, a na trećoj ruka“.

5. Naš je urednik prošastih jesenskih praznika na svojem znanstvenom putovanju pohodio Beč, Prag, Trst i Sarajevo. U Beču je u sbirkama umjetno-obrtnih predmeta prejasnog carskog vladajućeg doma, u Pragu u raznim paviljonima česke narodopisne izložbe, u muzeju Naprstekovu i u Rudolfinu proučavao navlaš kovinske predmete, koji su suvremeni i srodni sa predmetima našega muzeja, u Trstu je u Museo Aquilejese proučio sredovječne klesarske spomenike, srodne sa hrvatsko-bizantinskim, a u Sarajevu je obašao sve odsjeke onog zemaljskog muzeja, svrativši osobitu pozornost na kovinske predmete etnografske sbirke, koji su srodniji sa predmetima naših izkopina. Još je u Beču za nekoliko dana pohodio knjižnicu c. kr. muzeja austrijskoga, koja je obskrbljena velikim brojem povjestno-umjetničkih obćenitih i specijalnih djela, ne bi li se s njima okoristio za proučavanje naših starina. Bilježke, učinjene u spomenutoj knjižnici i u muzejima, upotrebit će pri opisivanju i razjašnjivanju raznih predmeta naših sbiraka i drugih naših umjetničkih spomenika iz doba hrvatskih vladalaca narodne krvi i iz druge polovine srednjega vieka.

Još je naš urednik, na rodnom svojem otoku Braču, početkom prošastih jesenskih praznika, izpitao i nacrtao malu jednu ali znamenitu trobrodnu baziliku hrvatsko-bizantinskoga sloga, koju će objelodaniti u ovom časopisu, ako Bog da, tečajem ove godine.

Uredništvo.

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. An. XVIII. *No. 11.* Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Terme romane a Lissa (Kupelji rimske na Visu). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815 (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). — Castel Abbadessa (Kaštel Gomilica). — Ex Vol. Diversa Notariae 1496 reip. Rhagusinae (Iz Knjige „Diversa" dubrovačke republike). — Bibliografija. — I. Supplemento: Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). — II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). — *No. 12.* Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Nomi e marche di fabbrica sui laterizì acquistati dal Museo nell' a. 1895 (Imena i pečati tvornice na opekam i posudam nabavljenim od Muzeja god. 1895). — Descrizione delle lucerne fittili acquistate dal Museo nell' a. 1895 (Opis svjetiljaka glinenih nabavljenih od Muzeja god. 1895). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815 (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). — Il ristauro del Campanile del Duomo di Spalato (Popravak zvonika Stolne Crkve u Spljetu). — Elenco degli oggetti d' arte acquistati dal Museo nell' a. 1895. (Popis umjetnina nabavljenih od Muzeja g. 1895.) — Indici (Kazala). — I. Supplemento: Isprave i rodopis bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). — II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). — Anno XIX. *No. 1.* Sadržaj: Iscrizioni inedite: Pituntium (Neobjelodanjeni nadpisi: Podstrana Poljica). — Le gemme dell' i. r. Museo in Spalato acquistate nell' a. 1895 (Drago kamenje Muzeja Spljetskoga nabavljeno g. 1895). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1798—1815 (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815). — Nekrolog (Necrologia). — Bibliografia. — I. Supplemento: Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski).

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. God. VII. Br. 4. Uredništvo: Vjenceslav Radimsky. (Sa 1 slikom u tekstu.) — V. Radimsky: Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni (Nastavak i svršetak. Sa 6 slika i 18 tablica u tekstu.) — Adrien Dollfus: Isopodes terrestres de la région Balcanique (Bosnie, Hercégovine, Serbie et de l'île Corfou.) — Kopnene isopode balkanskog pojasa (Bosna, Hercegovina, Srbija i ostrvo Krf). (Sa 12 slika u tekstu.) — Franjo Fiala: Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895. (Sa 52 slike u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Stari bosanski natpisi. (Sa 7 slika u tekstu.) — Karlo Patsch: Epigrafski nahogjaji iz godine 1895. (Sa 21 slikom u tekstu.) — Uredništvo: Nekoliko izjava o III. svesku „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina". — Viktor Apfelbeck: Nove Otiorrhynche iz Bosne i Hercegovine. — Različito. — Uredništvo. Naučno putovanje bečkog antropološkog društva Bosnom i Hercegovinom u septembru ove godine. — Otmar Rajser: Gnjetao (Phasianus colchicus), ubijen u Bosni. — Sadik Ugljen: Crtice iz naroda. — Josip pl. Šloser: Jevrejski rukopis sa slikama iz srednjeg vijeka.

Izvestja Muzejskoga Društva za Kranjsko. Urejuje Anton Koblar. Letnik V. *Sešitek 3.* 1895. Vsebina: 1. Konrad Črnologar: Grobni spomeniki v Stičini. (Konec.) — 2. I. Vrhovnik: Janez Debevec (Konec.) — 3. I. Vrhovnik: Nekaj Vodnikove ostaline. — 4. Janko Barlè: Obseg ljubljanske škofije pod škofom Hrenom (Konec.) — 5. A. Koblar: Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526. (Dalje.) — 6. S. Robič: Kranjski lišaji (Lichenes). (Dalje.) — Mali zapiski: 1. I. V.: Anton Linhart kot dijak. — 2. I. V.: Slovenski umetnik Franc Jelovšek. — 3. I. V.: Kapelica v Krakovem. — 4. J. Šašelj: Zemeljski potres v Mokronogu. — 5. S. R.: Letošnja razkopavanja na Brezju pri Mirni Peči. — *Sešitek 5.* Vsebina: 1. S. Rutar: Claudia-Celeia. — 2. Dr. Fran Kos: Iz domače zgodovine (Oblast Vzhodnih Gotov.) — 3. A. Koblar: Beležke iz zapisnikov kapiteljskih sej pod škofom Hrenom. — 4. A. Koblar: Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526. (Dalje.) — Mali zapiski: 1. S. Rutar: Prazgodovinske izkopine na Dolenjskem. — 2. S. Rutar: Nove najdbe okoli koloseja v Rimu. — 3. I. Vrhovnik: Marijino znamenje na sv. Jakoba trgu v Ljubljani. — 4. I. Vrhovnik: Pozabljen ljubljanski pomočnik

zoper potres. — 5. Dr. Fr. Kos: Kje je Ortaona? — 6. Dr. Fr. Kos: Kratko pojasnilo. — 7. Ivan Jager: Bonishne Brorshne. — *Sešitek 6.* Vsebina: 1. S. Rutar: Završniška gospoščina na Krasu. — 2. Konrad Črnolagar: Cerkev in samostan v Stičini. (Konec.) (S 3 podobami.) — 3. A. Koblar: Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526. (Konec.) — Mali zapiski: 1. S. Rutar: Prazgodovinska razkopavanja pri Brezju. — 2. S. Rutar: Olimpijske igre — oživljene! — 3. A. K.: O zemeljskih potresih na Kranjskem v 18. stoletju. — 4. S. Rutar: Meščanska bolnišnica v Ljubljani. — 5. S. Rutar: Slovenski plemići Nagerschigg. — 6. M. S.: Kislov nagrobni spomenik. — 7. M. S.: Umetne starine v dvorski cerkvi pri Polhovem Gradcu. — 8. M. S.: Majolika peči. — 9. M. S.: Stare kranjske hiše. — 10. V. Levec: Cesarica Marija Luiza v Ljubljani.

Věstnik československých museí a spolků archaeologických. Roč. I. *Číslo 6.* Obsah: Tablice za pričvršćivanje starinâ. — Odkrivanje i iztraživanje nalazištâ. — Zanimiva mjestna imena u Moravskoj. — Popis listinâ na kvieru arhiva kraljskoga vanjskoga grada Melnika. — Čuvanje starinâ iz bezustrojnih tvari: 7. od stakla, 8. od jantara. — Lučbeno i fizikalno iztraživanje starinâ. — Popis konservatorâ u Českoj. — La-Tenska nekropola Kralovička u Plzenu. — Nalazi. — Literatura: Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. — Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini. — Zbornik jugosl. umj. spomen. — Bull. di arch. e st. dalm., Živa. — *Číslo 7.* Obsah: Slovački Muzej u Turč. S. Martinu. — Gradski Muzej u Klatovi. — Vjenceslav Radimský, archeolog (Ovaj je nekrolog hrvatski tiskan, napisao naš suradnik Vid Vuletić-Vukasović). — Odkrivanje i iztraživanje nalazištâ starinâ. — Popis konservatorâ u Českoj. — Popis listinâ na kvieru arhiva kraljskoga pokrajinskoga grada Melnika n. L. — Najzadnja odkrića u Troji. — Viesti i nalazi. — Literatura. — Am Ur-Quell. — Archiv Český. — Dějiny Čech a Moravy nové doby. (Povjest Česke i Moravske novoga doba.) — Český Lid. (Česki puk.) — Materijali po archeologija-ta na Blgarija od Vaclava Dobrouského. — Příspěvky k staremu mistopisu a dějinam Hradce Králové. — *Číslo 8.* Obsah: Naši gradovi i njihovi spomenici. — Odkrivanje i iztraživanje nalazištâ starinâ. — Arheologički sadržaj časopisa „Vesmir“. — Poslovodna viest muzejalnoga družtva „Palacký“ u Poličcu. — Viesti. — Nalazi. — Literatura: Zprava o činnosti národopisného musea česko-slovanského. — Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. — Katechismus dějin uměni, napsal Josef Braniš. (Katekizam povjesti umjetnosti, napisao Jos. Braniš.) — Kvartalnik historiczny.

Dva odlična i učena poljačka Isusovca, brat sadašnjeg našeg ministra-predsjednika Badeni-a, Ks. Jan Badeni i H. Marcin Czermiński putovali su lani kroz Dalmaciju, i tom su prigodom posjetili u Kninu naš Prvi Muzej hrvatskih starina i naše izkopine u Biskupiji i na Kapitulu, u družtvu sa našim družtvenim predsjednikom. — Prvi je utiske svojeg putovanja priobćio u članku „*Dalmackim brzegiem*“ (Od Zadaru do Kotaru) tiskanu u lanjskom Nr. 141 „Przegląd Powszzechny“ (str. 336—373). O našem muzeju (str. 354) on kaže, da se ni iz daleka ne može sravniti sa spljetskim, „ale dla horwackiego patryoty skromny Knin, skromne jego muzeum droższe, jeśli nie piękniejsze od salonskich skarbów“. Pošt. O. Czermiński napisao je o svojem putovanju obsežnu knjigu pod naslovom: „*W Dalmacyi i Czarnogórze*“. Sa 15 slikâ, planom i dvie tablice. U Krakovu 1896. str. 325 u vel. osmini. „Kninu, davnoj hrvatskoj priestolnici“ posvetio je O. Czermiński cielo VII. poglavje (str. 93—116). On je tu u kratko izložio povjest Knina, opisao je izkopine u Biskupiji, te naš muzej. Nekakvom pometnjom broji medju kninske spomenike i prepornu plohorezanu ploču spljetske krstionice, koje donosi i sliku. Ob osobi s krunom na glavi kaže, da neki drže, da je to „cesarz bizantyński“ ili koji „królów kroackich“, a niti ne spominje mnienje onih, koji ju drže za Spasitelja našega Isukrsta.

Uredništvo.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ
TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 2.

U KNINU 1896.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Grobna raka iz starohrvatske biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, i u njoj nadjeni mrtvački ostanci.

(Sa slikanim tablicama.)

redovitom tromjesečnom izvješću, što ga je g. 1891. upraviteljstvo našega družtva objelodanilo u br. 2. (God. XIII. str. 61—62) „Viestnika hrv. ark. družtva“ iste godine, čita se sliedeće:

„Dne 6. ožujka t. g., buduć napućeni radnici da potražuju najdonji slog zemljišta u predvorju i mrtvačnicama, namjeriše se u onoj sjevernoj na jedan sarkofag. Okrenut je uzduž kapele, nešto malo navinut prama sredini bazilike. Dug je 2·20, poklopac na brid 2·30, i iztesan je od bieloga vapnenca. Pročelje u relievu predstavlja dva morska konja, jedan prama drugomu zievajuć. Na poklopcu urizan je krst. Donji dio sarkofaga sa ornamentalnog pogleda nije u skladu sa poklopcem, pa se razložito može tvrditi, da su česti dvaju sarkofaga. To je izvjestno, da je sarkofag iz dobe rimske, a kasnije da je krst na poklopcu urizan. Poklopac je bio nacikao, te se odmah predvidilo, da će prigodom otvaranja u dva se diela prelomiti. Pošto se pomljivo poklopac otvorio, družtveni predsjednik, koji u družtvu ot. Vukičevića tu je nazočan bio i radjom upravljao, najprije napravio je nacrt o položaju mrtvaca i o predmetim što su uzanj našasti. Mrtvac nauznačice položen, glavom uprtom u zapad a pogledom na iztok, opruženih uza tielo rukuh, bio je zaodieven sitnom tkaninom, koja se još u laptim nešto slabo sačuvala. Na glavi nije imao ništa, a na noguh, sudeć po slabih ostancih, neke lagane cipele, uz koje su bile spojene težke ostruge od tuča, pozlaćene. Ostruge su liepo izradjene sa križićima i drugim arabeškam, i sastojale su od četiri komada: ostruga, sapon, srednja petlja i šnica. Sve je bilo pozlaćeno dobrim zlatom. Vrh glave našasta su dva mala skudelata, srebrena novca, jedan: Ario-Dux (god. 1178—1192); drugi: Emericus (god. 1196—1204). Uz lievu ruku našast je zlatni novac. Kod lievoga ramena našasto je jedno puce jajaste forme od agate sa trojim odzgora prama dolje fildegranim obručem opasano, i teži 17·75. Bezdvojbeno je služilo za sponu, koja je gornju haljinu pod vratom sapinjala. Na sve krajeve oko mrtca našasto je sitne crnjenje zemlje, koja je unutra kroz koju pukotinu dospjela. Lubanja se najgore srušila, od koje u pepelu preostaje samo po koji fragmenat. Veličina kostura iznosi: columna vertebralis 0·78 m., os femoris 0·45 m., os tibiae 0·39 m. Širina pelvisa, od jednoga do drugoga rastavljenoga caput femoris

0·32 m. Kako lubanja tako i calcaneus (tarsus) sasut je u neznatne fragmente. Svakako konstatiralo se, da je mrtvac bio visoka stasa. Pošto je predsjednik pomljivo posakupio sve dragocienjene predmete, pomljivo je sarkofag opet poklopljen, pukotine sadrom zamazane, te sad ostaje da strukovnjaci odluče, ima li se ovo velevažno našašće ostaviti u bazilici, koja je jako izložena pakostnoj ruci, ili i sarkofag i mrtvačke ostanke prenieti u Knin.[1] Radja se nastavlja u atriju."

Uredništvo „Viestnika" dodalo je [1] bilježku: „U Knin čim prije".

Razumije se pak, da je upraviteljstvo uvidilo nuždu prenosa sarkofaga, jer se u „Narodnom Listu" dneva 18. ožujka iste godine u zanosnu članku, pod naslovom „Kninsko starinarsko družtvo", čita, da je sarkofag sa mrtvačkim ostancima bio prenešen u Knin „dne 11. istoga u predpolnoćno doba".

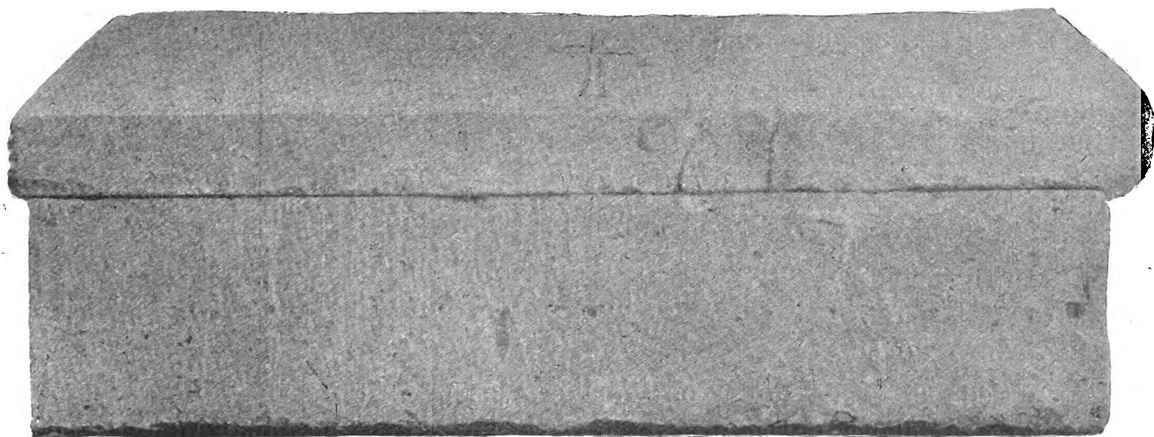
Sl. 1.

Gosp. predsjednik sad popravlja izvješće od g. 1891. u onom što govori, da mrtvac „na glavi nije imao ništa", jer da je ostalo nešto tkanine, kojom mu je glava bila pokrivena. Tako i o zlatnom novcu kaže gosp. predsjednik, da se nije našao „uz lievu ruku" nego točnije rečeno uz lievo rame.

Raka je duga 2·24 m, široka 0·82 m., visoka 0·445 m.; poklopac na oblik krova, bez akroterijâ, dug je 2·34 m., širok 0·47 m., visok 0·47 m. Obadva komada sarkofaga uzeta su sa ostanaka peristila kakvog sjajnog staro-rimskog hrama ili druge javne sgradje. Raka ima s jedne uzdužne pobočne strane plohorezana dva krasna hipokampa sa plitvama mjesto kopitâ, simetrično postavljena jedan prama drugomu. Na dolnjoj strani rake površina nije ravna, nego je razdieljena na uzdužne stepenovane pojase, tako, da neima sumnje, da je izdjelana i izkopana od jednog komada epistila (arhitrava), kojemu je lice sa hipokampima bilo s dolnje strane, uprav u medjustuplju (intercolumniu). Hipokampi bili su tu urezani samo za ures, premda

bi se po njima moglo slutiti, da je hram, kojemu je epistil pripadao, mogao biti posvećen zar bogu Neptunu ili drugom kakvom vodenom ili morskom božanstvu. Poklopac je iztesan od jednog komada friza rimskoga, kako se razabire po rubu bogata plohorezana nakita lišćem i cviećem, kako se običavalo na rimskim frizima. Na sredini druge kose strane poklopca urezan je staro-kršćanski križ dug 34 cm., širok 19 cm.

Da nadopuni svoj opis mrtvaca pri otvoru sarkofaga naš gosp. predsjednik dodaje sliedeće: „Kad se prvi put otvorio sarkofag, mrtvacu nije se vidilo kostiju, doliš članaka rukû i nogû, pošto je vas bio prekriven odjećom. Nu buduć da su sutradan neki neprijatelji našega družtva odvalili poklopac i, nečuvenim vandalizmom, težkim kamenjem mrtvacu kosti smrvili, to je i odjeća dosta postradala. Ali ipak uz sve drmanje dok se je sarkofag vozio hrdjavim putem u Knin, ostala je odjeća prilično sačuvana, tako, da desetak dana poslie našašća sarkofaga, kad ga je bio došao pregledati veleuč. prag.

Sl. 2.

Dn. Fr. Bulić, obzirom na sačuvanost odjeće, na prvi mah je bio izjavio, da može biti četiri-pet godinâ od smrti mrtvaca; nego kašnje, naravski, nakon pomnjivijeg promatranja, uvjerio se je o velikoj davnini njegovoj. Kad je trebovalo posakupiti odjeću, da se bolje protraži nutrnjost rake, odjeća se je razkidala kao paučina, tako, da se je moglo dignuti tek nekoliko lapata. „Po analizi dra. Janečeka, sveuč. prof. u Zagrebu, komadi odiela su svileni, pozlata na nekim kovinskim predmetima bila je izvrstna i na ognju obavljena. Zlato je najčistije“.

„Doisto sarkofag nije bio ničim zamazan pri poklopcu te je voda sa svih strana oko mrtvaca uniela unutra po dva prsta širok i $^1/_2$ cm. debeo sloj zemlje, pa nije izključena vjerojatnost, da su i ona sitna dva srebrna novca sa zemljom prodrla unutra, a to tim vjerojatnije, što se uprav u onoj kapeli, gdje je sarkofag bio, našlo nekoliko komada sličnih novaca“.

„Od lubanje našlo se je samo malo ulomaka pošto je voda curila kroz poklopac i valjda na lubanju kapala i s toga je postradala. I ostale su kosti jako iztrunule, tako, da naliče spugi“.

„One neke sigle oštrim orudjem urezane na zlatnom novcu, bez sumnje treba da nešto znače, a bile su urezane pri polaganju mrtvaca, jer su se pri otvoru rake našle pilotine ili ljuštre zlatne od urezotinâ na novcu“.

Prije nego iznesem opis predmeta nadjenih u raki, dobro će biti da priobćim ovdje sadržaj dvaju pisama slavnog Nestora hrvatskih arheologa, prof. dra. Simeona Ljubića našemu predsjedniku o zlamenitosti odkrića sarkofaga i ob opisu unutra nadjenih novaca.

Dne 27. ožujka 1891. piše prof. Ljubić O. Marunu:

„U zadnjem Vašem listu našao sam otiske novca zlatnoga bizantinskoga, nadjena u slavljenom sarkofagu, ponješto bolje napravljene i podpune.

Sada smo s tim novcem sasvim na čistu. Novac je Basila I. i njegovih sinova Lava VI. (otca Porfirogenita) i Aleksandra. Opis:

Predak: Poprsje Basila I. iztočnoga cara, odjeven odjećom na četvorine (quadrelli), drži u desnici dug krst sa pružicami poprieko na krajevih (potencée).

Zadak: Poprsja Lava VI. i Aleksandra, sinovâ Basila I., oba u nabranom (a plis) odjelu. Medju glavami krst.

Nadpis na obih stranah je barbarski, t. j. nerazumih, ako su slova i sasvim čista, jer je novac samo nalikovanje (imitacija) suvremena drugoga isto takova novca.

Vriednost ovoga novca po Sabatieru jest 100 franaka. U našoj sbirki imamo dva takova novca našasta u Hrvatskoj. Po istom Sabatieru ovi novci kovani su od godine 880. do 886. t. j. zadnjih godina vladanja Basila I., koj je počeo vladati g. 867“.

Vaš je novac naokolo veoma obrubljen i tim je ponestalo nadpisa. Vidi se, da su već onda lakomi zlatari obrezavali zlatne novce, jer se nije pazilo na težinu njihovu u prometu“.

Drugo pismo dneva 13. travnja 1891.:

„Primio sam Vaš list od 1. i 4. travnja, te i škatulju sa predmeti. Čim otvorih škatulju i uvidih važnost ovih predmeta, podjoh u prvi kat (akademičke sgradje), da o tom Račkoga obavjestim.“

„Sadje dakle u moju kancelariju, i razgledavši predmete, *i on jim se divio,* te mi reče, da bi jih trebalo risati i fotografirati. A pošto mu odvratih, da za to hoće se novaca, a da je naše arkeologičko družtvo u defičitu, reče na mah, da će za to rado jugosl. akademija pružiti trošak, i da čim prije opravim posao. Ja sam dakle danas bronzene predmete, privjesak zlatom

obložen i zlatni novac odnio najvještijem risaru, što ovdje imamo, da jih što bolje plastički riše. Ovaj mi reče, da mu se hoće za to najmanje 15 dana, a da će radnjom akademija biti bez dvojbe sasvim zadovoljna. Nego pokle se obavi risarija, gledat ću da budu i fotografirani od Standela, ali jih fotografija shvaća samo s jedne strane. Treba dakle, da se malko ustrpite do povratka Vaših predmeta. Po obavljenju ovoga posla onda ćemo riešiti, kako da se na svietlo dadu. Mislim, da bi želio Rački jih izdati, a ja ću rado na to pristati. Ona dva novca srebrna čini se i meni da su jedan mletački, a drugi ugarski".

„Od mletačkoga, koj je malko dubčast, kao obično iz one dobe, našao sam sliku, koja s njim podpunoma sudara, u djelu „Numismatica Veneta. Venezia 1863.", ne poznatoga pisca. Ali na sliki ima AVRIO DVX., dočim na našoj sliki vide se samo dva slova R. D., nadpis morao je dakle biti AVR. DVX. Ali da se je na novcih Oria Maripetro nalazio i ovakav skraćeni nadpis, svjedoče nam gg. Padovan i Cecchetti, koji u svom djelu „Sommario della Nummografia Veneta" na p. 10. veli, da su bile od ovoga dužda „due varietà, una AVRIO · DUX, l'altra AVR · DUX". Ono prvo djelo kaže, da dužd Orio je kovao onaj dinar g. 1178."

„Glede magjarskoga novca, onakav novac troje vrsti donosi Jacobus Rupp u svom djelu „Numi Hungariae. Budae 1841." na Tab. V. br. 128.—130. ali mu revers nješto različan. Opisuje jih na str. 392.—399. Čudnovato ipak, da Venerle, koji je sastavio table svih novaca ugarskih, te živio poslie Ruppa i poznavao njegovo djelo, nije ipak donio ona tri Ruppova novca".

„Je li je nadjen pokrov na sarkofagu dobro postavljen tako, da iz okola nije moglo ništa prodrieti kroz pukotine u sarkofag? Jer ako je bilo pukotinâ na pokrovu, voda je mogla unieti unutra kašnje ona dva novčića srebrna. To treba dobro izpitati, pošto su ovi iz konca 12. stoljeća, a zlatni iz devetoga, a predmeti čine se stariji od 12. vieka".

Ostruga, sapon, petlja, žujica i privjesak, nacrtani u naravskoj veličini, otjesnuti su na našoj tablici II. po nacrtu, što ga je blagopokojni naš slavni dr. Rački u ime jugosl. akademije platio sa for. 32.

Oko lubanje, na prsima, na trbuhu i niz bedre mrtvaca skupljeni komadi tkanine, koja je pripadala odjeći i pokrivalu glave, jest iztrunula fino tkana debela svila, tako obugljevljena, da se odmah uprašuje netom je se dotakneš.

Uz prsi mrtvaca nadjen je gvozden skroz zahrdjao sapon polukružna oblika sa gvozdenom pločicom, privitom oko osovine. Kako je taj sapon bio na pojasu, kojim je mrtvac opasan bio položen u grob, tako se izpod sapona hrdja spojila sa tri četiri sloja tkanine, od kojih su dolnja dva fino platno, gornji svila. Po tomu se može nagadjati, da je pokojnik pod svilenim plaštom ili klamidom nosio još dvoje dolnjih odjeća, zar dalmatiku

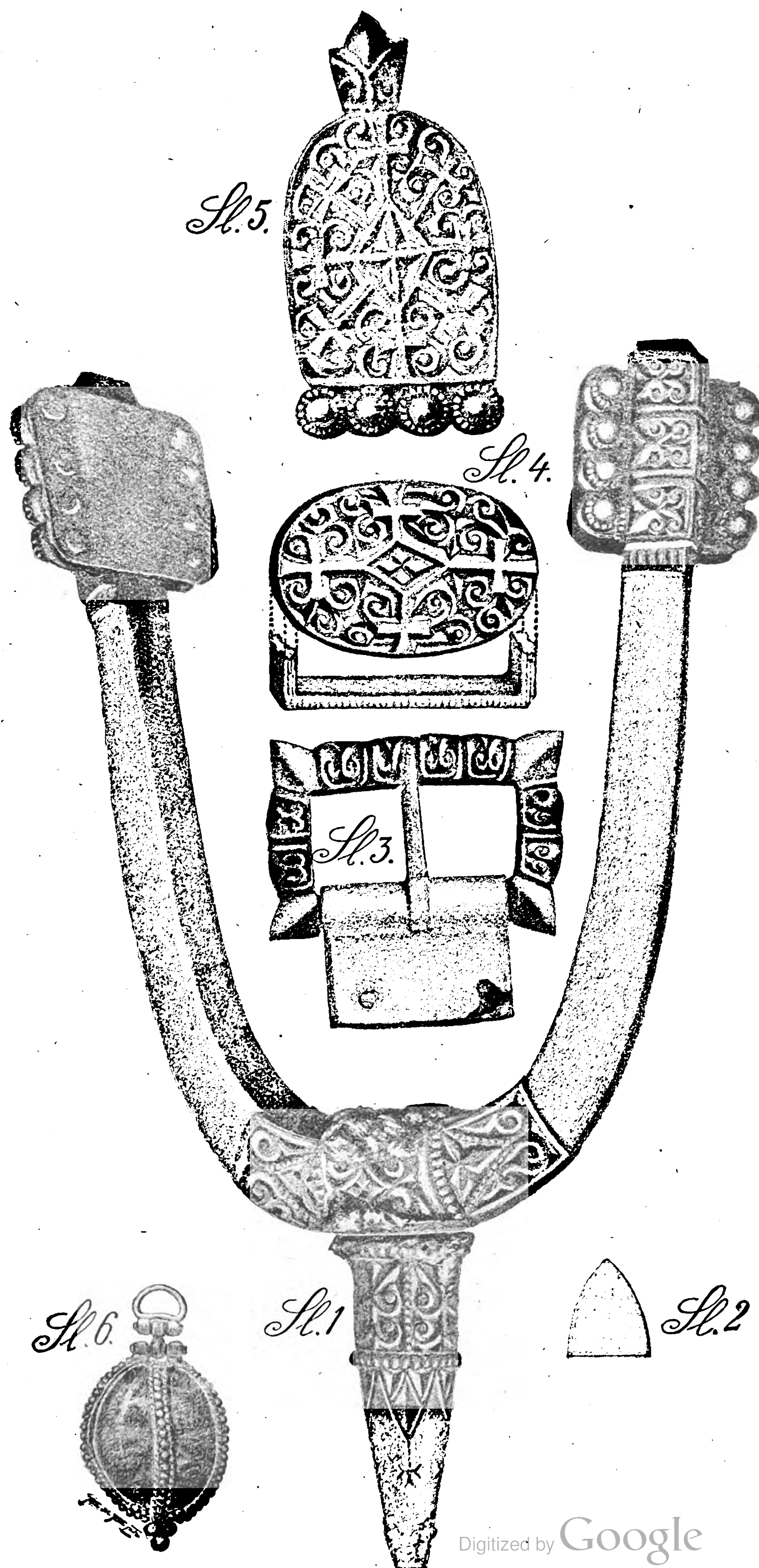
tuniku i košulju. Pločica na saponu je široka 2·8 cm., a sapon oko 4 cm. Igla je u zatvorenu položaju. Uza sapon nadjen je i prelomljen gvozden kolobar, koji ima 3·8 cm. u premjeru, debeo je oko 3 mm., a širok 1 cm., pa i komad upravne gvozdene zahrdjale šibice dug 6·7 cm., širok oko 1 cm., debeo oko 8 mm.

U raci su se našli i ulomci posve obugljevljenog štapića, od kojih je najdulji 22 mm. Debljina komada iznosi 8 mm., a imaju po sriedi rupicu u premjeru od 4 mm. Ti komadići pišu na hartiji poput lipova ugljena.

Okolo nogu nadjeni su obilni ostanci iztrunuta kožnata remenja od ostrugâ, što se poznaje po tomu, što imaju širinu pločicâ na saponima, i što je pri kraju jednog lapta ostao čist biljeg utisaka četvero klinaca, kojima je bio pritvrdjen na pločici ostruge. Taj je lapat bolje sačuvan od drugih, te nije posve pocrnio.

Najznamenitiji predmeti nadjeni u raci jesu ostruge (mamuze) sa dotičnim saponima, petljama i žujicama sve od tuči (bronza) pozlaćene na vatri. Svaka je ostruga težka 344 gr., svaki sapon 35 gr., svaka petlja 17 gr., a svaka žujica 52 gr. tako, da obadvie ostruge skupa sa ostalim pripadajućim jim komadima teže 896 gr.

Ostruge (Tab. II. sl. 1.) Ukupna duljina 18 cm., otvor medju nutrnjim pločicama 8·4 cm., duljina pločicâ 2·7 cm., širina 2·9 cm., visina pri dnu luka 1 cm., pri pločicama 0·7 cm., širina pri dnu luka 1·4 cm., pri pločicama 1·2 cm.; ukupna duljina šiljka 5·3 cm., visina podnožja šiljka 1·8 cm., visina čunja šiljka 3·5 cm., manja ovjesna osovina pakružnice sredine luka iznutra 1·7 cm., velika osovina biserna niza dônje osnovice podnožja šiljka 2·1 cm., mala osovina istoga 1·8 cm., premjer biserna niza gornje osnovice podnožja šiljka 1·7 cm. Oblik presjeka krakova ostruga pri luku pokazuje sl. 2. (Tab. II.) Sredina ostruga (koje u obće naliče ostrugama, obielodanjenim u prošastom broju ovog časopisa te pripadaju istomu tipu), kao i vanjska strana krajnih pločica urešene su krasno složenim cezelovanim nakitima. U sredini ostrugâ isti je ures s gornje i dolnje strane, te su izradjeni na osobitom polju, koje za 1 mm. oskače nad površinom luka ostruge. Ures svake od spomenutih strana razdieljen je na tri polja: srednje i dva pobočna, koja imaju oblik inosmjernjakâ, kojih istosmjerne stranice jesu česti luka vanjske i nutrnje strane ostruge. Srednje polje pokriva onaj naskočeni dio luka, koji pripravlja temelj šiljku, i ima oblik istokračna inosmjernjaka. Razstavljeno je od pobočnih prostim žliebom. Urešeno je na kut položenom četvorinom, u kojoj je, smjerom dvokutnicâ, istokračan križ, sastavljen od krakova u obliku kosih četvorinica. Desni i lievi prostor oko te četvorine izpunjeni su dvostrukim kukama (zavojicama), koje izlaze iz vrhova desnog i lievog kuta četvorine. Kuke okrenute put vanjske širje strane inosmjernjaka imaju još i po dugoljast listić, koji napunja praznine one dvojice

Sl. 5.
Sl. 4.
Sl. 3.
Sl. 6.
Sl. 1
Sl. 2

oštrih kutova. Pobočni raznokračni inosmjernjaci izpunjeni su trokutom kojega su stranice sastavljene od pupica gusto nanizanih poput biserova zrnja. Osnovicom upire se trokut o petnjak šiljka ostruge; nutrina mu je izpunjena kopljastim trolistom, koji smjera od osnovice k vrhu. Iz vrha trokuta izvijaju se dvostruke kuke, od kojih ona s nutrnje strane ostruge završuje dugoljastim listićem, a iz druge, niz dulju inosmjernjakovu istosmjernicu, razvija se manja kuka, koja opet završuje dugoljastim listićem.

Jedna i druga osnovica kuso-čunjastog podnožja šiljka ostruge jednako su opasane obručem nanizanih pupica poput biserova zrnja, kao i na prije opisanim malim ostrugama (str. 7. ov. časopisa br. 1. ov. god.). Ovdje je dolnja osnovica pakružnica, a gornja krug. Površina kusočunja razdieljena je uzdužnim prutcima pupicâ na četiri jednaka inosmjerna polja, tako, da dva ostaju s gornje, a dva s dolnje strane. Sva ta četiri polja jednako su izpunjena istokračnim trokutima, kojih se osnovice upiru o rub dolnje osnovice kusočunja, i su dva para simetrično podieljenih kuka, koje rastu iz vrhova trokutâ. Iz pazušaca gornjih parova kukâ izlaze pupoljci, koji naglašuju sredine. Nutrnjosti trokutâ su okomicom s vrha na osnovicu razdieljene svaka na dva izkopana trostrana šiljnika. Čunjasta površina šiljka urešena je, sa četiri takozvana vitežka krsta, nasadjena na vrhovim istokračnih trokuta. Krstovi su tako poredani, da dolazi po jedan s gornje, dolnje, desne i lieve strane šiljka. Trokuti se podižu iz osnovice šiljka i medjusobno se dotiču osnovicama. Razdieljeni su iznutra na kosu četvorinu pri vrhu i dva trokutića pri osnovici. Kose četvorinice i trokutići izdubljeni su u šuplje četvero-, dotično trostrane šiljnike.

Kraci ostrugâ niesu opljošteni pri kraju, kao na već opisanim malim srebrnim ostrugama (vidi br. 1. od ove godine str. 5—9 ovog časopisa), nego se malo otanjuju i dovršuju sličnim trostranim presjekom (sl. 2.) kao pri luku. Pločice za klince remenja izlaze simetrično kao krila iz njihove nutrnje strane. Ta su krila u glavnom jednako izradjena kao i ona na već opisanim malim srebrnim ostrugama, samo su na njima pri početku, medju obručićima pupicâ, koji obkoljuju glavice klinaca, koji su ovdje srebrni, i dna krajeva krakova ostrugâ, umetnute šibice, sastavljene od gusto nanizanih malko spljoštenih pupica. Ti krajevi krakova iz kojih izlaze pločice za 3 cm. duljine, udebljani su nad izbočenim stranama kao i urešeni lukovi ostrugâ, ali ne za 1 mm. samo, nego od 2 mm. do 3 mm. S nutrnje i sdvornje strane tih udebljanih krajeva izlaze uzporednim uzdužnim žljebićima naznačene rese. Svaka od tih naskočenih strana, su dva podublja popriečna žljeba, razdieljena je na tri pačetvorna polja, izpunjena istokračnim trokutima, koji na vrhovima nose po dva simetrična para kukâ. Trokuti su izkopani na trostrane šuplje šiljnike.

I na ovim su ostrugama šiljci utvrdjeni na lukovima jakim gvozdenim prutovima, koji u isto doba služe kao tvrde i čvrste dušice šiljaka.

Propale su nutrnje tanke srebrne pločice, na kojima su bili zavrnuti krajevi klinaca, i koje su služile za pritvrdjivanje krajevâ remenja.

Žujice (Tab. II. sl. 5). Duljina 6 cm., širina po sriedi 3 cm., debljina po sriedi 0·5 cm., pri rubu od 2 do 3 mm. Po sriedi je malko svedena i udebljana. Zarez za remen dubok je 1·1 cm. Pupoljak pri kraju žujice dug je 1·4 cm., širok 1·15 cm., debeo ili visok 9·5 mm Sredinu žujice sačinjava pačetvorina, koja s vanjske strane završuje u polukrug, kojemu je pričvršćen pupoljak. Na sred polja žujice je smjerom duljine na kut postavljena kosa četvorina, kojoj se iz vrhova podižu četiri starokršćanska latinska krsta, pri kraju razširenih krakova, smjerom dvokutnicâ kose četvorine, t. j. dva uzduž a dva poprieko žujice. Četiri druga, prvima slična, krsta podižu se iz sredinâ stranicâ kose četvorine, koso, smierom dvokutnicâ pačetvornog diela polja žujice. Uzdužni i poprieční krstovi tiču se gornjim kracima ruba žujice, kosi ne dopiru do njega. Prostori medju krstovima urešeni su kukama, kojih ponajviše po dvie izlazi iz svakog kraja popriečnicâ krstova, a po jedna ili dvie i iz gornjih krakova, koji ne dopiru do ruba žujice. Namjera majstorova razumije se dakle da je bila, uresiti krstove dvostrukim kukama na sva tri gornja kraka, a samo ograničenost prostora i nesavršenost nacrta, zapriečile su mu izvedenje svoje osnovne namisli, te su nastale sliedeće nepravilnosti: Gornji križ ima na lievom (prama gledaocu) kraku samo gornju kuku; gornji lievi kosi križ neima na lievom kraku nijedne kuke, a na gornjem samo lievu; gornji, desni kosi križ ima obedvie kuke na gornjem kraku, ali mu je desna kržljava i nerazvijena, lievi mu krak neima nego dolnju kuku; dolnji, lievi kosi križ ima samo dvie kuke, lievu na gornjem kraku i gornju na desnomu; dolnji, desni kosi križ ima takodjer samo dvie kuke, desnu gornjeg kraka i gornju lievoga. Sredina kose četvorine urešena je krstom smjerom dvokutnicâ.

Pupoljasti završetak žujice ima četiri gornje pobočne plohe; dvie trokutaste sprednje, a dvie stražnje veće u obliku raznosmjernjaka, od kojih je svaki urešen trokutom, kojemu se iz vrha razvija koso put jedne strane kuka. Trokuti su izkopani na trostrane šuplje šiljnike.

Saponi (Tab. II. sl. 3.). Četverokutni su, sprieda dugi 4·3 cm., zada 4·2 cm, široki na lievoj strani 3 cm., na desnoj 2·9 cm Otvor je dug 3·15 cm. sprieda, 2·85 cm. zada; širok 1·6 cm. Lapti pločice zavrnute oko osovine dugi su 2 cm., a pločica je debela $^{2}/_{3}$ mm. Medju laptima ostali su iztrunuti krajevi remena s nutrnje strane dvaju prostih klinaca, kojima su bili utvrdjeni na sapon. Remenje je bilo široko kao i pločica, a debelo 2·5 mm. Prednja i dvie pobočne stranice saponâ svedene su i izšupljene na četvrtinu kruga. Uglovi su kljunasto izradjeni, a površine medju tim

kljunovima razdieljene sa popriečnim žljebovima na prednjoj strani na četiri, a na pobočnim na dvie pačetvorine urešene istokračnim šiljasto izkopanim trokutima, kojima su iz vrhova iznikle po dvie simetrične, sa strane malko spljoštene kuke. Igle su dobro sačuvane kao i cieli saponi.

Petlje (Tab. II. sl. 4.) Duljina velike osovine pločice 3·85 cm., duljina male osovine 2·53 cm., debljina pločice po sriedi, gdje je malko svedena, 0·4 cm., pri rubovima od 1·5 mm. do 2 mm. Provieslo četverokutno, visoko 2·1 cm., široko 3·6 cm., debelo od 2 mm. do 2·5 mm., napravljeno od pločice široke od 5 mm. do 6 mm. Vanjski su bridovi proviesla zatupljeni. Pločica ima oblik nepravilne pakružnice. U središtu joj je na kut položena kosa četvorina, urešena krstom poput onih u srednjem inosmjernjaku lukovâ ostrugâ. Smjerom velike i male osovine pakružnice izlazi iz svakog vrha kose četvorine po križ poput onih opisanih na žujicama. Gornji krajevi križeva tiču se ruba pločice. Iz krajevâ popriečnicâ krstovâ izvijaju se dvostruke kuke, od kojih su dolnje na krstovima u velikoj osovini pakružnice opet podvostručene tako, da ovi krstovi imaju po šest, mjesto četiri, kuke. Poveći prostori, nastali iz nepravilnosti nacrta, napunjeni su ili osamljenim prutcima, ili dugoljastim listićima, koji se izvijaju iz kukâ.

Treba osobito iztaknuti, da i na petljama i na žujicama, kojima su krstovi poglaviti ures, a kuke su samo podredjene naravi, krstovi su i bolje naskočeni od kukâ, te imaju gornju ravnu površinu, dočim kuke svršuju gori *samim oštrim* bridovima.

Prikladna stilistična uporaba i razporedanje, kao što i organičan razvitak uresâ na opisanim kovinskim komadima, odavaju sigurnu ruku vještaka i ukus pravog umjetnika. A po tomu, mogu spomenuti predmeti da se broje medju najbolje proizvode hrvatsko-bizantinskoga umjetnog obrta.

Srednje polje luka ostruge je kao zatvorena sredina cielog kompleksa uresâ luka i šiljka s njim spojena. Ostali uresi na dva pobočna polja inosmjernjaka i na šiljku slobodno se razvijaju iz toga zajedničkog središta prema krajevima. Tako i uresi na krajevima krakovâ ostrugâ, s nutrnje strane, kao iz koriena, rastu put vanjske strane.

Ukupan ures žujicâ sastavljen je na način, da je naglašen centralni razvitak krstova iz zatvorena središta, dok u isto doba nutrnji krst, t. j. onaj koji se tiče strane, kojom je žujica pritvrdjena bila na kraju remena, sa svojim podnožjem na rubu žujice a vrhom na vrhu kuta kose četvorine i drugi krst, ovomu tako reći protunožac, izrazuju službu žujice kao okovani ures kraja remena. Pakružna pločica petlje, koja je samo odredjena, da prihvaća kraj saponom nategnuta remena, toliko da ne klemuca po obući, ima polje urešeno samim centralnim nakitom, kao nehajno od svih stranâ jednako zatvoreno polje.

Poglaviti elementi uresa opisanih predmeta jesu *trokuti*, *kuke* i *pupice*. *Trokut*, i ako pripada svim narodima, koji su doprli do sviesti svojih duševnih sposobnosti[1], te je ures najviše razprostranjen, dolazi skoro na svakom geometričnom uresu, i razširen je po svim stranama svieta, ipak se često nalazi na predhistoričkim i na sredovječnim predmetima, izkopanim u zemljama gdje su prije živili i gdje sad živu Slaveni, pa ga i današnji Česi[2], Slovaci i svi južni Slaveni u velike upotrebljuju u zlatarstvu, lončarstvu, a navlaš u narodnom vezivu. Trokutima je urešeno množtvo predhistoričkih predmeta, izkopanih u Bosni, kao: na Debelom Brdu kod Sarajeva („Glasnik zem. Muz. u Bosni i Hercegovini", VI. 1., Tab. III., sl. 11. i 22., Tab. II., sl. 9.), u Rudinama kod Rusanovića („Glasnik" VI. 4., str. 752, sl. 47.), u gradini Čungar kod Čazina („Glasnik" VI. 3., Tab. VII., sl. 95. i 96., Tab. VIII., sl. 100., 102., 104.), u predhistoričkoj sojenici kod Ripča blizu Bišća („Glasnik" V., 1., Tabla II., sl. 3.), na golemoj fibuli iz Ivanjske kod Banjeluke iz hallštatskog doba (Gl. V., 3., str. 495), na izkopinama iz Jezerinâ u Pritoci kod Bišća (Gl. V., 3., Tab. L., sl. 1., Tab. 49., sl. 5., Tab. 46., sl. 19., Tab. 45, sl. 1., 2., 3. i 6, Tab. 37., sl. 5.), iz grobova na Debelom Brdu kod Sarajeva („Glasn." VII., Tab. I., sl. 1., 5., 6., 9.). Hrvatski ga narod upotrebljuje vrlo rado još i na lovačkim rogovima i na uresnim tikvicama.

O *pupicama*, upotrebljenim kao ures na kovinskim predmetima, znade se, da se one nahode navlaš na srebrnim i zlatnim predmetima, izkopanim iz takozvanih skitskih grobova iz staro-grčkih nekropola na Meotidi i uz sjevernu obalu Ponta, koji pripadaju razdoblju cvjetanja grčkih naselbina. Blago takovih predmeta skupljeno je u Eremitage u Petrogradu i u krasnoj sbirki gospodina Lemée u Odesi[3]. Da su i stari Slaveni prihvatili tu vrst uresa za kovinske predmete, najbolje nam dokazuje srebrna ploča, nadjena u Dunavu kod Linca, o kojoj je pisao A. Müllner i priobćio joj sliku[4], a ja sam skupa s kolegom V. Vuletić-Vukasovićem priobćio neke primjetbe o njoj u „Viestniku" (God. X., br. 3., str. 84.—86). Ta je ploča nepreporno staroslavenska i na njoj su obilno upotrebljene pupice, uz druge hrvatske motive uresa. Kolike su znamenitosti pupice u starohrvatskom zlatarstvu, vidit će se tek onda, kad budu obielodanjeni ostali mnogobrojni kovinski predmeti, izkopani iz starih hrvatskih grobova u kninskoj okolici, a navlaš na groblju u Biskupiji u i naokolo bazilike S. Marije. Odkada se pamti pak, zna se, da su uresi sa pupicama jedno od poglavitih obilježja jugoslavenskog zlatarstva.

---

[1] Dr. Wankel u članku „Mährische Ornamente in archäologischer Beziehung" u knjizi „Mährische Ornamente. Herausgegeben von dem Vereine des patriotischen Museum zu Olmütz". Olmütz 1888. str. 12.—32.

[2] Nav. mj. nav. knj.

[3] Dr. Wankel. Nav. mj. nav. knj.

[4] Mittheilungen der k. k. Centr. Commiss. zur Erforschung und Erhaltung itd. XIII. Bd. IV. Heft.

I *kuke* su u pravom smislu rieči slavenski ures. Dvostruke kuke nahodi Dr. Wankel[1] na slovačkim pokrivačima; kuke u vrh trokuta, izbrazdana istosmjerno s jednom kosom stranicom, na uresima odjeća u Moravskoj, a navlaš kod Slovaka. Na mnogim uresima šaranih uzkrsnih jajâ u Moravskoj nahodi Dr. Wankel[2] jednostruke i dvostruke kuke. Kod Hrvatâ i Srbâ kuke su obljubljen i mnogostručno upotrebljen ures u narodnom vezivu. Dvie kuke na vrhu trokuta nazivlju hrvatske djevojke u Lici *„kuke poklopljene“*, jednu kuku višekrat euritmično opetovanu, *„kuke okretuške“*, ili, na drugi način upotrebljene *„kuke dvostruke“*. Dr. Wankel, u svojoj ovdje navedenoj komparativnoj studiji, iztiče kuke upotrebljene na koturastoj fibuli iz Hallstatta, na ulomku posude iz gromile u Wiesu u Štajerskoj, te na više bronzanih predmeta iz predhistoričkog takozvanog Hallstatskog razdoblja. Gospodja Vlasta Havelka, u predgovoru spomenute knjige „Mährische Ornamente“, kaže, „da se tom knjigom učenjacima pruža prigoda, da urese na uzkrsnim moravskim jajima prispodobe s onima, koji se nahode na arheologičnim predmetima, kao n. pr. na bronzanim i srebrnim predmetima, oružju, predhistoričkim posudama; neka se osvjedoče, da su posljednji predmeti slavenskog poriekla, da su ostanci neke stare slavenske kulture, koja je u nekom obziru nadkriljivala proizvode moderne kulture“. Zadnje se rieči mogu čisto odnositi na opisane naše kovinske predmete. Prispodobu željenu od gospodje Havelka učinio je Dr. Wankel u spomenutom članku iste knjižice, te je došao do ovih zlamenitih zaključaka: „1. Zapadni i južni Slaveni stanovali su dugo već prije poroda Isukrstova, i to u doba takozvanog Hallstattskog razdoblja na iztoku srednje Evrope, gdje je učinjeno najviše našašća iz tog zemana. 2. Da su ti Slaveni već tada posjedovali visoku kulturu, koja se je na žalost užčuvala samo u uspomeni kod pojedinih od tih slavenskih plemena“. Naši staro-hrvatski spomenici pružaju obilno gradivo za dokaz, da su Hrvati jedno od tih slavenskih plemena, koje je najvjernije uzčuvalo tradicije najstarije slavenske kulture. Koristno će biti za čitaoce „Starohrv. Prosvjete“, da ovdje prenesem još i sliedeći komad Dr. Wankelova razlaganja: „Slavenima je trebovalo, ako su hotili da jim trgovina bude od koristi, da budu ne samo trgovci nego i proizvoditelji, a zato su bili stvoreni njihovi družtveni odnošaji. Dok se je jedan dio obitelji bavio ratarstvom, drugi je proizvadjao robu za prodaju, koju je opet treći dio porodice nosio u sviet i ukoriščivao. Da je uprav tako bilo, zato govore odkrića, koja se svedj to više umnažaju, lievaonicâ i kovnicâ i mnoga takozvana skladištna nalazišta (Depôt-Funde) skoro u svim zemljama, gdje stanovahu i još danas stanuju Slaveni, i koja se pogriešno pripisivahu pojedinim inostranim putujućim trgovcima. Takovim domaćim obrtom i tim nastalim živim prometom

[1] Nav. razprava u nav. knj.
[2] Nav. mj.

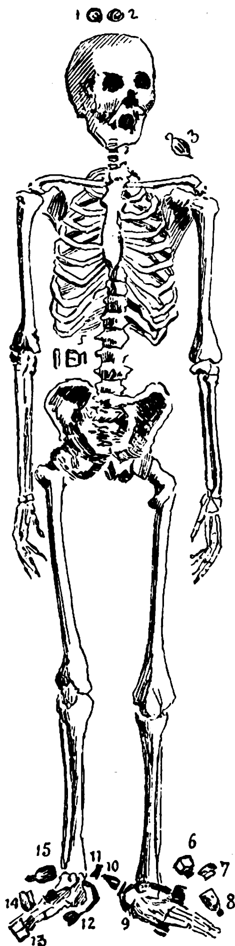
bilo je jedino moguće, da se postigne istovrstnost robe, a navlaš bronzane, i njezinih uresa, i da se u njih uvede takovo slaganje, koje se označuje kao Hallstattski tip, a ja se mogu bezuvjetno zato priključiti izrazu prof. Hochstettera, koji je tvrdio, da je kovinska tehnika hallstattskog razdoblja bila zajedničkom svojinom svih ondašnjih naroda srednje Evrope. Ti uresi, koje je sam narod stvorio, jesu i svojinom toga naroda, i kao takova su se tradicijonalno užčuvali i baštinili u cieloj izvornosti svojoj ća do sadašnjosti. Još i sada čine se isti i neopazice, tek malo ili baš nimalo promienjeni i to zamjernim sudaranjem". Kuke je preko Slavena primila i bizantinska umjetnost, te jih navlaš u klesarstvu vidimo u velike upotrebljene kao ovjenčavajući vanjski obrubni ures, na tegurijim ciborijâ, na vratnim pragovima, na lukovima i kao ures plohorezanih krstova VIII. i IX. vieka, upravo na način, kao na krstovima naših petalja i žujica. To opažamo na mnogobrojnim domaćim hrvatskim i na talijanskim spomenicima[1]. To sam bio primjetio objelodanjujuć ulomak pilastra iz našeg Muzeja, kojega križ završuje takovim viticama, da su takovi križevi iz VIII. ili IX. vieka („Starohrv. Prosvjeta" god. I., br. 3., str. 170., sl. XII. na str. 166. sa Biskupinske bazilike) na ulomku tegurija Mučimirove zadužbine sv. Luke na Uzdolju kod Knina. Tu su i dva ulomka sa obrubom, sastavljenim od izšupljenih trokuta sa jednom viticom u vrhu, kao na stranama pupoljka u vrh opisanih žujica iz našega sarkofaga. Takovih krstovâ ima i na starohrvatskim stećcima („Starohrv. Prosvjeta" god. I., br. 1. na tablici uz članak o stećcima, i to zadnji u trećem redu).

Privjesak (Tab II. str. 6.) je jajast ili točnije elipsoidičan gladak kamen od staklene paste, kako bi se sudilo po njegovoj iridescenciji, ili zar od agate, ako se uzmu u obzir neki istosmjerni gusti mlazovi, kao na presječenom drvu, koji se u ostalom pojavljuju i na staklu, koje je za dugo vrieme ležalo u zemlji. Jajce je dugo 21 mm., široko 18 mm., te je na križ opasano sa dva zlatna meridijana pâsa. U gornjem križalištu pasova pritvrdjena je ušica za vješanje sa dvostrukim šarnirom. Pasovi sastoje od zlatnih tankih pločica, širokih od 2·5 mm. do 3 mm., koje izmedju dvie na uže uvijene filigranaste zlatne žice nose niz zlatnih krugljica poput biserova zrnja. Izpod šarnirâ je okružna pločica, obrubljena kolobarom sitnih zlatnih pupica. Dolnje je križalište ovako urešeno: pločica križališta je razširena u

[1] Križ na ninskoj krstionici u Museo Correr u Mletcima (Cattaneo: L' architettura in Italia dal secolo VI. al Mille circa, str. 101), na kruni bunara u lateranskom dvorištu (Cattaneo: N. dj. str. 149), oboje iz VIII. vieka, na pluteju S. Marije u Trastevere iz god. 827 (Catt.: N. dj. str. 157), na ulomku pluteja u S. Agnese fuori le mura u Rimu (Catt.: N. dj. str. 161) iz VIII. v., na tri križa s pobočne strane sarkofaga nadbiskupa Gracijoza u S. Apollinare kod Ravenne iz god. 788, pa i na tri križa na poklopcu istoga (Catt.: N. dj. str. 170) na pluteju u S. Pietro di Villanova iz svršetka VIII. v. (Catt.: Nav. dj. str. 177), na kruni bunara u Mletcima iz druge polovine IX. v. (Catt.: Nav. dj. str. 261), na neizdanom teguriju ciborija u našem Muzeju u Kninu iz IX. v., na teguriju istog Muzeja iz VIII. v., na ulomku tegurija istog Muzeja iz VIII. i na ulomku iz IX. v.

četvorinu, kojoj je stranica duga 9 mm.; svaki kutić četvorine pokriven je križićem, sastavljenim od 4 zlatne pupice; sredinu križališta izpunja krug zlatnih pupica, na kojem su pričvršćene na trokut tri poveće zlatne krugljice, izpod kojih je pritvrdjena najveća zlatna pupica, kojoj su 3 mm. u premjeru.

Na Tab. I. predstavlja sl. 1. uzdužnu stranu grobne rake sa poklopcem, sl. 2. drugu uzdužnu stranu rake sa poklopcem. Pril. sl. je šematičan nacrt koštura mrtvaca, kako se je našao u raki pri prvom otvoru, pružena, na uznak naslonjena tiela. Ruke su mu pružene niz boke, poplati se dotiču petama, a oko njih su ostruge sa ostalim njima pripadajućim komadima. Brojevi prikazuju sliedeće predmete u dotičnim položajima: sl. 1.—2. zlatni novac, 3. privjesak, 4. usta sa novcem, 5. gvozden sapon pojasa, 6. uz lievu nogu sapon, 7. petlju, 8. žujicu, 9. lievu ostrugu, 10. i 11. odlomljene šiljke ostrugâ, 12. desnu ostrugu, 13. sapon desne ostruge, 14. desnu petlju, 15. desnu žujicu.

Opisu prof. Ljubića o zlatnom novcu dodati mi je: Careva odjeća rek bi da je kazula; četvorinice odjeće nose po sriedi po pupicu. Na carevoj je glavi vienac (στεμμα) sa dvostrukim pasom pupicâ, a u vrh sriede vienca bio je križ, koji je odkinut sa rubom novca. Niz sljepočice do visine podbradka vise mu obični privjesi (cataseista). S desne strane aversa ostala su slova: TAMP. Na reversu Basilovi sinovi, imaju takodjer u vrh krune križ. Njihove su odjeće klamide, zakopčane na desnom ramenu, odkud vise po tri puca. Mladji je bez brkova. Prof. Ljubićevu opisu srebrnih novaca dodat mi je: ugarskomu je premjer dug 11 mm., a s jedne strane medju dva okomita stupa slova T
O
E
A
s druge mu je strane u sriedi krug sa nekim piknastim uresom, kao grbom, a naokolo je bio nadpis, koji je izlizan. Drugoga se novca nahode dva ulomka. Premjer mu je 13 mm., pretanak je. S jedne mu je strane po sriedi kolobarić, a u njemu zarezan krst. Naokolo tekao je nadpis, od kojega još preostaju slova gotička R i D. I s druge mu je strane po sriedi kolobarić sa naskočenim krstom jednakih, pri kraju razširenih, krakova; naokolo je bio nadpis, od kojega još preostaje slovo **N.**

Još bi preostajalo sad, da se odgovori na pitanja: *iz kojega je doba i čija li je opisana grobnica?*

Da odgovorimo na prvo pitanje, pri ruci su nam podatci o dobi kovinskih predmeta i u grobu nadjenih novaca, te sud prof. Ljubića, koji je kazao, da su srebrni novci „iz konca 12. stoljeća, a zlatni iz devetoga, a predmeti čine se stariji od 12. vieka". Po novcima sudeći, mrtvac dakle nije stariji od god. 880—886., kad je kovan zlatni bizantinski novac, niti mladji od svršetka 12. stoljeća, iz kojega su srebrni novci. Pošto poklopac sarkofaga nije bio ničim zamazan, a u njega je voda uniela dosta zemlje, ništa lašnje nego da su sa zemljom prodrla unutra i ona dva tako tanka, pa uz to još iztrošena novca, da su kao prave ribje ljuske, te bi jih i vjetar, a kamo li ne voda mogla lako prenašati. A pošto je još po svemu jasno, da grob pripada odličnoj osobi, nije moguće pomisliti, uz tolike druge bogate dodatke, da bi uza nju bila naročito položena ona dva kukavna srebrna novčića. Opetovanje krstova razširenih krakova (croix pattée) jest obilježje bizantinskih krstova[1], počamši od petoga i šestoga stoljeća, a, po mojem dokazivanju, kuke na krstovima jesu slavenski dodatak VIII. i IX. vieka; pa se samo tomu zemanu može pripisati postanak ostruga i drugih njima pripadajućih kovinskih predmeta hrvatsko-bizantinskoga sloga, nadjenih u sarkofagu. Ako su dakle ostruge i drugi njima pripadajući predmeti i nešto stariji od svršetka IX. vieka, mogli su biti u grob položeni zajedno s novcem iz toga zemana. Predmeti s krstovima i kukama težko da su mladji od IX. vieka. Sad ako se još obazremo na okolnost, kako prof. Ljubić kaže, da su se novci stavljali uz mrtvace, da jim se označi visina roda i doba smrti, onda je stalno, da ne možemo vele pogriešiti, uzmemo li *svršetak IX. vieka kao doba smrti pokojnika, zakopana u sarkofagu.*

Da je mrtvac odlična roda, o tom neima sumnje. Svilna odjeća, pozlaćene ostruge i drugi kovinski predmeti, te zlatni privjesak pod grlom i zlatni novac u ustima, kažu nam ga *vitezom i velikašem hrvatskoga kraljestva.* Pa ima njemu još i drugih odlikovanja. Od stotinâ i stotinâ, a možda tisućâ i tisućâ mrtvaca, zakopanih oko drevne hrvatske bazilike S. Marije, samo dvojica su u sarkofagu, ovaj o komu je govor i jedan drugi; ostali su u zidanim grobnicama ili prosto u zemlji, a nad njima je stećak ili prosta ploča. I ne samo to. Ostali su mrtvaci zakopani oko crkve, samo riedki odličnjaci, zaslužni za vjeru i crkvu katoličku, te hrvatski kraljevi, zakopani su „in atrio basilicae sancti Stephani" kod Spljeta i „Sanctae Mariae" u Solinu (Thom. archid. Hist. Sal. ed. Rački, pag. 55.), a prije toga valjda neki i u bazilici S. Marije u Kninu, a medju njima i mrtvac našega sarkofaga. Ovaj je sarkofag sám nadjen u sjevernoj kapeli atrija bazilike, a drugi sam u južnoj.

[1] Labarte: Histoire des arts industriels. T. I. pag. 261.—62.

Što bi drugo moglo to značiti, nego da su tu zakopana uprav dva hrvatska vladaoca? *Štapić*, kojega su se obugljevljeni ulomci našli u podan rake, pokazuje još bolje, da se ovdje radi o *velikašu hrvatskomu*. Karlo Ćelavi predstavljen na minijaturi biblije, pisane u opatiji S. Martina Tourskoga, prikazan je, gdje lievom rukom drži tanak dug štap, završen gori krugljicom.[1] O tomu štapu kaže Louandre, da nije žezlo, nego tada *kod velikaša uobičajen štap*. U IX. vieku bili su Hrvati često u doticaju osim s Grcima jošte i s Francima, s kojima su dapače i zajedno vojevali u Italiji protiv Saracena;[2] pa se nije čuditi, ako su gospoda hrvatska primala kojekakve običaje i od Franaka, a po našem sarkofagu vidi se, da su naši vladaoci bili od njih poprimili i običaj nositi tanki štapić. Po vremenu najvjerojatnije je, da u našem sarkofagu budemo naišli na dragocjene *smrtne ostanke velikoga župana ili kneza Branimira*, Basilova suvremenika, koji je po crkvu katoličku i po svoj hrvatski narod stekao uprav velikih i neizbrisivih zasluga tim, što je povratio narod iz Focijevog razkola u krilo katoličanske crkve i uveo slavensku službu božju u gradove, sela i u najzabitnije krajeve hrvatske tako, da se je tek za njegova vladanja „pravo i podpuno svršilo pokrštenje hrvatskoga naroda“[3].

U Korčuli, o Antunovu dne 1896.

F. Radić.

[1] Ch. Louandre: Les arts somptuaires I. Text expl. IX. siècle, pag. 38.
[2] T. Smičiklas: Poviest Hrvatska I. str. 190.
[3] Smičiklas: Nav. dj. I. str. 194.—195.

Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 1. god. 1896.)

Županija imala je sliedeće tvrde gradove:

Gradovi.

1. Bribir. Na iztočnom kraju visoka brda, koje razstavlja Bukovicu od Kotarâ, na uzvisitu humcu, iznad Ostrovice k iztoku, u skradinskoj obćini, vide se nevoljni ostanci slavnoga grada Bribira, glavnog grada županije, od kojega više neostaje kuće ni kućišta, nego na sjevernom kraju razrovani tvrdi bedemi i podanak velike oble kule; ostalo je sve propalo! Bribir osvojiše Turci god. 1523., zapališe i razkopaše. Franovci se zakloniše u Šibenik, tako i nekoliko gospodskih obitelji, ostali puk razbježe se k moru, na otoke i u Hrvatsku.

2. Jarebnjak. Iznad Loparâ k sjeveru, u selu Brgudi benkovačke obćine, na odignutu briegu, stoji obla kula i razvale grada poput ostalih po Kotaru. Kao suvišna Turci ga zapustiše, te od nazad trista godina sam se ruši i obara.

3. Otavac. Niže Brguda na zapad diže se veliko brdo i na vrh njega velika obla kula još cjelokupa, a okolo nje razvaline ogradâ i kućištâ. Nakon turskoga osvojenja (1523.) valja da je taj grad zapušten ostao, jer mu nestade spomena.

4. Zelengrad. U obrovačkoj obćini, izmedju sela Medvidja i Kruševa nad selom Zelengradom, diže se na oblu humcu stari hrvatski grad Zelengrad, spomenut u nagodbi izmedju kralja Sigismunda sa Mletčani god. 1433. Velika obla kula još je cjelokupa, ali dvorane i ograda sve do zemlje oborene. U svem je sličan Zečevu i Zvonigradu. Smiešno je, što neki tvrde, da ga je sagradio neki Turčin Zele i svoje mu ime nadio![1] Osvojiše ga Turci god. 1523. i održaše do 1684. Od tad stoji zapušten.

---

[1] God. 1509 spominje se medju gradovima krbavskoga kneza Ivana Karlovića. (Klaić, Nav. dj. II., str. 52.) Op. uredn.

*

5. *Kaštel.* U selu Žegaru obrovačke občine, blizu rieke Zrmanje, s lieve strane, na briegu vide se obrdane zidine kulâ i ogradâ stare tvrdjave. Seljani, neznaduć joj imena, zovu ju Kaštel.

6. *Biline-Bjeline.* Izmedju sela Nunića i Bruške u mjestu Biline, občine kistanjske, po vrh klisurasta brežuljka, vide se kukavni ostanci jednoga od najstarijih hrvatskih gradova, koga u X. vieku spominje Const. Porfirogenit imenom *Belitzin.*[1] Najzadnji mu gospodari bili su velmože Draškovići, i u njem se rodi slavni ban, zagrebački biskup Juraj Drašković[2]. Godine 1523. uzeše ga Turci, zapališe i razkopaše. Jedino mu ostadoše razvale dviju tvrdih kula.

7. *Gradina Žeželj.* U selu Donjem Erveniku, kistanjske občine, s lieve strane rieke Zrmanje, na brežuljku vide se ruševine staroga grada, komu seljani neznaduć imena, po blizini obitelji zovu ga Žeželjeva gradina. Većinom leži u ruševinama.

8. *Čučevo.* Kako rieka Zrmanja od sela Pagjenâ kreće k zapadu, da se izlije u velebitsko more prama Novigradu, tako rieka Krka od Knina tekuć k zapadu, kod sela Ivoševci kreće k jugu do pod Šibenik. Izmedju dva kraka riekâ, cienimo da je bio medjaš medju županijom bribirskom, podgorskom i kninskom, kako i danas občini kninskoj pripada iztočni dio, a ostalo kistanjskoj. Malo niže krčkoga lakta, na samoj brini rieke, niže Šupljaje *(Burnum)* kistanjske občine, na klisurastu grebenu, stoji cjelokup grad *Čučevo,* posve naličan starim gradovima Vrlici, Ključicu i Karinu sa visokom oblom kulom, kućami i visokom ogradom. Osvojiše ga Turci kad i Knin, god. 1522., i u njemu mamjestiše agu, dizdara i kadiju zakrčkoga, te i održaše do god. 1684. Prama njemu bijaše jednak grad Nečven sa lieve strane rieke i medju njima na Krki most i poglaviti put u Bukovicu i Kotare.

9. *Zečevo.* Na sjever grada Bribira u skradinskoj občini, posred krševite ravnice, podiže se obao humac i na vrh njega vidi se velika obla kula, sa ruševinama ogradâ i utvrdâ grada *Zečeva.* On je posve naličio Zelengradu i Zvonigradu i s njima je spomenut u nagodbi kralja Sigizmunda (god. 1433.) sa Mletčanima. Uzeše ga Turci god. 1523. i uzdržaše za stražu puta u Kotare. Mletačko izvješće godine 1626. kaže: *Città piccola murata con poca fortezza.* (Starine XIV. 184.) Zapustiše ga god. 1684.

10. *Rogovo.* Na pustošnu mjestu izmedju visovačkoga jezera i rožkoga slapa, pri tjesnacu rieke Krke s desne strane Rupâ skradinske občine, na iztok, povrh strme klisure nad riekom Krkom, stajaše grad *Rogovo,* koji u XIII. vieku bijaše u vlastničtvu velmoža Ugrinića s Bribira[3], a najzada velmoža Martinušića rogovskih, koje obitelji bijahu dva skradinska biskupa i Ana, majka kardinala Jurja Utišenovića. Prama njemu je preko rieke grad

[1] Rački, Doc. VII. str. 413. ad voc. Op. uredn.
[2] Prof. S. Ljubić: Dizionario biografico itd. str. 123. O. ur.
[3] Vidi D. Gruber: Vojevanje Ljudevita. 6.

Kamičak. Rogovski grad dade nazov gornjemu slapu te se zove: *rožki slap*. Zapremiše ga Turci god. 1523. i zapustiše. Kašnje čobani strmoglaveć kamenje u rieku, srušiše ga do temelja. Još se mjestu občuva ime Rogovo i Babingrad.

11. Ostrovica. Na podnožju visokoga brda, koji razstavlja Bukovicu od Kotarâ; gradu Bribiru na zapad, iz nizine kotarske ravnice diže se visok oštrljast humac, i na vrh njega tvrdjava Ostrovica, znamenita u poviesti našega naroda. Samo sa sjevera zaklanja grad poveće brdo visočina bukovačkih; na sve ostale strane pukle su kotarske ravnice, ter se vidi sa najvećih daljina. Grad se pokazuje cjelokup, visokom ogradom naokolo a iz sriede visoko mu se diže krupna obla kula. Tu cjelokupu tvrdjavu nije gradila ljudska ruka, nego riedak pojav u prirodi, ona je tako stvorena od stanca kamena! Po donjem kraju tvrdjave opaža se gdjekoji biljeg kućnih temelja, tako i na vrhu samogradne oble kule na sriedi, uz koju do vrha naokolo ljudska je ruka prosjekla stepene u živu kamenu. Ostrovica bila je u vlastničtvu bribirskih Šubića i za kratko doba kninskih Nelepića, kašnje hrvatskih bana, dokle ju godine 1407. kralj Vladislav darova vojvodi Šandalju, a ovaj prodade Mletčanom. Kašnje ju preuze ban i predade vitezu baniću Štrbcu Kožuliću. Po njegovoj smrti god. 1523. zaposjedoše ju Turci, a ovi, gospodari svih ostalih gradova Bukovice i Kotara, malu joj važnost davali, te i zapuštali. Kašnje nije uzdržavana te je i propala. Mletačko izvješće kaže 1626: *Città murata in collina et è fortezza con borgo*. (Starine XVII. XIV. 184.)

12. Uzdah. Izmedju Skradina i Rogova, izmedju sela Čulišića i Rupâ u skradinskoj obćini, na vrh strma briega ćuli visoka obla kula i okolo iste razrovane visoke ograde gradića *Uzdaha*. Kako je blizu Skradina do pet kilometara u sjever, cienimo, da je to ona tvrda kula, koju su u blizini Skradina god. 1512. Turci zauzeli, a god. 1518. slavni ban Petar Berislavić spremao se, da će ih potjerati, sa banićem Štrbcem Kožulićem. (Smičiklas. Poviest hrvatska I. 689.) Kašnje kao suvišnu zapustiše ju Turci. Mletačko izvješće kaže god. 1630. *Vldarz Uzdasc una città murata sopra (collina) un monticello disabitata* (Starine XIV. 183.)

13. Sonković. Na zapad Skradinu do pet kilometara, u selu Sonkoviću, pri briegu, koji od jugozapada razstavlja ga od Prukljana u skradinskoj obćini; brieg se razstavlja pod crkvom sv. Marka na zapad, kao da tuda bijaše sam put, kuda se prolazilo k moru, gdje bijaše pristanište brodova i moglo se doći u latinski grad *Scardonu*, koga se ruševine nalaze po sonkovačkom polju sve do sadanjega hrvatskoga Skradina. Pri tom otvoru na istom briegu s iztočne strane stoji stari gradac *Sonković* sa oblom kulom i razrovanom ogradom. Cienimo, da je jedna od onih četiriju kula, što su Turci zajedno sa Uzdahom okolo Skradina zauzeli godine 1512. Kada su Kotare osvojili, kao suvišnu, Turci ju zapustiše. Mletačko izvješće o njoj

kaže godine 1630.: *Sophcovich era prima città.* (Starine. XIV. 182), a starije godine 1626. *Topcovich città disabitata.* (Starine XVII. 143.)

14. Skradin. Stari latinski Skradin, kako njegove ruševine kažu i nadpisi, sa novcima i krnjotinama opekâ i posudja, ležao je na zapad sadanjega Skradina, od sela Sonkovića do Pavasovićâ. Hrvati naseliše sadanji Skradin i nazvaše ga imenom stare *Scardone* u blizini. Današnji podiže se na ugled tek godine 1125., kada Mletčani razoriše Biograd, te se njegovo pučanstvo s biskupom zaklonilo u ovaj grad. Od polovice XIII. vieka, kad dopade banâ Šubića, diže se na veću slavu, jer im bijaše poglavito svratište na moru, gdje su spravljali svoje brodovlje i držali skladište svoje snage na moru. Kašnje ga prodade udovica Šubića Mletčanima, al' jim ga oduze kralj Ljudevit. Pade pod Tvrtka bosanskoga kralja, pak ga Ladislav napuljski darova god. 1407. vojvodi Sandalju, a on Mletčanima, dokle ga god. 1523. osvojiše Turci i održaše do 1647. Opet ga zaposjedoše 1670. i ostaviše g. 1684. Od starih skradinskih utvrda jedino preostaju temelji na briegu iztočnoga kraja, i k zapadu tvrdjavica posliednjih vremena. Kroz 150 g. Turci znadoše uništiti u Skradinu ne samo kršćanske uspomene, dali i sve stare sgrade prvašnjih stanovnika, kako je današnji Skradin iz temelja vas obnovljen. Po mletačkom izvješću god. 1630.: *Da una parte cinta da muro, ha due castelletti;* dočim u starijemu godine 1626. kaže: *Scardona città murata con Castello.* (Starine XVII.—XIV. 182.)

(Dalje sliedi.)

O stećcima.

Piše

Pop **Petar Kaer.**

(Sa tablicom.)

(Nastavak. Vidi br. I. str. 18.—24. God. II.)

Do dva smo puta spomenuli ime gosp. F. Kanitz-a; sad je došao red, da se nešto obširnije bavimo njegovim izvještajem o srbskim stećcima.

God. 1888. proputovao je on u znanstvene svrhe neki dio Srbije. Njegovoj pažnji nisu izbjegli ni srbski stećci, o kojizim je napisao kratku, ali zanimljivu monografiju, pod naslovom: *„Aeltere und neuere Grabdenkmalformen im Königreiche Serbien“*.[1]

Ono što su prije njega pisali ob istim spomenicima M. Gj. Milićević, i suradnici „Starinara“, ako mu je bilo i poznato, svakako ne spominje, te samo letimice navadja svez. 51. *„Glasnika srpskog učenog društva“*, u kojemu su izvjestili *„o starom groblju u Podrinju“* gg. Ljub. Klerić i dr. Lazo Dokić.[2]

I gosp. Kanitz opisuje srbske stećke u Podrinskomu i Užičkomu okružju, te u obće govoreć o tim spomenicima veli, da jih muhamedovci zovu *„gjaursko groblje“*, a kršćani *„Kameni“*, dok strukovnjaci sude ob istim, da su grobovi feudalnih plemića i njihovih kmetova, koji su kroz zadnja stoljeća bosansko-srbske neodvisnosti pripadali Bogumilskoj sljedbi.

I sam Kanitz sumnja o pravilnosti tog naziva, te veli, da se isto osniva više na prostu nagadjanju, nego li na povjestnim dokazima; i kao dokaz te neizvjestnosti kaže, da obstoji fakt, da se na tim spomenicima sasvim riedko prikazuje izklesan znamen križa.[3]

Mi nećemo sliediti gosp. pisca, u kratkim njegovim crticama o postanku Bogumilâ, o proširenju te sekte, o raznim imenima, pod kojim se je pojav-

---

[1] Cfr. Mittheil. d. Anthrop. Gesell. in Wien. XIX. Band, III. Heft, pag. 153.—159.

[2] Starohrv. Prosvjeta, god. I., br. 4., str. 219.

[3] To se nikako neda tvrditi glede stećaka dalmatinskih i bosansko-hercegovačkih, na kojima se pretežnije vide uklesani križevi.

Mi smo u 1. i u 3. br. I. god. naše *„Prosvjete“* narisali do 68 različitih oblika križeva, snimljenih sa raznih stećaka; a sakupljamo i druge oblike, što ćemo jih objelodaniti u dojdućim tablama. Po tomu se dakle ima suditi, da se taj biljeg često ponavlja na tim spomenicima.

Kad bi se moglo dokazati da su stećci bogumilski spomenici, tada bi jih valjalo uprav tražiti medju onima, koji nenose tog znamena, i to s uzroka, što su Bogumili držali križ kao biljeg sramote, te su ga obredovno izključivali iz svojih crkava i grobova. (Cfr. Dr. F. Rački „Bogomili i Patareni“ „Rad“ 8. str. 130.)

ljivala u Njemačkoj, u Italiji, u Francuzkoj; o progonstvu, što je ista pretrpjela u Srbiji za doba Nemanjića i o preseljenju iste u Bosnu i u Hercegovinu; pošto smo tvrdo uvjereni, da *stećci* nisu osobitost Bogumilâ. Dok izostavljamo to pitanje do bolje i umjestnije sgode, bilježimo, da *stećci*, vidjeni od g. Kanitza u Podrinskomu i Užičkomu okružju, jesu od vapnenjaka, mramora, tinjčeva škriljavca (Glimmerschiefer), sienita itd., a glede oblika pločasti, kockasti i poput sarkofaga, dapače veli on, da je taj zadnji oblik imitacija rimskih grobova tom samo razlikom, što su stećci masivni, dok su rimski sarkofazi šuplji, pak zato pod onim se ukopavala tjelesa, a u rimskim se sahranjivala.

Kao na bosanskim tako i na srbskim stećcima vidjeti je osobito na rubovima linearnih nakita, a po sriedi prilikâ i znakovâ, koji po mnienju g. Kanitz-a odnose se na stališ i zanimanje pokojnikovo, premda su većinom mučna tumačenja.

Još riedje nego li na bosanskim, na stećcima položenim na desnoj obali Drine, naići je na kakav nadpis.

Veli nadalje g. Kanitz, da je obašao do 80 stećaka na putu od *Karaul-Batara* spram *Malog Zvornika* i da je samo na jednom stećku vidio nekoliko slovâ, ali i ta da su iztrošena. Donaša slike dvaju stećaka s *Palučice* kod *Borina*, koja smo precrtali u Tabli 4-og br. lanjske „Prosvjete“ pod sl. 3. i 4. O njima su prije njega pisali gg. Klerić i Dokić.[1]

Drugih stećaka sa nakitima, mačevima, konjima itd. vidio je izvjestitelj na iztočnoj strani *Bele Crkve* kod rieke *Jagodnje*, te opet k sjeveru kod *Kučevca* na *Jabučaru*.

I gosp. Milićević spominje sve te stećke, zato kod gosp. Kanitza do sada ništa nova ni nepoznata.

Na putu s *Užice* do *Banje-bašte* namjerio se je na tri kolosalna i prosto izklesana stećka, koji su bili kao predstraža više stotina drugih, koji su se redali na istosmjerne redke i na zaokružene skupine na deset mjestâ od *Rastišta* do *Okletca*.

Kod *Dobrotina* nabrojio jih je do 20 položenih u 4 redka, a na sjeveru od *Kostojevićâ* veli, da imade brojnih skupina istih.

Još je g. Kanitz vidio stećaka u *Besarovini* u *Rastištu* i u *Perućcu*; veli pače, da na samomu Perućcu imade do 200 stećaka poput sarkofagâ od mjestnog vapnenjaka.

U *Rogačici*, na njivi nekoga Laze Jovanovića, vidio je *stećak*, na kojemu je bio izklesan mač sa držkom i jabukom dug 1·5 m. Sam oštrac mjerio je 0·80 m., k tomu luk od 1 m. dužine i striela duga 0·22 m. Blizu

[1] Cfr. „St. Prosvjeta“, god. I., br. 4., str. 219.

tog stećka bilo je još drugih nu jako iztrošenih, a nad mnogima, plugom se je oralo.

Drugu je nekropolu vidio na 7 kil. daljine od potoka *Ovčine,* kod mlinicâ sela *Gvozdca.* Tu je bilo 15 stećaka, a na jednomu izklesan mač i bodež.

Šest drugih kilom. dalje, na lievoj obali potoka *Okletca,* stajalo je netaknuto 11 stećaka. Najveći imaju 2 m. dužine, 0.80 m. širine, 1·20 m. visine; neki su bili bez nakita, a drugi su nakićeni prilikama, znakovima i nakitima.

Na protustojećim visočinama gosp. Kanitz namjerio se je na dvaestak stećaka, jedan od kojih ima 1·80 m. dužine i 0·50 m. širine od vapnenjaka; na istomu je basrelief, koji, po mnienju gosp. izvjestitelja, prikazuje *sidro,* te bi morala biti grobnica nekoga mornara.[1]

Jednakih grobnih spomenika imade na 5 kilom. k sjeveru od *Baševca* i nešto dalje u *Bukovici* na *Trešnici,* pak blizu utoka *Ljubovice* u *Drinu.* Na svim sada spomenutim mjestima imade *jednostavnih* i *dvostrukih* stećaka sa basreliefima koji predstavljaju nakite, polumjesece, mačeve, vience itd.

Na 23. oktobra 1835. barun Herder, cieneć, da su to rimski grobovi, dade kopati izpod jednog stećka, te na 2·5 m. dubine naidju kopači na čovječju lješinu, uz koju nije se našlo ni oružja, ni posudja, niti šta sličnoga. Samo iztrunuli ostanci dasaka bijahu biljegom, da je mrtvo tielo bilo sahranjeno u drvenoj škrinji.[2]

Zanimljivo je za naša iztraživanja ono, što nam gosp. Kanitz izvješćuje o stećcima na tako zvanomu „magjarskom groblju“ u *Markovom polju,* nedaleko od *Ogradjenice.* — Tu je on nabrojio do 30 stećaka srednje veličine, ukrašenih križevima, mačevima itd. u oblik sarkofagâ i prostih ploča. Donaša sliku jednog stećka osobita oblika, koji smo precrtali pod sl. 2.

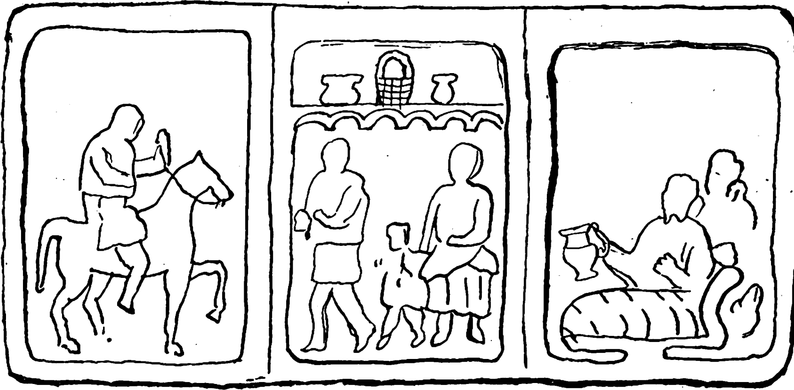
Po njemu je taj stećak slaba preradba rimske zavjetne ploče (stela), koja se nalazi u okolici, i na kojoj je izklesan neki trački konjanik, i veli, da se je namjerio na sličan rimski spomenik u blizini *Kremne,* gdje je takodjer grobište sa *„Bogumilskim sarkofazima“,* koji smo precrtali pod sl. 3. Jedna od najvažnijih nekropola ne samo u Srbiji, već možemo reći u svim predjelima do sad po nami proučenima, i koja bi sama vriedna bila, da razrieši čvor, okolo kojega se od davna mučimo, jest po opisivanju g. Kanitz-a ona kod *Skrapiškog* vrela *Ježevice,* zvana *„Staro grobište“,* i to porad ve-

---

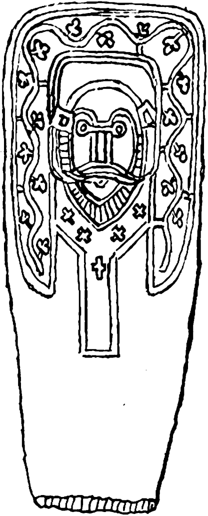
[1] Vidi sl. 1. pridružene Table. *Sidro* je starokršćansko zlamenje, upotrebljeno od početka III. vieka, i označuje najprije disimulovano znamenje krsta, a kašnje tek uhvanje u Gospodina. Op. Ur.

[2] To je stari narodni hrvatski običaj, kako razabiremo po pjesmi, koja se pjeva na otoku Korčuli „Ženidba Milića barjaktara“, gdje o pokopu kaže:

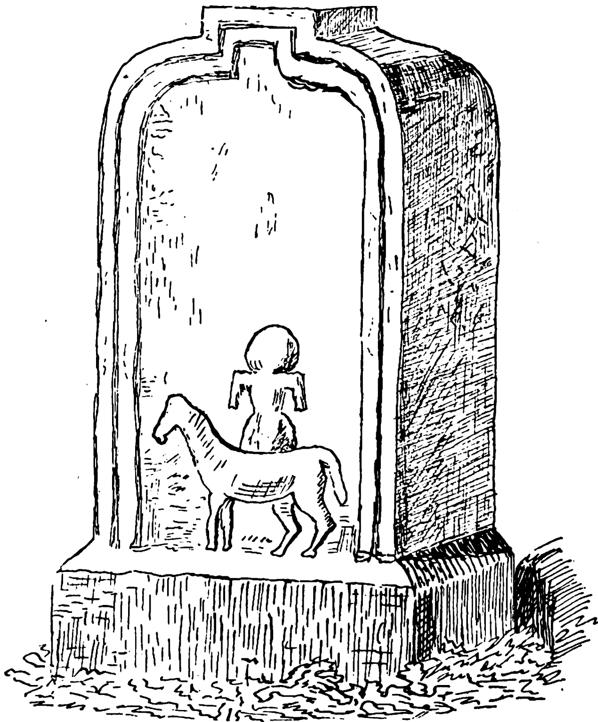
„Sastanu se kićeni svatovi,
„Sabljama joj *škrinju* iztesaše,
„Nadžacima raku izkopaše,
„Sahraniše lijepu djevojku“ itd. Op. Ur.

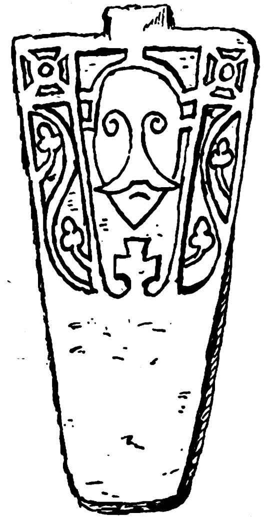
sli. 3.

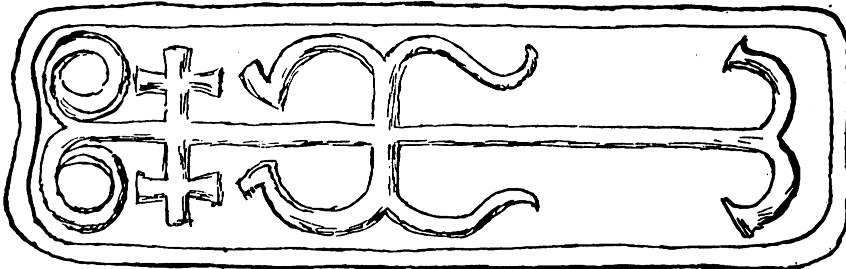
sli. 4.

sli. 2.

sli. 5.

sli. 1.

Petar Kaer
precrtao

likog broja spomenika, porad razredjenja istih i porad raznog doba i raznih narodnosti, kojima ti spomenici pripadaju.

Oni, koji su po vrhovima briegova, od gusta vapnenjaka rek bi, po mnienju gosp. izvjestitelja, da su *rimski;* drugi medju njima, a mnogi na podnožju istih, od mladjeg konglomeratnog vapnenjaka sa križevima, polumjesecima, mačevima itd., nose biljeg bogumilskog doba, što ipak ne smeta, veli gosp. K., da se zaključi, da su pod svim tim spomenicima ukopani sljedbenici ove zadnje sekte.

Medju rimskim zavjetnim pločama opaža se, da su četverouglasta polja, na kojima morao se je urezati nadpis, bolje sačuvana, bogato uokvirena, a povrh njih i podno istih imade izklesanog nekog posudja (Vasen) sa simetrično razredjenim loznim lišćem.

Uza sve to, nije vidjeti na njima ni najmanjeg biljega nadpisa; samo na jednoj od tih ploča sačuvala su se u jednom redku sliedeća slova:

IIPARTON⁝CV

Bilo je za mene zanimivo, veli g. K., vidjeti na užoj strani jedne ploče (stela) 0·80 m. široko, 1·40 m. visoko izklesanu *Attis-braću* (Attis-brüder), kojih je štovanje bilo obćenito u području Morave.

Nedaleko od te stele ležala je u šikarju druga 1·50 m. duga, a 0·65 m. široka. Na pročelju iste, više polja za nadpis, stajaše konjanik, a više njega, u osobitomu okviru, tri osobe sjedeće.

Gosp. Kanitz-u su tamošnji seljaci pripoviedali čudovišta od tih ploča, pak su mu obećavali, a i on sam se je nadao, da će izpod istih štogod naći, ali, velikim razočaranjem u dubini od 1·40 m. nenadjoše već ljudski koštur, koji je bio orientiran od sjevera k jugu, i ništa drugo.

Po mnenju izvjestiteljevu, te su ploče kadre ustanoviti tiesni odnošaj, što obstoji medju mladjim rimskim i starosrbskim nadgrobnim spomenicima. I premda su, veli on, rimske skulpture na ježevičkoj glavici, u Karanu, Kremnu, Visibabi i drugim mjestima, tek slabo oponašanje rimskih i grčkih pralikova, ništa ne manje vriedne su u istoj svojoj surovosti ustanoviti neki odnošaj oblika i nakita medju rimskim sarkofazima i bogumilskim nadgrobnim pločama, što se opaža i u srodnim spomenicima na desnoj obali Drine.

Ne možemo tajiti, da nam je izvješće gosp. Kanitz-a nešto pomutilo pojmove, koje smo dosad imali o tim spomenicima u obće; i uprav kad uvažimo istomjestnost grobnih spomenika dvaju sasvim različitih naroda,[1] k tomu neku tipičnu imitaciju u obliku i u nakitu, tada nam se obzorje glede postanka *stećaka* znatno udaljuje, t. j. nadali bi se naći jih upotrebljenih daleko prije nego li smo cienili.

---

[1] U istomjestnosti starih srbskih i hrvatskih spomenika sa rimskim nije ništa izvanredna; dapače se već stalno znade, da su se stari Srbi i Hrvati naseljivali uprav na ruševinama rimskih naselbina.
Op. Ured.

Ali u isto vrieme predstavlja nam se pitanje: jesu li uprav nadgrobne ploče, što jih je g. Kanitz vidio na Ježevičkoj glavici, u Karanu, Kremnu, Visibabi i drugamo, uprav rimski rukotvori, ako ćemo i iz kašnjih doba, ili možda ukusniji primjerci slavenskih grobnih spomenika?

U nestašici viernih snimaka jednih i drugih, po kojima bi se mogla barem približno ustanoviti njihova razlikost, morali smo prikupiti bolje izvještaje ob istima, i zato nam sgodno poslužuje radnja gosp. S. *Obradovića* „Opisanje okružja užičkoga"[1], iz koje donašamo ono, što se tiče te vrsti spomenikâ.

„U srezu Zlatiborskom, koji je to nazvanje dobio od bogatog pašnjaka Zlatibora, ima sljedujuće drevnosti: u selima *Kremnima* i *Ravni* ima Rimsko groblje sa grdno velikim kamenjem, a medju njima naodi se, i to u *Kremnima* šest najodličniji. Ovi su fat dugi i $^1/_2$ fata široki i debeli i raznim figurama ukrašeni. Na njima su izrezani mrtvi ležeći ljudi sa desnom rukom na prsima, lievom na obrazu i desnom nogom preko lieve preturenom. Na jednom je izrezan riter (konjanik) rimski sa šlemom na glavi i mačem o bedrima. U selima *Mokroj-Gori* i *Maćkatu* imadu groblja, koja se sasvim od rimskog razlikuju. Tamo ima grdno velikih ploča iztoku okrenutih, a dosta veliko čislo naodi se i takovih kamenova, koji su samotvorno na podobje kuće, koliko je god grob sasječeni, samo što im je s ploče povedena uzvišenost do streje, sve više na stranu izvodjena, a odozgo kao kućno sleme na nož doterano.. Ovakova kamenja nadgrobnog naodi se na više mesta i drži se pouzdano, da su srbski, jer se daje primjetiti na nekim mjestima, da naši Srbi i danas mrtvacima ovakove spomenike dižu samo u manjem formatu. Kamenje ovo nema nikakva nadpisa niti je krstom označeno".

O starinama u *Visibabi* isti *Obradović* nadalje piše: „U *Visibabi* nadjeno je više lepa s izrezima kamenja, od koji su odneti: jedan pod knjazem Milošem u Kragujevac, gdi se i sad naodi, a dva u Požegu, koji se takodjer hrane. Ova dva u Požegi kamena samo su jedan rif sa sviju strana visoki i široki, sa tri su strane lepim ksimsovima ogradjeni a jedna strana nije ugladjena.

Na jednome od ovi izrezan je: s jedne strane bolesnik u krevetu s podignutom malo glavom i kod njega doktor, držeći ga za ruku, s desne strane čovek na konju, a s treće dva čoveka stoje, jedan drži skiptar i nešto pružio onome drugom, a ovaj njemu knjigu. Oba imaju neke kape na glavi i aljine do kolena. Na drugome kamenu: s jedne strane bolesnik u krevetu s doktorom, s druge čovek na konju, a s treće žena stoji držeći u ruci kotaricu s cviećem.

[1] Cfr. Glasnik Društva Srb. Sloven. Svez. X., str. 322.—3.

Ovakovi isti jedan kamen ima i kod *Bele Crkve* pred ženskom prepratom s polja, a na njemu izrezi: s jedne strane naslonjen bolesnik u krevetu a više glave mu stoji žena, s druge čovjek na konju, a s treće žensko u bogatijem nekome odjejanju, držeći na stolu čašu u ruci. Sva tri ta kamena odozgo su probijena donekle, iz čega se daje zaključiti, da su kakvi stubovi u njima biti morali i da su pred špitaljem stajali.

U selu *Donjoj-Dobrinji* ima veliko rimsko groblje s nadpisima i raznim figurama, izmedju kojih se jedan kamen od fat dug i rif širok i debeo odlikuje time, što je na njemu čovjek na konju u riterskom odjelu izrezan i pred njim grdno velika zmija, a izmedju njega i zmije ima liepo izrezana okrugla kao tas vodeni, rupa bez svakog nadpisa.

Ovakovoga groblja s kamenjem nahodi se u selima: *Dražinoviću, Gorobilju, Otnju, Kalenićima, Ježevici* na tri mjesta, *Tubiću, Družetiću* i *Beloj Crkvi*.

A u *Vranjanima* ima stara crkvina, groblje s velikim pločama iztoku okrenutim i onim uzvišenim na podobije kuće srezanim kamenjem, koje mi Srbsko nazivamo."

O starinama kod *Bele Crkve* zanimivo je, što piše isti *Obradović*.... „Znamenitije u ovoj crkvi nema se šta viditi, osim mnogog rimskog i drevnog srbskog groblja *oko nje*. Rimsko je kamenje po većoj časti podpisano, a srbsko nije, samo ima po jednoj goreizpučastoj, od fata dugoj ploči krst, dug koliko i ploča ali nije *urezan,* nego je ploča pod njom tesana i doterivana da krst lepše izgleda".

Selo *Arilje*.... ima osobito i retko mestopoloženje i leži medju dve reke: Moravom i Rzavom; a da je tu i stara srbska varoš bila, svedoči kako groblje na podobije onoga u srezu Zlatiborskomu tako i mnoge zidine, kuda su domovi bili...

Ovdje se primjetiti ima, da se sve više objašnjava, da su ono grobovi plemića i starih Srbalja, što su na formu kuće izrezani, jer to se i time potvrdjuje, što je na tu proporciju, samo u nižem formatu, i ova grobnica sv. Ahilija u crkvi ariljskoj i jošt jedna podobna njoj, pod streom crkvenom, južno s polja smještena, koju je, kao što smo vidili, Stefan Uroš kralj srbski svecu na slavu napraviti dao. A neka povr' svega služi za dokaz ovome i to, što svud po srbskim grobljima vidimo, da ljudi svojim preminuvšim srodnima, kud nema dovoljno kamena, grade od drveta na grobu formalne kućice, stavivši sa strane široke i debele daske, a ozgo pokrivač i šleme na podobije kamenja izrezanog, za koje utvrdjujemo, da je srbsko. I tako je sad izvan svake sumnje, da nisu samo *Magjari* — jer se po gdišto i njena groblja naodi — i Rimljani, nego i Srbi svojim preminuvšima ogromno veliko kamenje na grobove podizali".

„U *Banjoj Bašti* pored drevnoga druma naode se na dva mesta po dva velika nadgrobna spomenika na formu kuće od jednog kamena, kao što je u srezu Zlatiborskomu rečeno i koje mi srbskim nazivamo, izrezana, i to na oba mjesta jedan veći a drugi manji. No izmedju ova četiri spomenika, jedan sbog svoje ogromne veličine osobiti pozor zaslužuje. On je jedan i po fata dug, po fata širok a tri četvrti fata visok, ali pri svem tom uredno i dobro izradjen. Smatrajući na ravnicu, u kojoj se naodi, i grdnu težinu njegovu, čisto se neda verovati, da je odkuda donet, no to se mora dopustiti, počem je dosta udaljen od kamenitih planina i u sred ravna polja pored rieke Pilice. Ovaj dakle kamen označava, da su onoga vremena i Srbi snažni, moćni i dosta umjetni bili, kao i to, da pod njim leži neki otmjeni plemić srbski“.[1]

Gosp. Milićević, komu su bile dobro poznate radnje gg. Obradovića i Kanitza,[2] i koji je mogao kao rodjeni Srbin i povjestničar svog naroda bit svestrano obaviešten o tim spomenicima, nije se ipak usudio izreći zadnju rieč ob odnošaju medju rimskim i tako zvanim bogumilskim grobnim spomenicima u Užičkomu okružju.

„U kratko da kažemo, veli on, užički je okrug vrlo bogat ostacima od starine, svedocima nekadašnjega života i rada u ovom kraju; ali to sve još čeka znalca, koji će ga proučiti, i odgonenuti njegov tajneni jezik, koji mi, obični smrtni, ne možemo ni da razumemo, a kamo li njime da govorimo“.[3]

Što bi mi mogli tomu nadodati? Gosp. Obradović spominje doduše na više mjesta tu smjesu rimskih nadgrobnih ploča sa po njemu zvanim srbskim grobovima. O rimskim veli, da su neki obskrbljeni nadpisima, a neki da samo nose figure bez nadpisa. Tekom radnje g. Obradović obećavao je da će iznieti na pregled u osobitu prilogu te figure i te nadpise, ali toga ipak učinio nije.

Važno je uz to opaziti, da figuralna nadgrobna ploča u *Kremnima* nenosi nikakova nadpisa, a tako isto ni one u *Visibabi, Beloj Crkvi, Donjoj Dobrinji*, pak je isti gosp. *Kanitz* kazao, da na tim tako zvanim zavjetnim rimskim pločama (stele), nema viditi ni najmanjeg biljega nadpisa, te samo što je na jednoj našao nekoliko latinskih slova, a nije kazao, da li je to običajni grobni nadpis na jednostavnoj ploči ili je na spomeniku poput poznatih naših stećaka.

Dalje ćemo i to opaziti, da gosp. Obradović ne govori već samo jedan put, da je na srbskim grobovima vidio izklesan ili urezan kakav nakit, priliku, obilježje ili što slična, dok nas g. Kanitz o tomu točnije obavješćuje.

---

[1] [2] [3] Obradović: Nav. dj., str. 322.—337.

Rimskih nadgrobnih ploča bez nadpisa može biti, ali na podlogu samih figuralnih predstava, kakvih je u užičkomu okružju, da se mogu rimskoj i baš zadnjoj dobi pripisati, to nije dosta uztvrditi, nego je potrebito i dokazati, osobito kad se oni nahode, kao u našemu slučaju, u sporu sa drugim istonaravnim spomenicima, koji se broje u kašnja doba, i pripadaju drugomu daleko različitomu narodu po vjeri i po običajima.

To ćemo pitanje, jer sasvim važno i donekle odlučno, u smieru naše radnje dalje pretresati.

(Nastavit će se.)

Podatci za kraniologiju grobova pod stećcima.

(Sa slikama.)

U predjašnjem broju opisasmo dvie od predpostavljenih četiriju lubanja; a sad ćemo opisati druge dvie.

Prije toga napomenuti nam je, kako ploča, što je pokrivala opisanu lubanju br. 5, duga je 1·90 m., široka 0·90 m., debela 0·35 cm., nosi na sebi oskočen dug dvosječan mač, a preko mača štit. Grob je ozidan u suhozid tesanim kamenjem. Mrtvac položen bijaše od iztoka u zapad sa prekriženim rukama. Treća lubanja br. 3 izkopana na rimokat. groblju u Biskupiji, 15 met. pred pročeljem bazilike, u grobu duboku i liepo u klak ozidanu, koji je pokriven bio pločom dugom 2·60 m., širokom 0·86 m., debelom 0·25 m., bez ikakva urezana znaka. Lubanja pripada ženskom čeljadetu od kakovih 30 godina. Simetrična ortognatna dolikokefalna. Prilično uzdržana.

Promjer dužine	16
„ širine	12·3
Kefalični indeks	76·9
Promjer visine	71·2
Sagitalni objem	49·2
Popriečni objem	44
Horizontalni objem	50
Promjer najmanje širine čela	8
Frontalni indeks	65
Jednostavna dužina lica	8
Najveća širina lica	11·2
Lični indeks	71·4
Nosni indeks	40
Očni indeks	87·5

Na prstenku lieve ruke našast je srebren prsten, na kojemu je oko u obliku okružne pločice 12 mm. premjera. Na polju je pločice prostim crtama zarezan heraldički liljan, oko kojega su četiri piknje.

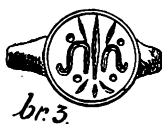
Lubanja br. 4 našasta u Pile Burića ogradi na Mirloviću u Zagori u grobu u suhozid sa tesanim kamenjem ozidanu, koji je bio pokriven težkom pločom, dugom 2·20 m., širokom 1·25 m., debelom 0·38 m. Gornja strana ploče je pri gornjem rubu zasječena, te je odskočena, a na njoj su opet

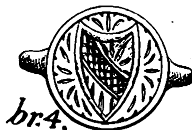
naskočena dva usporedna križa. Grob je jednake konstrukcije kao i onaj lubanje br. 5, a ista je i orientacija i položaj ruku mrtvaca.

Lubanja je mužkog čeljadeta od kakovih 40 godina. Simetrična, ortognatna, dolikokefalna. Obrvni luci izbočeni.

Promjer dužine	17
„ širine	13·1

Kefalični indeks	77
Promjer visine	12
Indeks visine	70·5
Sagitalni objem	50
Popriečni „	45
Horizontalni objem	52

Promjer najmanje širine čela	9
Frontalni indeks	68·7
Jednostavna dužina lica	8
Najveća širina lica	11·4
Lični indeks	70·1
Nosni „	42·3
Očni „	75

Na prstenku lieve ruke našast mu je srebren prsten, na kojemu je okružno oko sa 17 mm. premjera. Na sriedi mu trokutan grb-štit. Prostori oko štita izpunjeni su zarezanim zrakama. Na štitu je ozgor desno, nizdol lievo kos širok trak mrežasto razdieljen na četvorine. Nad trakom zaparane su četiri središtne zrake, a izpod njega su četiri okomite takove zrake. Po štitu rek bi da je prsten to iz XIV. vieka.[1]

[1] Prstene i grobove opisalo je Uredničtvo.

Stećci u Konavlima u Dalmaciji.*

Priopćio

Vid Vuletić-Vukasović.

 Lovornu je ispred crkve sv. Ilije nekoliko golemijeh ploča, a na nekijem je obilježja, te mi je napomenuti ovo:

1. Ploča. Na njoj je oskočen krst jednakijeh kraka.
2. Ploča. Na njoj je udubljen krst latinskoga oblika.
3. Ploča. Na ploči krasna oskočena targa. Za štitom je upravan mač, te mu je obla ručica. U štitu je udubljen vijenac.
4. Ploča. Na ploči je 𝔐. V., ali držim, da je kašnje ukresano u četverokut.

U trijemu je ploča, a na njoj odulji natpis latinskijem pismenima. Objelodanjen je u »Viestniku«.[1]

U *Pridvorju* je pred crkvom *sv. Srgja* stećak. Naslonjen je na potstavak Svršuje se u trostran ležeći bridnjak sa osnovicama nagnutijem unutra. Sprijeda je na stećku jahaći konj, okrenut put lijeve. Na konju nema jahača, nego se pozna dobro sedlo. Konj hrže, a iščekuje ga junak podbočen s obje ruke. Junak je u kratkoj dolami. Na nogama je stećka jelen okrenut put desne, te bježi na svu silu. Na glavi su stećka dvije ptice na grani, jedna prama drugoj, te su oborile glave i rek bi da su paunice, kao na starokršćanskijem spomenicima Straga je ili s gornje strane stećka životinja pognute glave poput koze, kao da se hoće trkati, al joj je dvostruk zakovrčan rep, te izgleda kao bajoslovna s ovakijem repom ᛉ kako kuka dvostruka.[2]

Prama opisanoj životinji, nešto uzgori, druga je životinja isto pognute glave i zakovrčana repa. Stećak je vap., dug m. 1·22; visok m. 0·81; potstavak je šir. m. 0·21, a debeo m. 0·07. Ovaj je stećak od najstarijih, te se je na nj osobito osvrnuti kao i na stećke na Brotnicama pred crkvom sv. Luke, gdje je jedan i s natpisom, al sam o njemu pisao u »Viestniku« i u posebnoj raspravi »Mrtvački Običaji i Obredi kod južnijeh Slovena prije i sada«[3].

U selu je *Mihanićima* kod Mijole crkve u golemoj smrekovači (smrekovoj šumi) stara nekropola.

1. Stećak poput goleme ploče. U vrhu je ravan i obrubljen oko plohe dvostrukijem užetom. U vrh stećka je udubljen golem štit, gotovo pačetvorinasta oblika. Za štitom je upravan mač oble ručice.

2. Stećak u vrhu ravan i širi. S dolnje je strane oko živice porubljen užetom. Na gornjoj je plohi krug u vrhu, a u krugu je dvanaest skopčanijeh ruža. U svakoj su ruži po četiri liska. Na nogama je sa stranâ obrubljen užetom. Na stražnjoj je plohi u vrhu udubljena kupa, te je krasno izragjena. Niže kupe je polumjesec oskočen, te je

---

* V. „Starohrv. Prosvjetu“, god. I., br. 4., str. 237.—238.

[1] Viestnik hrv. ar. dr. 1891., br. 4., str. 121.

[2] V. Die bosnischen Grabdenkmäler i t. d. Dr. Ć. Truhelka, str. 5 [407].

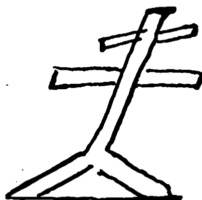
[3] V. Летопис Матице Српске 1895., knj. 184., str. 63—64.

malo nagnut put desne. Niže mjeseca je golema zvijezda sa šest zraka. Sada je stećak prevaljen, te ga se svega nevidi, al se vidi, da je na glavi, kao i na nogama, porubljen, a tu su četiri ruže.

3. Stećak. U vrhu je širi. Oko gornje je plohe pouniže porubljen užetom. S donje je strane stećka kolo od osam ženskijeh, te se drže rukom za ruku odignutu. U ruci jim je po ruža, a prva i posljednja u kolu drži ružu-u lijevici. Na nogama je stećak urešen arhitetonički s tri reda stupovlja, te su svezani okruglijem ili izbočenijem ćemerom. S gornje je strane muško kolo od devet junaka, te kreću kolom put lijeve, a u ruci jim isto ruža. I s ove je strane, kao i s gornje, naokolo porubljen užetom.

4. Golema ploča. Na njoj je okrugao vijenac.

5. Stećčić. Na njemu je oskočen krst ovoga oblika:

Ovaj je stećak pred samom crkvom. Svakako nije stariji od XVI. vijeka, pa se sasvim razlikuje od opisanijeh, koji su drevni.

6. Ploča. Na njoj je pačetvorinast grb-štit. Za targom je upravan mač, a ručica mu obla. U štitu je, s desne strane mača u vrhu, ruža sa šest listaka.

7. Ploča. Na njoj se razaznaje upravan mač.

8. Ploča. Na njoj je oskočen kolobar poput sunca, al držim, da nije sunce, jer bi ovo bio, u koliko znam, prvi na stećcima.

U ovoj je nekropoli u sve do trideset starijeh stećaka, te su njekoji zarasli u onoj goruštini smrekovine. Veoma je drevna ova nekropola, te zasijeca u prvu dobu, kad su u Konavlima podizani stećci. Opazio sam, da se siromašniji narod i dan današnji kopa pod njekoje omanje stećke.

Na Grudi je pred Petrovicom do devedeset stećaka, a na njih ću se navratiti u drugomu članku, gdje ću nastojati, da se bavim i o stećcima na Mrcinama, kod drevnoga *Sokola* grada, Sandaljeve razglašene sile u *Vrsinama*.

Sredovječna bazilika S. Duha u Škripu na otoku Braču.

(S 1 tablicom.)

U selu Škripu na otoku Braču se nahode mnogobrojni spomenici, po kojima se doznaje, da je bez sumnje na tom mjestu bivao grad *(oppidum Brettium)* stare rimske kolonije.[1] Grad su najprije razorili Goti u ratu sa carem Justinijanom, kako pripovieda nadpop brački Dujam.[2] Nakon razorenja Solina, onaj dio solinskih i stobrečkih bjegunaca, koji se je stalno naselio bio na Braču, pripogradio je grad Brettium ili Scripeu. O tom je dogadjaju obstojala uspomena na nadpisu, kojega je prepis sačuvao nadpop Dujam i glasi:

»Salonitani et Epetiani Cives Braciae Oppidum
Desolatum concorditer pro domicilio refabricant,
Et Florus Presbiter benedicendo dicat
Vitalieno Pontif. et Heraclio Const. Augusto«.

Nego kako je papa S. Vitalijan upravljao Crkvom Isusovom od god. 657. do 672., dakle 16 godina nakon smrti drugoga Heraklija, treba ili posumnjati u istinitost nadpisa, ili uzeti da se je i Konstantin II. njegov sin takodjer i Heraklijem nazivao, što je posve vjerojatno, jer je običajno kod rimskih careva iztočnih i zapadnih.

Stara je predaja, da je sv. Jelina Križarica po svoj prilici rodjena u Škripu. O gradu Scripeji pripovieda nadpop Dujam, koji je pisao svoju kroniku 1405. god., da su tad obstojali ostanci zidova, kulâ, nadpisâ i drugih biljega velikoljepnosti[3]. Brački pjesnik Ivan Ivanišević pisao je 1660. god. Leonardu Condulner, nadbiskupu spljetskomu, da mu šalje petnaest komada starinskih novaca, nadjenih u nekom vrtu u Škripu, kao što i prepis nadpisa, koji da se je nahodio na jednoj raki žive vode u Škripu, o kojoj kaže i o drugoj joj susjednoj, da su tako dobro sagradjene, da pokazuju, da su bile prave kupaonice Rimske veličine. Još piše, da ima u Škripu još mnogo nadpisâ i ostanaka staroga grada, kojega da se još vide temelji na više mjestâ, kao što i mnogi veliki i liepi sarkofazi. On piše takodjer, da je taj grad bio po drugi put razoren od Neretvana oko god. 840.[4] Starinski ostanci Škripa našli su svoje zaštitnike u plemićima bračkim Iv. Mićeli i Jurju Arneriću, koji su 1764. god. izposlovali od tadanjega bračkoga kneza Frana Marije Badoera strogu naredbu pod zapelom izgona, tamnice, konopa i galije, da se nesmiju dirati ni kvariti spomenuti sarkofazi i temelji.[5] Nakon drugog razorenja Škripa, stanovnici njegovi sagradiše nov grad u Bolu, takodjer kod žive vode; ali i taj grad oko god. 866—67. postrada od Saracena.[6] — Tad se stanovnici opet povukoše u nutrnjost otoka i naseliše nutrnja sela, pa možda i Škrip.

Nedaleko od župničke crkve i od starog mletačkog kaštela, uz kojeg se vide spomenuti rimski sarkofazi (a medju njima i jedan staro-kršćanski sa poklopcem na

[1] A. Ciccarelli, Osservazioni sull' isola della Brazza, str. 22 i sliedeće.
[2] Nav. dj. str. 35.
[3] Cicc. Nav. dj. str. 100.
[4] Nav. dj. str. 101—102.
[5] Nav. dj. str. 102—103.
[6] Cicc. Nav. dj. str. 44.

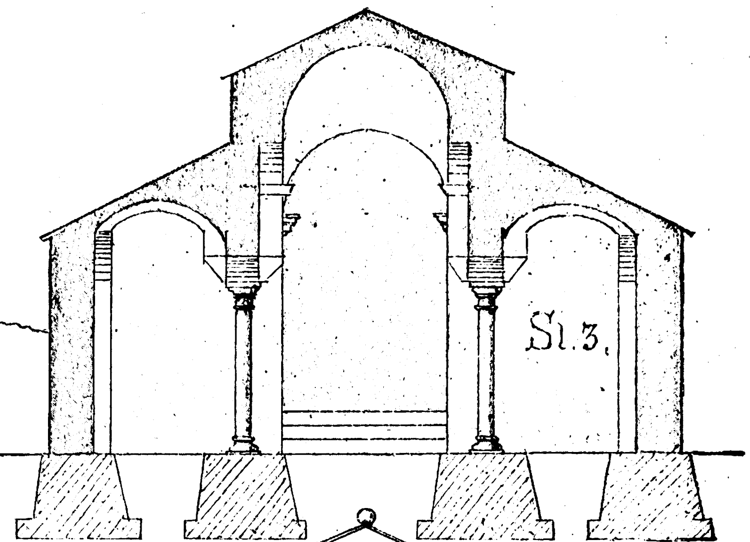
oblik poluvaljka), je put iztoka seosko groblje, na kojem se nahodi starinska *crkva S. Duha* (orientovana s pročeljem put zapada). Naplavljena ju je zemlja tečajem vjekovâ pritisnula sa sjeverne strane do pola visine sjevernoga platna, a i sve unaokolo joj je zemlja oko 30 cm. do 50 cm. viša od nutrnjeg pločnika crkovnoga. (Vidi sl. 3. pril. Tablice.) — Crkva je malašna i neznatna, ali je prezlamenita radi svojeg graditeljskog ustrojstva. Osim kapele s iztočne strane, koja će radi proširenja crkve biti bila sagradjena u doba prije izgradnje sadašnje liepe župne crkve, dok će ona biti služila kao župna, zaprema pačetvorinu širju nego dulju, sa četiri nizka stupa, razdieljenu na tri broda. (Vidi sl. 1. pril. Tablice), od kojih srednji ima 2·15 m. širine, pobočni po 1·46 m. Veličinom i razdiobom, kao što i posvodjenjem, ova je crkva slična bivšoj crkvi Svete Nedjelje i onoj zapuštenoj Svetoga Lovre u Zadru.[1]

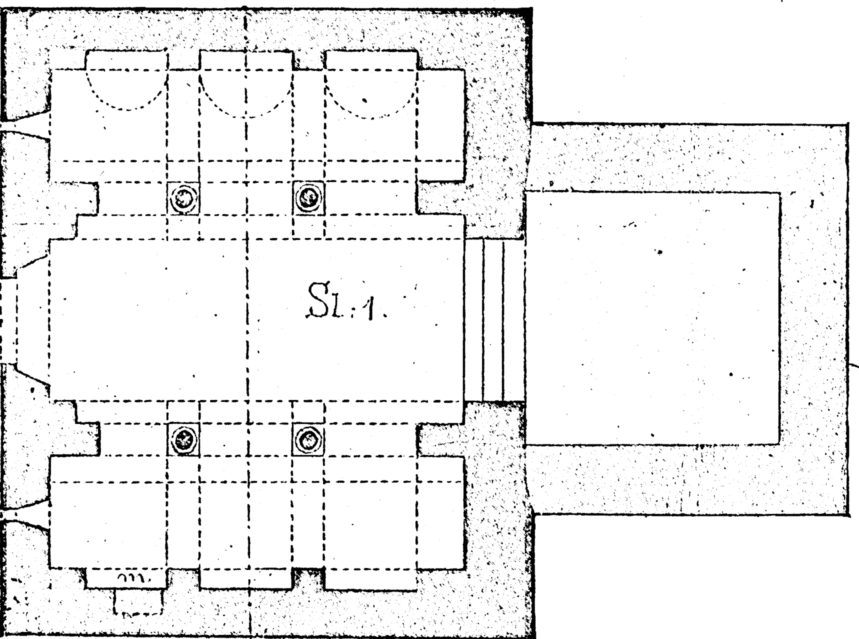
Veleuč. gosp. Al. Hauser, koji je o tim crkvama pisao, kazao je, da su to »dvie dragocjene karike u onom lancu dalmatinskih spomenika iz prvih doba srednjega vieka, koji se proteže cielom pokrajinom od Boke Kotorske do skrajnjeg sjevernog medjaša, i *dokazuje stari upliv bizantinizma u ovim krajevima*". Razmjerno široko pročelje, na kojem se vidi profil posebnih krovova pobočnih brodova i srednjega (V. sl. 4.), završuje pročeonim zvonikom, koji je srednjim stupčićem razdieljen u dva polukružno završena otvora za zvona. Na sred pročelja su 1·11 m. široka vrata, a poviše njih mali okrugao prozor zatvoren pločom, koja je na križ prošupljena. Desno i lievo je po uzak prozorčić starinskog predromaničkog ustrojstva. Uz južni dovratnik je prosta kropionica. Malo po više vratnoga korniža vire iz pročelja dva kamenita zuba, kojih položaj odgovara onomu dvaju debla starorimskih kaneliranih i gori tanjih stupova, kojih je dno usadjeno u naročitim debelim pločama pred pročeljem crkve (V. sl. 1. i 2.). Od tih stupova do zubova sva je prilika, da je stojao krovac, koji je pokrivao triem, kao predvorje crkveno. Prosti stupovi, kojih su valjasta debla od mjestnog vapnenjaka, imaju proste nezgrapne podstupine i nadstupine sa žliebnom letvom (gola rovescia) u profilu, a visoki su ukupno tek 2·80 m. Nad njima su mjesto bizantinskih pulvina koso odsječene dolnje strane širokih i dobro naskočenih lezena, koje sredinama neodgovaraju sredinama stupova. Lezene završuju prostim koso odsječenim pločama, nad kojima su nejednaki lukovi, iz kojih počimlje bačvast svod srednjega broda. Lezene i zidovi nad njima debeli su više od metra (1·05 m.). Na pro- i začelju stupovi su vezani lezenami. Nezgrapni lukovi medju stupovima (sl. 2.) i njima odgovarajućim lezenama pro- i začelja, kao što i lezene nad stupovima, onako surovo podsječene, upućuju na misao, kao da je u početku samo srednji brod sačinjavao prvobitnu crkvu, kojoj su po prilici u X-om vieku prolomljene lezene i platna medju njima; lezene poduprte na brzu ruku iztesanim stupovima, a platna plosnatim lukovima, te crkvi dodati pobočni brodovi. — Ovi su pokriveni posvodjenim kapicama, a imaju na nutrnjim stranama zidova lezene spojene lukovima. Moguće, da su pobočni brodovi završivali nićama, a srednji četverostranom ili polukružnom absidom, ali se toga sad nerazabire nakon tolikih pre- i dogradjivanja. — U platnu medju prve dvie lezene do pročelja južnoga broda uzidana je oko 80 cm. visoka pašesterasta kamenita raka, o kojoj bi se reklo, da je mogla služiti za krstionu raku u doba, kad se i u katoličkoj crkvi krstilo uronjivanjem *(per immersionem)*.

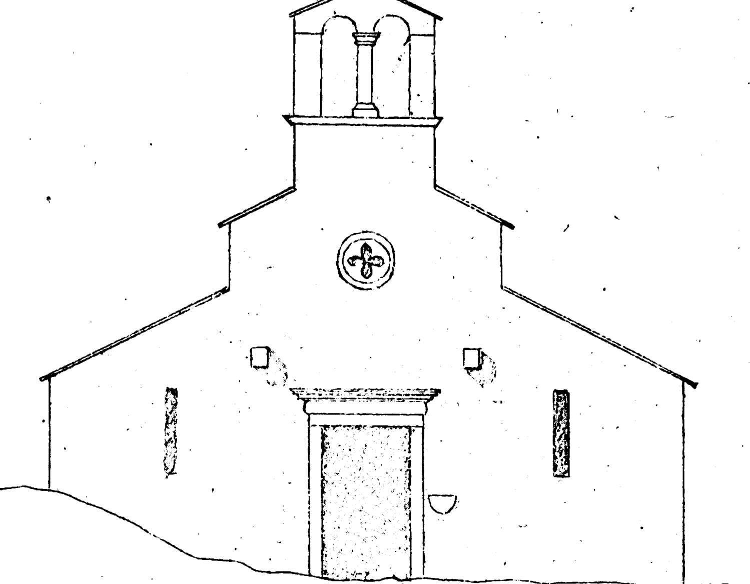
Crkva svetoga Duha ima lezene s nutrnje strane zidova i one poviše stupova, i razmjerno je odviše široka poput bivše crkve S. Nedjelje, a ima uprav četiri stupa, koji diele brodove, kao crkva S. Lovra u Zadru, a bačvasto posvodjen srednji brod, kao što je samo srednji travée srednjega broda ove zadnje spom. crkve. Kanelirani stupovi pred

[1] Vidi „Mittheilungen der k. k. Centralcommission" 1894. str. 245 i „Bullettino di arch. e st. Dalm." God. XVIII. (1895.) Br. 8 str. 150—158.

Tab. IV.

crkvom, uzeti iz kakve staro-rimske gradjevine, podsiećaju na graditeljsku nuždu prvih doba srednjega vieka, po kojoj su stari kršćani uzimali iz rimskih gradjevina gotove stupove i prilagodjivali jih svojim potrebama, kao što se to najbolje vidi u crkvi S. Barbare u Trogiru iz VIII. vieka.[1] Crkva S. Duha može po svojem ustrojstvu poticati takodjer iz VIII. ili IX. vieka — pa je zato najstarija do sad poznata kršćanska bogomolja na otoku Braču, župna crkva najstarije kršćanske obćine na istomu otoku, i dragocjen kršćanski spomenik staroga grada Skripeje; graditeljski spomenik, koji je čvrstoćom svojih zidova i debelih svodova odolio žestokim navalama Neretvana, Saracena i rušećeg upliva vremena kroz jedanaest stoljeća.

U Korčuli, o Vidovdanu 1896.

F. Radić.

[1] Vidi moju razpravu u „Viestniku hrv. ark. družtva" God. XIII. Br. 1—3 pod naslovom „Četiri starohrvatske bogomolje u primorskoj županiji" str. 78—83.

Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“.

(Nastavak. V. br. 1. str. 46.—50.)

bzirom na *krunu*, što je na glavi sjedeće osobe na spljetskoj ploči, ovako piše dr. Jelić:

(Str. 98.) »Il Salvatore colla corona in capo ricorre per la prima volta, per quanto lo sappiamo, nelle miniature dei Codici del X secolo. Tale rappresentazione è stereotipamente ripetuta nel *Benedictionale s. Aethevoldi.* Nell' esemplare del X secolo del Trinity College a Cambridge, il Salvatore seduto e benedicente con corona in capo è contraddistinto colla leggenda „*Redemptor mundi*“; la qual miniatura è riprodota sulla nostra Tav. IV—V, n. 2. dall' opera di Westwood. Però già sui crocefissi del IX secolo, sopra il capo del Salvatore sospesa in aria ricorre la corona; che più tardi nel X ed XI secolo è posta sul capo. Stockbauer osserva, che la corona sul capo del Salvatore può considerarsi tanto come corona regale, quanto un distintivo sacerdotale, nel mentre secondo Reusens essa simboleggia la divina regalità di Gesù Cristo«. Slika, što ju dr. Jelić prenaša po spom. miniaturi *Benedictionala s. Etevolda*, pokazuje Spasitelja u slavi u posve drugčijem položaju i uresu, nego li je osoba na našoj ploči. Na toj miniaturi osjem krune ima Spasitelj i nimbus, a na kruni su mu tri trozuba listića. Izpod krune vide se nabori i krajevi marame običajne do X. vieka, što jih je dr. Rock prozvao *head-linen*, i iz kojih su se tek kašnje razvili *fanones* biskupskih mitra[1]. Desnicom preda se podignutom blagosivlje, a u lievici drži volumen. Zaogrnut je palijem, te ne ima kazule. — Nasuprot osoba naše ploče ima na glavi krunu sa tri križića u vrhu i sa uhobranima, poput onih na krunama franačkih kraljeva IX. vieka,[2] karlovinžkog roda, nakon kojih se niesu više rabili. Na spom. min. slici X. vieka imamo tek prvi početak uporabe krune *zajedno sa nimbom* na glavi Spasiteljevoj, kad je predstavljen kao *Pantokrator.* Taj je jedini primjer iztaknuo dr. Jelić na moje potaknuće (V. Star. Prosvj. g. I. br. 2. str. 121.), da bi naveo mjesto gdje je vidio predstavljena sjedećeg Spasitelja u X. v. sa krunom na glavi, a razumije se po sebi iz smisla razprave, da sam ga pitao, da navede predstavljena sjedećeg Spasitelja *samom* krunom, bez nimba, kao što je osoba na našoj ploči. U tomu nije uspio, jer je naveo nešto, za što ga nisam pitao. Ni ono što navodi po Stockbaueru,[3] da je na propećima IX. vieka Spasitelju nad glavom lebdeća kruna, ništa ne pomaže za utvrdjenje dra. Jelićeva mnienja, jer baška predstave Spasitelja u slavi, baška one Spasitelja na križu. A opet je tu govora o kruni lebdećoj, a ne na glavi postavljenoj. Opazit mi je takodjer, da na tom mjestu navodi dr. J. i ono, što u sp. djelu govori Stockbauer na str. 241., kao da je ob istoj predstavi i ob istom

---

[1] Dr. Bock: Gesch. d. liturg. Gew. d. Mittelalt. II. 154. passim.
[2] Louandre: Les arts sompt. I. Text expl. pag. 33.
[3] Kunstgesch. d. Kreuzes, str. 246., 247., 235., 236., 241.

zemanu, dočim je tu u Stockbauerovoj knjizi govora o propeću iz sredine XI. vieka kojemu nad glavom ruka drži krunu. Dr. J. navodi Stocbauerovo djelo i na potvrdu onoga što kaže, da u X. i XI. vieku kruna, koja je prije toga doba lebdila nad glavom, nalazi se na glavi propetoga Spasitelja. I doisto, na mjestu navedenom po dru. Jeliću na str. 264. je slika broncanog pečata iz 14. vieka, na kojemu je propeće, tako zvani *volto santo di Lucca*, a na str. 265. kaže Stockb., da ako je na takovim prilikama kruna izvorna, to je težko da bude prije 10. vieka. Nego po onom, što g. dr. J. ne navodi iz Stockb. na str. 259., razumije se, da je i na sad navedenom mjestu Stockb. hotio reći *svršetka X. vieka*, jer tu piše doslovce: »Eine eigenthümliche Auszeichnung dieser Crucifixbilder von *Anfang des 11. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts* war die *Krone* mit der man das Haupt des Crucifixes schmückte« i u obće tu govori o umjetnosti od XI. do XIII. vieka. Razumije se dakle po tomu, da ni sam Stockbauer nije ni za propeća hotio dokazati, da su imala krunu na glavi prije početka XI. vieka. I Rohault de Fleury[1]-a tablice 88, 89 navodi dr. J., da potvrdi svoje mnenje, da Spasitelj na križu nosi krunu na glavi u X. i XI. vieku, dočim je na tab. 88 predstavljen Spasitelj sa *krstonosnim nimbom i krunom* na glavi, gdje desnicom blagosivlje, a u lievici drži otvorenu knjigu. To je na otaru iz Stroddetorp-a, koji je sad u muzeju u Stockholmu, a potiče iz XII. vieka, a na tab. 89 je na jednom danskom spomeniku predstavljen propeti Isus sa krunom na glavi. Pod križem je druga predstava, u kojoj Isus sjedi sa krstonosnim nimbom oko glave, blagosivlje desnicom a lievom drži otvorenu knjigu. O tom spomeniku Roh. d. Fl. ne kaže iz kojega je doba, ali po redu kako je predstavljen nakon spomenika XII. vieka, razumije se, da ga spisatelj nije smatrao starijim. Dakle ni ta citacija ne pomaže tvrdnji dra. Jelića. Na tom mjestu navodi dr. Jelić još Caumònt-a, Reusons-a i Otte-a, djela, koja mi sad niesu pri ruci, ali sam uvjeren e je težko, da bi u njima moglo biti objelodanjeno spomenikâ iz doba prije XI. vieka, a da se na njih nebi bili obzirali Stockb. i Roh. d. Fl. U svoje doba neću ipak propustiti, da jih prolistam u tu svrhu. Na str. 110.—111. »Bullettina«, u kojemu je objelodanjena njegova razprava, dr. Jelić piše:

»Reca stupore che gli assertori della spiegazione, che sul pluteo di Spalato sia rappresentata l'incoronazione di un re nazionale o la sua memoria, non abbiano chiamato a raffronto la rappresentazione del re Krešimir sul preziosissimo sigillo dell'a. 1070., da noi già citato, di cui il Ljubić nella prelodata sua opera (dal sig. Radić ripetutamente citata!), sul frontispizio ha riprodotto il disegno già nel 1875. Ivi il re è rappresentato con corona triloba sulla testa, con lungo scettro terminato da diramazione triplice in forma di tridente e col globo nella sinistra. La forma della corona, che sul disegno del Ljubić è riprodotta per intero, è quella delle corone lobate usate dai principi dell'Occidente (Cfr. Stockbauer o. c. p. 259). Questa è evidentemente la corona dei re croati; e che, se in realtà il bassorilievo del Battistero rappresentasse un re nazionale, vi figurerebbe sul monumento, che come vedrassi, è di poco posteriore al re Krešimir. La forma strana della corona sul bassorilievo certamente deve ascriversi anzitutto alla sbagliata perspettiva ed alla rozzezza del disegno. I pizzi laterali massicci, che sul bassorilievo sembrano formare auritegni in continuazione non interotta col serto metallico, ed essere quindi di metallo, si devono piuttosto considerare come pendagli flessibili, decorati con gemme ed attaccati al serto, come sulla corona vescovile di S. Cirillo dell'a. 868. (Cfr. Jelić *Sbornik j. u. sp.* I. p. 18 s.; la figura è riprodotta sulla nostra Tav IV.—V. n. 4); od ancor meglio lembi della stoffa ricamata e gemmata, sulla quale veniva

[1] La Messe T. I.

sopraposta la corona come si vede nella già citata miniatura di Cambridge (V. sopra pag. 98. Tav. IV. —V. n. 2). La corona regale, formata da serto metallico gemmato terminato da fondo dritto e da tre crocette, si riscontra sulla capsa di S. Cristoforo in Arbe, monumento contemporaneo all'incirca al bassorilievo di Spalato (V. Eitelberger o. c. p. 69.; Jackson III., 221. I. predetti due autori ritengono questo cimelio di stile bizantino non posteriore al XII. o XIII. secolo. Però bisogna distinguere nel cimelio due periodi, uno più antico e l'altro posteriore, e che all'XI. s. la capsa esisteva già, di che mi risservo di trattar un' altra volta). Ma è indifferente pel caso nostro se la corona, portata dal Salvatore, sia liturgica o. regale, qualora nei secoli di mezzo se ne possa fare una distinzione marcata; il Salvatore nella sua *Maiestas* è rappresentato anche cogli attributi regî, corona e globo. Volendovi insistere su quella particolarità di importanza secondaria o discutibile molto, si dovrebbe nella corona ornata con tre crocette riconoscere piuttosto una corona liturgica, anzi che regale; tanto più che abbiamo il sigillo dell'a. 1070., ove la corona regale ha la forma lobata senza croci«.

Ako se u mojem prijašnjem razlaganju niesam poslužio slikom pečata kralja Petra Krešimira, koja se nahodi u Ljubićevoj numizmatici, bilo je najprvo zato, što mi se učinilo, da ta slika ne može da predstavlja tačan i vieran snimak rečenog pečata, i pouzdajuć se u nju, da bi se u nekim potankostima, kao što su žezlo i kruna, lako mogao prevariti, a drugo, što onda ni sam prof. dr. Jelić nije bio pomislio, da bi preporna plohorezba mogla poticati čak iz početka XII. vieka, kao što je uvjeren u zadnje doba; ali sada, kad je on uskočio u ovaj kašnji zeman, da ga i nije napomenuo, red bi mi bilo da se poslužim tim pečatom, u koliko mu navedena slika odgovara izvorniku. Tu je dakle kralj Zvonimir predstavljen sjedeć sa krunom na glavi, o kojoj se nisu izrazili ni Kukuljević[1] ni Rački[2] u dotičnim opisima, a Dr. Jelić piše da je »corona triloba« t. j *trodielna kruna* onoga oblika kakva su ju upotrebljavali zapadni vladaoci, i to po Stockbaueru.[3] Ali tu Stockbauer tumači i potanje stvar, pa kaže, da se ta kruna nalazi u minijaturama različitih rukopisa od XI. do XIII. vieka i bez iznimke na svim zapadno-evropejskim novcima. I Stockbauer se je odveć naglo zaletio, izrekavši kategorično, da se je na zapadu upotrebljavala samo narezkana (zackige) kruna. Ta eno Karla Ćelavoga naslikana na suvremenu mu časoslovu, gdje je okrunjen prostim viencem (στεμμα) nadvišenim sa tri cvietka, koji sastoje od tri krugljice kao tri zrna biserova.[4] Dapače se zna ob istomu caru franačkomu[5], da nakon toga, što se bijaše učinio okruniti carem, ostavi krunu i odjeće kraljeva franačkih, svojih predšastnika, i uze vienac (diadem) i odjeće careva grčkih. Eno cara Lotara i Karla Debeloga na franačkim minijaturama, koji nose na glavi krune, koje nisu narezkane,[6] eno Otona II. na diptihu od slonove kosti,[7] eno Rudolfa Švabskoga na nadgrobnoj ploči u Merseburgu,[8] koji takodjer nenose narezkane krune; a one Lotarova i Otonova dapače su obskrbljene uhobranima, poput one na prepornoj našoj ploči. Louandre u nav. djelu donosi na jednoj tablici slike raznih vrsti krunâ, a ob onima br. 6 i 8, koje obedvie imaju *uhobrane*, kaže, da su prva iz IX., druga iz X. vieka. Uhobrani na krunama rabili su se i u XI. v., kako

[1] Codex dipl. I. str. 140.
[2] Documenta VII. str. 88.
[3] Nav. dj. str. 259.
[4] Labarte: Hist. d. a. ind. T. I. pl. L. — Louandre: N. d. I. Text expl. 46.—47.
[5] Louandre: N. dj. I. T. ex. str. 78.
[6] W. Lübke: Grundr. d. Kunstgesch. I. str. 277.
[7] W. Lübke: Nav. dj. I. str. 366, 368.
[8] W. Lübke: Nav. dj. str. 368.

razabiremo iz poklonstva triju svetih kraljeva, naslikana na stoli iz toga zemana,[1] gdje krune na glavama triju kraljeva i na onoj Bl. Gospe imaju ne samo uhobrane, nego i po tri križića na vrhu kao ona na basreljefu preporne ploče, dočim Isus, na Gospinim koljenima, ima oko glave običajni mu tada krstonosni nimbus. Prof. dr. Jelić, koji je u znanstvene svrhe posjetio starodavni grad Rab, koji čuva dragocjeni izvornik privilegija slavnoga hrvatskoga kralja Petra Krešimira, imao se je potruditi, da pobliže izpita i po mogućnosti snimi otisak ili viernu sliku Krešimirovog pečata, pa bi onda bio mogao da izreče sud o valjanosti navedene slike u prof. Ljubićevoj numizmatici, jer se inače slabo možemo pouzdati u viernost one, rek bi samo šematične, slike. Ta čuo je i sudjelovao je na kongresu starokršćanskih arheologa u Spljetu razpravi, u kojoj se je pretresalo o tomu, koliko su za dandanašnje potrebe znanosti znamenite, neobhodne dapače, što vjernije slike starinskih spomenika! Moglo bi biti dakle, da je Krešimirova kruna trodielna, ali ja toga za sad ne mogu vjerovati, dok ne vidim sám pečat, otisak ili viernu sliku. Imam za tu sumnju i svojih dobrih razloga, a neka se prof. dr. Jelić slobodno drži svoje tvrdnje, da je ono »evidentemente la corona dei re croati«. U toliko, dok prof. dr. Jelić ne bude čisto i nepobitno dokazao protivno, sve to više se utvrdjuje pok. Kukuljevića mnienje, o kojemu sam prije[2] spomenuo, da u njega tvrdo vjeruje i veleuč. prof. T. Smičiklas, da je na glavi sjedeće osobe spljetske ploče sačuvana uspomena oblika hrvatske kraljevske krune. Da je bizantinska kruna sastojala od vienca urešena biserjem i da je vrlo često imala sprieda nad sobom po sriedi križ, ili kakav drugi nastavak[3] od dragog kamenja, to je stvar poznata iz slikâ bizantinskih careva na dotičnim novcima od VIII. do XIII. vieka,[4] a i medju našim kninskim izkopinama imao sam prilike, da to vidim u naravi na zlatnom novcu Konstantina V. Kopronyma[5] i na onom Vasilja Velikoga Makedonskoga.[6] Da su tri križa nad viencem krune upotrebljavali franački kraljevi, i da su ta tri križića bila uobće poznata na Zapadu, vidili smo u dva prije navedena primjera, a eto jih, hoćeš nećeš, i na plohorezbi u slavnoj spljetskoj krstionici. Nego ću, ako sve to nije dosta, iztaknuti jošte jedan nepobitan spomenik iz prve polovine XIII. vieka, koji će biti novim dokazom za to, da je kruna spljetske ploče hrvatska kruna i da je hrvatska kruna bila urešena su tri križa u vrhu. Ja sam već prije kazao (V. »Star. Prosvj.« God. I., Br. 2. str. 123.), po slici u Eitelbergerovoj knjizi (Die mittelalt. Kunstdenkmale Dalmatiens str. 68.), da kruna na moćniku S. Kristofora u Rabu neima u vrhu tri križa nego tri krina, ali je to dr. Jelić vidio na samom spomeniku, pa hoću da mu vjerujem, a vjerujem mu takodjer, da bi taj dio moćnika mogao poticati iz XI. vieka. E, pa ako je taj spomenik izradjen rukom hrvatskog majstora, ništa lašnje nego da je krunu na moćniku izradio po uzoru prave hrvatske krune, koju bi mogao bit svojim očima vidio na glavi samog kralja Petra Krešimira, koji je toliko ljubio grad Rab. Ni taj spomenik nije dakle u prilog mnenju dra. Jelića, već protivno. Pišuć o krunitbi kralja Zvonimira, prof. T. Smičiklas kaže:[7] »Mnogi su mislili, da je sada istom kralj

---

[1] Rohault de Fleury: La Messe. VII. Pl. DXXXII.

[2] Vidi „Starohrvatska Prosvjeta", god. I., br. 2., str. 119., u mojim primjetbama na „Izvješće Kat. Dalmacije".

[3] Labarte: Nav. dj. I., 2. izd. str. 302.

[4] Vidi J. Sabatier: Description générale des Monnaies Byzantines. Paris 1862. Dva svezka sa 70 tablica.

[5] V. „Starohrvatska Prosvjeta", god. I., br. 4., str. 243. na prvoj gornjoj slici.

[6] Vidi u ovom broju „St. Pr." sliku medju ostancima iz sarkofaga iz bazilike S. Marije u Biskupiji.

[7] Nav. dj. I. str. 252.

hrvatski dobio krunu i zato su krunu hrvatsku nazivali Zvonimirovom, ali nije tako. Znakovi kraljevske vlasti *već su bili kod otaca naših,* samo je sada Zvonimir pored njih primio i papinsku zastavu« ... a dalje ob istoj kruni piše:[1] »Čuvala se je na jednom mjestu, u jednoj od kraljevskih palača. Samo kod svečanih sgodah postavljao bi kralj krunu na glavu« ... i dalje ono, što sam već naveo (»St. Pr.« God. I. Br. 2. str. 119). O hrvatsko-ugarskim kraljevima toliko znamo, da je kralj Koloman bio »u Belgradu kod mora u kraljevskom gradu okrunjen za kralja hrvatskoga«[2], te da se je prisegao[3] »da će se on i njegovi nasliednici kruniti s krunom hrvatskom«; da je Stjepan III. po svoj prilici »bio krunjen u Hrvatskoj«;[4] da je kralj Gejza »mogao biti okrunjen za kralja hrvatskoga«;[5] da je kralja Mirka otac (Bela II.) dao *okruniti* i postaviti ga za vladara obnovljenomu *kraljestvu hrvatskomu*;[6] da *je kralj Bela III. (IV.)* »godine 1245. *dao si sina Stjepana okruniti za kralja hrvatskoga*"[7]; da je kralj Mirko pozvao Bernarda nadbiskupa spljetskoga[8], »da mu kruni sina Vladislava za kralja hrvatskoga«; da je g. 1300. u Zagrebu okrunjen Karlo Roberto.[9] O kruni, kojom je okrunjen bio kralj Mirko, piše prof. T. Smičiklas, da ne kažu spomenici, koja je to bila, a i ob onoj Karla Roberta, da je pitanje, koje »nije jošte odgonenula poviest«; premda je sva prilika, da je to bila hrvatska kruna, kad je s njom bio »ovjenčan za hrvatskoga kralja«.[10] Kralj Vladislav napuljski okrunjen je dne 5. aug. 1403. u prvostolnoj crkvi zadarskoj »za kralja hrvatskoga«, i »to je posljednja krunitba kralja na zemlji hrvatskoj«.[11] Sva je prilika, da je i to bila vazda ona ista hrvatska kruna, jer se Vladislav nije hotio odlučiti, da podje u Ugarsku, odakle su mu poručivali, da je tamo žezlo, »tamo kruna sv. Stjepana«. Meni nije na žalost pri ruci Ruppovo djelo „*Numi Hungariae*", ali nahodim u nekoj priručnoj knjižici[12], otisnutu iz toga djela, viernu sliku bakrena novca spomenutih kraljeva Bele III. i Stjepana VI. Obadva sjede uporedo (s jedne strane novca) na priestolju u posve jednaku kraljevskom ornatu: drže svaki po žezlo sa liljanom u vrhu u desnici ruci, u ljevici kruglju, nadvišenu *križem predstavljenim sa tri pupice* (piknjice), a na glavi jim kraljevske krune bizantinskog oblika t. j. gori ravne, urešene svaka sa tri križića takodjer predstavljena sa tri pupice poput onih što su na vrh krugljâ, i kataseistima visećim do ramenâ. Ovaj novac potvrdjuje ne samo mnenje, da je hrvatska kruna urešena bila sa tri krstića u vrhu, nego još pobija sjajno i dr. Jelićev prigovor[13], da tri pupice u vrh žezla vladaocâ na jugoslavenskim novcima »non rappresentano il re colla croce, bensì il re collo scettro o asta lunga terminato da tre sfere congiunte insieme, come si vede chiaramente nella Tavola I. fig. 1, 2, 3 dell' opera del Ljubić, che pure così descrive lo scettro nel testo«, o kojemu ću kašnje obširnije. Spomenik rabski, spljetski i spomenuti novac slažu se dakle u obliku gornjega diela hrvatske krune. Pada ovim i tvrdnja prof.

---

[1] Nav. dj. I. str. 270.
[2] T. Smičiklas; Nav. dj. I. str. 264.
[3] T. Smičiklas: N. dj. I. str. 301.
[4] T. Smič.: N. dj. I. str. 306.
[5] T. Smič.: N. dj. I. str. 313.
[6] T. Smič.: Nav. dj. I. str. 326.
[7] T. Smič.: Nav. dj. I. str. 354.—355.
[8] T. Smič.: N. d. I. str. 332.
[9] T. Smič.: N. d. I. str. 374.
[10] T. Smič.: N. d. str. 378.
[11] T. Smič.: Nav. dj. I. str. 470.
[12] S. Ambrosoli: Manuale di numismatica. Milano 1895. pag. 210.
[13] V. njegovu razpravu str. 106.—107.

dra. Jelića »si dovrebbe nella corona ornata con tre crocette riconoscere piuttosto una corona liturgica, anzi che regale«, jer navedeni spomenici kraljevskih kruna sa tri križića dokazuju uprav protivno;[1] a ono što dr. Jelić dodaje k tomu »tanto più che abbiamo il sigillo dell'a. 1070, ove la corona regale ha la forma lobata senza croci«, neima nikakve kreposti, dok obstoji sumnja o vjernosti sp. slike u prof. Ljubićevom djelu.

Nije manje za nas vriednosti pitanje, da li se privjesci krune na spljetskom basreljefu imaju smatrati kao da su uprav krunom čvrsto spojeni uhobrani (auritegmi), kako bi se imalo suditi po samom spomeniku, ili tek gibivim privjescima t. z. »katazeistima«, kako se vidi na spomenutim bizantinskim novcima pa i na bugarskima,[2] a rek bi, po navedenom novcu, i na starijim hrvatsko-ugarskima, ili napokon okrajcima izvezene i dragim kamenjem posute marame, na koju se naticala kruna, kao što se čini da su na krunama cara Otona II. i žene mu Teofanije na spom. diptihu od slonove kosti, pa i na Spasiteljevoj kruni na Benedictionalu sv. Etevolda. U obće rek bi, da se je marama upotrebljavala u IX. i X. vieku izpod liturgičnih i vladarskih kruna, a i da su ostanci takove marame i oni lapti svile nadjeni oko glave mrtvaca u sarkofagu u Biskupiji, koji se opisuje u ovom broju ovog časopisa. U toliko se uhobrani nahode na krunama franačkih vladaoca Karla Ćelavoga i Lotara. Sam prof. Ljubić donaša u često napominjanu svojemu djelu, pred opisom bugarskih novaca, sliku bugarskog vladarskog pečata, ali nekaže odkuda taj pečat potiče. Pošto sam ga sad molio, da bi mi kazao, odgovorio mi je, da se ni sam ne spominje. Tu je car bugarski okrunjen krunom, na kojoj su uhobrani uprav onako čvrsto spojeni s krunom kao na našem spljetskom spomeniku. I tu su uhobrani samo jednim redom biserna zrnja urešeni i dulji su nego oni na našem spomeniku, te ne dosižu samo do visine ušiju, nego uprav do ramenâ. Nad viencem se završuje kruna na način visoke kape, kacige ili tiare, te pripada onoj vrsti krunâ, koje su se zvale *camelaucion*[3]. Na toj visokoj kapi je po sriedi križ, sastavljen od pet jajolikih zrna biserovih. U desnoj ruci drži car žezlo, koje u vrhu završuje križem, a urešeno je takodjer biserovim zrnjem. Oko glave mu je svietla svetiteljska osienka. Pošto je papa rimski poslao bio krunu bugarskomu caru Simeonu, a sva je prilika, da je takovu poslao bio i prvomu okrunjenomu hrvatskomu kralju Tomislavu, nije se čuditi, da su jim slične i krune, koje

---

[1] Na tom mjestu je prof. dr. Jelić po svoj prilici mislio o križićima na tobožnjoj liturgičnoj kruni uz tobožnju liturgičnu opravu nekog tobožnjeg biskupa, koja se nahodi u Rimu kao vlastničtvo G. C. Rossi-a, i koje je on sliku donio na str. 30. svoje razprave „Zavjetna Spomen-slika slavenskih apoštola i srodni njoj spomenici" i napravio dapače i restauraciju iste na glavi vidjenu sa strane (str. 30. sl. 9.). On je jošte u svojoj monografiji, protiv De Waala, koji je nagadjao, da bi tobožnje blago moglo pripadati „ravenskomu eksarku Srgiju (772 do 770!), oslanjajuć se na predpostavu, da kruna nije biskupska liturgična, nego obilježjem svjetovne vlasti" (Röm. Quartalschrift, 1889, str. 66.) postavio nagadjanje, da ta „čitava liturgična oprava patri njekomu papi devetoga vieka". Ali oštroumni prof. H. Grisar, Isusovac, koji je već na I. kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu bio „iztakao sumnju o autentičnosti blaga viteza G. E. Rossija", kako nam pripovieda sam prof. dr. Jelić (Nav. monografija str. 31. u bilježci), (premda on na tom mjestu priznaje, „da glede onih komada, kojima se je on bavio, nije našao podatka, što bi tu sumnju mogao potvrditi") u svojoj brošuri lani izdanoj pod naslovom „*Di un preteso tesoro cristiano de' primi secoli*", dokazao je konačno, „da je cielo to blago proizvod XIX. vieka i spomenik ne stare liturgije, nego rafinovane umjetnosti krivotvoritelja iz današnjeg doba", što sam takodjer doznao po istomu prof. dru. Jeliću, koji je to priobćio u „*Bull. di arch. e st. dalm.*" od ove godine, br. I., str. 14.—16. Sad se nadam, da neće ni on više misliti kao prije, da je naša kruna radije liturgična nego kraljevska.

[2] S. Ljubić: Opis jugosl. novaca. Tab. I.—III.

[3] Labarte: Nav. dj. I. str. 302.

su isto tako bile obskrbljene uhobranima, kao i krune franačkih Karlovaca, koji su takodjer primili krunu iz Rima.

Svakako stoji, da je ciela spljetska preporna plohorezba surovo nacrtana, prama ondašnjemu stanju klesarske umjetnosti; ali se, po predstojećem razlaganju, razumije, da oblik krune na njoj nije »strana« (tamačan), ni izvanredan, nego prama običaju zemana u IX. i X. vieku, niti da zavisi od pogriešene perspektive.

(Nastavit će se.)

F. Radić.

Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bribirskoj županiji.

(Sa slikama.)

U starohrvatskoj bribirskoj županiji, a u selu Žažviću, porezne obćine Ostrvice, za dva kilometra na zapad Bribira, na zemljištu čest. 1150 g. Filipa Sinobada, skradinskoga načelnika i čest. 1151 dr. Fausta Nakica, c. k. bilježnika u Trstu, seljani se slučajno namjeriše na starinske ruševine a medju njima i na nekoliko graditeljskih komada i 700 komada srebrnih novaca: 5 jih Spalatino a ostali Mirka hrvatsko-ugarskoga kralja, iz god. 1185—1203. Novci su našasti u tucetima poredani skoro na površini ruševina abside od bazilike, koju opisujemo, na položaju označenomu na tlocrtu A.

Na tu viest odmah je naš družtveni predsjednik pošao na lice mjesta, i, pokle se uvjerio o važnosti ruševinâ, zamolio je vlastnika jednog diela zemljišta, gos. Filipa Sinobada, da bi seljanima zabranio dalje razkapanje ruševinâ, a on je to najvećom usrdnošću učinio. Za tim su odmah započeti dogovori sa obojicom gorespomenutih gg. vlastnika, kako bi se te ruševine sistematično pretražile.

Oba vlastnika blagorodno družtvu dozvoliše, da na tom mjestu kopa, na čemu jim budi ovdje na ime družtva izražena najdublja zahvalnost, jer tako učiniše liepu uslugu družtvu i znanosti. — Dva diela ruševinâ sa zapadne strane vlastničtvo je g. Nakića, a treći g. Sinobada. Zemljište, na kojemu su se izkopine imale izvadjati, imalo je u promjeru oko 50 met. a površine 2750 □ met.

Radja se započela dne 14. ožujka o. g. sa zapadne strane roveć zemljište. Obzirom na to, što je zemljište uzgojeno, nije se mogla radja svestrano izvesti izvozeć materijal, nego se je morala naprosto zemlja sve do zdravice presipati i prebirati.

Najprije se radnici namjeriše na ruševine zidova, što se vide sa zapadne strane na priloženom tlocrtu. Tu odkriveni zidovi imaju ulaz u neku sgradu, koja je po svoj prilici stajala u svezi sa bazilikom. Istosmjerni zidovi okrenuti prama zapadnomu pobočnomu zidu bazilike posve su do temelja davno prije izrovani, te nemožemo ustanoviti točan oblik sgrade.

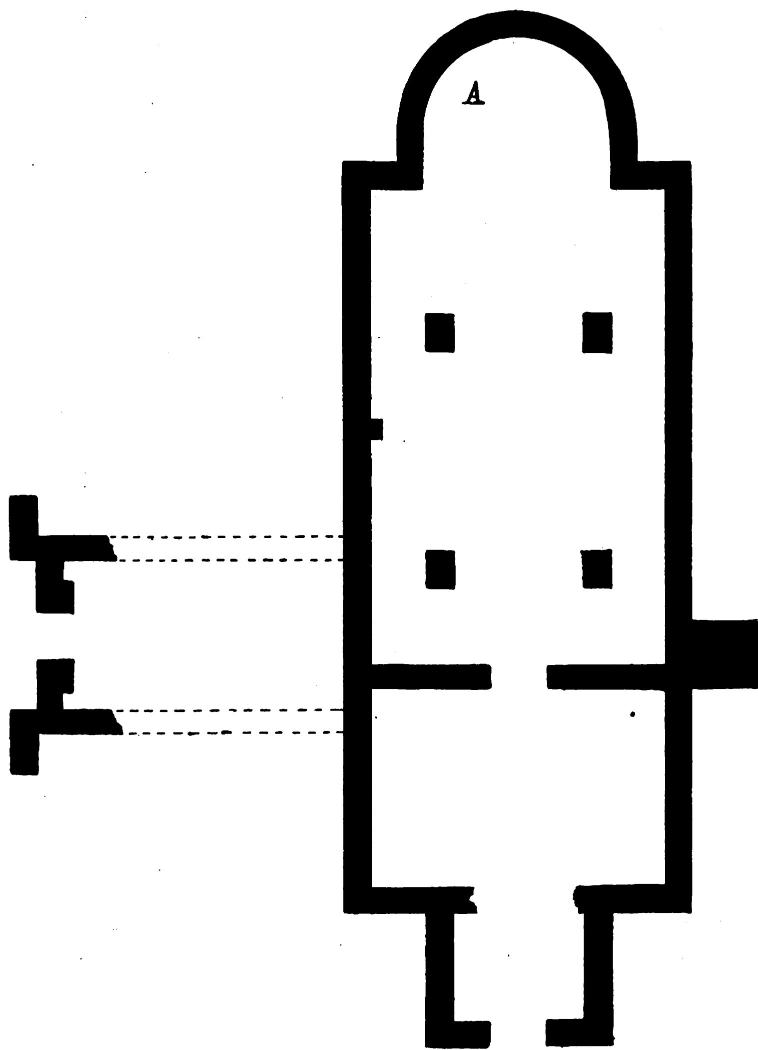
Dalje krčeć radnici se namjeriše na nekoliko grobova prosto u suhozid ozidanih, raznim pravcem okrenutim, a većinom u pobočni zid bazilike širinom upirućim. U dvojici grobova našlo se po tri ljudska kostura, a u ostalim po jedan.

Naišav na sjevero-zapadni pobočni zid bazilike, svom dužinom ga se odgalilo, i po tomu se je ustanovio njezin položaj i orientacija pročeljem prama jugo-zapadu. Za tim se radnici okrenuše pročelju bazilike, jednako prekopavajuć i presipljuć zemlju. Pred samim ulazom u zvonik odkriveno je više usporednih prosto u suhozid gradjenih grobova.

Mrtvaci po jedan ili više jih u grobu, ležali su pruženim rukama na tlu, potaracanu tankim neizgladjenim pločama, ili na goloj zemlji. Pokle se je taj prostor pretražio, išlo se unaokolo tragom zidova k iztočnoj i sjevernoj strani bazilike, tako, da vanjski zidovi budu sasma odkriveni. Po svemu tomu prostoru nadjeni su grobovi neki usporedno, neki upiruć u zidove bazilike. Grobovi su konstrukcijom jednaki prije spomenutim, samo što

se je uz vanjski podpornjak do jugo-iztočne strane našlo po dva reda grobova jedni nad drugima.

Nakon toga stala se odkrivati nutrnjost bazilike, izvozeć materijal na sve strane na prije pretraženo zemljište.

1:200.

Najprije je odkriven zvonik, kojega zidovi najviše su bili sraženi, kao što su izrovana i vrata, koja vode iz zvonika u narteks, te jim se nemože ustanoviti točno širina.

Iz zvonika prešlo se u narteks bazilike. Ovdje našasto je razstrkano šest prostih grobova, koji za stalno pripadaju poznijoj dobi iza porušenja bazilike, kao i oni spomenuti oko lezene sa jugo-iztočne strane.

Izpod ovih grobova sa zapadne strane narteksa našast je jedan, i to jedini pravilno u klak sa tesanim kamenjem ozidani grob, dug 2·30 m., širok 80 cm., dubok 60 cm., i u

Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bribirskoj županiji.

njemu koštur odrasla čeljadeta sa opruženim rukama. S desne strane ulazeć uza zid narteksa našast je ulomak praga dug 1·50 m., širok 55 cm., debeo 24 cm. Na jednom licu mu je žlieb: čest je valjda praga od vrata na zvoniku. Iz narteksa ulazi se u baziliku preko jedne stepenice te praga vrata širokih 1·40 m., dok je prag dug 1·70 m., debeo 24 cm., širok 50 cm., obskrbljen žliebom i imao je tri luknje, o koje se opirahu osi okretala vrata i zaporaka istih.

Sa lieve strane ovih vrata u narteksu nadjen je ulomak praga u perspektivnoj slici, označen br. 2: dug 0·50 m., širok i debeo kao i prvi Ovo je ulomak odnosni pragu br. 3, nadjenu s desne strane vrata, koji je dug 1·90 m., a debljina i širina mu je jednaka, kao i u prve dvojice. Kad se sljube oba ova ulomka, cio prag iznosi duljine 2·40 m., koja bi odgovarala visini vrata, koja su vodila u baziliku. Prag ležeći na zidu s lieve strane vrata dug je 1·40 m., debeo 0·24 m., širok 0·48 m., nije nadjen na sadašnjem položaju, gdje nam ga slika prikazuje, nego sa sjevero-iztočne strane izvan bazilike, a ovdje je prenešen, pošto nije sumnje, da je to nadvratnjak ovih vrata.

Potanji opis ovog praga donosimo niže.

U bazilici, s desne strane vrata, nadjen je opet drugi dovratnik, prelomljen na dva nejednaka diela: veći dug 1·38 m., širok 3·56 m., debeo 0·24 m., užliebljen sa jednom luknjom pri jednom kraju za os kretala vrata. Manji je dug 0·38 m., širok i debeo kao i prvi. Kad se sljube ova dva ulomka, vidi se, da prag nije čitav.

U bazilici nadjena su dva reda pilova, koji su baziliku razdieljivali na tri broda. Pilovi do narteksa za metar visine nad pločnikom dobro su sačuvani, dok od onih pred prezbiterijem ostali su samo temelji.

Medju pilovima na zapadnom platnu bazilike nadjena je lezena iztaknuta 0·30 m., široka 0·50 m., ali su ju seljaci obnoć, misleć da su pod njom novci zakopani, sasvim izrovali.

Nutrnjost bazilike do prezbiterija bila je popločana velikim debelim četvrtastim pločama od biela domaćeg vapnenjaka. Jednu takovu ploču predstavlja nam slika označena br. 6.

Presbiterij, koji završuje polukružnom absidom, ima tlo od klaka, u kojemu su nabijeni komadi sitno stučenih opeka. Na nuglima abside našao se je po jedan ulomak debelih stupova, za koje mislimo, da su jednom mogli resiti slavoluk abside. Dva ulomka sličnih stupova leže uloženi u temeljima drugog pilova s desne strane pred absidom. U absidi nadjena su tri srebrena novca kralja Mirka. Buduć Stevan Bielić prije ovih izkopina našao na površju ruševina u absidi pod jednim kamenom u tucete predana 693 komada istovjetnog novca od istog vladaoca, dakle iz istog doba, kako to prije spomenusmo, to možemo misliti, da i ova 3 komada, što jih kroz izkopine nadjosmo, pripadahu istomu sahraništu.

Bazilika je sa zvonikom duga 28 met., široka 9·20 met. Na zvonik odpada duljine 3·80 m., na narteks 6·20 m., a na samu baziliku 18 met. Dakle svojim objemom bila je prilično velika.

Zidana je dobro i čvrsto iz sitno tesana klakom sliepljena kamenja. Iz nutra je bila obliepljena liepom, i žutom bojom bojadisana.

Iz vana s iztočne strane prama zidu, što narteks dieli od bazilike, imala je bazilika jak četvrtast podpornjak. Nadpisa nije se našlo nikakovih. Graditeljskih uresnih komada našlo se je tek malo i jesu:

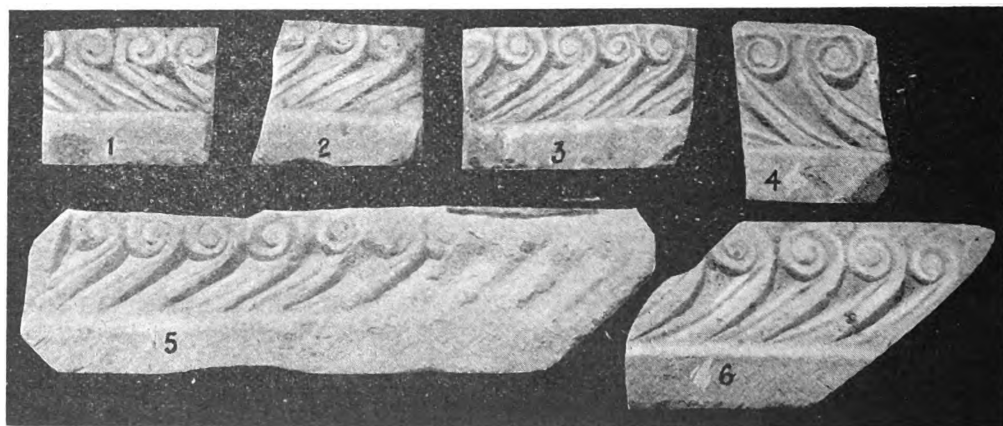
I. Prije opisani prag br. 1. je od bielog vapnenjaka; gradivo rimsko, na njemu je s jedne strane opazit uresa od akantova lišća, te je preudešen za nadvratnik. Na sredini ima običajni križ iz dobe od VII.—X. vieka.

II. Sedam ulomaka pragova urešenih kukama:

br. 1. dug 23 cm., širok 15 cm., debeo 12 cm. Od biela zrnata domaćeg vapnenjaka, nadjen pri nuglu vanjskog zida narteksa;

br. 2. dug 13 cm., širok 17 cm., debeo 11 cm. Gradivo kao i prvi, nadjen uz prvi;

br. 3. dug 24 cm., širok 15 cm., debeo 11 cm., gradivo kao i prvi, nadjen u bazilici s lieve strane medju pilovima;

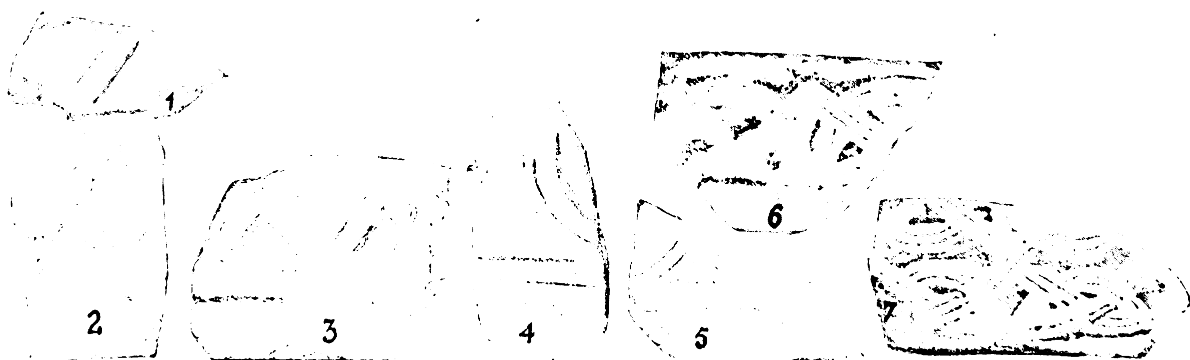

br. 4. dug 35 cm., širok 19 cm., debeo 12 cm., gradivo kao i prvi, nadjen u bazilici pri lievom uglu do vrata;

br. 5. dug 16 cm., širok 18 cm., debeo 12 cm., gradivo kao i prvi, nadjen u bazilici pred vratima;

br. 6. dug 68 cm., širok $16^1/_2$ cm., debeo 10 cm., gradivo kao i prvi, nadjen pred vratima bazilike u narteksu.

Još ima jedan sličan ulomak, kojega sliku ne donosimo; dug 26 cm., širok 10 cm., ima samo slovo I urezano; gradivo kao i prvi, nadjen na zidu pri absidi s lieve strane bazilike.

Opisani ulomci pragova raznih su razmjerja, te bi se mogli odnositi na razna vrata bazilike.

III. Sedam ulomaka plutejâ; br. 1. dug 33 cm., širok 13 cm., debeo 17 cm., od biela vapnenjaka, nadjen u srednjemu brodu bazilike;

br. 2. dug 32 cm., širok 19 cm., debeo 15 cm., gradivo kao i prvi, nadjen s iztočne strane izvan bazilike;

br. 3. dug 22 cm., širok 14 cm., debeo 12 cm., gradivo kao i prvi, našast u srednjemu brodu bazilike;

br. 4. dug 27 cm., širok 18 cm., debeo 12 cm., kamen kao i prvi, našast s iztočne strane izvan bazilike;

br. 5. dug 13 cm., širok 24 cm., debeo 12 cm., gradivo kao i prvi, našast sa podnevne strane izvan bazilike;

br. 6. dug 27 cm., širok 18 cm., debeo 12 cm., kamen kao i prvi, našast sa podnevne strane izvan bazilike;

br. 7. dug 22 cm., širok 12 cm., debeo 12 cm., kamen kao i prvi, našast u srednjemu brodu bazilike;

br. 6. i 7. običajni su troprutni pleteri, kojima sličnih našlo se je po svim starohrvatskim odkopanim crkvama od VIII. i XI. vieka. Br. 1. i 2., 3., 4. i 5. dvoprutni mrežasti pleteri na rešetke. Do sada sličnih našasto je na neodkopanim ruševinama kod kućâ Pavla Vagića u Mokrompolju kod Knina i medju ruševinama bazilike u Potravlju.[1]

IV. Četiri nadstupine:

br. 1. čest debela stupa ujedinjena sa nadstupinom, koja je podvezana užetom.

Gornji dio nadstupine otučen je: dug 20 cm., širok 18 cm., premjer 18 cm., gradivo bio zrnati vapnenjak, našast u sredini bazilike;

br. 2. sa strana odbiven, dug 22 cm., širina biti će mu kao i sliedećih dvaju, gradivo kao prvi, našast sa sjevero-iztočne strane izvan bazilike;

br. 3. dug 17 cm., širok 19 cm., gradivo kao i prvi, našast sa iztočne strane izvan bazilike;

br. 4. čest stupa ujedinjena sa nadstupinom podvezanom užetom, dug 34 cm., širok 16 cm., promjer stupa 18 cm., kamen kao i prvi, našast sa iztočne strane izvan bazilike. Izradba je ovih nadstupina veoma dobra.[2]

V. Dvie podstupine: br. 1. ulomak, dug 14 cm., gradivo zrnat domaći vapnenjak, našast u bazilici;

br. 2. dug 21 cm., premjer stupa 24 cm., kamen kao i prvi, našast sa iztočne strane izvan bazilike.

---

[1] Dvoprutasti pleteri rek bi da potiču iz starokršćanskog doba od petoga do osmoga vieka. Ur.

[2] Oblikom svojim i uresom slične su ove četiri nadstupine onima iz našeg Muzeja, koje sam uvrstio u II. skupinu i koje bi mogle slobodno poticati iz VIII. vieka. One bi sve mogle pripadati istoj česti bazilike, a po svoj prilici su podupirale ciborij. Vidi moj članak „Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika“ u God. I. Br. 4, str. 206—208. Urednik.

Ima još 7 raznih ulomaka od stupova premjera 18, 24 i 30 cm.

VI. Našast je još jedan mali ulomak valjda od ciborija, na kojemu su plohorezane dvie ptice okrenutim repovima jedna prama drugoj, dug 22 cm., širok 13 cm., debeo 15 cm.

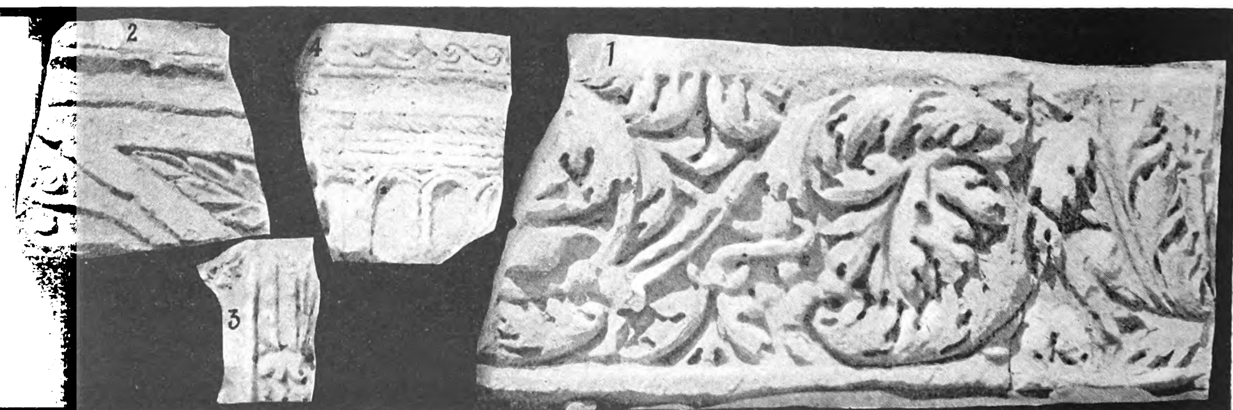
VII. Dva ulomka od kamenica bez nakita.

VIII. Nekoliko ulomaka criepova žliebovitog i klasičnog oblika (tegoļe).

IX. Sedam ornamentalnih ulomaka iz rimske dobe: br. 1. ulomak, na kojemu je plohorezana, vijugasta loza sa akantusovim lišćem i cviećem, dug 73 cm., širok 32 cm., debeo 9 cm., gradivo zrnati domaći vapnenjak, našast s iztočne strane izvan bazilike;

br. 2. ulomak od lica sarkofaga, gdje su plohorezane dvie jednostavne volute, okvir i kraj akantusova lista u kutu trokuta, dug 23 cm., širok 24 cm., debeo 14 cm., gradivo i nalazište kao i prvoga;

br 3. čest lievog donjeg kraja lica sarkofaga. Na njemu je urezana čampra lavska; dug 26 cm., širok 21 cm., debeo 14 cm., gradivo kao i prvi, našast sa zapadnog kraja izvan bazilike. Našast je na istom položaju još jedan ulomak; br. 4. od gornje česti lica sarkofaga kanelirana, obrubljena dvama pojasima užeta, te kukicama, dug 25 cm., širok

16 cm., debeo 14 cm.; gradivo kao i prvi, našast u bazilici. Još su našasta dva slična ulomka, jedan u narteksu, a drugi sa zapadne strane izvan bazilike.

X. Dva ulomka rimskih nadpisa:

br. 1. dug 46 cm., širok 13 cm., debeo 17 cm.

IV
AN

br. 2. dug 47 cm., širok 40 cm., debeo 17 cm.

OLL
TIC · EQ
AICA I
II ·
IX · C

Bez sumnje su svi ovi ulomci iz rimskoga doba bili uloženi kao prosto gradivo, onako, kako je uporabljeno po svim drugim starohrvatskim crkvama dosada odkopanim. Donešeni

su ili sa »Alveriae« — »Berberae« sa iztočnog, ili »Asseriae« sa zapadnog kraja, za malo kilometara daleko od bazilike. Kovinskih predmeta po grobovima našle su se: dvie srebrne naušnice sa jabučicom, dvie mjedene proste od žice, bez ikakovih uresa i šest prstenova, od kojih jedan ponešto urešen.

Ovi predmeti srodni su onima, koji su našasti oko starohrvatske bazilike na rimokatoličkomu groblju u Biskupiji kod Knina.

Ostalo gradivo kroz stoljeća kojekuda raznešeno je i uporabljivano kao gradivo za novije gradje. Mnogo kamenih ulomaka moguće da je uzidano i po kućama sela Žažvića, kako se neki opažaju i u kući Draganića, a ostalo je bez traga postradalo.

Ovako silno propadanje starohrvatskih umjetnina može se nekako tim tumačiti, što, kad bi se koja javna sgrada zapuštala, okolno pučanstvo, počam od krova, mal' a malo bi gradivo za svoje potrebe odnašalo, dok se tako nebi došlo do najdonje ruke kamenja, koju bi pak naplavljena zemlja zasula i tako nam sačuvala samo uspomenu na njihove položaje.

Taj proces propadanja naših starinskih spomenika sbio se i u Žažviću, zato kod manjkavosti sabranih predmeta nismo u stanju ustanoviti, čijom je zadužbinom bazilika bila sagradjena, kojemu li svetcu posvećena, kojoj bi porabi pobliže opredieljena; te se neusudjujemo ni upuštati u tolika nagadjanja, koja nam se nameću, pošto do ozbiljnih zaključaka kod manjkavosti nadjenih predmeta nebi ipak došli.

Toliko je samo stalno, da je bazilika gradjena u hrvatsko-bizantinskom slogu kroz razdoblje od VIII.—XI. vieka. Ipak obret ostanaka bazilike u Žažviću nov je prilog za poznavanje kulturnih prilika hrvatskoga naroda u doba njegovih vladaoca iz narodne loze.

Fra Luigj Marun.

Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Družtvo je zadnjeg vremena nabavilo dio zemljišta u Biskupiji kod Katića bajama, gdje je još god. 1889. počelo odkrivati veoma važne ruševine. Ugovor je sa vlastnicima sklopljen tako, da su vlastnici dužni unapried na istomu mjestu toliko zemljišta družtvu pod istu cienu ustupiti, koliko ga rad daljnjih izkopina bude trebalo. Na tom je mjestu neznatna radja izvedena, da se ustanovi, koliko su ruševine duboke. Pri ovoj radji odmah se namjerilo na množiju ulomaka biela mramora, a na jednomu dugu 1·54 široku 0·47, sliedeći rimski nadpis:

SARCOFAGVM ITA DEF
ENDVNT VT SVPERAVO ND i NT u lig.
RVM (QVO)RVM CORPORA
NVLL(VS IN)TRA AEVM PONAT AE i AT u lig.
QVOD SI QVIS POSVERIT DET
FISCO AVRI PONDODVA

S lieve nadpisa stoji genij prekrštenih nogu, zubljom okrenutom k zemlji, a glavom na desnu ruku u znak žalosti naslonjenom.

Bez sumnje ovdje leže veoma važne ruševine bilo biskupove polače „*palazzo di delizie*", bilo, što je vjerojatnije, hrvatskog kraljskog dvorca „*villa regalis*"; pošto mislimo, da ruševine biskupove polače po ot. Vinjaliću imaju se tražiti izmed bazilike na Stupovima i one na rim. groblju. Nahodi se tragova nekim sgradama na Prijićevoj oranici, koja bi dobro Vinjalićevu opisu odgovarala, pa je željeti, da družtvo čim prije namakne potrebita sredstva, da te ruševine sistematično pretraži.

U ožujku o. g. družtvo je odkopalo u županiji bribirskoj, u selu Žažviću obćine skradinske, znamenitu starohrvatsku baziliku, o kojoj potanje na drugom mjestu ovoga broja. Ovim je družtveno upraviteljstvo liepo odgovorilo obećanju učinjenom na zadnjoj družtvenoj skupštini, da će tek. godinom nastaviti od tri godine obustavljeni rad izkopinâ.

Naš družtveni povjerenik g. Vladimir Ardalić, koji od dvie godine, prama svojim snagama, pohvalno naše družtvo podupire, na čemu budi mu naša velika zahvalnost, namjerio se u obćini skradinskoj na tri starinska groblja, naime na Ležaića glavici, u Gjevrskam (o kojem potanje pod rubrikom „*Razne viesti*"), te u vinogradu Mihe Tomaševića u Smrdeljima, pa opet za jedan kilometar dalje u iztok na treće u vinogradu Save Vrankovića, poviš znamenite tvornice rimskih opeka. Sva tri groblja, a osobito dva zadnja, treba da su veoma znamenita, u koliko se po njima slučajno našlo starinskih liepo izradjenih naušnica i krasnih bronzanih pozlaćenih fibula.

Nu pošto je zemljište zasadjeno vinogradima, trebalo bi ga odkupiti da se izvedu sistematične izkopine.

Isti povjerenik našao je pod Otresom kod Ostrvice u oboru Jakova Mandića jedan ulomak ciborija sa slovima |ENDOES|, te ga je poslao u naš muzej i popratio sliedećim pismom: „Moj prijatelj Mandić, koji mi je poklonio taj kamen, reče mi, da mu je odnekle iz avlije isplinuo. Njegova avlija sva je na starinskim grobnicam, pa se vidja i ruševinâ starinskih zidova".

Suviše g. Ardalić umio je uzbuditi veliko zanimanje za naše starine u raznim selima obćine skradinske tako, da su seljani na raznim mjestima sami počeli tražiti i našli više starinskih rimskih i hrvatskih ruševina, kao u selu Plastovu, kod kuće Tome Urukala, nekoliko ulomaka glagolačkog nadpisa, a nekoliko sa bosančicom, koje ćemo kasnije objelodaniti, i suviše nekoliko lonaca. Položaj je znamenit, te bi i ovdje zaslužilo sistematično provesti izkopine.

Sa jugo-iztočne strane, tik rim.-kat. crkve S. Nikole a na zemljištu Stojana i Luke Dobrijevića, seljani dobrim dielom odkriše u sjevero-iztok okrenutu crkvu sa jednom absidom. Kroz površnu seosku radju, odkrivena je pravilna absida sa cementovanim bojadisanim tlom i podlogama pluteja, koji su absidu od trula crkve dielili. Vriedilo bi i ovdje sistematično izkopine provesti.

Više seoskog točka na maloj glavici „Bašćina", seljani načeše odkopavati ruševine neke velike rimske sgrade, prilično sačuvane. Radja jim je tekla oko odgaljivanja vanjskih zidova sgrade. Pri čemu nadjoše podstupinu debela stupa. Ruševine su važne, pa oni, koji se bave rimskim starinama, vriedilo bi, da jih obadju i izkopine izvedu, jer je opravdane nade, da bi trud uspješan bio. Ove sve ruševine obašao je naš družtveni predsjednik.

Na Gjevrskam, kako nam piše naš povjerenik Ardalić, „neki Bjelić namjerio se na neke ruše„vine, te je otvorio dug zid izpod nekih gromila i našao izradjenih pragova, dosta opeka i kupa“, te nadodaje, da bi i tu vriedilo kopati. Seljani u Siritkovcima obćine drniške namjeriše se takodjer na neke rimske ruševine i kroz kratku radju nadjoše zavjetni spomenik sa nadpisom, što ga je već prag. Bulić objelodanio u svojem „Bull. di arch. e st. dalm.“ od ove god. br. 6., str. 86.—87. Suviše nadjoše ulomak stupa.

Župnik iz Promine ot. Krsto Maretić poslao je družtvu ulomak pluteja, na kojemu su predstavljene golubice i jelenovi, slučajno nadjen na groblju B. Gospe u Lukama.

Župnik Kljakâ ot. Marko Laco poklonio je družtvu jednu starokršćansku nadstupinu, našastu u Balinoj glavici (Municipium Magnum).

Župnik Gradca ot. Marko Čačić poklonio je družtvu nekoliko dobro sačuvanih bivolskih kostiju, što su seljani slučajno našli u nekoj pećini pod Svilajom.

G. Josip Lovrić poklonio je družtvu 20 kom. srebrnih dubrovačkih novaca, našastih u Vrličkoj okolici.

G. Josip Šimunović mladji našao je pod kninskom tvrdjavom dva ulomka srodna pilastru sa nadpisom „*Stephaton*“, koji je objelodanjen u „Star. Pros.“ (God. I. br. 1. str. 24, i br. 2. str. 84.). Na njima su predstavljene tri osobe: dvie drže u ruci po anforu a treća podbočenih ruku stoji.

Ovi ulomci, o kojima će se drugom prilikom razpravljati, krasno podupiru mnenje našega urednika o znamenovanju prije navedenoga ulomka pilastra.

Zemaljski odbor Dalmatinski pružio je družtvu za t. g. podporu od 500 for.

Prva hrvatska štediona u Zagrebu po drugi put poslala je družtvu 100 for.

Pres. gos. dr. Božidar pl. Kukuljević-Sakcinski, prigodom smrti svoga blagopokojnoga strica, pl. Ladislava, podario je družtvu 25 for.

G. Milan Karlovac, arhitekt u Kninu, podario je takodjer družtvu 12 krunâ.

Družtv. povjerenik ot. Šimun Mendjušić prigodom prijateljske zabave na Kuni sakupio je 11 krunâ.

Preč. gos. Ante Justitz, župnik u Dubici, poslao je družtvu 10 krunâ kao preostatak od tamošnje diletanske zabave.

Svim veledušnim darovateljim budi naša najdublja zahvalnost.

Stupiše nadalje u naše družtvo kroz god. 1895. zauzimanjem povjerenika p. n. Petra pl. Akačića: Niko L. Petrović, trgovac i posjednik, Škaljare Kotor. C. k. vel. realka, Split. Pavao Čovic-Plenković, trgovac, Makarska. Ante pl. Cindro, posjednik, Split. Mate Dvornik, kanonik, Split. Frano Kovačević, c. kr. pošt. i brz. čin. Sućuraj na Hvaru. Blažimir Sučić, Ivanov, Split. Dr. Ivan Mangjer, načelnik i narodni zastupnik, Split. Ot. Ante Rako, nadžupnik, Imocki. P. Ivo Sintić, uprav. župe, Predošćica (Cres-Istra). Pravoslav Filipić, župnik, Žminj-Istra.

Sakupio povjerenik p. n. ot. Šimun Mendjušić: Mato Belin, trgovac, Trpanj.

Sakupio povjerenik p. n. Nikola Spužević: Luka Heroc, Križevac.

Sakupio povjerenik p. n. Dragan Šašel: Josip Bösendorfer, filozof, Zagreb.

Sakupio povjerenik p. n. Pavao Vučenović: Šimun Ostojić, pisar na sudu, Trogir. Šimun Ivanko, porezni činovnik, Trogir.

Sakupio povjerenik g. Juroslav Paskiević-Čikara: Franjo Trevissani, Trst.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz god. 1895. p. n. gospoda: Josip Miljan, regens konvikta, kr. odsječni savjetnik, Zagreb. Don Petar Stanić, župnik, Mrzlopolje. Središnje kat. bogosl. sjemenište, Zadar. Dr. Stjepan Boroša, župnik sv. Marka, Zagreb. Antun Kjuder, župnik, Tinjan-Istra. Vladimir pl. Barac, viećnik grada, Zagreb. Ot. Šimun Bušelić, nadžupnik, Metković. Dr. Josip Zaffron, narodni zastupnik, Korčula. Obćina Metković. Vilim pl. Filipović, porezni oficial, Petrinja. Aleksa Dolački, župnik, Dugaresa. Ivan Rukavina, c. k. poručnik regim. Staremberg br. 54, Bielitz Šlezka. Družtvo „Hrvatski Skup“, Tiesno. Ivan Miletić, c. k. financijalni povjerenik, Korčula. Ot. Frano Tonković, župnik. Vrgorac. Dr. Ivan Buić, odvjetnik, Drniš. Metel Peklić, odvjetnik, Jaska. Jakov Ladavac, župnik, Bulje. Dr. Radivoj Šimonović, liečnik, Milna. Koloman Benges, prof. trgov. škole, Bjelina. Antun Justitz, kat. župnik, Dubica. Adolf Hudovski, gradski viećnik, Zagreb. Milutin Barač, ravnatelj tvornice petrolja, Rieka. Ivan Tuškan, sudac, Zlatar. Dragutin pl. Šimončić, knjigovodja štedionice, Petrinja. Bartol Vitezić, župnik, Pazin. Ilija pop Malić, župnik grčko-katol., Vrlika. Dr. Petar Marjanović, obć. liečnik, Pazua. Josip pop Nekić, župnik, Jesenice. Franjo Radočaj, domobran. nadporučnik, Sisak. Obćina Novska kod Trogira, Stari. Franjo Forko, župnik, Samobor. Dr. Vjekoslav Homotarić, župnik, Tuhelj. Franjo Fabek, župnik Cvitović, Slunj. Ivan Krstulović, posjednik, Nerežišće. Josip Horvat, župnik, Gornji Osiek. Milan Karlovac, mjernik, Knin. Ravnateljstvo kr. realne gimnazije, Osiek. Grgo Tambaća, bolnički dušobrižnik, Šibenik.

Nekrolozi.

† Dr. Ante Starčević i Miho D. Babić.

Svršetkom mjeseca veljače t. g. umrla su u Zagrebu dva velika hrvatska *rodoljuba,* u pravom smislu rieči: političar-filozof, utemeljitelj stranke prava, **Dr. Ante Starčević** i **Miho D. Babić,** mlad trgovac. Obadva su djelima pokazala i cielim životom svojim posvjedočila nesebičnu ljubav k svojoj hrvatskoj domovini, obadva su se prije smrti u svojim oporukama sjetila našega družtva, ostavivši mu znamenite svote novaca za njegovo promicanje i uzdržavanje, pa nam je sveta dužnost, da jim, kao velikim družtvenim dobrotvorima, uspomenu zabilježimo u čitulju družtvenog glasila. Iz oporuke blagopokojnog dra. A. Starčevića iztičemo tri sliedeće točke:

„VII. Ako moj rečeni baštinik (dr. Mile Starčević) nebi u našemu rodu „našao vriedna nasljednika si, on ima taj dom (Starčevićev u Zagrebu) osta- „viti jednom ili dvama javnim hervatskim družtvom, što su po njegovu sudu „najkoristnia za hervatski narod“.

„VIII. Kad izplati dug, što je sada na mojem domu, ili ako bude mo- „guće, uz odplatjivanje duga toga, svakako za tri godine kon što je taj dug „izplatjen, moj će rečeni baštinik imati izplatiti: družtvu Ćirila i Metoda u „Istrii jednu tisuću fiorina (1000 fiorina), **družtvu za izkapanje davninah u „Kninu četiri sto fiorina (400 fiorina)**; družtvu za hrvatsku povjest u Splitu „dve sto fiorina (200 fiorina).“

Naše družtvo nije imalo prilike, da za života dra. Ante Starčevića sazna, koliku pokojnik daje važnost obretenim hrvatskim starinam, al' je on svojom oporukom podpuno zasvjedočio, da jih je cienio skoro više nego ijedan drugi Hrvat, pa je za to od svoga siromaštva našemu družtvu namjenuo koliko je god mogao. Zlamenitije od iste njegove ostavštine smatramo u oporuci sliedeću izjavu, koju kao zavjet hrvatskomu narodu ostavlja:

„**Ja nepoznam hervatsko družtvo, koje bi zasluživalo ili trebalo pripomoć, „kako ona tri**; nu ako se koje pokaže, siguran sam da će ga kako i drugu „svaku narodnu stvar moj rečeni baštinik po mogućnosti sveserdno pomagati“.

Blagopokojni Mijo D. Babić ovako se je sjetio našega družtva:

„3. *Hrvatskom starinarskom družtvu u Kninu 4000 kruna*“.

Upraviteljstvo će u dojdućoj glavnoj skupštini predložiti, da obedvie ove ostavštine budu sačuvane kao posebne zaklade pod imenom dotičnih oporučitelja. Nego pošto bi dr. A. Starčevićeva zaklada bila razmjerno malena, to bi Starčevićevi štovatelji doprinieli k podizanju najljepšeg Starčevićevog spomenika, kad bi sakupljanjem milodarâ nastojali, da se spomenuta zaklada što više pomnoži.

Dr. Ante Starčević rodio se je dne 23. svibnja 1823. u Žitniku kraj Gospića. Početne je nauke svršio u Klancu, a gimnaziju i filozofiju u Zagrebu. U veljači 1848. god. stekao je doktorat filozofije u Pešti, pa se vratio u Hrvatsku. Godine 1861. imenovala ga je riečka županija svojim velikim bilježnikom, a kotar grobničko-hreljinski izabra ga zastupnikom na hrvatski sabor. Kao veliki bilježnik riečke županije počeo je razvijati načela stranke hrvatskoga državnoga prava u raznim predstavkama, što jih je županija slala hrvatskomu namjestništvu i dvorskoj kancelariji u Beču. Na hrvatskom saboru upoznao se sa Eugenom Kvaternikom. U svom govoru od 26. lipnja 1861. razvio je načela stranke prava, a tadanji vlastodržci odmah razabraše tko je i što je Ante Starčević. Obtužiše ga, da je županijskim predstavkam počinio zločin bunjenja. Sudbeni stol u Zagrebu osudio ga je na tri mjeseca zatvora. Stol sedmorice snizio kaznu na mjesec dana, te je god. 1863. odsjedio mjesec dana u zagrebačkim tamnicama. Godine 1871., prigodom rakovačke bune, bio je takodjer bačen u zatvor u Zagrebu. Od godine 1878. sjedio je bezprestano u hrvatskom saboru kao predstavnik raznih kotara. Nakon smrti sve mu je hrvatsko novinstvo priznalo dvie uzorne vrline: „neprekidni apostolat hrvatskoga imena i katonski značaj sa priprostim načinom života“. Niti je ovdje mjesto, niti je još došao čas, da se može bezpristrano suditi o političkom djelovanju dra. Antuna Starčevića, komu se jošte nije ni trava na grobu zazelenila. Toliko se samo može stalno kazati, da će mu ime ostat nerazdruživo spojeno povješću hrvatskoga naroda u zadnjoj trećini XIX. vieka.

Miho D. Babić rodio se u Belovaru god. 1861. Stekavši naobrazbu nuždnu za mladića, koji hoće da stupi u trgovački stališ, odmah nakon zapremljenja Bosne i Hercegovine našao se je u Sarajevu, gdje je kao trgovački pomoćnik bio u željeznarskoj trgovini Rachera i Weissa. Od naravi nadaren živahnošću, okretnošću i bistrim duhom, brzo se je iztaknuo kao ugledan član trgovačkoga stališa. Njegova točnost i oštroumnost toliko su mu pomogle, da je pred desetak godina otvorio bio veliku željeznarsku trgovinu na svoju ruku u Sarajevu. Buduć poduzetna duha, davao se je na oveće poslove i poduzeća, koja je izpunjavao tako riedkom točnošću i poštenjem, da je na daleko slovio u trgovačkom svietu, kao jedan od najpo-

štenijih i najuglednijih bosanskih trgovaca. Zauzevši tako, neumornim svojim radom, liep položaj u družtvu, uživao je svako štovanje medju sugradjanima i kod svakoga, koji je imao prilike, da kakogod dodje s njim u doticaj Štedljivošću i uztrajnim radom podigao je svoju trgovinu, da je postala prvom svoje vrsti u Bosni i Hercegovini, i, kad je bilo vrieme, da bi se mogao početi odmarati, uhvatio je klicu sušice. Pokušao je sve liekove, slušao savjete prvih liečnika, pohodio Kneippa, razna kupatila i klimatička liečilišta, kao Lošinj, Opatiju, Nizzu, Ajaccio, kanarske otoke, Maderu, Meran, nu sve bi uzalud. Četiri mjeseca prije smrti za zadnji put ode na dalje putovanje u Francuzku; odtuda se vrati u Meran, a tri dana prije smrti u Zagreb k svomu prijatelju Frani Folnegoviću, kod kojega je i izdahnuo svoju plemenitu dušu dne 26. veljače. Miho Babić bio je čovjek takova kroja, takove naravi, da je sebi priljubljivao svakoga, tko ga je ma i jednom vidio. Osrednjeg rasta, prikladne i privlačive vanjštine, kao da mu je iz očiju progovarala plemenitost srca. Znao je mnogima prednjačiti samostalnošću, otačbeničtvom i darežljivošću u narodne svrhe. — Družtvu S. Ćirila i Metoda ostavio je 50.000 krunâ, Matici Hrvatskoj 20.000 krunâ, družtvu sv. Jerolima 10.000 krunâ, bratovšćini hrvatskih ljudi u Istri 10.000 kr., hrvatskom pjevačkom savezu u Zagrebu za gojenje čisto narodne hrvatske pjesme 10.000 krunâ, gradu Belovaru, za odgajanje vriednih siromašnih djaka hrvatske narodnosti, 20.000 kr. Ostali dio imetka, skupa sa 25.000 for., kojih je uživanje kamatâ ostavio svojemu otcu Gjuru u Belovaru, razdielio je ovako: 25% za odgajanje hrvatskih djevojaka, koje bi išle učiti u tudji sviet, 20% za utemeljenje „Mensae Academicae“ u Zagrebu, 25% za utemeljenje hrvatskoga etnologičkoga družtva, 20% za hrvatske mladiće, koji bi išli u tudji sviet, da se usavršuju u trgovini i obrtu, a 10% za utemeljenje hrvatskoga gospodarskoga muzeja u Zagrebu. Da je ovoj plemenitoj hrvatskoj duši bilo sgode, da se pobliže obavjesti, kako najljepše slave njegova naroda zapuštene u ruševinama darežljivu ruku čekaju, da jih na svjetlost iznese, doisto njegova darežljivost još bi blagodarnija prama njima bila. Ipak plemenitost njegova srca i uzvišeno rodoljublje zrcali se iz svih navedenih točaka oporuke, a osobito iz onih rieči u istoj, gdje kaže, da imetak svoj ostavlja *„mojemu milome hrvatskome narodu, koga sam za nj sticao i za njegov procvat i napredak namjenio“*.

Molimo se Svevišnjemu, da udieli vječni pokoj plemenitim dušama dvaju velikih dobrotvora našega družtva i želimo, da jim bude laka ona hrvatska gruda, koju su ljubili svim žarom srca svojega!

Razne viesti.

1. G. Fr. Poici, inžinir u Gospiću, javlja nam, da je kod gradnje zemaljske ceste Udbina-Podudbina-Korenica god. 1895. kod kopanja kamena blizu sela Grabušića, obćine Bielopolje, naišao na razvaline hrama. Našao je tarac iz obdjelanih ploča, nekoliko mletačkih zlatnih cekina kao i nekoliko staro-rimskih novaca. Poduzetnik cestogradnje htio je i dalje kopati, ali mu je zabranjeno iz Bielopolja. — Gosp. Poici, koji će se ovog ljeta baviti na Udbini, obećaje, da će i nadalje naše družtvo obaviešćivati o nadjenim stvarima. Hvala mu.

2. Gosp. Vlad. Ardalić iz Gjevrsaka kod Skradina piše nam dne 11. travnja t. g.: „Razkopavajući grobove na starinskom groblju na Ležaića Glavici u Gjevrskomu obćine Skradinske, našao sam u jednom grobu 9 komada; oko glave sa svake strane po 3 komada, kao i po šiljatu naušnicu. Na lievoj ruci istog mrtvaca dvie vitice, a na desnoj jednu. U drugom grobu nadjoh 8 komada, oko glave kao i u prvomu žice savijene i naušnica 6, na lievoj ruci viticu rek bi kao srebrnu, takovu viticu i na desnoj ruci, ali mjedenu. Na 8. travnja razkopao sam 8 grobova. U jednom sam samo našao 9 komada; okolo glave 6, na lievoj ruci dva, na desnoj jedan prsten U grobu duboku 0·80 m., dugu 0·93 m., široku kod pleća 0·27 m., našao sam puce i malu naušnicu i prilično sačuvan nožić. Naušnica je bila na lievom uhu, puce medju koljenima, nožić pri dnu nogû; lubanja je bila zdravo sačuvana sa zubima. U nekim sam grobovima našao gdje jednu, gdje dvie vitice. Samo u dva groba nije bilo nikakovih predmeta; u ostalim je štogoder nadjeno. Na svakom su grobu bile navaljivate grdve, debele, cielokupe ploče. Zidani su grobovi pravilno u suhozid, ali su posve uzki i kratki“. Sve je predmete gosp. Ardalić poslao u naš „Prvi muzej hrvatskih spomenika“.

3. Antropoložko družtvo u Beču u svojoj odborskoj sjednici dneva 6. ož. t. g. imenovalo je prag. prof. Fr. Bulića, c. kr. konzervatora i gimnazijalnog ravnatelja, urednika „Bullettino di arch. e st. Dalm.“ u Spljetu itd., svojim pravim članom. Čestitamo!

4. *Umrli.* Dne 5. travnja o. g. umro je u Celju Slovenac dr. Vatroslav Oblak, mlad slavenski filolog, u 32. god. života, upravo kad je imao postati profesorom slavistike na gradačkom sveučilištu. Imali smo prilike, da se lično upoznamo s njim, kad je putovao po otocima Korčuli, Lastovu, Visu, Hvaru i Braču, proučavajuć nuance čakavskog narječja, i da se divimo neumornoj njegovoj uztrajnosti u radu, uzprkos slabu zdravlju. Za stari slavenski jezik odlučno je zastupao macedonsku teoriju, t. j. „da je jezik sv. braće Ćirila i Metodija ogranak bugarskoga govora“. Tako je posve osnovanim razlozima pobijao zastarjelu teoriju o diobi nariečja Hrvata i Srba, te je dokazivao, „da je štokavština s kajkavštinom upravo toliko govor Hrvata, koliko i na milost nam dana čakavština“. Iz njegovih se radova opaža, (piše „Vienac“ br. 19. o. g.), da je bio vanredno spreman u filologiji, a dotičući se obćenitih pitanja u slavistici, najvolio je, dakako komparativno, obradjivati svoj slovenski jezik, koji je ljubio svom dušom, kao i narod, koji njim govori. Od god. 1887. nema knjige Jagićeva „Arhiva za slav. filologiju“, da od Oblaka ne bi bilo i radnja samostalnih, a i mnogo veoma poučnih prikaza različnih djela o slav. svietu. Matica slovenska, slovenski časopisi, imaju mnogo liepih prinosa, a i Bugarima je podao svojih iztraživanja o dijalektima u Macedoniji“.

Na 30. siečnja o. g. umro je u Monakovu dr. teologije Vilim Preger u 69. god. života.

Na 21. siečnja o. g. umro je u Jeni u 91. godini Gustav Stickel, koji je trajnih zasluga stekao u iztraživanju numizmatike Omejada i Abbassida na Iztoku.

Na 1. siečnja o. g. naglom je smrću umro prof. crkvene povjesti dr. Josip Grimm u Würzburgu u 69. god. života. Glavno mu je djelo „Život Isusov“ u 4 svezka.

Na 9. ožujka o. g. prerano se prestavio u 30. god. života dr. filol. Viktor Krause u Falkensteinu a. T. Velikim je uspjehom radio oko nastavka „Monumenta Germaniae“, te je nastavljao „Capitularia regum Francorum“, a objelodanio je još mnoge druge učene razprave.

Na 10. ožujka umro je takodjer u mladim godinama u Atini dr. Karlo Buresch, privatni docent klas. fil. u Lajpcigu.

Na 15. ožujka umro je u Lajpcigu priv. doc. filozofije dr. Hermann Wolff.

Na 29. veljače umro je u Wiesbadenu u 90. godini nestor sanskritskih iztraživaoca prof. Fr. Bollensen.

Na 28. siečnja umro je u Brnu nestor austrijskih povjestničara dr. savj. Christian vit. d'Elvert u 93. god. života. On je napisao skoro sve što je od god. 1851. izdao statistički odsjek u Brnu.

Na 30. ožujka umro je u Pragu u 63. godini prof. crkvenoga prava na njemačkom sveučilištu dr. Vering.

Na 7. veljače umro je slavni orientalista dr. Reinhold Rost u Canterbury. Bio je knjižničarom indijanskog ureda u Londonu.

Na 18. veljače umro je drž. popeč. i senator bar. Cristoforo Negri u Florenciji u 87. god. Bio je jedan od najuglednijih talijanskih zemljopisaca i za dugo vrieme predsjednikom zemljopisnog družtva u Florenciji Glavno mu je djelo „La storia politica dell' antichità paragonata alla moderna".

Na 2. siečnja o. g. umro je u Briselju Frère Orban, slavni belžijanski državnik, koji je napisao glasovito povjestničko djelo „La Belgique et le Vatican" (3 svezka) 1880.—1881.

Na 10. siečnja o. g. umro je u 84. godini Aleksandar Heune, znameniti belžijanski povjestničar, koji je ostavio zamašita djela „Mémoires anonymes sur les troubles des Pay-Bas de 1565.—1580." 2 sv., 1864.—1866., „Memoires de Pontus Payen", 2 sv. 1860.—1861., skupa sa Alfonsom Wauters-om, „Povjest grada Briselja", 3 svezka, 1845.; a samo djelo, koje ga je podiglo u red prvih belžijanskih povjestničara, a to je: „Histoire du règne de' Charles-Quint en Belgique", 10 sv., 1858.—1860.

U Holandiji umro je u 84. god. umirov. profesor nizozemskog jezika i povjesti na sveučilištu dr. W. Brill.

Iz Sofije javljaju, da je na 1. ožujka umro prof. Alfred Odin, koji je tamo predavao francuzki jezik i književnost.

5. Naš je urednik u ožujku mjesecu t. g. obašao Komižu, njezinu okolicu i otočić Biševo, te je izpitao tamošnje četiri raznovrstne staro-hrvatske posve zanimive crkve, o kojima će, ako Bog da, čim prije izviestiti u „Star. Prosvj.".

Uredništvo.

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata, pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XIX. Nro. 2. Sadržaj: Scavi nell'anticho cemetero cristiano di Marusinae a Salona durante l'a. 1895. (Izkopine u starokršćanskom groblju u Marusincu u Solinu kroz god. 1895.) — Le gemme dell' i. r. Museo in Spalato acquistate nell'a. 1895. (Drago kamenje u c. kr. Muzeju u Spljetu, nabavljeno god. 1895) — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797.—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797.—1815.) — I nostri monumenti nella Commissione Centrale per l'indagine e la conservazione dei monumenti artistici e storici. (Naši spomenici u središnjemu Povjerenstvu za iztraživanje i čuvanje starih spomenika. — Bibliografija. Sa dvie tablice.) I. Supplemento: Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović. (Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića.) II. Supplemento: Statuti di Sebenico. (Štatut Šibenski.) — Nro. 3. Sadržaj: Scavi itd. kao gori. — Iscrizioni inedite: Ortopula, Salona, Epetium. (Neobjelodanjeni nadpisi: Starigrad, Obrovac, Solin, Stobreč.) — Le gemme itd., kao gori. — Recensione itd., kao gori. — Bibliografia. U bibliografiji hvali gosp. savj. Alačević prof. Poparićevo djelce „Hercezi Sv. Save" s objektivnosti, poznavanja predmeta, savjestne priprave i dovoljne kritike; ali opaža, da su ponešto oskudne viesti, koje se tiču Hercega Vlatka, Stjepanova nasljednika, i zove djelce pokušajem, u nadi, da će viditi obširnije razpravljenu povjest Huma bar počamši od Vuka Hrave do Vlatka Hranića i Sandalja njegova unuka. — Nro. 4. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona. (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin.) Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara. (Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru) sa 2 slike. — Le gemme itd., kao gori. — Recensione itd., kao gori u I. i II. Supplementu u 3. i 4. broju, kao u 2. — Nro. 5. Sadržaj: Iscrizioni inedite itd. kao u br. 4. sa 1 slikom. — Collezione itd. kao u br. 4. sa 1 slikom. — Recensione itd., kao gori. — I nostri monumenti itd., kao u br. 2. i II. Supplemento, kao gori. — Necrologia di Marco Bonačić (Nekrologija Marka Bonačića). Uredništvo „Bullettina" donielo je u nekrologiju iz „Rivista Italiana di Numismatica" 1896. A. IX., Fasc. I., pag. 117, a mi ju ovdje prenašamo u prevodu:

Marko Bonačić.

Dne 20. pr. siečnja mjeseca umro je u Londonu u liepo doba od 96 godina gosp. Marko Bonačić, nestor sakupljača i talijanskih trgovaca novaca.[1]

Rodio se je dne 12. kolovoza 1800. u Bolu na otoku Braču[2] (Dalmacija); služio je u napoleonskom brodovlju, u kojem se je odlikovao i bi narešen kolajnom S. Jeline. Zatim se nastani u Trstu, posvetivši se obljubljenim svojim arheoložkim naukama, a navlaš numizmatici God. 1835. započe sabirati slike, starinske predmete u obće i sastavljati sveobću numizmatičku sbirku. Dr. Kandler u svojoj povjesti Trsta napominje njegov Muzej, koji je bio pohodjen od učenjaka, koji bi prolazili kroz taj grad. Sve su te sbirke bile prodate u Parizu 1866. god.

Iza toga gosp. Bonačić se naseli s porodicom u Milanu, tjerajuć tamo trgovinu novcima. Preseli se za tim za neko doba u Mletke, te u London, gdje je sproveo zadnje godine.

Bijaše čovjek uzorna ponašanja, prepošten do skrupula. Ostavi liep broj numizmatičkih sastavaka, neizdanih ali ne svršenih.

---

[1] U velike se čudimo, da Rivista tako slabo poznaje zemljopis Dalmacije, da otok Brač s dalmatinske obale prenaša na talijansku! Bilj. ur. Bull.

[2] Marko Bonacich (*recte* Bonačić) rodio se je u Milni, a ne na Bolu. Bilj. ur. Bull.

Ove je godine uredničtvo „Bullettina“ izdalo u debelu svesku od 156 str., sa 36 str. priloga o Spljetskom evangelijaru, zaostale brojeve od 8 do 12 iz god. 1894. sa sliedećim sadržajem: Iscrizione dedicatoria al I. Congresso Internazionale di archeologi cristiani a Spalato. Salona in agosto 1894. (p. 113.) Nadpis posvetni I. Medjunarodnomu Kongresu Kršćanskih Arheologa, držan u Spljetu-Solinu god. 1894., str. 113.) — Relazione dello stesso Congresso (p. 115—240.) (Izvješće ob istomu Kongresu str. 115 do 240.) — Descrizione delle lucerne cristiane, che si conservano nell' i. r. Museo Archeologico Salonitano a Spalato p. (241—256). (Opis svjetiljaka kršćanskih, koje se čuvaju u c. kr. Arheoložkomu Solinskomu Muzeju od str. 241. do str. 256. — Necrologia del Comm. G. B. De Rossi (p. 257—261). (Nekrolog Kom. I. K. De Rossi-a (od str. 257—261.) — Il ristauro del Campanile del Duomo di Spalato p. 262—263.) (Popravljanje zvonika Stolne Crkve u Spljetu od str. 262—263.) — Elenco degli oggetti d'arte acquistati nell'anno 1894. dall'i. r. Museo Archeologico di Spalato, pag. 264. (Popis umjetnina nabavljenih od c. k. Arheoložkoga Muzeja u Spljetu godine 1894., str. 204.) Indici (Kazala). Supplemento. Evangeliario Spalatense dalla pagina 77—111 (fine). — Svezak je obskrbljen sa šest tablicâ slika. Od istog uredništva „Bullettino-a“ primili smo sa zahvalnošću i posebni otisak izvješća o I. medjunarodnom kongresu kršćanskih arheologa, obdržana u Spljetu u kolovozu 1894. pod naslovom: „*Relazione del I. Congresso Internazionale degli archeologi cristiani tenuto a Spalato-Salona nei giorni 20.—22. Agosto 1894.* del prof. Dr. G. A. Neumann, primo Segretario dello stesso Congresso — Spalato — 1895.“, str. 128, sa 2 fotolitografične tablice članova kongresa u Solinu u starokršćanskoj bazilici „Legis sanctae christianae“ i u Trogiru pred ulazom bivše stolne crkve sv. Ivana. Izvješće je to prilično izcrpljivo i točno o predmetima pretresanim u prva četiri odsjeka kongresa; ali u onom dielu, gdje pripovieda o razpravi, obdržavanoj u V. odsjeku o plohorezanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi na pluteju spljetske krstionice, pošto je g. izvjestitelj po svoj prilici nevješt hrvatskomu jeziku, te se je morao pouzdati u izvješće g. prof. Katalinića u „Kat. Dalm.“, kojemu je naš urednik našao već koješta prigovoriti (V. u „Star. Prosvj.“ God. I. Br. 2. str. 112—123), izvješće nije baš najtočnije, što se opet neima zamjeriti g. izvjestitelju, nego njegovim izvorima.

Viestnik hrvatskoga arheološkoga družtva. — Nove serije god. I. 1895. Sa tri table i stošestdesetijednom slikom u tekstu. — Urednik dr. Josip Brunšmid. Str. 224 u 4⁰.

Sadržaj: Bojničić Kninski dr. Ivan: Grbovnica kraljevine „Slavonije“.
Isti — Sfragistička iztraživanja I. i II.
Brunšmid dr. Josip: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije.
Isti: Nadgrobni spomenik M. Valerija Sperata iz Viminacija.
Isti: Njekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji I.—IV.
Brusina Spiro: Novija literatura o etruščanskim povojima zagrebačke mumije.
Jelić dr. Luka: Zvonik spljetske stolne crkve.
Klaić Vjekoslav: Croatia superior et inferior.
Laszowski Emilij: Prilog k hrvatskoj sfragistici I.
Miler Ferdo: Prilog numizmatičkoj terminologiji hrvatskoj.
Musić dr. August: Homerova Troja.
Purić Josip: Spomenica na boravak Njegova veličanstva u Zagrebu.
Tkalčić Ivan: Pavlinski samostan u Dubici.
Fleischer Gustav: Izvještaj o iztraživanju u Kloštarskoj okolici.
Dopisi muzejskih povjerenika: Ignjat Juny u Mitrovici, Jakov Pavelić u Kostajnici, Despot Teodorčević u Kutini i Ferdo Hefele u Sisku.
Bulić Fran: Iztraživanja „Bihača“.
Sitne viesti.
Zapisnik glavne skupštine hrvatskoga arheološkoga družtva, obdržavane dne 25. ožujka 1895.

Veseljem smo pozdravili sjajno opremljenu novu publikaciju hrvatskog arh. družtva zagrebačkoga, jer smo vazda bili tvrdo uvjereni, da „Viestnik“ treba da bude glavnim i tako rekuć središtnim glasilom za sveukupnu arheologičnu znanost u hrvatskoj književnosti, isto tako kao što su neobhodno potrebiti: „Bulletino di arch. e st. dalm.“ kao glasilo muzeja spljetskoga, dotično najpače rimskih starina solinskih; Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini kao glasilo svih grana znanosti, gojenih u Bosni i Hercegovini, a navlaš predhistoričke; a naš časopis kao glasilo hrv. star. družtva u Kninu, dotično sredovječnih starina hrvatskih.

Novomu drugu želimo najbolji uspjeh u svojem poduzeću.

Pošto se dr. Jelić u članku o spljetskom zvoniku bavi ponešto i prepornim pitanjem o basreljefu na ploči spljetske krstionice i dovodi ga u odnošaj s drugim spljetskim spomenicima, naš će se urednik obazrieti na to mjesto dra. Jelićeva članka u nastavku započeta odgovora dru. Jeliću ob istom predmetu.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. VIII. 1896. 1. svezak. Sadržaj: 1. Čovječje i životinjske kosti, zatim biljevni ostanci iz sojenice u Ripču. Dr. Leopold Glück: Ljudske kosti. Dr. Iv. Nep. Woldřich: Fauna kičmenjaka (sa 5 tabla u tekstu). Dr. Günther vitez Beck pl. Managetta: Plodovi i sjemenje. 2. Ferdinand pl. Šišić: Bitka kod Nikopolja (25. septembra 1396.). 3. Franjo Fiala: Izvještaj o prekopavanju na Debelom brdu kod Sarajeva (sa 47 slika u tekstu). 4. Pokojni V. Radimsky: Ostanci rimske ciglane i ciglarske peći u Sarajevu (sa tri slike u tekstu). 5. Karlo Patsch: Japodi (sa 19 slika u tekstu). 6. Franjo Fiala: Arheološke bilješke. Svezak iznosi 167 str. u 4°.

Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Urejuje Anton Koblar. Letnik VI. Sešitek 2. Vsebina: 1. Dr. Fr. Kos. Iz domače zgodovine: Kdaj so Slovenci prišli v svojo sedanjo domovino? (Dalje.) 2. Vladimir Levec: Cesta od Šmarne Gore v Kokro. 3. Fridolin Kavčić: Ruška gimnazija. 4. S.: Poprava tabra in stare slike v taberski cerkvi pri Št. Juriju. Mali zapiski. 1. Ivan Kunšič: Imenoslovni paberki. 2. Dr. Fr. Kos: Nekoliko opazk k sestavku „Laibach in Urkunden des königlichen Bibliotheks-Archives in Venedig". 3. Vl. Levec: Cerkev na Jeperci. 4. Vl. Levec: Slovenska prisega iz l. 1676. Sa 1 slikom.

Věstnik československých musei a spolků archaeologických. Roč. I. Čis. 9. Sadržaj: Shodnost muzejâ. Odkrivanje i iztraživanje nalazišta. (Nastavak.) Arheološki sadržaj časopisa „Vesmir". Muzejalno družtvo u Pardubicah. Popis listinâ na Kvieru u arkivu kraljskoga vanjskoga grada Melnika u L. Viesti. Nalazi. Literatura: Almanach České Akademie cisaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a uměni. Roč. VI. V Praze 1896. str. 136. Čis. 10. Sadržaj: Odkrivanje i iztr. itd. kao u br. 9. (Svršetak.) Godišnje izvješće muzejalnoga družtva „Včela Časlavska" za god. 1895.—6. Nalazi u ciglani u Koželuh pod Časlavom. Skupljač starinâ. Nalazi. Literatura: Sběratel. Mjesečni viestnik muzejâ narodopisnih, knjižnicâ, privatnih i javnih sbiřaka prirodninâ, starinâ, riedkostî itd. U Staroj Boleslavi. International Scientisd's Directory u Bostonu u Americi. Živa prirodopisni časopis. Památky archaeologické a mistopisne, Dilu XVI. šes. XI. a XII. Dilu XVII. šes. I. Roczniki Towarzystwa przyjaciól nauk Poznanskiego. Dil. XXI. Poznań 1895., str. 598. Oslava stých narozeniu Pavla Jos. Šafařika v Pantheonu Musea král. Českého dne 12. května 1895. Slovnik francouzsko-český. Kapesni vydáni. Sestavili prof. dr. Jan Herzer a prof. Čeněk Ibl. Seš. 1—5. Prähistorische Blätter von dr. Jul. Naue in München. VIII. roč., čis. 1.

Razpravy společnosti přátel starožitnosti českých v Praze. III. 1892. Obsah. *J. Matiezka:* Zbuzanské pohřebiště. Jan Soukup: Hlemýždi v lebkách a kostech. Adolf Pecenka: Románský kostel v Mohelnici. (S vyobrazením). Inž. Herain: Založení Nového města Pražského Karlem IV. J. V. Šimák: Rodiny šlechtické i erbovní v Mladé Boleslavi. Josef Vluka: Stařenčino vypravování mladším o dřívějších sirkách a modách. Josef Koštál: Slunce, měsíc a hvězdy v podání prostonárodním. Dr. H. Máchal: O zazdívání lidí do staveb. Jan Soukup: Příspěvky bájeslovné. Karel Václav. Adámek: O muzeích krajinských a o statistice muzejni. Různé zprávy.

Výstava společnosti přátel starožitnosti českých v Praze v památném roce 1891. (S 1 tabulkou.) V Praze 1892.

Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze. Redaktor Jan Soukup. Praha 1893.—1896. Ročník I, II i III i číslo I. ročníka IV. Izniet ćemo sadržaj samo ovog zadnjeg svezka tog znamenitog starinarskog časopisa bratskog nam naprednog naroda českoga:

Dr. Frant. Pastrnek: O domnělém závětném obraze našich apoštolů sv. Cyrilla a Methoda v Rimě.

Jan Soukup: Lidove šperky. (Se 3 vyobr.)
Theodor Antl: Pojistebný oves.
Jaroslav Mančal: Zalesací kulturni obrazek.
Dr. Eduard Albert: Nápisy na zvonech v Žamberce a v okolí.
J. K. Hraše: Čertova rokle. Pověsť z Táborska.
Vojt. Král z Dobré Vody: O středověkých pečetech. S 1 vyobr. (Pokráčovaní.)
J. A. Jira: Předhistorická soška bronzová nalazena v Kouřimě. (S obraz. přílohou.)
Národopisná výstava československá v Praze. (Sa 1 vyobrazením.)

Drobné zprávy.
Zprávy o spisech a časopisech.
Otázky a odpovědi.
Ze společnosti přátel starožitnosti českých v Praze.
Přiloha znaková (kresli a popisuje Vojtěch ryt, Král z Dobré Vody).

Znamenit je kratak ali jezgrovit prilog dra. Fr. Pastrneka, profesora na českom sveučilištu u Pragu „O tobožnjoj zavjetnoj slici naših apostola sv. Ćirila i Metoda u Rimu". On se protivi mnienju dra. Jelića, da je zavjetnu sliku ss. apostola Ćirila i Metoda sam s. Metod naslikao, a ponajviše s paleografičnih razloga. Knjigu D. F. Bêljojeva „Istorija alfavita i novoje mnênije o proischoždeniji glagolici. (Kazan 1886, 8°, 84 str.), na koju se je dr. Jelić oslonio za utvrdjenje svojega mnenja, da je sv. Ćiril izumio dvostruko pismo slavensko: uncijalu i kursivu, koje „da se razlikuje od ćirilice i glagoljice, što se od njih poznije razviše u samostalne azbuke", zove dr. Pastrnek „knjigom bez znanstvene vriednosti a Bêljajevu hipotezu, po kojoj rek bi da je glagolica kao kursivno pismo bila pismom svakdanjega života, svjetskim pismom, a ćirilica kao uncijala liturgičnim pismom, kaže da je „samo na porugu položaju, u kojemu se sad nahodi slavenska paleografija". Dr. Past. napominje, kako i V. Jagić u kratkoj svojoj ocjeni Jelićeve knjige[1] potvrdjuje dr. Račkievo mnenje, da nadpisi na prepornoj slici potiču od prilike iz XIII.—XIV. vieka. Kaže još, da jesu Crnčić i Parčić doisto dopustili (pri komisiji 1881. god.), da bi to pismo moglo sizati i do XI. vieka; ali da s paleografičkih razloga nije moguće to potvrditi. A najpotla, da za samu stvar nije tim ništa dobiveno. Tumačenje ćirilo-metodijsko da i pri toj koncesiji ostaje nemoguće. „I zato je već kard. Bartolini izrazio mnenje, da slavenski nadpisi nijesu izvorni, nego kašnji prepis. Toga se je mišljenja prihvatio Jelić i dokazuje, da su sadašnji nadpisi istodobno s cielom slikom u XV. vieku bili malo popravljeni i svježom bojom pokriveni. Slikar, kaže se, da nije bio Slaven, nego Rimljanin, i zato je sebi doisto dopustio neke inačice, ali je u suštini pridržao oblik slovâ tako, kako su istodobno sa slikom bila napravljena od sv. Metoda. Ali mi se čini (rieči su dra. Pastrneka), da ni tom interpretacijom za nevolju nije moguće spasiti ćirilometodijsko tumačenje. Jesu li slavenski nadpisi zbilja pozniji, a odlikuju li se od nadpisâ oko glave Spasiteljeve, onda treba najnaravnije pomisliti na izvorne nadpise grčke, koji su bili zamienjeni kašnjim ćirilovskim pismenima".

„Nikakovim načinom nije moguće pripustiti Jelićevo nagadjanje, koje kulminira u tom, da su to dosta vierne kopije originalâ, pisanih pod očima sv. Ćirila. Jer takovi originali nebi mogli biti ćirilski nego glagoljski. Jelić zna svakako takodjer, da „uz danas vriedeće mnienje" sv. je Ćiril sastavio samu glagolicu. Ali zašto bi bile hipoteze nego zato, da bi pomagale u otegujućim položajima? I zato i Jelić, čuvši da je glagolica potekla iz grčkoga kursivnoga pisma, a ćirilica iz grčkoga velikoga (uncialnoga) pisma, uhvatio se je hipoteze Bêljajeva".

„Slavenski nadpisi na onoj starodavnoj slici ukazali se, da su dvosječnim mačem. S jedne strane jesu očitim dokazom, da je slika najpotla izašla iz slavenskih ruku; s druge pak su neoborivom zaprekom za ćirilo-metodijsko tumačenje. Ponajviše naliči istini ono, što je mislio odlični jugoslavenski povjestničar, od mene već često navedeni Fr. Rački g. 1881., da je slika tvorevinom staro-srbske umjetnosti, koja je za živih doticaja Srbije s Rimom u doba Stjepana Nemanje i sina mu S. Save došla na svoje sadašnje mjesto. Slika je u takovim okolnostima mogla biti napravljena u Rimu, čemu, kako se čini, posvjedočuje gradivo. Kad se je naime 1859. god. slika bila otvorila, pokazalo se je, da je drvo, na kojemu je bila naslikana t. zv. talijanska topola (albuccio), koja raste upravo u okolici rimskoj."

„Znamenitom podporom pri ustanovljivanju doba i izvora slike imalo bi biti takodjer liturgično odielo četiriju osoba na dolnjem dielu. Jelić je toj stvari posvetio mnogo pozornosti, prikupljajuć dokaze za tumačenje, da pod lukom, koji je rek bi simbolom konfesije ili groba sv. Petra, stoji papa Adrijan II., udieljuje sv. Metodu poslanstvo k svim Slavenom, dočim su osobe o sebi stojeće sv. braća Ćiril i Metod. Neimam velika pouzdanja u takovo tumačenje, a to s ovih razloga: Četiri lica i njihova odiela u dolnjem dielu slike jesu već veoma nejasni. Posljedicom toga ukazuje se znamenita nesloga u tumačenju cielog dogodjaja. Nagadjanje, kojega se drži Jelić, potiče od Kukuljevića; njegovo tumačenje primljeno je bilo u Rimu, s razumljivih razloga, kao oficialno, i zato je našlo mjesta u izvješću komisije 1859. god. i u razpravi kard. Bartolini-a. Jedina je Jelićeva razlika u tom, što odiela obiju prilika o sebi stojećih očituje za biskupska, dočim jih svi dosadašnji tumačitelji (Kukuljević, Rački, Bartolini) držahu za prosta kaludjerska odiela po iztočnom običaju. Opažam ovdje samo mimogredce,

[1] Archiv für slavische Philol. XVII. (1895.), 614. J.

da pitanje, je li Konstantin-Ćiril posvećen bio na biskupstvo, nije dosad doriešeno. Proti onom, da tako rečem službenom tumačenju, stoji znamenit odpor Fr. Račkoga. Taj, koji je 1859. god. imao samu sliku u rukama, nije nahodio na dolnjim prilikama ništa takovoga, odkud bi se moglo suditi, da je osoba, stojeća pod lukom, papa, a čovjek pred njim klečeći biskup. Rački se je god. 1860. proti takovu tumačenju energično izrazio. Njegovo je tumačenje od prilike takovo, da je osoba, koja pod lukom blagoslivlja, grčki kaludjer, pred njim kleči čovjek svjetski ili pop; od ljudî, postavljenih s obiju strana, jedan treba da je kaludjer, a drugi svjetska osoba. G. 1881. pripustio je zbilja Rački, da čovjek, koji pod lukom blagoslivlja, predstavlja papu s tiarom na glavi i s palijem na ramenu. Čini se, da je i Rački podlegao pritisku javnoga mnienja odlučujućih krugova rimskih".

„Pri svrsi treba se jošte riečju dotaknuti jednog Jelićevog nagadjanja, toga naime, da je sam sv. Metod bio sačiniteljem te slike, da ju je sam naslikao. To je osoban Jelićev dopunjak, jer je još Bartolini izričito priznavao, da znameniti povjestnički izvori ništa o tom ne znaju, da bi naš apostol, sv. Metod, bio istodobno slikarom. A razlozi Jelićevi? Da treba da je sv. Metod bio kaludjerom na Olimpu, pak igumanom u sv. Polihronija i da tada (u IX. vieku) slikarstvo se je njegovalo jedino u samostanima. Ali s toga mi se čini tek vjerojatno, da je sv. Metod mogao biti slikarom, a nipošto da je takodjer takovim bio. Daleko veću dokaznu moć pripisuje Jelić razlogu, crpljenu iz same slike. Pošto rek bi sam sv. Metod kleči pred papom, premda oba brata istodobno postadoše biskupima, proiztiče jasno iz toga, da je on sam bio sačiniteljem slike. Opet mislim, da je taj razlog veoma slab, a da na dalje ostane Metod onaj grčki slikar — prema najstarijemu izvoru te viesti u t. zv. Šimuna Logotheta, nije bio ni kaludjerom — koji rek bi da je obratio na kršćansku vjeru bugarskoga kneza Borisa, slikom posliednjega suda, osoba različita od našega apoštola. Dostatno je, čini mi se, pokazati na knjigu E. Golubinskoga „Kratki očerk istoriji pravosl. cerkvej bolgarskoj, serbskoj i rumunjskoj ili moldo-valaškoj. Moskva, 1872., str. 22, 23, pak 228".

Kad bi istina bila, kaže dr. Pastrnek, da je tu sliku sam sv. Metod naslikao, kolikom li radosti ne bi to napunilo svaki slavenski narod. „Suvremena slika tjelesnih oblika naših apoštola! Vidljiv znak harnosti naših vjerovjestnika k papinskoj stolici! Nego žalibože! Čim više stvar postiže čuvstvenoga karaktera, tim veća je pogibelj, da skrivene čežnje i želje pomute triezno oko iztraživateljevo, tim strožije nastupa hladna znanost i pita za razloge. Gledajuć na stvar s tog mirnog stanovišta, red nas je priznati, da zamašita Jelićeva kombinacija ne dosiže do vjerojatnosti".

Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za god. 1895. X svezak, str. 172, u 8°. Sadržaj: Pokrovitelj. I. Uprava, odbori, članovi. II. Razredne i odborske sjednice. III. Skupne sjednice. IV. Glavna skupština. V. Svečana sjednica. 1. Svečana besjeda predsjednika J. Torbara (str. 36.—46.) 2. Izvještaj tajnika dra. F. Vrbanića. VI. Zaglavni računi za god. 1895. 1. Izvještaj tajnika dra. F. Vrbanića o računima za god. 1895. 2. Priegled prihoda i razhoda g. 1895. 3. Akademijska zaklada koncem god. 1894. VII. Nekrolozi: 1. Ivan Krstitelj de Rossi. Od Fr. Bulića (str. 106—130.). 2. Dr. Gjuro Pilar. Od dra. M. Kišpatića (str. 131.—162.). VIII. Razprave i knjige akademijske, izašle tiekom god. 1895. IX. Arkiv akademijski kojimi se je rukopisi uvećao god. 1894. i 1895. X. Predplatnici na publikacije akademijske za god. 1895.

Storia del Regno di Dalmazia e di Croazia di Giovanni Lucio Traguriense. Libri sec. Prima versione italiana (dal latino) cominciata da Monsignor Paolo Clemente Miossich, Vescovo delle Diocesi di Spalato e di Macarsca, morto nel 1837, continuata, compiuta e pubblicata a Luigi Cesare Cav. Dottor de Pavissich, protonotario apostolico ecc. ecc. ecc. Trieste. E. Sambo & Co. 1896. str. XLVII.—703. u vel. 8°.

Kad je prag. Pavišić pozivao na predplatu svojeg prevoda Lučićeva djela „De Regno Dalmatiae et Croatiae", obzirom na to, da mu stara izdanja nisu toliko razširena po hrvatskim krajevima, koliko bi dobro bilo da budu prema današnjemu razvitku hrvatske književnosti, pomislili smo, da će taj prevod, bude li obskrbljen kritičkim bilježkama prema dosadašnjem razvitku historijske i pomoćnih njoj nauka, koristovati bar naobraženoj ruci primorskih Hrvata, vještih talijanskom jeziku, te da će moći medju Talijancima i Talijanašima mnogo doprinieti k razpršenju onih tolikih predsuda, što medju njima vladaju o povjesti hrvatskoj, navlaš starijega doba. Nego, na žalost, sada, kad je prevod već objelodanjen, te ga je vriedni mladi profesor spljetske vel. gimnazije B. Poparić, i ako letimice, radi štednje vremena, a to ipak savjestno u bitnim nekim mjestima pregledao, objelodanivši svoj rad u brošuri *„O talijanskom prevodu Lučićeva djela De Regno Dalmatiae et Croatiae"*. Spljet 1896., str. 28, u 8°, ne možemo što drugo da kažemo, pošto je vrieme dragocienjeno, nego da se priključimo nepovoljnoj Poparićevoj ocjeni:

a) da talijanskoga (a mi dodajemo: takovoga) prevoda nije trebalo;

b) da, kada ga se namjeravalo učiniti, to se je imalo izvesti obzirom na svu odnosnu literaturu, kritički;

c) da je gosp. Pavišić u svojih uvodih pokazao svoje neznanje u mnogom pogledu; i

d) da je u prevodu počinio pogrešaka, koje se oprostiti ne mogu, jer njegova ignorantia bijaše vincibilis.

Ein allgemeines bibliographisches Repertorium und die erste internationale bibliographische Conferenz in Brüssel 1895. Von Carl Junker. Wien. A. Hölder 1896. Decimal-Index 010, str. 34 u 8⁰. G. Junker izvješćuje o zaključku prvog briseljskog medjunarodnog bibliografskog sastanka, da se utemelji sveobći popis knjiga i znanstvenih sastavaka, razasutih po novinama i časopisima, upotrebivši pri razporedanju knjiga Dewey-ev decimalni sustav. U Briselju je osnovan medjunarodni zavod za bibliografiju, koji je već započeo svoje djelovanje. Zavod ima redovitih, izvanrednih i počastnih članova. Biraju se redoviti članovi izmedju osobâ, zavodâ i družtava, koji se zbilja bave bibliografijom i bibliografskom znanosti. Izvanrednim članom može biti svaki, koga zanimaju ciljevi zavoda. Redoviti članovi plaćaju 10 franaka na godinu, izvanredni 5 franaka. Zavod izdaje svoj Bulletin de l'Institut international de Bibliographie. Bruxelles. Tom zavodu, koji će u velike doprinieti medjusobnom zapoznavanju kulturnih naroda, širenju i napredovanju znanosti, željeti je, da mnogobrojni pristupe hrvatski učeni zavodi, učenjaci i književnici, ne bi li i naša knjiga prekoračila domaći prag i ne bi li se hrvatsko ime pronielo svietom kao ime naroda, koji hoće da koraca pored velikih kulturnih naroda.

Otčetъ cerkovno-arheologičeskago obščestva pri kievskoj duhovnoj akademiji za 1895. godъ. J. J. Petrova. Kievъ 1896., 30 str. u 8⁰.

Izvѣstija cerkovno-arheologičeskago obščestva pri kievskoj duhovnoj akademiji za 1893. godъ. J. J. Petrova. Kievъ 1896., 39 str. u 8⁰.

Uredništvo.

*

XII. zpráva musejního spolku „Včela Čáslavská“ za rok 1894.—1895. V Čáslavi 1896. — U ovoj skromnoj knjižici u sve je 18 strana, al je tu u kratko sjajno zrcalo ovoga znamenitoga društva plemenitoga nam bratskoga českoga roda, te daleko izobražene naše braće, koja su nam za ponos pred svijetom.

Evo sadržaja ove knjižice:

1. Přednešeni předsedy Klimenta Čermáka ve valné hromadě musejního spolku „Včela Čáslavská“ dne 26. května 1895.

2. Výroční zprávy Předsedovy za léta 1894. a 1895.

3. Nálezy v cihelně w Koželuh pod Čáslavi.

Na četvrtomu su i petomu mjestu družtvene i upravne vijesti.

Osobito nas zanima treće poglavlje, a tu je razpravica (sa dvije tablice) čuvenoga radnika gosp. Klimenta Čermáka. Ovo je samo izvadak poznate njegove razprave o prvobitnomu čovjeku na onomu znamenitomu nalazištu.

A tko je g. Kliment Čermák? Nije ni profesor doktor, no narodni učitelj, pa mu je ipak ime kao učenjaka i radnika preletjelo daleke krajeve, te osvjetlalo slavu českoga roda i plemena. Ovdje mu se nepiše slavospjev, no se nešto bilježi, što je dobro poznato Nijemcima, pa valja da i mi dobro upamtimo i naučimo se od ove čele radilice. On je u istinu predsjednik i duša „Včele Čáslavské“, što je lako kazati, al je Čáslav slavna uspomena i velika svetinja za braću nam Čehe. — Čermák je stekao u rodnoj zemlji velikijeh zasluga, a u učenomu svijetu ubraja se u najvrlije keramiste prve dobi, a i kašnje, biva, poslužiću se njegovom besjedom na str. 16.: „Sledovali jsme tak vývoj keramiky u nás od střední doby neolithické do nejprvnějši doby kovů“. Da, njegovo je ime jamčevina za Čehe proučavanjem gradišta itd., kao što je za Talijance Pigorinia, a neka je skroman kao negda u Bosni pokojni Venćeslav Radimský, a u Beču njegov zemljak dr. Woldřich,

što nam jamči i „Hradec“ kod Golč-Jenikau, što je zabilježeno u Mittheil. der Anthrop. Ges. in Wien. II. H. 1896. s. (22). — Za ovaj sjajni uspjeh odavna je radio i pripravljao se g. Čermák, jer je još godine 1887. napisao za Matice Lidu Pravěk lidstva evropského (doba kamene), a da tako pripravi prosti narod, da cijeni svoje uspomene, te da koraca s najizobraženijem narodima, što je svakako priznati Česima, jer su na apogeju znanja i umjeća, a tu je velika čest i našega čuvenoga sudruga g. Klimenta Čermáka, pa nek nam bude za ugled, a osobito učiteljima, jer jaka volja za naukom i ljubav za narodom stvara prave naučenjake, te jim je traženje istine cigla utjeha i ponos.

Vid Vuletić-Vukasović.

Da li je suvišno naše glasilo „Starohrvatska Prosvjeta“?

Pokle je naše družtvo kroz pet zadnjih godina u više svetčanih sgoda naglasivalo potrebu posebnog družtvenog glasila, te potla dugog i osbiljnog pretresanja lanjske godine pokrenulo „Starohrvatsku Prosvjetu“; sada nam neki strukovni časopisi[1] i neki politički listovi[2] stadoše poricati potrebu ovog glasila kod obstojećeg „Viestnika“ hrvatskoga arkeologičkoga družtva u Zagrebu, „Bullettina“ u Splitu i „Glasnika“ bosansko-hercegovačkoga muzeja u Sarajevu, te nazvaše ga nekim luksusom, dok bi se novac, što se za izdavanje istoga troši, mogao sgodnije uložiti u hrvatske izkopine. Prem četrnaest godišnjaka „Viestnika“, osamnaest „Bullettina“, sedam „Glasnika“ premalo je do sada objelodanilo spomenika iz dobe hrvatske samostalnosti, a i u I. broju nove serije „Viestnika“ od toliko stotina slika starinskih spomenika skoro ni cigla se ne odnosi na to doba, ipak se hoće svakomu od trojice spomenutih časopisa, koji se samo prigodice bave najdavnijim našim spomenicima, da opravda obstanak; a našemu, koji je izključivo tim spomenicima namienjen, *u ime tobožnjeg siromaštva naroda*, da poreče važnost i pravo na obstanak.

Nego kad bi se i sva tri prije spomenuta časopisa izključivo bavila hrvatskim spomenicima, ni tada, obzirom na zadatak našega družtva i na važnost, obsežnost i neobradjenost spomenikâ iz dobe naše narodne samostalnosti, ne samo naše glasilo nebi bilo nikakov luksus, nego prava narodno-kulturna potreba, pošto mi danas ne vidimo toliko važne nove kulturne ustanove, kao što je razgaljivanje najdavnijeg doba hrvatskoga naroda na temelju spomenikâ.

Dozvolimo, da bi bio umjestan prigovor, *„da naš narod u sadanjim političkim obstojnostima nemože uzdržavati toliko arkeologičkih časopisa“*, ipak taj prigovor nebi se smio odnositi na naše glasilo, koje, kako rekosmo, izključivo se bavi hrvatskim spomenicima, nego na one časopise, koji se uzgredice s njima bave.

Nego za „Glasnik“ u Sarajevu, kao što ni za rad oko starinâ u Bosni i Hercegovini ne treba našemu narodu predati, kod dostatnih tamošnjih materijalnih sredstava i kod onako ozbiljna tamošnjeg rada. Našemu narodu do sada nebijaše brige ni za spljetski „Bullettino“, pošto on, kako tako, živi o dotaciji visoke vlade u Beču, pa mislimo, da mu naše glasilo nije moglo probitcima štetovati. „Viestnik“ u Zagrebu već je u svrhu svojih publikacija dobio priličnu podporu od onomašnje visoke vlade, a budući je i zadatak „Viestnika“ čest narodne obuke, možemo se nadati, da će visoka vlada, koja se za mnoge glavne kulturne potrebe brine, i koja je zadnjeg vremena za odljevke Partenonovih spomenika, za sbirke mletačkih novaca i Nugentovu rimskih spomenika do 40.000 forinta žrtvovala, i „Viestniku“ zajamčiti obstanak, a da mu naše glasilo neće ni malo štetovati ni ekonomičnim ni znanstvenim probitcima.

Kad bi na žalost morali i ovdje u obzir uzimati političke obstojnosti našega naroda, tad bi one najvećma naše glasilo tištile, *buduć su mu ciljevi hrvatski spomenici iz dobe narodne samostalnosti;* za to ono u prvomu redu moralo bi biti uzdržavano milodarima naroda, a cienimo da narodu, pojmivši velevažnost svojih najslavnijih uspomena, neće biti težko uzdržavati ovo svoje mezimče, dok pravo i pravica ne izvojšti i njemu naklonitost mjerodavnih čimbenika; te mu ovi iz redovitih prihoda takodjer zajamče trajni obstanak. Dotle će bez sumnje narod, svjestan svoje prošlosti, blagodarno svoj obol za „S. P.“ polagati, kako ga je veledušno i položio, kad je lanjske godine našemu družtvu podeseterostručio članove, i tim se najjasnije izrazio u prilog tomu glasilu.

Neka nam se ne kaže, da bi novac (2600 for.), što ga za objelodanjivanje glasila družtvo troši, bilo bolje uložiti za hrvatske izkopine, jer tu svotu do sada družtvo nije imalo razpoloživu za tu ili onu svrhu, i za to netemeljito mu se prigovara, što ju za izkopine neulaže; a da ju bude družtvo imalo, znalo bi ju u izkopine uložiti, pošto su one skoro glavni cilj družtva, koje samo najbolje znade, kolika mu je nužda izkopine nastaviti. Ta srdce nam u njedrima puca gledajuć toliko povjestničko blago, što

[1] „Viestnik hrv. arheol. družtva“ u Zagrebu god. 1896. str. 217.
[2] „Jedinstvo“ u Splitu od 12. lipnja o. g. br. 46.

u ruševinama zakopano leži, a ne možemo, rad oskudice sredstava, da ga na svjetlost iznašamo, a kamo li bi novac težko skucani rasipno trošili!

Spomenutu svotu družtvo je počelo od naroda primati kao naknadu za objelodanjivanje svojega glasila, kako se može razabrati i iz toga, što prije osnutka tog glasila milodari rodoljuba i članarine godišnje najviše su iznosile oko 500[1] for., a bilo je velike bojazni, da sasma presahnu; dok zadnje godine, za to što je „S. P." pokrenulo, poskočili su na 2471 for. 43[2] nvč. Ovaj razmjer narodne blagodarnosti treba da za nas bude mjerodavnim dokazom, kako narod odobrava ustrojenje ovog časopisa.

Nego jedan od tolikih razloga, s kojih je pokrenuta „S. P.", bio je i taj, što su zadnjeg vremena počeli malaksavati družtveni prihodi, a narod razlogom za naš podhvat postajao nehajniji, ne buduć imao prilike točno znati, što i kako se radi. Uz to neki rodoljubi nesmiljeno **počeli „zadivati klinove u srdce družtva"**, uslied čega pobojasmo se za njegovu budućnost, pa zato moradosmo časom izkopine obustaviti a snage podvostručiti, da sredstvom glasila narodu pružimo priliku, da se točno obavjesti toli o velevažnosti najdavnijih svojih spomenika, koli o našemu čednom radu, e da on, za nas najmjerodavniji čimbenik, odluči, da li i nadalje družtvo ima materijalnu oskudicu trpiti i je li patriotično, što mu se pod kojekakvim izlikama *„klinovi zadivaju"*.

Uzgred budi rečeno, kako treba da nekakav velik usud pretištava našu prošlost, kad, prosimo li podporu za izkopine, prošnje nam se odbivaju ili dielomično uvažuju pod izlikom siromaštva naroda; kanimo li družtvu nabaviti nešto strukovnih knjiga, bez kojih nikako ne može da bude, i to se omalovažava opet iznašajuć siromaštvo naroda; hoćemo li da podignemo nešto siromašnog kućerka, gdje da naše spomenike zaklonimo, eto izgovora u siromaštvu naroda; stanemo li, da sredstvom razpravâ i slikâ predočimo narodu zlamenitost njegovih starodavnih spomenika, eto nam opet na susret one kobne: *„poterat istud venundari et multo dare pauperibus"*, opet pietet prama siromaštvu naroda. Dok naprotiv, hoće li se podizanjem spomenikâ kom zaslužnom Hrvatu da se narod oduži, — prem i najveći Hrvat ma koliko slavan bio, nije nego atom prama prošlosti naroda, — tu se troše na hiljade i hiljade novca; kani li se drugima pogrebne počasti izkazati i tu ne žale se hiljade vienaca, tovari blaga; zaželi li se kakva bučna zabava, ima i za nju rasipnih potrošaka, i niko nad tim ne zaplaka. Za sve i za svašto hvali se darežljivost naroda, a samo kad se radi o *hrvatskim* izkopinama, — za koje, u oskudici drugih sredstava, zar bi nam od Boga blagoslovljeno bilo, da i zavjete sa ikona iz naših crkava poskidamo i uložimo, — odmah se, na malu diku naroda, protustavlja siromaštvo naroda; a mi ne znamo, da li je ijednom prigodom narod dao i najmanjeg znaka, da bi prama svojim starinskim spomenicima nehajan se pokazao. Nemamo li uzorna primjera u susjednom narodu magjarskomu, kako da svoju prošlost budemo cieniti? . . .

Neka budu uvjerena častna gospoda, koja našemu družtvu u tomu lakoumnost i rasipnost spočituju, da bi mi veoma zadovoljni bili, kada bi nam bilo dozvoljeno, da onu svotu mjesto trošiti oko glasila i snage oko istoga razdvajati, trošimo ju u izkopine, pa bi svakom vele zahvalni bili, kada bi nam družtvene članove sklonili, da nam jednako vjerni ostanu i kad bi izdavanje „S. P." obustavili.

Naše glasilo pokrenusmo takodjer namjerom, da razširimo u narodu ljubav za iztraživanjem svojih spomenika. Sama ta okolovština opravdala bi bila potroške oko takovog glasila, jer kad se postigne obćeno zanimanje za svojom prošlošću, stvara se u narodu najjača poluga, kojom će se s vremenom preobilno nadoknaditi, što se časovitom obustavom izkopina moglo štetovati.

Ima i drugih razloga, koji opravdavaju ustrojenje našega glasila, koje smatramo da u ovaj čas nije sgodno ovdje izticati.

Što se tiče ujedinjivanja strukovnih snaga oko jednog glasila, a recimo i oko jednog družtva, o tomu mi smo obširno iztakli svoje stanovište na sedmoj glavnoj skupštini našega družtva i prama hrvatskomu kulturnomu središtu Zagrebu i prama hrvat. arheolog. družtvu i prama „Viestniku".[3] Sada pako, ako se od nas ište opet posebna izjava prama „Viestniku", to možemo izjaviti, da bi veoma pohvalno bilo, kada bi se sve strukovne snage za sveobću arkeologičku znanost okupile oko „Viestnika", nu *a priori* velimo, da „Viestnik" nije u stanju da zadovolji najnuždnijim zahtjevima za ilustriranje hrvatskih najdavnijih spomenika, pošto samo naše družtvo u stanju je, da mu zapremi sav prostor za dug niz godina; a borme nitko nam neće moći poreći pravo, da za hrvatske spomenike zahtievamo prednost nad svim drugim. Po tom i nehotice „Viestnik" bio bi prinuždon ili da sveosve zamieni u cilju „S. P.", a napušti sveobću arkeologiju, ili da se ova dva časopisa zamjeničnom susretljivošću po-

[1] Vidi naše izvješće sedme glavne skupštine str. 18.

[2] Vidi I. broj ovogodišnje „S. P." str. 62. — Ovdje smatramo nuždnim napomenuti, da se korektura našeg časopisa u Zagrebu vodi, zato da se u zadnjemu izvještaju našega blagajnika podkrala — krivnjom slagara — krupna pogrieška, iz koje bi proistjecalo, da je na zadnjoj družtvenoj skupštini prikazano manjka 482 for. 46 nvč., dok u istinu taj manjak iznosi samo 42 for. 46 nvč.

[3] **Vidi naše izvješće god. 1894., str. 2—13.**

punjuju. Mimo takove uvjete mi želimo „Viestniku“ najbolji uspjeh pri njegovom programu zastupanja sveobće arkeologične znanosti, pa je željeti, da ga u tom pravcu svi naši strukovnjaci podupru. — Za našu pako „S. P.“ ne samo želimo, da li pravom takodjer očekujemo, *„da će se svi strukovnjaci arheolozi oko nje okupiti*, u smislu njezinog posebnog programa, te nju ne samo u ime znanosti, da li i narodnog ponosa *„toliko podignuti, da bude kadra podnieti najstrožiju i domaću i vanjsku stručnu kritiku“*.

Ona pako gospoda, koja *„najboljom namjerom“* htjedoše dokazati suvišnost našega glasila i tim, ako i nehotice, pred narodom i vlastima okriviše družtvenu upravu s rasipnosti; što je bez sumnje kadro nanieti družtvu materijalnih udaraca; jer kojim li bi se pravom družtvo moglo na narod za podpore obraćati, kad bi mu se onako krupna lakoumnost mogla pravedno spočitavati, mislimo, da bi daleko veću uslugu bila učinila hrvatskoj arheologiji, da se budu prama našemu družtvu, ako ne pravednom a to veledušnom pokazala; te, kad su htjela o našemu glasilu nešto da kažu, mogla su istaknuti, kako je to glasilo pokrenulo ono družtvo, koje se je pod kritičnim okolovštinama i *uz tolike zaprieke od strane prijateljâ i neprijateljâ*, u malenom Kninu ustrojilo, kako je to prvo družtvo, što je umjelo sgodno pred narod da iznese pitanje o hrvatskim izkopinama, koje, uz najveću oskudicu ekonomičnih sredstava, sistematično hrvatske ruševine od toliko godina uspješno pretražuje, te uslied svog postojana rada tolike je predsude o hrvatskoj prošlosti razpršilo, dapače utemeljilo ideju o množini i velevažnosti hrvatskih spomenika za doba narodne samovladavine; a svedjer pokazuje to veću spremnost za nastavak svog zadatka; pa kad se to družtvo opet odlučilo na još jedan težki podhvat, kao što je izdavanje strukovnog glasila, jamačno da je umjelo omjeriti sve potežkoće, koje tomu predstoje, zato da je i bez drugih razloga vriedno, da ga narod i pri tom novom podhvatu što izdašnije podpomogne. Ovim bi rečena gospoda bez sumnje stekla i pred narodom dužno priznanje, dok inače, bez ikakove koristi, pobudjuje se nova pometnja kod i onako na svaku ruku razdvojena i pociepkana naroda. — Nu ako baš takove susretljivosti nije naše družtvo zasluživalo, tad mislimo da je bilo umjestnije, bar u ime kurtoazije, nehajno preko ovog pitanja preći, kako se to prešlo preko drugih nekih pitanja, tičućih se našega družtva i glasila, nekmo li u nevrieme — *post festum* — gotovo djelo izpravljati.

Ovim ne mislimo poreći ikome pravo kritizovati bilo koji javni rad, tičući se interesâ naroda; dosljedno i djelovanje našega družtva budi slobodno svakomu u pretres uzimati. Ali svaki rodoljub pri tomu ima paziti, da svojom kritikom mjesto pitanju koristiti nebude štetonosan. Ta i mi bi mogli i desno i lievo koješta pri arkeologičnom radu zamjeriti; ali na takove prigovore nećemo se nikad odlučiti.

Uz to u koliko nam je do pravih probitaka naroda, spravni smo u buduće svačiji dobar savjet smierno poslušati, pa liepo molimo naše domaće novinstvo, neka se slobodno bez ikakovih predsuda o pitanju izrazi; ali istodobno smatramo opravdanim bilo čije netemeljite napadaje objektivno ispraviti.

Fra Luigj Marun.

Popravci.

U br. 1. od ove godine na str. 3., redak 11. odozgor, mjesto piknje ima biti zarezak; na istom mjestu redak 12. iz početka mjesto **O**vaj čitaj **o**vaj.

Na str. 39. imaju se izostaviti sve one rieči od pošto, na 12. redku ozdol, uključno do rieči slova na 10. redku ozdol.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 3.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Mrtvački ostanci nadjeni u prostu grobu na staro-hrv. groblju uz biskupsku baziliku Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

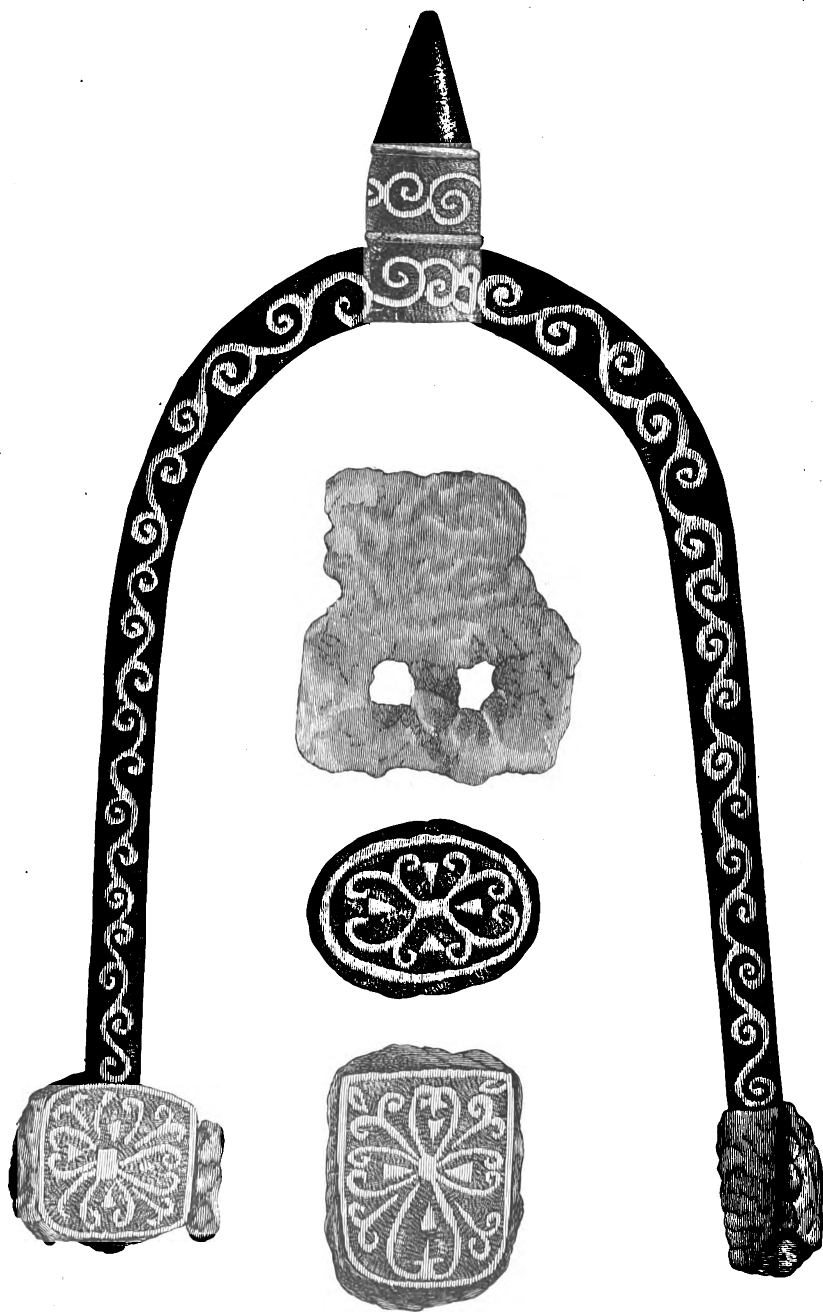
U redovitom tromjesečnom izvješću, što ga je upraviteljstvo našega društva objelodanilo u zadnjem broju prve serije „Viestnika hrvat. ark. društva u Zagrebu“,[1] javljeno je, izmedju ostalih, ovo odkriće: „Dne 19. istoga (t. j. lipnja 1892.) prama četvrtim pilovima daleko od bazilike (Sv. Marije na groblju u Biskupiji) 4·00 u istoj dubini, ko i ostali grobovi prije spomenuti (oko 3—4 m.), našast je jedan mrtvac sa zlatnim bizantinskim novcem prije opisanog cara (Konstantina V. Kopronima i sina mu Lava IV., iz god. 751—775.), sa slikom gore okrenutom. Lieva ruka mrtvaca bila je niz tielo opružena, dočim desnom privitom na pojas prstima je prihvaćao srebrenu fibulu od pojasa, o komu nije našast mač. Kod nogu našaste su ostruge sa odnosnim fibulam al loše sačuvane. Ostruge su bile veoma liepo sa srebrenim arabeškam izvezene i tkanenim navlakam providjene i spadaju med ukusnije što jih se je do sad na ovom groblju našlo. Mrtvac je običajnom pozicijom u drvenom liesu bio položen“.

Mrtvac spomenut u navedenom izvješću nije bio zakopan u ogradjenom ili kakogod zidanom grobu, nego u prostoj zemlji u drvenom liesu, i to izvan bazilike. Drveni je lies bio vaskolik iztrunuo i razpao se tako, da su se od njega našli samo riedki u trud pretvoreni ostanci. Od lubanje mrtvačeve sačuvane su donje i gornje vilice i u njima posve zdravi svi zubi, te pojedini komadi raznih česti lubanjske šupljine. Od ostalog koštura nadjeni su tek pojedini prelomljeni komadi, koji se, uz spom. komade lubanje, čuvaju u našem muzeju.

Ostruge i pripadajući jim kovinski komadi kajišićâ ili remenja, za njihovo priveživanje na noge, bili su gvozdeni, a urešeni tek umetnutim, damašiniranim, srebrnim žicama i pločicama, pa su zato silno postradali od debele hrdje, koja jih je mal ne posvuda skrozimice zahvatila. Ove ostruge su u glavnom istoga, samo prostijeg oblika kao i druga dva para već objelodanjena u prošasta dva broja ovog časopisa. Veličinom se približuju onim opisanim u II. broju, ali su jim šiljci kraći i dugi uprav kao oni na malim

[1] God. XIV. Br. 4., str. 126.

srebrnim ostrugama opisanim u I. broju. Ukupna jim je duljina 16·8 cm., otvor medju nutrnjim stranama pločasto završenih krajeva je 8·2 cm., ali da obstoje i pločice, od kojih se je tek komadić sačuvao na jednom samom

kraku, nebi taj otvor bio veći od 7·8 cm. Pločice su duge 2·4 cm., široke 2 cm. bez krilâ, a sa krilima za klince, kojima su bile utvrdjene pločice za pričvršćenje krajevâ remenja, 3·1 cm. Ove su ostruge bile u obće tanje, nego dva prije opisana para. Presjek krakova je takodjer trostran, debeo ili

visok 0·8 cm., širok 0·6 cm. Ukupna duljina šiljka iznosi 3 cm., od kojih 1·1 cm. pripada valjkastoj osnovici a ostalih 1·9 čunju; debljina valjka 11 mm. Na ovim ostrugama ne ima nikakva naskočena, cezelovana uresa, nego jim je sva površina bila gladka. Krila na krajevima pločicâ niesu imala, kao na prije opisanim ostrugama, po četiri, nego samo po tri klinca, i to takodjer gvozdena sa okruglom glavicom i, rek bi, bez kolobara pupicâ pod njom.

Žujice, petlje i saponi naliče u glavnom onim srebrnim, opisanim u I. ovog. broju ovog časopisa, samo što su ograničeni unaokolo prostim ne narezanim obrubima, u suglasju sa gladkim svojim površinama.

Stražnji, a možda i sprednji krajevi žujicâ niesu sačuvani, nego jih je hrdja odvalila, ali se po zarezim u debljini njihovoj na stražnjoj strani, koji su imali služiti za osiguranje vanjskih slobodnih krajeva remenja, kao na žujicama ostrugâ opisanim u prva dva ovog. broja ovog časopisa, daje naslućivati, da su i one imale na stražnjoj strani deblji kraj sa tri klinca krugljastih glavica. Preostavši srednji komadi žujicâ dugi su po 2·9 cm., široki po 2·1 cm., debeli straga 8 mm., sprieda 4 mm.

Obe su žujice izgubile svoja proviesla, a ostale su jim same slabo sačuvane pločice pakružna oblika, duge 2·7 cm., široke 2·3 cm., debele od 2 mm. do 3 mm.

Svakolika vanjska površina ostrugâ izkićena je umetnutom srebrnom žicom četvornog presjeka, kojemu je stranica duga od 0·3 mm. do 0·5 mm. Gornje i dolnje kose oble strane svakog kraka ostrugâ urešene su svaka sa 17 ili 18 komadâ dvaput zavijenih kukâ, na izmjence poredanih i složenih tako, da sačinjavaju kao vijugaste crte, iz kojih, sad s jedne sad s druge strane, izlaze pojedine zavojice. Po tri takove kuke, s gornje i dolnje strane, umetnute su i na površini oblog temelja šiljka. Valjkaste osnovice šiljaka imaju po šest takovih dvostruko zavijenih kuka, koje na jednoj ostruzi sačinjavaju jednu vijugavicu sa slobodnim krajevima, a na drugoj su tako složene, da dvie sačinjavaju samostalnu sponicu, poput s naopaka ležećeg slova S., tri su složene u vijugavicu slobodnih krajeva, a jedna se s naopaka naslanja uz kraj te vijugavice. Čunjasti dielovi šiljaka rek' bi da niesu bili urešeni. Gornja i dolnja strana valjkastih osnovica šiljaka urešene su svaka umetnutim srebrnim obručem.

Četvorinaste gladke vanjske površiñe pločica na krajevim krakovâ ostrugâ, pakružne gornje površine pločicâ petaljâ i pačetvorno-oble gornje površine žujicâ obkoljene su umetnutom žicom i urešene centralno poredanim jednostruko zavijenim kukama, nakitim, što jih naše hrvatske djevojke izpod Velebita i Dinare planine liepo nazivlju *umetcima*. Središte svakog od tih umetaka zabilježeno je umetnutom pačetvornom srebrnom pločicom, dugom od 3 do 4 mm., širokom od 2 do 3 mm. Oko te središtne pločice poredane

su četiri trokutne pločice, koje se oblikom manje ili više približuju istokračnim trokutima sa osnovicama izvanka, a vrhovim okrenutim prama stranicama pačetvorinâ, odaljeno od njih po 1 do 2 mm. Te pločice spominju svojim razporedom križ razširenih krakova. Na pločicama ostrugâ i na žujicama, izmedju svaka dva susjedna trokuta izvlače se po tri žice od kojih srednje, dijagonalne u umetku, završuju dvostrukom kukom, a pobočne završuju u jednu kuku tako, da se sa susjednima simetrično sljubljuju nad osnovicama trokutićâ, sačinjavajuć njih osmerica na krajevim obsrdčasto završen križ. Na žujicama se simetrične kuke uprav dotiču, pa se još iz njihovih doticalištâ, koja stoje smjerom duljine, izvija do osnovicâ trokutâ po upravna crta; dočim se na pločicama ostrugâ te kuke ne dotiču. Na pločicama petaljâ izlazi izmedju svaka dva susjedna trokuta po žica, koja završuje u dvostruku veliku zavojicu. Nad pazušcim dvostrukih kuka i nad simetrično približenim kukama umetnuti su opet mali istokračni pločasti trokutići, s vrhom okrenutim put središta, osam jih na broju.

Petlje, od kojih je jedna ciela, a od druge je tek podanak sačuvan, može se samo u obće kazati, da se približuju oblikom onim srebrnim gore napomenutim, jer jih je korušina zemljaste hrdje posve prikrila, i da jim je veličina, kako i kod druga dva opisana para, točno udešena prama veličine žujicâ, koje su se imale da provlače kroz njih.

Uza pas mrtvaca nadjena su dva valjasto savijena komada srebrne pločice, na razmake od 3 mm. urešene popriečnim plitkim žliebovima. Jedan je komad dug 4·5 cm., drugi 2 cm. Pločica je debela 0·5 mm. a svijena je na valjak kojega promjer iznosi 8 mm.

U izvještaju upraviteljstva spomenut bizantinski zlatni novac s obijuh je strana dobro sačuvan.

Sl. 1. Sl. 2.

Slika 1. odnosnoga novca za $^1/_5$ manja je od naravne veličine; teži pako 3 grama i 70 centigrama.

Ovdje naknadno donosimo takodjer i sliku 2. novca našasta u sarkofagu, opisanom u II. br. ovogodišnjeg tečaja „S. P.“. Teži 4 grama. Slika je razmjerom prama naravnoj veličini kao i ona prije spomenuta.

Svi se opisani predmeti čuvaju u našem Prvom muzeju hrvatskih spomenika u Kninu.

Ono što sam o *kukama,* kao slavenskom uresu, pisao u prošlom broju ovog časopisa (str. 82—83), daje se primieniti na cjelokupan ures gori opi-

sanih gvozdenih ostruga i pripadajućih jim petalja i žujica. Obzirom pak na priprostitost uresâ na ovim predmetima, koji se napokon svi svadjaju na prostu kuku, kao cigli uresni elemenat, samo različito složen; obzirom na zlatni novac bizantinski iz druge polovine VIII. vieka, 3·7 gr. težine, koji se je našao priložen uz mrtvaca, možemo slobodno kazati, da ovi predmeti zastupaju niži stepen razvitka kovinske tehnike kod Hrvata, nego li je to slučaj kod prije opisanih (Br. I. i II. od ove god.) ostruga i pripadajućih jim kovinskih predmeta, a to uprav stanje toga razvitka u 21. polovini VIII. vieka.

Ovdje opisani predmeti spadaju dakle u ono gluho doba hrvatske povjesti, iz kojega nam povjestnički pisani izvori ni tračka svietla niesu sačuvali. Oni se broje medju prve viestnike života hrvatskog obrtnika i njegovog umjetničkog ćućenja u to prvo doba kulturnog historičnog razvitka naših pradjedova.

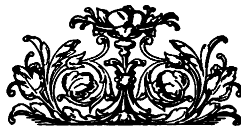
Ko bi zato mogao da dostojno procieni njihovu vriednost prama znanosti i prama rodoljublju hrvatskomu?

Niko zaisto nebi mogao; jer malo ima živućih naroda u Evropi, koji se mogu dičiti tako krasnim i tako riedkim predmetima, što no su jih nazad jedanaest vjekova na svojim vitežkim nogama nosili njihovi pradjedovi, kao što se možemo mi Hrvati dičiti i ponositi; a već nam to priznavaju odlični učenjaci francuzki, česki i njemački. Nije daleko vrieme, da će se diviti ovim predmetima cieli učeni sviet.

Pošto hrdja neće da ustavi svog uništujućeg djelovanja na njih, naše se je upraviteljstvo dogovorilo s upravom jednog velikog muzeja u Njemačkoj, kojega će se osoblje, jedino iz štovanja prama tako riedkoj starini, dragovoljno zauzeti, da jih popravi i da jih sačuva od daljnjeg propadanja, te da nam spasi još i tolike druge slabo sačuvane kovinske a navlaš gvozdene predmete našeg, kako nam njemački i francuzki učenjaci jednoglasno potvrdjuju, vrlo zlamenitoga muzeja sredovječnih starina.

U Kninu, o Glavosjeku Ivanovu 1896.

F. Radić.

Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao
Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 2. god. 1896.)

VI. Županija Kninska.

Hrvati napučiše u prvom doseljenju liepu i pitomu kninsku okolicu, sagradišc jaki grad Knin i po njemu prozvaše ustrojenu županiju, koju medju najstarijim spominje u X. vieku Const. Porfirogenit. Ona se pružala i zauzimala plodna polja: Kninsko, Kosovo i Petrovopolje, lug do Strmice, Plavno do Zrmanje i široke ravnice izmedju Krke i Čikole, te medjašila od iztoka Psetskom i Cetinskom županijom, od juga Sminjskom i Zagorskom, od zapada Bribirskom i Podgorskom, a sa sjevera Krbavskom i Psetskom.

Županija plodna, bila je dobro napučena i imala bogate gosp oštine i tvrde gradove. Poglaviti grad Knin smatrao se rad svoje jakosti ključem Hrvatske, bio je sielom županije, kašnje prestolnicom hrvatskih kraljeva, gdje su oni obično stanovali, sabore držali, i povelje dielili: *hoc actum est in Teneno* (Rački, Mon. VII. 118.) *Sedes enim hujus regis et solium in Tenen.* (Rački, Mon. VII. 481.)

Stare listine pišu: *Tzena, Tenen, Tenena, Teninium, Tinninium* i slično. Spominju se razni župani, koji su kraljske povelje potvrdjivali: god. 1076. *Jurina tenenstico* (Rački, Mon. VII. 113). God. 1187. *iuppano Cathlo tyniensi.* (Cod. dipl. II. 117.)

Kašnje županija došla u vlast velmoža Nelepića, koji ju održaše do polovice XIV. vieka.

Gradovi.

1. Knin. Na strmu i klisurastu brdu sv. Spasa, od hiljadu godina cjelokup, još se uzdrži hrvatski grad Knin, sa kašnjim dometcima turskim i mletačkim. Obzidan dvostrukom ogradom visokih zidova sa podzemnim i medjukućnim hodnicima. Turci poslie g. 1522. uz staru tvrdjavu nadogradiše srednju, a Mletčani iza g. 1688. donju; tako sačinjavaju tri tvrdjave jednu poviš druge, sdružene mostovima i jarugama razstavljene. Rad njegove jakosti bi proglašen branikom kršćanskim, a na krajini: krvavom košuljom, rad mnoge krvi okolo njega prolivene.

Po smrti zadnjega gospodara svojega Ivaniša bana Nelepića mienjao je Knin gospodare: hrvatsko-ugarske te bosanske kraljeve, te opet hrvatsko-ugarske, pak godine 1522. turske; a od godine 1649. pak 1688. mletačke, pak francuzke. Napokon se povratio svomu hrvatskomu kralju god. 1813.

Tvrdjava kninska bijaše samo branik *Castrum* velikoga kninskoga varoša, gdje kralj P. Krešimir na polovici XI. vieka uzpostavi hrvatskoga biskupa.

Po nekih biljezih rekao bih, da je i Knin sagradjen na ruševini nekog latinskog grada. To dokazuju rimski nadpisi, kameni urezi rimskoga sloga, upotrebljeni u gradjevinama hrvatskih bazilika, novci i komadi opeka i zemljana posudja po zemlji razstrkani. Neki ciene, da je tude stala *Arduba (?)*, ali ne odgovara *Cassiovu* opisu. Na površju uzka strmenita brda, stari grad Knin pružao se od juga k sjeveru blizu jedan kilometar duljine.

2. Oton. Na sjevernom kraju županije, prama Zvonigradu u Lici s lieve strane rieke Zrmanje, nad selom Otonom, u kninskoj obćini, na vrh visoka oštruljasta humca, stoji velika obla kula staroga grada Otona, a okolo iste ruševine ogradâ i dvorovâ. O njemu ne imamo uspomenâ, ali valja da su ga Turci uzeli kada i Knin, te kao suvišna zapustili. Već je i obla kula razpolovljena i sjeverna strana oborena do zemlje. S južne strane uza nju diže se iz ruševinâ velik komad ograde.

3. Tuklac — Tukleć — Plavno. Pravo na tromedji izmedju Bosne, Like i Dalmacije nad Plavnom u kninskoj obćini, uz dugu provalu, kud je morao biti put za Bosnu, na sjevero-zapadnnom kraju planine Orlovače, koja razstavlja Strmicu od Plavna, na strmu briegu visi se stari medjašni grad Tuklac, spomenut u nagodbi Sigizmunda kralja sa Mletčanima g. 1433. Još mu je samo obla kula cjelokupa, te ju seljani nazivlju *kadca.* Preostaje nešto zidinâ velike ograde i temelji kućišta. Sve je ostalo sa zemljom sraženo.

4. Plavno. Od grada Tuklaca u jug vide se velike ruševine grada *Plavna,* koji iza odlazka Turaka (1688.) Mletčani još bolje utvrdiše i, kao medjašnu tvrdjavu, čuvaše do pada skupnovlade. — Neki ciene, da je na Plavnu bilo sielo Psetske županije (?). Nije moguće, da je psetska županija dopirala do Plavna, niti je moguće, da bi joj tu sielo bilo, pošto se sterala daleko k iztoku do Livna, k sjeveru do Plive, a k zapadu do Krbave, te da je na tom zakutku mogla imati svoje središte, razstavljeno velikimi planinami od ostale županije.[1] Serdar Šimić podpisivao se *Comandante della fortezza di Plavno,* god. 1718. U istom selu nalazi se i njegova tvrda kula.

5. Strmica. Na sjever od Knina u selu Strmici, kninske obćine, vide se na krševitu grebenu ostanci temeljâ tvrdjave, koja se kao medjašna spo-

[1] Medju rotnim sudcima „stola tninskoga“ g. 1451. spominju se Tomaš i Radivoj Bojničići iz *Plavna.* (V. Klaić: Opis zem. g. ob. Hrv. II. str. 57.) O. Ur.

minje g. 1433. u nagodbi Sigizmunda kralja s Mletčanima. Zauzeše ju Turci god. 1522. i dopade u vlastničtvo bega Kulinovića. Imala je oblu kulu i jaku ogradu, ali ju god. 1715. naši digoše u lagum i tád je srušena do temelja. Mletačko izvješće god. 1630. o njoj kaže: *Stermizza loco piccolo murato.* (Starine XIV. 184.) Ot. Frano Appendini uze njezine ruševine za one latinskoga grada *Stridon (!).*

6. Topolje. Na iztok od grada Knina kod izvora i vodopada rieke Krke na Topolju, s desne strane, stajaše tvrda kula na obranu mosta, gdje Nelipići potukoše vojsku i zasužnjiše Jurja Šubića kliškoga u prvoj polovici XIV. vieka (1325.). Ona je razrušena do temelja, a mjesto joj održa naziv *gradina.* Po vrh brda nešto starih zidina viri iz ruševinâ.

7. Brkljaćina kula. Na južnom kraju sela Biskupije, Kninske obćine, pri jezeru, na osamljenu kuku stoji četvrtasta jaka kula, a niže iste druge utvrde, koje danas zovu Brkljačinom polačom. Valja da je na tom mjestu čuvala prolaz, kojim je iz Cetine put salazio. Mletačko izvješće god. 1630. spominje: *è un castelletto.* (Starine XIV. 184.)

8. Petrovac. S iztočne strane brda Promine, nad kosovačkim klancem i selom Tepljuhom, a nad razvalinama liburnskoga grada *Promone* u drniškoj obćini, na šiljastu humcu stoje ruševine kulâ i ogradâ tvrdoga grada Petrovca, koji je možda ime dao Petrovupolju. U vrieme prvih turskih provala bio je zapušten, te ga sad vrieme hara i obara. Mletačko izvješće god. 1626. kaže: *Petrovaz loco cinto di muro disabitato.* (Starine XVII. 116.)

9. Štikovo. Nad selom Štikovo s južne strane brda Kozjaka u drniškoj obćini bijaše tvrda kula, koju spominje mletačko izvješće god. 1626. *Sticovo loco murato ma disabitato.* (Starine XVII. 116.) Danas joj traga neima.

10. Drniš. Sa jugoiztočne strane varoša Drniša, povrh strmih klisura s desne strane potoka Čikole, stoji tvrdi grad Drniš sa velikom oblom kulom i dvostrukom ogradom Na njemu je vas način i razpored gradjevine kao i kod ostalih starih gradova; al mu nigdje uspomene prije god. 1522., kada ga Turci naseliše i prostran varoš opasaše ogradom. Pod generalom Foscolom naši ga na juriš osvojiše i po običaju zapustiše. Do malo, opet ga Turci zaposjedoše i održaše do godine 1684. Zapušten opet, bez prestanka ga ruše i njegovim kamenjem nove kuće grade. Mletačko izvješće god. 1626. kaže: *Dernis città murata che gira circa mezzo miglio et ha un castelletto disabitato.* (Starine XVII. 116.)

11. Ključice. Pod selom Ključ u drniškoj obćini župe Miljevaca, prama selu Garišu, s desne strane Čikole, na strmoj klisuri stoji liep i prostran grad Ključice sa visokom oblom kulom, gospodskimi dvorovi i velikimi kućami, opasan visokom ogradom. (Viestnik hrv. arkeol. družtva god. 1885. Br. 4.) U XIV. vieku u njem zapoviedahu velmože Ivan i Konstantin Nelipić, koji rad njega imadoše duge prepirke s primorskim gradovima i s Mletča-

nima. Spominje se u nagodbi Sigizmunda kralja s Mletčanima god. 1433. Kašnje ga osvojiše Turci i zapustiše, te se i nespominje u mletačkim izvješćima god. 1626. i 1630.

12. Lavičar. Iznad skradinskoga buka (ili vodopada), gdje se Čikola slieva u Krku, na lievoj strani, u Šibenskoj obćini, nad riekom vide se povrh strma humca, ruševine staroga grada, i to samo temelji ograde i unutrašnjih sgrada. Narod po navadi, kad mu nezna imena, zove ga Babingrad. Taj grad god. 1335. ponudio je neki Stjepša, vlastnik, Mletčanom. (Starine I. 407.—409.) Sva je prilika, da su to ostanci grada velmože Nelipića, koji se iza Ključica spominje u nagodbi kralja Sigizmunda s Mletčani god. 1433. imenom *Lavizzar,* jer u svoj okolici, nigdje drugoga biljega nema tomu gradu. Bit će ga Turci zauzeli kao i Ključic pa zapustili. Bijaše Ključic na nepristupnoj klisuri, te se dobro održao, a Lavičar na briegu nad vodom, te čobani svalili kamenja u rieku kao i Rogovu.

13. Kamičak. Pri iztočnom kraju tjesnaca, izmedju visovačkoga jezera i rožkoga slapa, na kraj sela Brištani miljevačke župe, drniške obćine, povrh samograda oble klisure vide se ostanci gradića Kamička s lieve strane nad riekom. Zadnji mu gospodari bijahu velmože Utješenovići. Na njemu se rodi slavni kardinal Juraj, koji je dugo vladao sudbinom Erdelja i Ugarske. Još su mu cieli temelji ograde i četvrtasta kula s jugozapadne strane. Klisura, na kojoj je sagradjen, tako je nepristupna, da je uza nju u živu kamenu usječen uzak prolaz. Zapušten od gospodara, i Turci ga zapustiše. Grad Rogovo preko rieke na desnoj strani ostaje mu u zapad. U njem se rodila majka kardinala Jurja, Martinušićka.

14. Bogočin-Bogetić. U selu Bogetiću, župe Promine na zapad, a u jug prama manastiru Arhangjelu, u kninskoj obćini, pružio se od brine klisurast lakat brda i na njem se vide ostanci ograde i utvrdâ staroga grada *Bogočina,* kojemu zadnji gospodari bijahu gospoda Bogetići, a davnije velmože Martinušići. Ostavljen od gospodara, a Turcim suvišan, ostade zapušten, te ga seljani bez prestanka razkopavaju i njegovim gotovim kamenjem svoje kuće grade.

15. Šušelj. Na južnom kraju brda Promine, nad selom Razvadje, drniške obćine, povrh klisurasta grebena, diže se prorovana visoka obla kula i oko iste razvale ogradâ i kućâ grada Šušelja, što ga spominje mletačko izvješće god. 1626.: *Hotiblich cinto di mura o con un castelletto disabituto.* (Starine XVII. 116.) Drugo god. 1630.: *Hotiblich da altri chiamato Supelich.* (Starine XIV. 180.) Kao nepotrebit od Turaka zapušten i razrovan od tražioca blaga.

16. Nečven. Na kraj sela Nečvena k zapadu, u župi Promini, kninske obćine, povrh vrletnih i strmih klisura, nad riekom Krkom s lieve strane,

stoje razrovani ostanci velikog i liepoga grada Nečvena. Riedko je koji drugi onakovim razporedom i ukusom gradjen! Velika obla kula, redovitimi šavovi četvrtasta kamena i pasovi zaobljenim s dvora i iz nutra, pokaziva, da nije na njoj štedjeno novca ni dobra ukusa. Ograda jaka i visoka, prostrana dvorišta i visoke kuće sve odaje bogate gospodare. Obla je kula prorovana i razpolovljena, najviše od tražioca blaga; ali su zidovi liepih kuća većinom cjelokupi. Grad kao da visi nad riekom sa zapada, ali na iztok pruža mu se ravno pitomo polje sve do brda Promine. S ote strane bijaše županijska varoš, sva razorena, samo što joj se vide temelji liepe crkve i gdjekojih kuća. Grad bijaše velmožâ Nelipića kninskih, a prama njemu s desne strane rieke liepi grad Čučevo, bribirskih Šubića. Ovi su gradovi u takovoj blizini, da bi se mogao razgovarati s jednog na drugi. Dvoje ti spominju: *a)* Takmu medju te dvie moguće hrvatske porodice na početku XIV. vieka. *b)* Da su gradjeni za stražu mosta i poglavitog puta izmedju Bukovice i Kotarâ iz jugoiztočne Dalmacije, gdje su u ono doba gospodari primali poreze od putnika i trgovaca, kao što bijaše kod Klisa i kod Ključica. Turci su Nečven održali sve do god. 1684. U njem su držali: bega, agu, dizdara i kadiju krčkoga, kojih se vlast pružala do Drniša i do Knina. Po turskom odlazku zapušten i već na pola razrušen. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *Necven alquanto meno grande di Dernis, ha un castello assai forte.* (Starine XIV. 180.)

VII. Zagorska županija.

Ovu županiju nespominje Const. Porfirogenit, te bi se moglo suditi, da je kašnje utemeljena, a njezino zemljište da je možda u početku pripadalo dridskoj; nego pošto je Zagorje osamljeno i zaokruženo planinama, koje su ga od ostalih župa razstavljale, bilo je naravno, da se uredi u posebnu županiju. Od sjevera stoji veliko i dugo brdo Moseć od Drniša do Nehorića; od iztoka i juga velike *strane* nad Gizdavcem, Prugovom i Konjskom do Klisa; od jugo-zapada Kozjak sve od Klisa i niz kaštelanska brda do Labina, te na Snižnicu do Boraje; od zapada Trtar do jezera Prukljana i do Čikole. Medjašila je sa županijami od iztoka kninskom, — od juga kliškom i dridskom, — od zapada i sjevera kninskom. — Listine spominju župane god 1074.: *Vlcina sagorsticum.* (Cod. dipl. I. 174.) Opet god. 1080. *Vilcina sagosticum* (Rački Mon. VII. 132.), god. 1088. *Dragoslavi sagorstici.* (Rački Mon. VII. 149.) Zagora je svakolika krševita, posuta brdim i briegovima, te nije mogla biti vrlo napučena, niti po njoj gospodštinâ ni tvrdih gradova. Označit ćemo one, koje nam pismene uspomene zabilježiše, ili se podrtine ili predaja od njih u narodu održala.

Gradovi.

1. Visoka. Gdje li bijaše sielo ove županije, gdje glavni grad, od nikud nam nije poznato; nego, kako je mjesto Visoka nasred Zagore, i neko je

prvenstvo imalo nad ostalim selima, kao za ustrojenja obćinâ na početku ovog vieka, kad imadijaše svojega Sindika. U davnije doba u tom je selu bio biskupski namjestnik, dekan; pa je možda i prije uživala prvenstvo i bila sielom ciele županije. Visoka leži medju selom Nevestom, Utorim i Sratokam u drniškoj obćini. Prošlih vjekova imadijaše svoj tvrdi gradić, kako nam tvrdi Ot. Vinjalić u svom djelu Comp. Storico R. p. „Pietro Vojslauich signore del *castello di Visoca,* colle decime manteneva le guardie di quel castello *(di Visoca)* come facevano i suoi antecessori e davano al Capitolo di Knin 15 Cechini. I preti lo citarono al vescovo di Sebenico Sisgorich pretendendo tutta la decima". To bijaše o polovici XV. vieka, danas mu spomene neima.

2. Bogočin. Izmedju sela Nevesta, Unešića i Koprna u drniškoj obćini, na vrh visoka i oštruljasta huma stoje poderine i razrovane ruševine malahna gradca. Cienimo, da to bijaše tvrdi gradić, što ga je na početku XIV. vieka sagradio velmoža Kosto Nelipić, gospodar Ključica, na medjašim Trogirskim i rad njega imao prepirakâ s Trogiranim i Mletčanima. Ruševine zovu Bogočin?[1]

3. Brnjica. U selu Brnjici župe Konjevratske, u šibenskoj obćini, na lievoj obali Čikole prama Ključicu put iztoka, bijaše tvrda kula, odkud knez Nelipić potra zemlje Mladina III. Šubića, a spominje ju listina iz god. 1344.: *Benica in districtu sibenici.* (Ljubić. Mon. II. 214.)

4. Goriš. U selu Gorišu župe Konjevratske, u šibenskoj obćini, s lieve strane Čikole na jug prama gradu Ključicu, Šibenčani sagradiše god. 1342. tvrdu kulu protiv Ključicu Nelipićâ. (Ljubić. Mon. II. 162. 206.)

5. Labin. Od sela Prapatnice do Labina, pravcem od iztoka k zapadu, pruža se veliko brdo Labinica, u trogirskoj obćini. Na iztočnom kraju toga brda, na zapad sela Labina, vide se sgromilane ruševine staroga gradca, tako zvana *Gradina.* Tu je bio stari gradac *Castrum Labena, Labenitza,* Albona, spomenut u listini god. 1078.: . . . *tota jurisdictione castri Albona, Radosichi et Sminae, quae sitae sunt intra montes* (Cod. Diplom. I. 164. i dalje). U XV. vieku Labin i Radošić bijahu kao gospoštine u vlastničtvu hrvatskih banova i kliških zapovjednika.

6. Radošić. Od Labina k jugoiztoku, na medjašu obćine trogirske i Lećevičke, selu Radošiću na iztok, kod crkve sv. Jurja, povrh oble glavice vide se sgromilane ruševine staroga gradca. I to se mjesto zove *Gradinom.* Radošić se spominje od doba narodnih kraljeva u listini P. Krešimira god. 1078. (Cod. dipl. I. 164.), a i kašnje više puta. (Rački Mon. VII. 115. i dalje.) Gospoštinu darova kralj Vladislav god. 1407. djevojci Petrici. (Arkiv

---

[1] Mi smo zajedno sa O. Marunom, predsjednikom našeg družtva, posjetili ljetos glavicu Bogočin, ali na njoj nadjosmo samo na vrhu veliku predhistoričku gomilu i okružnastu ogradu, a nikakovih tragova u živo gradjenih zidova. O. uredničtva.

za povjest . . . knjiga VII. 68.) Radi njega kliški zapovjednici imadoše čestih zadjevica s Trogiranima.

7. *Znojilo.* Istim pravcem prama brdu Labinici pruža se od sjeveroiztoka drugo, izmedju Suhoga Dolca i Prapatnice, u trogirskoj obćini. Na iztočnom kraju tog brda, povrh visoka humca još se vide razrovani temelji tvrde kule i jakih ograda stara gradca. Kad su započele u drugoj polovici XV. vieka turske provale, Trogirani su u njemu držali dobru stražu protiva turskih četnika, kako Sanudo u svojim uspomenama često bilježi.

VIII. Županija zminjska.

Sva je prilika, kako sudi dr. Rački, da Const. Porf. a županija ἡ Νίνα nije drugo nego Smina, više krat spomenuta u starim listinama i crkovnim odlukama. „Mallem in Constantini Nina supponere mendum pro Σμίνα id est županija Smina in spalatensi dioecesi". (Mon. VII. 413.) Spominje se u darovnici kralja Zvonimira god. 1083. nadbiskupu spljetskomu „in loco qui Smina nuncupatur, i prvo god. 1078. *„tota jurisdictione castri Albonae, Radosichi et Sminae quae sitae sunt intra montes"*. (Cod. dipl. I. 164.) Po tom znamo, da je župa blizu Labina i Radošića izmedju planinâ. Ona se spominje u darovnici kralja Kolomana god. 1103. (Cod. Dipl. II. 8 totum territorium de Smina) i na crkovnom saboru u Spljetu god 1185. *Spalaten. habeat has Parochias:* Clissam, Scalle Sminam etc. (Cod. Dipl. II. 131.) Kako kaže listina kralja Zvonimira, županija zminjska bijaše *intra montes:* od sjevera joj visoko brdo Crivac i planina Svilaj, od iztoka Zelovo i Sutina, od juga visoka brda od Pragova do Konjskoga, a od zapada Moseć. Medjašila: od zapada županijom zagorskom i kninskom do Rotne gromile, od iztoka i sjevera cetinskom a od juga kliškom. Ona se sterala ravnicom Konjskoga, Prugova, Neborića, dvaju Mućа i velike župe Ogorja, do kraj vrbe ili Rotne gromile. Do karlovačkoga mira ona je sačinjavala još osobitu katoličku župu i zvala se Zmino, a pripadalo joj zar i selo Brštanovo u Zagorju. Kašnje se doselilo puno svieta iz Hercegovine i ustrojile se nove župe, te stara izgubila ime i prvašnji naziv.

Gradovi.

1. *Zminj.* Da li je ova župa imala svoje glavno mjesto istoga imena, ne može se znati. Novi naselnici ne zatekoše ga, a nisu znali niti mjesto (županija) kako se zvalo. Mi nagoviештamo, da je grad Zminj bio nad ruševinama latinskoga grada Andetrium, na Muću. Ondje povrh brda, nad selom, opažaju se na više mjestâ gromile, koje zovu *gradinom.* Pod istim, u gornjem selu, bila je starinska crkva sv. Marije, kod koje je našast zlameniti nadpis kralja Branimira iz god. 888. sada u zagrebačkom muzeju. Sa sjeveroza-

pada istoga sela ostade ime potoku *Zmijevac*, koji je u davnije doba mogao biti Zmijinac, pod gradom Zminjem

2. Nehorić. Na odignutu humcu sela Nehorića do iztoka, pri podnožju Sutine, bijaše do nazad nekoliko godinâ liepa obla kula grada Nehorića u mućkoj obćini, što ga god. 1537. osvojiše Turci, kad i Klis, pa zapustiše. Pri svrsi XVII. vieka iztiče ga biskup Vidović u svojim uspomenama: *Nehorich pulcherrima arx penes Konsko.* Sad je razkopan do temelja.

3. Konjsko. Izmedju Nehorića i Klisa, u kliškoj obćini, pri plodnu poljicu, selu na zapad, na podnožju visoka brda, stoji tvrda gradina Konjsko. Mjesto u starim listinama više je puta spomenuto: *quod Conustina nominatur.* (Cod. Dipl I. 178.) [Rački Mon. VII. 139.] Tvrdjava je visokom četvrtastom ogradom opasana i u njoj su velike dvorane. Cjelokupu ju uzdrži knez Tartalja, kojega djedovima Mletčani ju darovaše za junačtvo poslie mira karlovačkoga.

(Nastavit će se.)

Starinske crkve i samostani hrvatskih Benediktinaca kod Komiže na otoku Visu i na susjednom otočiću Biševu.

(Sa slikama.)

U doba hrvatske samostalnosti, pa i kašnje, u vrieme dok je Dalmacija bila pod vladom hrvatsko-ugarskih kraljeva, bilo je naše primorje, a navlaš otoci su bili posuti benediktinskim samostanima i dotičnim crkvama, kojih su se ostanci manje ili više sačuvali navlaš u Tkonu, u Povljim na Braču,[1] u Komiži na otoku Visu, na Svecu (S. Andriji), na Biševu, Mljetu, Lokrumu i t. d. Ovdje ću sad da opišem tragove benediktinskih gradjevina u Komiži i na Biševu prama Komiži.

Najstarija do sad poznata izprava, koja spominje komižke i biševske gradjevine benediktinske, jest bula pape Aleksandra od god. 1181,[2] kojom udieljuje velike povlastice samostanu svetoga Silvestra, koji je na otoku Biševu („monasterium sancti Silvestri, quod in insula Buci situm est"). U toj buli nabrajaju se ovako dobra toga bogatoga samostana: „Locum ipsum, in quo prefatum monasterium situm est, cum ipsa insula et aliis suis pertinentiis. In ciuitate spalatensi ecclesiam sancti Siluestri cum pertinentiis suis, *ecclesiam sancti Michaelis*, et *ecclesiam sancti Nicolai in insula* que dicitur *Lissa*, cum earum pertinentiis; et possessiones alias, quas habetis in eadem insula". Biševski je samostan dakle god. 1181 posjedovao: cielo Biševo sa crkvom i samostanom i drugim njegovim pripadnostima, onda u gradu Spljetu crkvu S. Silvestra sa njezinim pripadnostima, na otoku Visu crkve S. Mihovila i S. Nikole sa njihovim pripadnostima i druge još posjede na istomu otoku. Sad kad se pomisli, da je otočić Biševo, mal' da ne vaskolik, pokriven vrlo dobrom težatnom debelom zemljom, koja slabo trpi od suše, jer i u sred ljeta za tihih vedrih noći padaju na nju obilne rose; da je otočić tolik i tako plodan, da u današnje doba može roditi na njemu tri do četiri hiljade hektolitara vina, i ako ima još liepih pašnjaka i šumica, u kojima rastu bor i česmina, te grmlje ružmarin, zelenika, planika, mrtvina, leprina, smrča, trn, kupina i t. d.; da na njemu izvrstno uspieva svako voće našeg podneblja i svako povrće, pa da se od davnih vremena spominje, da je oko njega bila obilata ribaština, navlaš t. zv. plovuće ribe, kao no ti srdjelâ, lokaradâ, skušâ, minćunâ, pa da će u ono davno doba pravo ribaštine bit svakako pripadalo Benediktincima, posjednicim otočića; a da se dandanas hvata oko njega poprieko oko 8000 barilâ srdjelâ, minćunâ, skušâ i lokaradâ; kad se pomisli, da pripadnosti crkava S. Mihovila i S. Nikole u Komiži iznašahu svu težatnu zemlju u velikim dôcima nad Komižom,[3] na kojoj svakako može uroditi više od tisuće barilâ vina, može se imati pravi pojam o bogatstvu tog samostana. Ali treba znati, da i ako su benediktinski samostani bili tako bogati, da su oni i imali hraniti množtvo kaludjerâ i lajikâ, koji bi ostavljali sviet za jedan ili drugi razlog,

---

[1] Vidi moj članak „Starohrvatski ćirilicom pisani nadpisi iz Povalja na otoku Braču" u ovom časopisu (God. I. Br. 2, str. 103—108) i dra. Račkoga, Starine XIII., str. 102 i sl.

[2] Iv. Kukuljević, Cod. dipl. II., str. 119—120.

[3] Vidi predaju istih zemalja od strane hvarskoga vieća opatu Stanku samostana S. Nikole god. 1323 u knjizi: Prof. S. Ljubić, Listine V., str. 384.

te bi pribjegavali u okrilje zidina samostanskih, zapisujuć jim sva svoja imanja; kako smo vidili na Braču,[1] da su činili mnogi, pa i sam knez Brečko, i kako se spominje u navedenoj buli papinskoj, gdje sveti otac dopušta samostanu primati svakoga: „Liceat quoque vobis clericos, vel laicos seculo fugientes, liberos et absolutos ad conversionem recipere, et eos absque contradictione aliqua retinere“.

Po onomu, što piše kolega mi J. Marinković, Komižanin,[2] on je uvjeren, da su Benediktinci imali samostan S. Silvestra najprije na Biševu, pa da su se pred strahom od arapskog zuluma, oko god. 840., preselili na Komižu, sagradivši tamo samostan Sv. Nikole i istoimenu crkvu, kojoj je nad gornjim pragom uklesano:

A • D • DCCCL

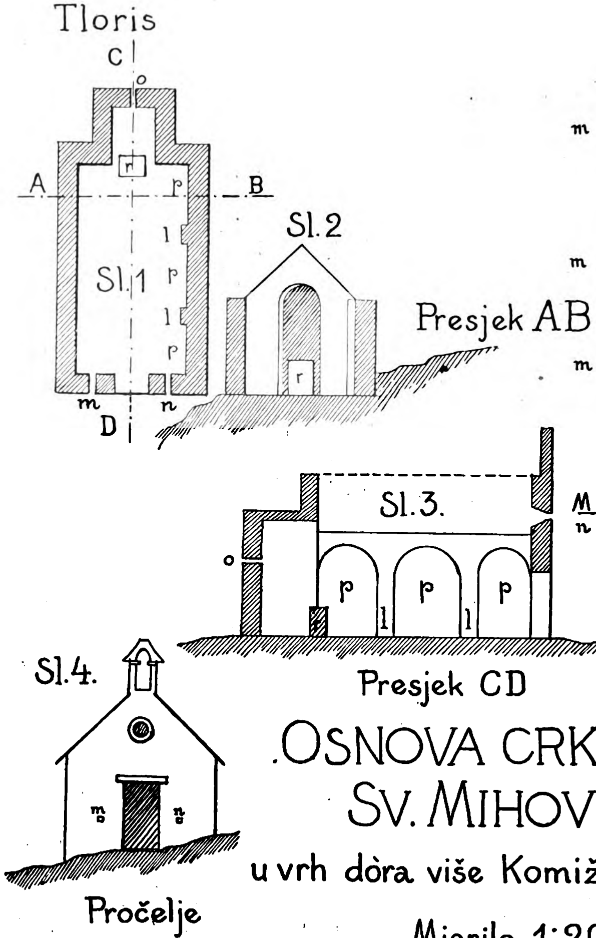
Nego po spomenutoj izpravi i po onoj iz god. 1226., po kojoj puk hvarski dariva manastiru S. Silvestra na otočiću Biševu[3] neko jezero (lacum), ili bolje lokvu, za napajanje stoke, vidi se, da su Benediktinci bili na Biševu pri svršetku XII. i početkom XIII. vieka, a da su njihove bile crkve S. Nikole i S. Mihovila na otoku Visu, u današnjoj komižkoj obćini. Nakon god. 1226. ne može se spomenicima posvjedočiti boravak Benediktinaca na Biševu, dočim izprave iz god. 1323., 1347., 1380.,[4] 1458. i 1461.[5] spominju Benediktince samostana Sv. Nikole na otoku Visu, koji se u rečenim izpravama 1458. god. nazivlje jošte *„monasterium sancti Nicolai de Lissa* **alias** *sancti Sylvestri de Scopulo Buci* Farensis diocesis ordinis sancti Benedicti“. Po tomu se razumije, da su se Benediktinci svakako, izmedju 1226. i 1323. godine, preselili iz Biševa na Komižu i tamo da su ostali do svojeg izseljenja; a neimamo stalnih podataka, po kojima bi se dalo zaključiti, da su imali samostan u Komiži i prije 1181. god. sve i ako su posjedovali crkvu S. Nikole i S. Mihovila, koje su svakako najmanje par viekova starije od toga doba, a navedeni nadpis svjedoči, da je crkva S. Nikole dapače iz god. 850., to jest i više od tri vieka starija; jer, da bude obstojao samostan S. Nikole prije onoga S. Silvestra, nebi se bio zvao *alias sancti Sylvestri.*

Godine 1458. izpražnjeno je bilo opatovsko dostojanstvo, te je papa Kalikst III. mjeseca lipnja naredjivao, da se nadarbina S. Nikole sdruži sa hvarskom biskupijom; nego pošto to odmah nije bilo izvršeno, to je papa Pijo II. u listopadu iste godine izvršiteljima prve naredbe preporučivao, da ju izvrše, nebi li godišnji plod nadarbine od 200 for. povećao i onako mršave prihode biskupa i kapitula hvarskoga. Isti je papa Pijo II. pak god. 1461. opet uzpostavio opatovsko dostojanstvo rečenog samostana.

Slike 1, 2, 3 i 4 prikazuju crkvicu S. Mihovila, koja se nahodi baš na granici vodovadje komižke i viške pokraj puta, koji vodi iz Komiže u Vis, s desne strane. Krov joj se srušio, te će biti do malo popravljen. Na sred pročelja joj je mali okrugli prozor, a do vratnih pragova i na začelju četvrtaste abside su malašni takodjer četvorinasti prozorčići, ništa veći od običnih argatnica. Otar je bio namješten pri ulazu u absidu. Samo južno platno ima s nutrnje strane dvie lezene, koje podupiru tri polukružne sliepe arkade, sjeverno je gladko. Absida je posvodjena.

Na mjestu prijašnje benediktinske crkve i samostana S. Nikole, na brežuljku s iztočne strane Komiže, sagradjena je u novije doba (1694.) komižka župna crkva S. Nikole, na pet brodova, jedan široki srednji i po dva pobočna sa svake strane. Prvi pobočni brod do srednjega sa sjeverne strane sastoji od prvobitne crkve S. Nikole. Od nje su u svodu ostala

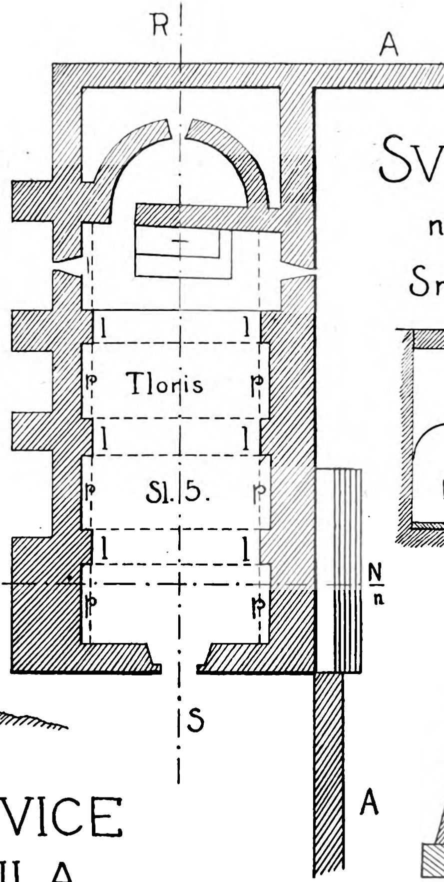
[1] Vidi moju spom. razpravu i razpravu dra. Račkoga.
[2] Vidi u podlistku „Nar. Lista“ god. 1895. Br. 36. u članku „Na otoku Svecu kod Komiže“.
[3] Vidi sp. knjigu „Listinâ“, str. 223.
[4] „Listine“ V, str. 207, 209, 347, 349 i 384.
[5] Theiner, Mon. Vet. Sl. Mer. I. DCXXII, DCXXIII i DCLXII.

OSNOVA CRKVICE SV. MIHOVILA

u vrh dòra više Komiže na ot. Visu

Mjerilo 1:200

OSNOVA CRKVE SVETOGA SILVESTRA

na otočiću BIŠEVU.

Srednji dio presjeka R S

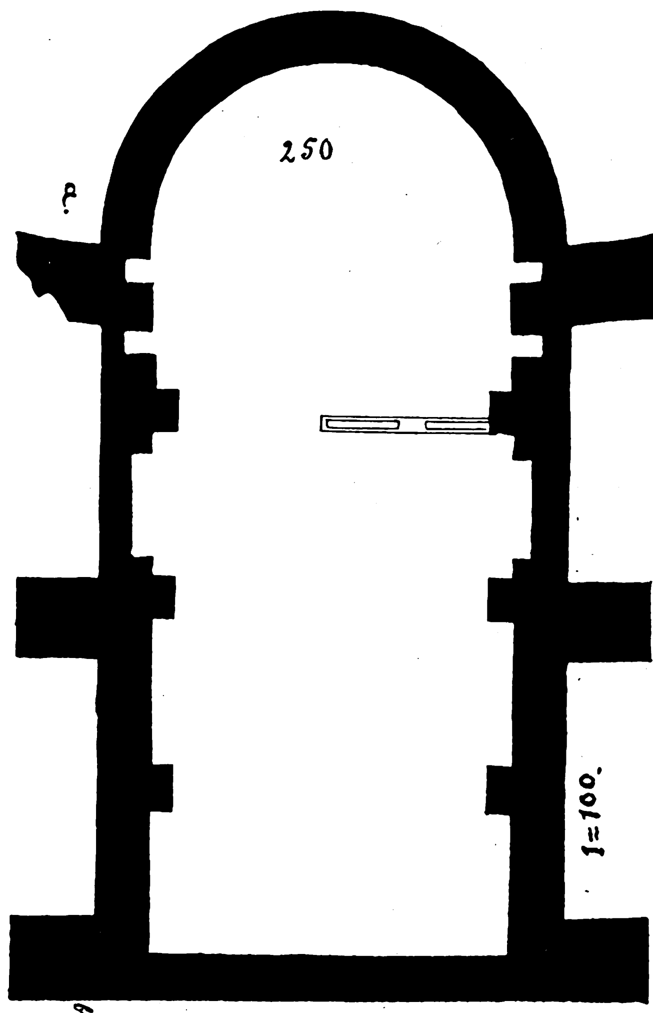
Sl. 6

Sl. 7.

Presjek MN.

Mjerilo 1:200

četiri dobro naskočena pasa, koji su ju dielili na pet travéea. Bila je duga iznutra 15·2 m. a široka 4·17 m. Na temelju prvog travéea sazidan je današnji zvonik, nad vratima kojega se nahodi iztaknut starinski nadpis god. 850. Na iztočnoj strani je crkva završivala polukružnom absidom sa prozorčićem po sriedi. Samostan je po ondašnjem benediktinskom običaju bio uz južnu stranu crkve. Baš je sredina nove župne crkve zapremila dvorište samostana, kako piše u nadpisu, što ga je za crkvom dao urezati župnik Andrija Vitaljić u riečima *„hoc sacellum intra coenobii claustra .... extruendum curavit“*. Ostali dielovi samostana još obstoje uz južnu stranu sadašnje crkve te završuju povisokom kulom.

Sl. 8.

Na otočiću Biševu, od prilike na trećem dielu puta duljinom otoka, idué s luke zvane Mezzoporto sa sjevera k jugu, na iztočnom obronku dôca Kvarnara, orientovana iztok-zapad, sa vratima na zapadnoj strani, stoji starinska mala kapelica S. Silvestra, duga iznutra 2·6 m., široka 2·07 m., vis. 2 m. Svod se je odavna srušio. Absida je izkopana u živcu kamenu, koji s ote strane zatvara crkvicu. Do abside izkopane su takodjer u živcu po dvie rupe na visini od 70 cm. nad zemljom, a dvie na više za utvrdjenje kakvih poprieċnica, koje su držale otar.

U vrh otočića Biševa, bliže južnoj njegovoj obali, je crkva S. Silvestra i ruševine istoimenog samostana, što je sve prikazano priležećim slikama 5, 6 i 7. U tlorisu (sl. 5) zidovi *a* prikazuju početak samostanskog dvorišta. S ote strane, uz samo južno platno crkve, rek bi da je bilo groblje, jer pripoviedaju seljaci, koji su medju ruševinama samostana sagradili svoje kuće za stanovanje, da su našli na tom mjestu množinu ljudskih koštura. Crkva S. Silvestra duga je iznutra 10·82 m., široka 4·9 m. i završuje polukružnom absidom, koja je zidom razstavljena od crkovne ladje i služi danas kao riznica. Crkva je ta posvodjena šiljastim svodom, visoka od tla do tjemena svoda 4·95 m., tvrdo zidana i snabdjevena iznutra sa tri para jakih lezena *(l)* 1·35 m. visokih, a s dvora sa sjeverne strane sa četiri, a s južne, pri jugozapadnom kraju, s jednim jakim podpornjakom *(m)*. Podpornjaci su pri zemlji dugi po 1·22 m. i, nagnuti prama platnu, sastaju se s njim pod samom strehom. Glavna su vrata obnovljena sa cielim okvirom u novije doba. Nad vratima je starinski uzahan prozorčić, a takova dva su i u arkadama do otara. Oblika su, u pre-

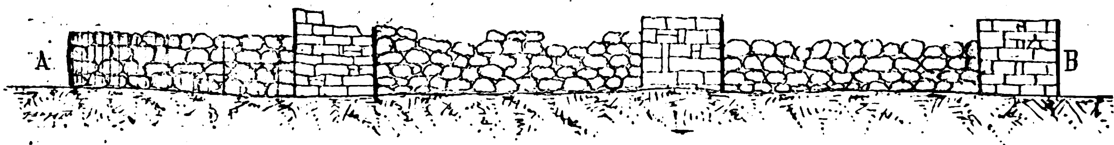
*

sjeku, predromanička, a u vrha, mjesto luka, završuju sa dvie na kut prislonjene ploče. Na lezenama počivaju od njih za polovicu uži pojasi oko crkovnoga svoda, a sdružene su medju sobom sa četiri sliepe arkade *(p)* sa svake strane. Na rubu gornje površine abakusa nadstupine prve lezene, ili polupilova, do pročelja, na sjevernom platnu crkve, urezani su ostanci nadpisa:

MEMENTO DNE IOHS · PPSO/////

to jest: *Memento D(omi)ne Joh(anni)s* .... Po toj se ploči razumije, da su nutrnje lezene bile popravljene, i da je na tom mjestu bila upotrebljena za abakus nadgrobna ploča nekog *Ivana*, zar priora manastirskoga. Nije sačuvan starinski otar.

Dodajem ovdje i tloris (sl. 8 na prednjoj strani) i pogled sa strane (sl. 9) porušene crkve S. Luke na Uzdolju u Kosovu kod Knina, koje su uresni ulomci i tloris bili već lani opisani u ovom časopisu.[1] Nadpis u S. Luki dokazuje, kao zadužbina kneza hrvatskoga Mučimira, da je ta crkva sagradjena pri svršetku IX. vieka. Pošto se pak crkva S. Silvestra na Biševu i oblikom i veličinom i nagnućem podpornjaka, kao što i lezenama i razmjerjem protegâ

Sl. 9.

u velike približuje navedenoj crkvi S. Luke, to je najvjerojatnije, da obedvie budu poticati iz istoga zemana. Podpornjaci su graditeljski dometak, kojega je prvi izvor u povjesti graditeljstva poznat bio do sad tek na nekojim spomenicima u Normandiji iz druge polovine X. vieka. Mi ovdje iznašamo eto drugi primjer starohrvatskih crkava iz druge polovine IX. vieka, na kojima se nahode dobro razvijeni podpornjaci četverokutnog presjeka, a u ruševinam trobrodne bazilike na Stupovim u Biskupiji i u onim S. Spasa u vrelu Cetine, možemo dokazati, kako su se podpornjaci u hrvatsko-bizantinskom graditeljstvu bili udomaćili tečajem X. vieka i razvili se do oblika poluoblih podpornjaka. Drugi nas pak mnogi spomenici upućuju, da su se u isto doba rabile kod nas nutrnje i vanjske lezene sdružene arkadama i primljene od ravenatsko-bizantinskog sloga, koji je u VII. vieku dao prvi poticaj razvitku hrvatsko-bizantinskoga. Može se pak kao stalno uzeti, da su podpornjaci ništa drugo, nego dalji stepen razvitka pojačanih lezena, svjetovan od statičkih razloga čvrstoće, naučenih izkustvom o razpornom djelovanju svodova na pobočna crkovna platna.

U Kninu polovicom rujna 1896.

F. Radić.

[1] Vidi „Starohrv. Prosvjeta" God. I. Br. 2, str. 74 - 78.

Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

VIII.

† АСЕ ЛЕЖИ БОГЬЧИНЬ КЬНЕЗА СТИ/ПЬКА У(ГРЬ)ЧИ(ЋА) U sv. ИН
СИНЬ НА СЬВОѢОИ ЗЕМЛИ НА ПЬЛЕМЕНИТОИ U sv. АП t. j. НАПЬЛ, НИ
ДРУЖИНО ЖАЛИТЕ МЕ МЛАДЬ СИ СЕГА СВИТА U sv. ИН
ОТИДОХЬ А ЕДЬНЬ БИХЬ У МАИКЕ
АСЕ ПИСА УГАРАКЬ U sv. ПИ

Čita se:

† Ase leži Bog/čin/ k/neza Stip/ka U(gr/)či(ća)
sin/ na s/vojoi zemli na p/lemenitoi
družino žalite me mlad/ si sega svita
otidoh/ a ed/n/ bih/ u maike
ase pisa Ugarak/

Interpretatio latina:

† Hic jacet Bogčin. principis Stephani *Ugarčići?* (Hungari?)
filius in suo praedio, in nobili,
Socii (Commilitones) dolete me, juvenis hoc mundo
abii (migravi) et unicus (unus) fui matris.
Hoc scripsit Hungarus

Ime je БОГЬЧИНЬ poznato, biva КОРѢНИЋЬ, a to od godine 1399 do 1412, te se pisao i БОРЬЧИНЬ. To ti je bio čovjek vojvode Sandalja, pa je i sada čuven čitav predjel *Korjenići,* a to u Hercegovini (V. Pjeч. из књ. ст. срп. Ђ. Даничић, I., 478). Ovgje je samo prosto ime, a s početka je XV v. ili svršetkom XIV.

УГРЬЧИЋЬ ili УГАРЬЧИКЬ je prezime od godine 1370, t. j. ПОГУСЛОМЬ (cognomine), a СУРОДНИКЬ КРАЛЈА МАРКА (V. Pjeч. i t. d. III., 353). СИ je mješte СЬ (V. Pjeч. i t. d. III. 106), a ЕДЬНЬ je mješte ЈЕДЬНЬ (unus), te je kao *jedinac.*[1]

[1] ili i jedin. — Op. Ur.

Natpis je bio davno objelodanjen u Slovincu, al' nepotpuno, a sad mu je naveo fac-simile, g. kustos Dr. Ćiro Truhelka u *Glasniku zemaljskog muzeja* (VIII. 1896. 2. str. 217—218). Njegovo je čitanje u predzadnjoj ćrti pogriješeno, jer on čita ОТНДОХ · ВЧС · ДЬНЬ БНХЬ ȣ МЧНІСЄ, biva po njemu ОТНДОХЬ nebi imalo Ь, a tako i ВЧСЬ bilo bi bez Ь, a ti su Ь točno udareni na ploči, pa rek' bi, da je g. kustosu ono bilo pomučno sastaviti . . . ОТНДОХЬ, Ч ЄДЬНЬ БНХЬ ȣ МЧНІСЄ. Uz to bi se meni činila i malo čudnovata ova izreka, što bi značila *tota die fui apud matrem (?)*.

Natpis je u *Kotorcu* (kod Sarajeva), a to je mjestance bilo zlamenito u srednjemu vijeku, kao naselbina primorskijeh trgovaca i t. d., pa sam se baš s toga i zaustavio oko onoga imena, te sam se pokušao, da donesem na palok i prezime, al' dakako *reservatno*, to nebi li kogod bio bolje sreće, da ga nagje na poveljama. — *Kovač* je — ili pisac — *Ugarak*, a ja držim, da mu je to ime narodnosti, pa se i groblje zove *Crnaćko Greblje*, što je kao i tugje.

Tri glagoljačka nadpisa u Gornjem Kosinju u Senjskoj biskupiji.

I.

Duljina 68 cm., širina 33 cm.:

1. ⰰ̈ · ⰴ · ⰲ ⰰ ⰿⰹⱄⰰⱌⰰ ⰴⰼⱆⱀⰰ ⰸ
2. ⱁ ⰲⰰ ⰲⱃⰹⰿⰵ ⰲⰸⰾⰹⱍⰵⱀⱁⰳⰰ ⰹ ⰸ
3. ⰿⱁⰶⱀⱁⰳⰰ ⰳⰴⰹⱀⰰ ⰽⱀⰵⰸⰰ ⰰⱀⰶⰰ ⱇ
4. ⰽ ⱄ ⰿ ⰹ ⱂⱁⱍⰰⱑ ⰹ ⰲⰰ ⰲⱃⰹⰿⰵ ⱂⰾⰵⰿⰵⱀⰹⱅⱁ
5. ⰳⰰ ⰹ ⱂⱁⱍⱅⰰⱀⱁⰳⰰ ⱍⰽⰰ ⰹⰲⰰⱀⰰ ⰿⰰⱃ
6. (ⱅ)ⰹⱀⱆⱎⰵⰲⰹⰼⰰ ⰽⰹ ⰱⰹⱎⱁⱅ ⰿⱆ ⱄⰾⱆⰳⰰ

Čita se:

1. 1·5·03·a misaca djuna dan 9
2. o va vrime vz(ve)ličenoga i (v)z-
3. možnoga g(ospo)dina kneza Anža F(rankapana)
4. k(rčkoga) s(enjskoga) m(odruškoga) i p(r)očaja i va vrime plemenito-
5. ga i počtanoga č(lovi)ka Ivana Mar-
6. (t)inuševića ki bišot mu sluga

II.

Visina 42 cm., širina 40 cm.:

1. ⱌ ⰹ ⰿ ⰵ ⱃ ⰽ ⱀ ⰵ ⰸ ⰰ
2. ⰰ ⱀ ⰶ ⰰ ⱇ

Čita se:

1. Cimer kneza
2. Anža F(rankapana)

III.

Utarak sa svih strana izkrnjene ploče.

Duljina 41 cm., širina 28 cm.:

1. . . . ⱂⱁⱂⰵⰾⱆⱎⰹⰼ ⰽ . . . .
2. . . . . ⱅⰰⰴⰰ ⰱⰹⰳ ⱂⱃⰹⰱ . . . .
3. . . . . . ⱀⰿⱎⱆ ⰹ ⱂ///ⰴⰹⰳⰰ . . . .
4. . . . . . ⰱⱎⰹⰼ ⰽⰹ ⰱ///ⱁⰴ ⱎ . . . .

Čita se:

1. . . . Popelušić k . . . .
2. . . . . tada big prib . . . .
3. . . . . . n(aj)m(en)šu i p(o)diga . . . .
4. . . . . (Gru)bšić ki b(i) od š . . . .

Naše je upraviteljstvo primilo najprije od pošt. župnika gornjo-kosinjskoga Dn. Mih. Grčevića na pomazanoj hartiji prepis ovih nadpisa uz ovo pismo:

»U mojoj župi postoji kapela sv. Vida, sagradjena u prošlom vieku. Na pročelju iste kapele uzidane su tri ploče sa glagoljskimi nadpisi, koji potječu iz starije dobe. Narod veli, da je kapela sv. Vida u starije doba bila na drugom mjestu, ne daleko od sadašnje, pak su možda te ploče prenešene iz stare kapele ili su donešene sa bližih ruševina tako zvanog grada Ribnika.

Što je na ribničkih podrtina stajalo, da li kakva utvrda ili samostan, nezna se pravo. Možda je tu bio samostan, u kom su se, kako poviest veli, tiskale glagoljske crkvene knjige.

Pomoćju ravn. učitelja gosp. Marka Zdunića snimljeni su napisi na dvie ploče; treća je znatno oštećena i slova su na njoj dosta nečitljiva, zato je ne mogosmo kopirati.

Ja u nekoliko samo mogoh pročitati te napise, tako na ploči, gdje je uklesan grb, glasi napis: »Cimer kneza Anžaf«. Spominje se ime kneza Anžaf i na drugoj ploči, ali su na njoj mnoga slova ili nejasno uklesana ili vremenom oštećena, pak cieloga napisa ne mogu točno pročitati. Tako su i ona slova, što stoje medju točkami, nejasna za odgonetati godinu itd.«

Kašnje (dne 18. listopada 1895) je isti gosp., šaljući otiske nadpisâ, ovako pisao našemu predsjedniku:

»Polag Vašega naputka snimih opet glagoljske napise sa kapele sv. Vida. I ovako ostaju slova dosta nejasna, osobito na trećoj ploči, koje sam po dva puta napis snimio. Ploče su iz obična vapnenca izdjelane, veličina im je tolika, koliki su napisi; oko napisa neima nikakvog ruba (okvira), to je valjda vremenom oštećeno. U sred pročelja uzidana je ploča sa većim napisom, tik pod njom ploča sa cimerom, ali s naopaka okrenuta, jer valjda zidari, koji su u prošlom vieku (1769) podigli sadašnju kapelu, nisu poznavali glagoljskih pismena; mislili su možda, da cimer predstavlja biskupsku kapu (mitru). Treća ploča uzidana je niže, na desnoj strani pročelja, dva metra od tla visoko.«

U prvom nadpisu nahodi se slovo **ћ** dvakrat upotrebljeno mjesto **Э**, i to u 1. brazdi u rieči *mis**a**ca* i u 5. u rieči *počt**a**noga.* U 1. brazdi u rieči *djuna* slovo **ПР** je obrnuto i nepodpuno urezano.

U 2. brazdi u rieči *vrime* slovo **Ь** je tako urezano, da mu je gornji vodoravni potez s lieve mjesto s desne strane, te mu je još dodat sprieda i jedan okomit potez.

Slovo **Э**, koje se u cielom nadpisu nahodi sedam puta upotrebljeno, vazda je urezano bez srednjeg vodoravnog poteza.

Slovo **Ꙍ** pravilno je urezano samo pri desnom kraju 1. brazde, gdje služi kao znamenka 9; dočim u pismu, gdje je upotrebljeno u 2. brazdi u riečima *v**z**veličenoga* i u početku rieči *v**z**možnoga,* te u 3. brazdi, gdje dolazi u rieči *kne**z**a,* neima pri kraju vodoravnog poteza viseću četvorinicu, nego prost okomit potez.

U cielom prvom nadpisu neima nego jedna sama vezanica, i to u 5. brazdi u rieči *Ivana* svezana su slova **ћ** i **Р** ovako: ꟷ.

Skraćenicâ ima pak devet u cielom tom nadpisu, i to: u 2. brazdi piše *vzličenoga* mjesto *vz(ve)ličenoga,* a pri kraju počimlje rieč *zmožnoga* mjesto *(v)zmožnoga;* u 3. brazdi piše *gdina* mjesto *g(ospo)dina; F* mjesto *F(rankapana);* na 4. brazdi piše *k s m* mjesto *k(rčkoga) s(enjskoga) m(odruškoga)* i *počaja* mjesto *p(r)očaja;* u 5. brazdi najpotla piše *čka* mjesto *č(lovi)ka.*

U 1. brazdi u rieči *misaca* slovo *i* i slovo *z* pri kraju pripadaju oblikom *obloj* glagolici. Na posliednjoj brazdi, u rieči *sluga,* uzeto je slovo *u* iz bosanske ćirilice.

Skraćenica *počaja* mjesto *p(r)očaja* u 4. brazdi naznačena je biljegom — više slovâ *ča.*

Nadpis je po svoj prilici spomen-ploča sazidanja prvobitne kapele Sv. Vida.

Zlamenitost ove spomen-ploče je u tom, što čuva uspomenu slavnoga člana još slavnije hrvatske porodice krčkih knezova Frankapana, i to uprav kneza *Anža.* Otac kneza Anža bio je Bartul, a mati mu Jelža, kneginja senjska, brinjska i jelovska; braća su mu bila: Mihovio, Mikula, Andrija i Grgur, sestra mu Barbara. Imao je sinove Bolfa i Krštofora.[1]

Da se skraćenice ovoga nadpisa imaju čitati kako sam predložio, dolazi otuda, što se takovim naslovom zove knez Anž Frankapan u suvremenim izpravama,[2] a uprav rieči »*va vrime vzveličene i vzmožne gospode Frankapana*«, medju kojom se spominje i knez Anž, nahode se u bilježci iz god. 1499 Filipa prevendara crkve novljanske o smrti modruškoga biskupa Krištofora dubrovčanina.[3]

God. 1486, 7. srpnja spominje se knez Anž kao protjeran od kralja Matijaša, »*a krol ugrski kral Matijaš. i biše podbil poda se vsu hrvac'ku i zig' na van kneza Anžu z negova gospod'stva i kneza Ivana krčkoga i tada*« itd.[4]

God. 1489 knez Juraj kosinjski posudio je knezu Anžu Frankapanu grad Kosinj sa pripadnostima za sedam godinâ.[5] Kašnje pak pridržao je knez Anž grad Kosinj za sebe, davši za njega u zamjenu knezu Ivanu Lackoviću, sinu Jurja Kosinjskoga, svoje imanje Zahumlje, kako se doznaje po izpravi kaptola senjskoga dneva 13 veljače 1499.[6] Kosinj grad je pripadao dakle knezu Anžu u doba, kad su bila urezana gornja dva nadpisa, koji njega spominju.

Knez Anž bio je čovjek milostiv, darežljiv i bogobojazan. On je god. 1493 (4. lip.) samostanu sv. Jelene kod Senja darovao selo Košćice, koje bijaše dano Jeleni ženi kneza Žigmonta.[7] God. 1495 (25. sieč.) darovao je tri sela samostanu sv. Mikule na Gvozdu[8]; na 5. lipnja iste godine darovao je samostanu sv. Spasa kod Senja selo Mali Prokičci[9]; na 1. trav. 1496 gori spomenutomu samostanu sv. Mikule darovao je selo Mokro[10]; dne 1. pros. 1498 potvrdio je darovanje, kojim su Juraj i Pavao Tomkovići darovali jedno selo istom samostanu sv. Mikule[11]; dne 19. sieč. 1500 darovao je fratrima u Zažičnu polovicu Gračćine u Velikih Psivićih i njeke sjenokoše.[12]

U vrieme napadaja turskih, za vojvode Ivana Korvina bana hrvatskoga, bijaše knez Anž poslao preko Rima u Mletke svojeg poslanika podkneza Dum Martina Ludokovića (velj. 1501), pitajuć od republike džebane i oružja, a nudjajuć u zamjenu zato ljudî za opremu galijâ.[13] Dne 28. veljače Aleksandar Contarini, za mlet. rep. knez rabski, piše u Mletke vieću, da je u kneza Anža Frankapana u Brinje, po nalogu rep., bio poslao gradjanina Jurja Šegotu, da pita obećanih 100 ljudi za naoružanje galije. Knez, braneći se od mletačke prepredenosti, lukavo se je ponašao u tom pitanju. On je naime knezu Contarini odgovorio, da će republici dati 100 vriednih i jakih ljudi bez drugog jamstva

[1] Iv. Kukuljević Sakcinski: Povjestni spomenici južnih Slavena, I. u kazalu imenâ.
[2] Vidi Kukuljević nav. dj. str. 137, 151, 152, 157, 159, 162, 171, 172, 179 i 180.
[3] Id. ib. str. 179.
[4] Id. ib. str. 128.
[5] Id. ib. str. 137.
[6] Id. ib. str. 172.
[7] Id. ib. str. 152.
[8] Id. ib. str. 157.
[9] Id. ib. str. 159.
[10] Id. ib. str. 162.
[11] Id. ib. str. 171.
[12] Id. ib. str. 180.
[13] M. Sanudo Rapporti itd. u Ivana Kukulj. Sakc. Arkivu za povj. jug., knj. VI., II., str. 212.

osim prietnje, da će jih dati na vješala objesiti, ako bi utekli iz galije; ali da je njemu potreba, da mu republika dade džebane i novaca za obranu od Turaka, i da mu puste na slobodu tri njegova podanika, koji da su u tamnici u Rabu i koji bi, kako piše knez Contarini, radi počinjene kradje zasluživali smrt.[1] U ožujku iste god. 1501 tuže se republici knez Contarini i Gabriel Moro, da, uprkos opetovanim pitanjima, nije knez Anž još poslao obećane ljude za galiju Loredanovu.[2] Na 21. ož. iste god., ne mogavši Mlečići nadmudriti kneza Anžu, odlučiše nadopuniti broj ljudi za Loredanovu galiju, tražeć jih drugovdje.[3]

Ivan Martinušević, sluga Anža Frankapana, koji je spomenut u ovom nadpisu, mogao bi biti iz roda onog takodjer »*Ivana* Martinuševića z Bogočina«, koji se, kao rotni sudac stola tninskoga, god. 1451 spominje u riešenju parnice izmedju Marka Deaniševića i Jurja Henčića iz Srbâ.[4]

I u drugom nadpisu imaju slova Ǝ, u riečima *cimer* i *knez*, isto svojstvo kao u prvom. U drugom je nadpisu samo skraćenica Ф mjesto *F(rankapana)* u 2. brazdi. Cimer ili grb kneza Anža na toj ploči predstavljen je izpod nadpisa kao obješen štit sa šesterozrakom zviezdom u sred polja.

I na trećem je nadpisu slovo Ǝ urezano kao na prva dva.

Skraćenice u trećem nadpisu predlažem samo kao prosto nagadjanje.

F. Radić.

[1] M. Sanudo, nav. mj. str. 187.
[2] M. Sanudo, nav. mj. str. 200 i 208.
[3] M. Sanudo, nav. mj. str. 212.
[4] Iv. Kuk. Sakc., nav. dj. I. str. 79.

Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“.[1]

(Nastavak. V. br. 2. od o. g.)

a str. 89. i sl. svoje razprave ovako piše dr. J.:

»L' atteggiamento della figura seduta in trono è quello di tenere sollevati orizzontalmente ambi i bracci ripiegati in alto verticalmente, ed insieme sorreggere colla mano destra una croce semplice senza asta, colla sinistra poi un disco, che con certezza in causa del martellamento, non può essere più davvicino precisato. L' atteggiamento suddetto rassomiglia a quello delle figure oranti nell' arte antica cristiana; colla differenza però, che le figure oranti tenendo le braccia aperte e sollevate, non ripiegano i goniti così verticalmente; la presenza poi dei due attributi nelle mani, escludono quell' atteggiamento fosse in realtà quello di un orante. Unico riscontro per un tale atteggiamento, accompagnato insieme da attributi nelle mani, abbiamo nella benedizione liturgica la più solenne, usata anticamente e tuttora conservata nella liturgia orientale. Una miniatura, riprodotta da Goar (Euchologium Graecorum p. 114.) e da altri ripetuta (Hefele, Beiträge z. Kirchengesch. II. Tav. II., 12.; Kraus R. E. II. p. 753.) rappresenta il patriarca Costantinopolitano s. Metodio in atto di impartire la più solenne benedizione, colle braccia aperte e sollevate, tenendo nella destra il trichiro e nella sinistra il dichiro.

Merità attenzione la forma della croce, che la figura seduta in trono sorregge colla mano destra, che differisce e dalla forma delle croci pendenti e da quella delle croci d' altare o stazionali, ed ha la forma delle croci benedizionali.

La croce addattata nell' impartire la benedicione, e che di frequente si vede in mano dei santi, è una croce semplice o gemina di piccole dimensioni, senza piede o asta lunga e che deve distinguersi dalla croce propria dell' altare, provveduta al fondo di una punta acuminata, colla quale veniva assicurata all' altare, oppure sull' asta (croce stazionale) [Una tal croce si vede in mano del vescovo Massimino dell' a. 547. (Reusens o. c. I. fig. 262.), della forma delle croci pendenti dalle corone dell' altare (l. c. I. fig. 252.). Più tardi si riscontra fissata sull' altare una croce più piccola (de Fleury *La Messe.* Tavole 10, 11, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 178 ecc.). Nei secoli più antichi la croce d' altare era assieme stazionale (Reusens I., 485), e doveva servire anche per impartire la benedizione; ma quando la croce stazionale assunse proporzioni molto grandi, nell' VIII. o XI. secolo circa, allora furono introdotte le piccole croci benedizionali. Queste si distinguono pure dalle croci pettorali, che sono provvedute al vertice di un appiccagnolo e sono di proporzioni ancor più piccole, però come le croci d' altare e le pettorali, anche le benedizionali erano alle volte insieme reliquiarie e gemmate. Piccole croci benedi-

[1] Bullettino di arch. e stor. dalm. A. XVIII. Nr. 6—7, str. 81—127.

zionali tengono i santi in mano assai frequentemente anche sui monumenti dalmati (Cfr. Eitelberger o. c. p. 154, Fig. 44)]. Un' esemplare originale di croce benedizionale dell' VIII. o IX. secolo, alta 15 cm. conservasi nel tesoro del Duomo di Spalato, (Guida di Spalato p. 106; Tav. XI., 4.) assieme ad un altra croce stazionale, che è provveduta al piede di una punta per la conficcazione sull' altare o sull' asta; (l. c. p. 106; Tav. XI. n. 3) ed un' altra del tesoro di Maestricht riprodotta nell' opera del Reusens alta 165 milim., della fine del X. o del principio dell' XI. s., è assai importante per l' analogia del nostro monumento, portandovi il crocefisso Salvatore una corona gemmata sul capo (o. c. I. fig. 517, p. 409. Msgr. Reusens congettura che essa possa essere una croce pendente; però essa non presenta alcun appiccaguolo del vertice, come le croci pendenti). La liturgia orientale ha conservato tuttora in uso la piccola croce benedizionale, tanto nella messa quanto nelle varie benedizioni liturgiche fuori della messa p. e. nel rito della benedizione dell' acque all' Epifania, che anche presso di noi vigeva fino a pochi anni addietro; la chiesa occidentale invece l' ha conservato soltanto in alcune processioni.

Il disco nella mano sinistra, battuto sulla superficie, con certezza si può riconoscere, che non era sormontato da croce; ed esso non può rappresentar altro, che il globo terrestre, oppure la patena o il pane eucaristico. Però il globo ordinariamente era sormontato da una crocetta, che sul nostro monumento nè si osserva, nè vi si ravvisano le traccie; la quale se vi fosse stata, dovrebbero vedersi. Su un monumento dell' XI. secolo è rappresentato il Salvatore seduto e benedicente colla destra, e sorreggente colla sinistra un pane eucaristico, di forma circolare eguale a quella sul nostro monumento, decorata nel centro con una crocetta [Sulla patena di Hildesheim dell' XI. secolo (Reusens o. c. I. fig. 511), è rappresentato il Salvatore seduto sul globo, benedicente colla destra e colla sinistra sorreggente un pane eucaristico circolare decorato con croce nel mezzo. Sulle tavole 1—5 dell' opera citata del de Fleury, sono riprodotti i monumenti fino all' ottavo secolo, nei quali si vede il pane eucaristico; sulle tavole seguenti seguono i monumenti del IX. secolo e seguenti. Sulla tavola 7 e 13 è riprodotta la rappresentazione del pane eucaristico sui monumenti dal IX. all' XI. secolo in grande rassomiglianza coll' oggetto circolare, che il Salvatore tiene nella sinistra sul pluteo di Spalato]. Avuto riguardo all' altro attributo della croce ed all' atteggiamento della più solenne benedizione, è più probabile, che anche sul pluteo nostro fosse effiggiato piuttosto l' attributo del pane eucaristico (o della patena), di quellochè il globo; non restando escluso anche il globo, che nell' arte antica era pure attributo del Salvatore. E notissimo, che nell' antica liturgia vigeva l' uso di impartire la benedizione non solamente colla sola mano destra coi diti piegati nel modo convenzionale, ma bensì con ambe le mani sollevate e sorreggenti qualche oggetto sacro. Ho già ricordato la benedizione coi ceri accesi, e il sig. de Fleury ci dichiara ancor meglio la benedizione solenne liturgica: »Cen'est que depuis le XI. me siècle que le prêtre, a pu le faire (bénir les fidéles), et encore il ne pouvait bénir avec la main, la bénédiction du prêtre a la fin de la messe avait toujours lieu avec une croix, avec le calice, ou avec le paténe« (La Messe I. p. 47). La croce ed il pane eucaristico (oppure patena), che sono portati dalla figura seduta, sono attributi liturgici accompagnanti l' azione dell' impartire la benedizione. L' atteggiamento della più solenne benedizione e dei corrispondenti attributi attestano, che la figura seduta in trono rappresenta unicamente una persona sacra, e ciò nell' azione liturgica contrassegnata ancor meglio dalla casula«.

Čudit se je, kako je prof. dr. J. mogao položaj sjedeće osobe na prijepornoj plohorezbi da prispodobi sa položajem *„orans“* u starokršćanskoj umjetnosti, kad je položaj

„orans“, kako je i sam kazao skupa sa prag. Bulićem[1], da se *„orans“* »nahodi *ostojećke* ili *klečeć*, razkriljenih ili na grudima prekriženih ruku, osovita držanja ili pognuta«, te je iz takova položaja posve izključeno *siedanje*.

Kako je predstavljen carigradski patrijarh s. Metodije na spom. minijaturi i kako dan danas još grčki sjedinjeni i nesjedinjeni biskupi blagosivljaju puk u crkvi sa velikog amvona s dibirom i trihirom prije početka i na svršetku liturgije s križem,[2] to je sve po običaju iztočne crkve, dakle se ne odnosi na naš predmet.

Onako podignute ruke kao naša sjedeća osoba ima kralj Krešimir na pečatu rabske izprave, što ga je dr. J. prvi izvolio napomenuti. Na tom pečatu[3] vidimo sjedećeg kralja s krunom na glavi, gdje u desnici drzi žezlo, a u ljevici vladarsku jabuku, nad kojom je križ. O tom žezlu pisao je pok. dr. Rački[4] samo da je žezlo, Kukuljević[5] da je »mjesto žezla palica s lierom, dočim sam prof. dr. J. kaže (str. 107) da je duga štaka završena trozubom, a ne iztiče, da se ne slaže s Kukuljevićem. Po slici na Ljubićevoj knjizi sudeć, ja bih rekao, da to nije ni »lier« ni »trozub«, nego križ, i to uprav križ *littera Pythagorica, furca*,[6] ili u obliku slova Y, koji je postao podignućem krakova popriečnica. Takovi viljuškasti križevi običajni su bili u XI. i XII. vieku na prednjoj i stražnjoj strani biskupskih kazula urešenih aurifrizijama.[7] Medju kraljem Petrom Krešimirom urezanim na spom. pečatu i sjedećom osobom na prepornoj plohorezbi, razlika je samo u obliku križa-žezla, ali drže obadva jednako podignute ruke nakon, i odstranjenja susjednog pluteja vidilo se je, da i sjedeća osoba na našoj ploči drži u ljevici nešto okrugla, što je lako da bude vladarska jabuka s križem, nego se po riečima istog dra. J., kako ćemo viditi, jasno ne razabire jer je otučena.

Ko ima dva zdrava oka u glavi lako će viditi ne samo na slikama 1., 2. i 3. (Tab. I.) spom. Ljubićeva djela, da bugarski vladaoci naslikani na svojim novcima drže u desnici ruci žezlo, koje pri gornjem kraju završuje križem, nego će još bistrije takovo žezlo u obliku križa opaziti takodjer u desnici ruci vladarevoj na tolikim drugim bugarskim novcima naslikanim na I., II., pa i na III. tablici Ljubićeva djela, te i u vladarevoj desnici najstarijih srbskih novaca.[8] Na bizantinskim novcima već od VI. vieka nahodimo lik Viktorije sa križem u desnici a krugljom sa križem u ljevici; u VIII. pak i IX. vieku, te u sliedećima nahodimo obično caru u desnici ruci križ kao i u naše sjedeće osobe. Izpitavši Sabatierovo djelo[9] o bizantinskim novcima, našao sam na njima ovako upotrebljen križ u ruci vladarevoj.

Car Justinijan I., prvi nosi u desnici podignutoj na kruglji križ (Pl. XII, 6 — Pl. XIII, 7, 13 — XIV, 6 — XV, 2, 11 — XVI, 21 — XVII, 1), za njim pak Justin II. (Pl. XXI, 6, — XXII, 2), te Tiber-Constantin (Pl. XXII, 13 — XXIII, 7 — XXIV, 1, 9),

[1] Hrvatski spomenici, str. 40.
[2] D. H. Otte. Arch. Wörterbuch, str. 51 ad v.
[3] Prof. S. Ljubić. Opis jugosl. novaca. Naslovni list.
[4] Documenta VII., str. 88.
[5] Cod. dipl. I., str. 140.
[6] D. H. Otte. Nav. dj., str. 132 a. v.
[7] Dr. Bock. Lit. Gew. II., str. 106—107. Taf. VIII. Fig. 1.
[8] Ljubić. Nav. dj. Tab. III., 13—24; Tab. V., 19—24; Tab. VI., 1—3, 6—7, 14—21; Tab. VII., 15, 19—22; Tab. VIII., 2—7, 12—15, 19—20, 22—24; Tab. IX., 1—2, 13—14, 13—23, 27; Tab. X., 1—10, 13—16; Tab. XI., 11, 13, 14—15; Tab. XII., 14; Tab. XIII., 4; Tab. XIV., 11—12, 30; Tab. XV., 1—7, 10—12, 21—24, 27.
[9] Description générale des Monnaies Byzantines; Paris 1862 u dva svezka sa 70 tablica. Vidi uz to još „Starohrv. Prosvjeta“ u ovome broju, te opis novca cara Bazila I. Makedonskoga (867—886) u „St. Pr.“ God. II., Br. 2, str. 74 i onaj Konstantina V. Kopronima (741—775) u „St. Pr.“ God. I., Br. 4, str. 243.

Mauricije-Tiberij (Pl. XXIV, 10, 11, 15, 17, 18, 20 — XXV, 1, 7, 8, gdje je jošte i križ u vrh krune). Tako je i na nekim novcima cara Mauricija, Konstantina i Teodozija (Pl. XXVI, 21, 23, 26). Car Foka pak (602—610) drži predstavljen na nekim svojim novcima, upravo sam križ bez kruglje (Pl. XXVI, 27), premda to Sabatier (I, str. 252) zove »glob crucigère«, dočim neima traga kruglji. Kruglju s križem nosi Foka (Pl. XXVII, 15, 26). Eraklije I. opet drži sam križ bez kruglje u desnici (Pl. XXVIII, 7 i 8) i ako obadva puta protiv slike Sabatier piše »globe crucigère« (I, str. 266—267). Eraklije I. nosi i kruglju s križem u desnici (Pl. XXVIII, 9, 30). Na dva je novca Eraklije I. predstavljen sa križem na dugoj do zemlje sižućoj štaki u desnici (Pl. XXVIII, 26, 29), u ljevici mu kruglja s križem i križ u vrh krune. Kadgod car Heraklije I. drži u desnici kruglju s križem (Pl. XXIX, 1, 3), kadgod opet u desnici dug križ, u ljevici kruglju s križem (Pl. XXIX, 11). Heraklije i Heraklije Konstantin nose oba u desnici kruglju s križem (Pl. XXIX, 23, 24 i 26), ili nosi Heraklije u desnici križ na dugoj štaki, a Heraklije Konst. kruglju s križem (Pl. XXIX, 25). Heraklije, Heraklije Konstantin i Martin nose sva trojica u desnici po kruglju s križem i imaju križ u vrh krune (Pl. XXX, 21, 23 i 24). Herakleonas nosi takodjer u desnici prost križ bez kruglje (Pl. XXXII, 1), premda i o tomu, unatoč slici, Sabatier (I, str. 289) piše »globe crucigère«. Konstant II. nosi u desnici kruglju s križem (Pl. XXXII, 5, 7, 8, 9, 18), ili sam križ bez kruglje (Pl. XXXII, 20), kako i sam Sab. piše, »une croix«, ili križ na štaki u desnici, a kruglju s križem u ljevici (Pl. XXXII, 21, 22), ili u desnici kruglju s križem (Pl. XXXII, 27 — XXXIII, 1, 4, 11, 17, 23, 25, 26, 27), ili opet velik križ u desnici (XXXIII, 7). Na novcim Konstanta II. i Konstantina Pogonata nosi Konstant dug križ na štaki u desnici, a Konst. Pogonat kruglju s križem (T. II, Pl. XXXIV, 5), ili oba nose u desnici po križ srednje duljine (Pl. XXXIV, 6), ili kruglju s križem (XXXIV, 8, 12). Tako na novcu Konstanta II., Konstantina Pogonata Heraklija i Tiberija nose sva trojica po dug križ na štaki u desnici (Pl. XXXIV, 15), a na jednom Konst. Pog., Heraklija i Tiberija nose ili sva tri po srednji križ u desnici (Pl. XXXV, 22) ili kruglju s križem (Pl. XXXVI). Justinijan II. Rhinotmet n. p. nosi u desnici potencirani križ, u ljevici kruglju s nadpisom PAX, a nad njom ovakav križ (Pl. XXXVII, 2), ili drži u desnici potencirani križ na štaki (Pl. XXXVII, 3, 4, 5), ili opet kruglju s križem (Pl. XXXVII, 6, 7, 11). Konstantin V. Kopromin drži u desnici kruglju s križem (Pl. XXXIX, 15, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28), ili potencirani križ na štaki, a volumen u ljevici, premda Sab. (II, str. 50) obrnuto kaže. Artavazd i Konst. V., jedan s jedne a drugi s druge strane novca, nose oba u desnici kruglju s križem (Pl. XL, 12), isto tako Artavazd i Nicefor (Pl. XL, 13), ili drži Artavazd desnicom preda se prost križić, a Nicefor patrijarhalni križić na kruglji (Pl. XL, 15). Taj križ Sab. (II, str. 59) zove »grecque«. Leon III., sin Konst. V. Kopron., drži u desnici dug pot. križ (Pl. XL, 19, 20, 21). Na novcim Konstantina VI. i Irene, on drži u desnici kruglju s križem, a ona u ljevici dug križ (Pl. XLI, 7), ili on kruglju s križem u desnici, a ona na drugoj strani novca kruglju s križem u desnici, a dug križ u ljevici (Pl. XLI, 9, 11). Irena sama nosi kruglju s križem u desnici, a dug križ u ljevici (Pl. XLI, 12, 13). Nicefor Logotet nosi dug potencirani križ u desnici (Pl. XLI, 14, 16). Nicefor i Staurace su tako predstavljeni, da Nicefor drži dug križ na štaki u desnici a Staurace kruglju s križem u desnici. Teofil (Pl. XLIII) nosi dug grčki križ u desnici, ili labar, ili kruglju s križem. Mihovil i Basil I. nose opet u desnici kruglju s grčkim križem.

O predstavi Spasitelja na bizantinskim novcima ovoliko mogu kazati po djelu Sabatierovu:

Za vladanja cara Justinijana II. Rhinotmeta (685 - 695, 705—711) uvela se na zlatnim novcima, oko Spasiteljeva lika, uporaba nadpisa IhS . ChS . REX . REGNANTIЧM. Tu je Isus u poprsju, drži knjigu Evangjelja u ljevici, a blagoslivlje s desnicom; križ mu za glavom.

Najprije na novcu Bazila I. i Konstantina VIII. pojavljuje se Isus predstavljen sjedeć u katedri sa krstonosnim nimbom oko glave; drži ljevicom knjigu naslonjenu na lievom koljenu, a desnicom blagoslivlje; oko njega sp. nadpis IhS XPS REX REGNANTIЧM * (Pl. XLIV, 22). Tako je predstavljen Spasitelj s malim inačicama nuzgredne vriednosti na novcima Lava VI. i Konstantina X. (Pl. XLVI, 1, 2), Aleksandra (912—913) (Pl. XLVI, 3), pa Konstantina X. i Zoe Carbonopsine (913—919) (Pl. XLVI, 4), Konstantina X. i Romana I. (920—944) (Pl. XLVI, 6), Romana I. i Kristofora (Pl. XLVI, 12). Tek na novcu Aleksandra ima Spasitelj nimb bez krsta (Pl. XLVI, 3). Oko poprsja Spasiteljeva nahodi se takodjer sp. nadpis na novcima Ivana I. Zimisce (Pl. XLVII), Nicefora II. Foke (Pl. XLVII, 12), Nicefora II. i Basila II., Konstantina XI. Porfirogenita (1025—1028) (Pl. XLVIII, 19). Taj se isti nadpis pojavljuje oko sjedećeg Spasitelja i na kašnjim novcima.

U kratko dakle, sabravši podatke crpljene sa slikâ bizantinsikh novaca iz prve polovine srednjega vieka, mogu kazati, da se na njima vrlo često nahodi križ u vladarevoj, a nigda u Spasiteljevoj ruci, pa i bio predstavljen u slavi kao *rex regnantium.*

Zaludu dakle kaže g. prof. dr. J., da je žezlo na najstarijim jugoslovenskim novcima »scettro o asta lunga terminato da tre sfere congiunte insieme«, jer je svakomu razumljivo, da one tri krugljice na kukavnim nacrtim sredovječnih novaca očito predstavljaju križ.

Na to što dr. J. kaže, da sveci drže često u rukama križiće za blagoslivljanje, odvratit mi je ono, što piše Garrucci,[1] to jest, da se kašnje običavaju prikazivati *Sveti Mučenici s malim križem u ruci*, kao što su bili naslikani drugovi S. Gennara u Napuljskom cemeteriju posvećenu njegovom imenu, i u Rimu SS. Proces i Martinijan u prvoj kapeli s lieve strane titula Ekvicijeva (Tab. 155.). Najpotla na osobitom mozajiku kapele S. Petra Zlatousta u Ravenni (Tab. 222., 3) sam je Isukrst, koji na ramenu nosi križ, što drugo ne znači, nego da je on pravi put života vječnoga, kao što kaže na knjizi otvorenoj u njegovoj ljevici EGO SVM VIA VERITAS ET VITA. Isto vidimo na mozajiku na slavoluku crkve Sv. Lovra fuori le mura u Rimu (578—590). Tu Isus sjedi po sriedi izmedju šestorice. On desnicom blagoslivlje, a spuštenom ljevicom drži križ na štaki. Takove križeve drže i desno do njega stojeći Sv. Petar i Sv. Lovro.[2] O križu u rukama Sv. Petra piše Garrucci,[3] da je to »križ kraljevanja, simbol njegovog dostojanstva, ne mučeništva«. Ob onom u ruci sv. Lovra »križ istokračan sa malo razširenim krajevima i poput stacijonalnih križeva, nasadjen u vrh štake, koja mu služi kao podnožjem«. Još će Garrucci na istom mjestu: »S tim križem ne valja zamienjivati prost križ, što ga slike i vajarije kašnjega doba stavljaju u ruke mučenicima, od kojih treba razlikovati one, što jih pri crkovnim obredima nose u rukama biskupi, kao što je n. pr. Sv. Maksimijan Ravenski u muzajiku Sv. Vitala, gdje prati Justinijana, koji se pomišlja kao da dariva onoj crkvi zlatnu ministerijalnu patenu (Tab. 264, 1). *Križ što ga nosi, biljeg je posvećenja one crkve,* koja bi dovršena od sv. Maksimijana; s druge strane je poznato, da se nije gradilo ni posvećivalo ni cigle crkve bez biskupova σταυροπήγιονα (Vidit u Du Cange-a)«.

[1] Storia dell'a. cr. I. 232.
[2] Schnaase. Gesch. d. bild. Künste, III. 566.
[3] Nav. dj. IV., str. 84.

Na navedenom mjestu knjige »Vodja« (Guida di Spalato) piše isti pr. dr. J., da su oba »ova križa, kojima se blagoslivljalo pri obredima i starija su od XII. stoljeća«, a ovdje kaže, da se je blagoslivljalo samo jednim od njih! Ne zna se po kojem kriteriju sudi dr. J., da je sp. križ br. 4 sa dvie prečage u spljetskoj riznici služio za blagoslivljanje, niti se zna po čemu je godinu dana kašnje tomu križu opredielio postanak uprav u VIII. ili IX. vieku, dočim ga je prije zvao samo u obće starijim od XII. vieka. Za potvrdu takova mnenja ne navodi nikakva vrela, a pošto se ni sam sobom ne slaže u razmaku od same godine dana, to se neima nikakva razloga vjerovati mu, da je križ br. 4 mogao služiti za blagoslivljanje. Pa ako je takav, patrijarhalni ili nadbiskupski, križ mogao služiti za blagoslivljanje, isto kao i oni latinski u rukama svetaca navedenim po Eitelbergeru, onda se ne može kazati, da je obstojao stanovit oblik križeva za blagoslivljanje, kako vidimo da se je prije izrazio dr. J. Nego taj oblik dvoprečažnog križa poznaje se iz XV. i XVI. vieka kao biljeg nadbiskupâ i kardinalâ, te, pošto spljetski križ, rek bi, neima dolnjeg završetka, tako je slobodno taj završetak mogao biti udešen za nabijanje na štaku, i sačinjavati nadbiskupski križ. Ne zna se odkud je dr. J. crpio viest, da su u VIII. i IX. vieku uvedeni mali krstovi za blagoslivljanje, kao i onu, da su takovi u isto doba bili urešeni dragim kamenjem i da su sadržavali moći svetaca, što sve znamo o drugim vrstima križeva.

Pošto je gosp. prof. dr. J. toga mnenja, da je kruna na glavi naše sjedeće osobe liturgična kruna, da osoba predstavlja dakle biskupa; trebalo bi, radi dosliednosti, da bude nastojao dokazati, da ta osoba udieljuje i blagoslov na način, kako ga udieljuju biskupi, dočim na mjestim (str. 91 i str. 129), gdje hoće da dokaže, da se je u starinskoj liturgiji blagoslivljalo ne samo desnom rukom, nego takodjer još obiem podignutim rukama, koje podupiru kakav posvećeni predmet, kao križ, kalež, patenu ili kruh evharistični, iztiče ono mjesto u knjizi de Fleury-a, gdje kaže, da je *popovima* tek u XI. vieku bilo dopušteno blagoslivljati puk; pa da ga još nisu mogli blagoslivljati samom rukom, nego da su oni pri svršetku mise blagoslivljali vazda križem, kaležem ili patenom. Meni se čini, da se po tim de Fleury-evim riečima ima razumievati: 1. da popovi do XI. vieka niesu mogli blagoslivljati puk, jer su to pravo uživali do tada sami biskupi; 2. da je od toga doba i popovima bilo dopušteno blagoslivljati puk, ali ne samom rukom, kako su blagoslivljali biskupi, nego »križem, kaležom ili patenom«; 3. da i popovi kad su počeli blagoslivljati, to su činili ili samim križem ili samim kaležom, ili samom patenom, a ne sa dva predmeta u jedan mah, kako tvrdi prof. dr. J. — Marzohl i Schneller[1] o tomu pišu: »Und so ging die bischöfliche Segnungsweise in der Kirche (mit unbedeutendem Wechsel in den Formen) fort bis auf die Zeit des XII. Jahrhunderts, wo die Sitte, dass auch die Priester segneten, vorerst durch den *Micrologus* (cap. 21), später aber durch *Dürand* (1. 4, c. 59) und andere Expositoren und Rubricisten erweisbar wird«. U bilježci k tomu pak dodavaju: »Für die alte Sitte dass einst die Bischöfe allein in der Liturgie segneten, zeuget noch der jetzige Gebrauch, falls ein Bischof einer durch einen Priester gelesenen Messe beiwohnt«. Pošto sjedeća osoba prepornog spomenika sa krunom na glavi, i po samom dru. Jeliću, svakako ne predstavlja prosta svećenika, to se na nju nikako ne mogu odnositi iztaknute rieči de Fleury-eve.

Pravilo je pak liturgično, da svećenik treba da udieljuje svaki blagoslov stojećke i odkrivenom glavom[2], pa i zato na našoj ploči ne može da bude govora o liturgičnom blagoslovu.

---

[1] Nav. dj. II., str. 428.

[2] Marzohl u. Schneller. Liturgia sacra V., str. 11.

U svetoj liturgiji ja nahodim, da se križem samo ekzorciziraju zrak, zli duhovi i škodljive životinje. Tako svećenik čini sa propećem nekoliko puta znamenje križa pri blagoslovu oluje, ali to ekzorcizirajuć zrak,[1] a pri istom blagoslivljanju, ako oluja još ne popusti, onda svećenik moli letanije, a tad blagoslivlje oblačine križem ili svojom desnicom,[2] ali se i u tom slučaju križ upotrebljuje kao moć ekzorcizirajuća.

O vodokršću pak, pri blagoslovu vode, kako se je vršio u našim nekim krajevima do nazad malo godinâ, svećenik je samo *uronjivao* drvo križa trikrat u vodu,[3] a nije s njim blagoslivljao, nego ga je nakon blagoslova vode davao ljubiti narodu u crkvi.

Križ se doista kod nas još upotrebljuje pri procesijama na prositbene dneve, ali i u toj prigodi služi samo za ekzorciziranje škodljive gamadi, a ne za blagoslov puka. I to biva ne kakvim naročitim križem, nego križem procesijonalnim, koji se u toj prigodi izvadi sa štake.

Ni ono, što g. prof. dr. J. piše o križu u riznici u Maestrichtu, ništa mu ne služi za dokaz, da su obstojali osobiti križevi za blagoslivljanje. Taj križ nosi na sebi kip propetoga Isukrsta, pa ako taj kip ima krunu na glavi, ima ju jedino kao propeće, poput ostalih mnogobrojnih navlaš emeljovanih propeća XI. i kašnjih viekova, a ne kao lik Spasitelja sjedećega na priestolju, pa ne ima ništa slična sa našim spomenikom. Ako prag. Reusens nagadja, da će bit bio križ za vješanje, vjerojatno je, da će imati zato svoje dobre razloge, pa ako ne ima na njemu ušice ni proviesla, bit će da su kakogod odpali.

Istina je, kako sam čuo od svećenika iztočne sjedinjene crkve, da njihovi biskupi upotrebljuju kadgod i križ za blagoslivljanje puka, ali to čine stojeć, i ne drže kruglju u lievoj ruci.

Ovdje (str. 91) piše dr. J. o kotaču u lievoj ruci sjedeće osobe prepornog spomenika, da se *stavno* može prepoznati, da nije bio nadvišen križem, dočim je malo na više (str. 89) pisao, da se radi otučenja ne može stalno pobliže opredieliti! Čini se, da ako je bio cieli kotač otučen, bit će po svoj prilici lasno podlegao istoj sudbini i križić, ako ga je na njemu bilo. Premda ovdje g. dr. J. izključuje mogućnost, da bi taj predmet predstavljao kruglju nadvišenu križem, ipak malo niže i sam opet ne izključuje istu mogućnost, nego dapače kaže, da je u davnoj umjetnosti i ona bila takodjer Spasiteljevim atributom. Sad ovako, a sad opet onako! Ko bi g. prof. dra. Jelića sliedio u svim varijacijama posijanim tekom njegove razprave!

Na dokaz svoje tvrdnje, da je na našem pluteju predstavljen Spasitelj, gdje blagoslivlje sa dva atributa u podignutim rukama, sam dr. J. navodi dva primjera iz XI. v., gdje je prikazan Spasitelj blagoslivljuć desnicom i držeć u ljevici evharistični kruh; a ne stavlja se, da ta dva primjera njegovu tvrdnju uprav sjajno pobijaju, jer se po njima vidi, da Spasitelj udieljuje blagoslov tek slobodnom desnicom. Istina je, da je evharistični kruh predstavljen na spomenicima kotačem, koji naliči otučenom okružnom predmetu naše ploče, kao što nije potreba napose naglašivati sličnost svih na svietu krugova; a u plohorezbi naravski je, da se i kruglja predstavlja isto kao i kotač; ali to slabo pomaže dru. Jelićevu dokazivanju, jer na našoj ploči nitko ne može zaniekati, da kotač ne prikazuje vladarsku kruglju (jabuku), kad je eto i sam dr. J. tu mogućnost jednom pripustio.

Sad kaže dr. J., da je obzirom na križ u desnici ruci i na položaj najsvečanijeg blagoslova najvjerojatnije, da je u lievoj predstavljen evharistični kruh ili patena, dočim

[1] M. u. Sch Nav. dj. V., str. 685.
[2] M. u. Sch. Nav. dj. V., str. 687.
[3] M. u. Sch. Nav. dj. V., str. 47.

nam u dugom nizu svojih potrebitih i nepotrebitih navoda, nije nikad iztaknuo ni cigla primjera blagoslova su dvie vrsti predmeta u ruci (jer ono, što je kazao o dikiru i trikiru odnosi se na iztočnu liturgiju i napokon su oboje sviećnjaci).

Na str. 95—96 ovako će dr. Jelić:

»Il vestito liturgico ed il gesto di impartire la benedizione la più solenne colla croce e col pane eucaristico (oppure patena o globo), in cui è rappresentata la persona seduta in trono, indubbiamente persuadono, che la scena rappresenta un' azione sacra, e che la figura seduta in trono rappresenta una persona sacra, e non già secolare. E quindi stando rigorosamente alla significazione degli attributi che rivestono la figura seduta in trono, e riconoscendone la corona come liturgica e non regale, il disco un pane eucaristico o la patena e non il globo, avuto riguardo all' atteggiamento della benedizione solenne ed alla casula, di cui è vestita la persona, spontanea si offre la spiegazione, che ivi è rappresentato un santo in azione liturgica d' impartire la benedizione, un santo sacerdote o vescovo, dinanzi a cui si prostra un fedele supplice. L'azione della scena sarebbe quella che il santo sacerdote o vescovo ha gradito la preghiera del supplice e lo benedice solennemente colla crocetta e col pane eucaristico o patena«.

O liturgičnoj odjeći, kojom je oblačena sjedeća osoba na našem spomeniku, napomenut ću za sada samo dru. J., da su u srednjem vieku crkveno pomazanje i krunitba carevima i kraljevima podavali neki značaj svetinje, a od vremena krunitabâ Karolingovacâ, navlaš njemački kraljevi i carevi primahu od crkve pravo, da se, poput svećenikâ i biskupâ, pri krunitbenom činu mogu poslužiti liturgičnim ornatom, koji se je zato i zvao *Pontificalia Indumenta Imperialia*[1], pa da je sva prilika, da će sveta stolica, po onda već utvrdjenom običaju, bit udielila isto pravo i hrvatskim kraljevima, pa je zato najvjerojatnije, da nam preporna spljetska plohorezba predstavlja uspomenu krunitbe Tomislava prvoga kralja hrvatskoga, kako sam i prije kazao. Da pokret sjedeće osobe nije pokret blagoslova, i da se sa dva različita predmeta nije nikad blagoslivljalo u crkvi katoličkoj, to sam već dokazao. Kruna pak na glavi, o kojoj sam takodjer dokazao, da nije biskupska nego kraljevska, takodjer nam govori, da ne imamo posla sa crkvenim dostojanstvenikom, nego sa kraljem. Položaj ruku i atributi u njima dokazao sam takodjer mnogobrojnim primjerima, da dolikuju samo vladarevoj osobi, prema običaju onoga zemana. U stvari je dakle, kad se sve potanko razmotri, sve protivno od onoga, što nas uči dr. J. O kruni je i sam dr. J. priznao jednom, da bi mogla biti i kraljevska, a ja sam to i dokazao; ne vriedi mu dakle ništa, ako sada hoće da ju pripozna izključivo liturgičnom, kad mu je nestalo temelja, da to dokaže. Tako mu se je razplinula i vjerojatnost, da kotač predstavlja patenu ili evharistični kruh, kako smo vidili; a nije mu se naslanjati ni na kazulu, jer su nju oblačili i kraljevi pri činu krunisanja; nedostaje mu dakle svake podpore za tumačenje, da osoba predstavlja svetca pri liturgičnom činu udieljivanja blagoslova. To dakle nije svetac pri udieljivanju blagoslova, a još manje pak svetac svećenik, uslied razloga, koje sam prije naveo, niti svetac biskup, nego bi se mogla pripustiti jedino vjerojatnost, da predstavlja svetog kralja, kako sam i prije kazao, oslonivši se na Smičiklasovo kazivanje (Pov. Hrv. I.), i na sličnost kod drugih naroda, kao što je francuzki, magjarski, češki, ruski i bugarski, koji su svecima prozvali i proglasili prve svoje kršćanske okrunjene vladaoce.

Na str. 97—98 ovako piše dr. Jelić:

»È noto che il Salvatore dal quinto secolo in poi quale *Rex regnantium* e *Pantokrator* viene rappresentato seduto sul trono collo sgabello, sul globo o sulle nubi, bene-

[1] Dr. Fr. Bock. Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II., str. 166—167.

dicente o colla croce nella destra [La croce simboleggia il cristianesimo, la sua vittoria sul paganesimo e poi la potenza miracolosa, ed è quindi attributo proprio del Salvatore, quale re del cielo, Cfr. Schultze A. d. altchr. K. p. 208, 209, 338, 346. Salvatore colla croce: de Rossi Bull. di arch. crist. 1867 T. 12, n. 1; de Fleury La Messe T. 87; Garrucci o. c. T. 222[3], 233[2], 267, 271, 325[1], 330[12], 331[1-3], 418[4], 419[3-4], 430, 437, 438[3-4], 439[1-4], 446[1], 448[10-13], 451[1-2], 456, 458[1-2], 499[3], Stockbauer Kunstg. d. Kreutzes (1870) p. 143] e col codice o col volume, alle volte sostituito dal globo nella sinistra [Salvatore col globo in S. Agata in Roma; Garrucci o. c. T. 242[2]; in S. Cecilia in Trastevere, Kraus R. E., 751; col globo e colla croce, Garrucci o. c. T. 252[3]; col globo nella sinistra sull'arco trionfale di S. Prassede e di S. Cosma e Damiano a Roma, de Rossi *Musaici delle chiese di Roma.* Sulla annessa Tavola IV—V, fig. 1. riproduciamo il busto del Pantokrator col globo nella sinistra, dall'icone votiva dei SS. Cirillo e Metodio dell'a. 868, che si venera sul sepolcro di S. Pietro in Vaticano, giusta una copia (D) dello scorso secolo. Nell'originale oramai le traccie del globo e della mano sinistra sono totalmente deperite. Colgo occasione insieme di completare così la descrizione data dell'icone suddetta nel primo fascicolo del mio *Sbornik jugoslavenskih umjetnih spomenika* pag. 17, ora finito di stampare. Il Salvatore come bambino sul seno della Beata Vergine ha spesso il globo nella mano, cfr. Otte Handbuch der kirchl. KA., 1883, I. p. 529]; alle volte poi colle insegne imperiali o reali, oppure papali, quale re dei re e sommo sacerdote (Otte o. c. 1883, I. p. 524). In questo caso è vestito di casula sacerdotale, come sul pluteo di Spalato; vestito esclusivo liturgico e mai dato ai regnanti. (Il Salvatore vestito di tunica e casula la prima volta si riscontra su di un bassorilievo che si ritiene anteriore a Carlomagno; cfr. Fr. Schneider Korresp. Blatt G. V., 1875, 45 ss.) Ordinariamente poi il Salvatore ha il capo insignito col nimbo crucifero. Però abbiamo dei monumenti dal secolo X in poi, che lo rappresentano colla corona in capo«.

Ako ne pomože položaj najsvečanijeg blagoslova, eto se g. prof. dr. J. nada, da će mu pomoći predstava Spasitelja *Pantokratora, Kralja kraljujućih*, da dokaže, da je na priepornoj ploči predstavljen Spasitelj. A nahodi li dr. Jelić spomenikâ suvremenih našoj ploči, na kojima bi Spasitelj u slavi bio predstavljen sa krugljom u ljevici, a križem u desnici, poput sjedeće osobe na našoj spljetskoj ploči? Hajd'mo da vidimo. On i sam u obće kaže, da je Isus kao Pantokrator ili Rex regnantium predstavljen sjedeć na priestolju sa podnožnikom na krugljі ili na oblacima blagoslivljajući ili križem u desnici i sa kodeksom ili volumom, koji je kadgod zamienjen krugljom u ljevici. Zašto ono reče *blagoslivljajuć* **ili** *križem u desnici?* Meni se čini, da se pod tim imaju razumievati dva posve različita položaja, onaj blagoslivljanja i onaj držanja križa u desnici. Po tomu dakle treba razumjeti, da blagoslivljanje nije jedno te isto kao držanje križa; pa nam dakle sam prof. dr. J. na tom mjestu izpovieda, da Spasitelj ne blagoslivlje kad drži križ u desnici, nego samom desnom rukom. Ne kaže pak izričito, da bi Spasitelj tako predstavljen držao u isto doba u jednoj ruci križ u drugoj kruglju. G. dr. J. mene strašno kori (str. 129), što sam po slavnom Garrucciu rekao, da se nakon VI. vieka Spasitelj predstavlja s križem, *jedino* kao biljegom čudotvorne moći, premda sam ja čisto kazao, da Garrucci piše, da je od toga doba »umjetnost počela predstavljati Isusa s križem u ruci na mjesto proste šibike, simbola njegove čudotvorne kreposti«, pa niesam tim izključio ni predstave Spasitelja s križem »kao biljegom njegovog slavodobića nad poganstvom«, niti sam izključio sveobće poznatu elemementarnu istinu, da je križ biljeg kršćanstva i atribut Spasitelja. To su stvari, o kojima nije ovdje govora, nego se samo pita, neka dr. Jelić iznese primjere, gdje bi Spasitelj bio predstavljen sa krunom na glavi, krugljom u ljevici i blagoslivljajuć križem u desnici. Nego takovih primjera on nije iznio, nego je na pretek naveo

primjera navlaš iz Garruccia *Storia dell' av. cr.*, po kojima se najbolje razabire, da je u kršćanskoj umjetnosti Spasitelj, kad tvori čudesa, predstavljen gdje drži križ u ljevici, dočim desnicom blagoslivlje. Ako se medju spom. navodima osam puta nahodi križ i u desnici Isusovoj, to ipak nijedan put s njim ne blagoslivlje.

Na Tab. 222[3] Spasitelj sa krstonosnim nimbom drži križ u desnici naslonivši ga vodoravno preko pleća, dočim mu je u ljevici knjiga sa nadpisom: EGO SVM VIA VERITAS ET VITA. Garrucci (Nav. dj. v. IV, str. 31—32) opisuje ga kao u odjeći vojničkoj, a o križu mu kaže »L'arma che egli porta inclinata sull'omero destro è la croce«, dakle s njim ne blagoslivlje.

Na Tab. 267[2] Spasitelj stoji golobrad i naslanja se desnicom na dug križ. Drži u ljevici otvorenu knjigu sa nadpisom:

QVI VIDIT ME VIDIT ET PATREM
EGO ET PATER VNVM SVMVS.

Na Tab. 325[1] Spasitelj golobrad naslanja se desnicom na velik križ držeći ga.

Na Tab. 330[1] takodjer mlad Spasitelj naslanja se na križ, što ga drži desnicom, a križ je naslonjen na kruglji, opasanoj sa dva dekusatna pojasa.

I na Tab. 331[2] mlad Isus sa krst. nimbom naslanja se na križ, što ga obuhvaća desnicom.

Na Tab. 439[3] ne vidi se jasno, je li križ u desnici Isusovoj, ali jest u desnici na Tab. 448[11] i 448[12], nego o svim tim slikama piše isti Garrucci: »Gesù porta in mano una croce equivalente alla verga«.

U svim pak drugim navedenim primjerima iz Garruccia (T. 233[2], 271, 330[2], 331[1], 331[3], 418[4], pa i na 418[3], što ga dr. J. ne navodi, 419[3], 419[4], 430 i to 430[8], 437[5], 438[3], 438[4], 439[1], 439[2], 439[4], 446[1], 448[10], 448[13], 452[1], 452[2], na 456 četiri puta, 458[1] šest puta, 458[2] dva puta), u sve njih 33 puta nosi Isus križ u ljevici, a desnicom ponajviše blagoslivlje. Na Tab. pak 499 sl. 9 dr. J. nije pomnjom pregledao, jer da bude to učinio, bio bi vidio, da tute ne nosi križ sam Isukrst, osudjen na smrt od Pilata, nego mu ga nosi i ide za njim Šimun Cirinejanin. Tako i na sl. 446[1] predstavljen je Spasitelj, gdje osudjen na smrt od Pilata ide noseć na lievom ramenu svoj veliki križ.

Od svih pak ovdje navedenih primjera ne ima ni cigloga, gdje bi bio predstavljen Isus *sjedeć* u slavi ne samo blagoslivljuć s križem u desnici, nego ni držeć ga ni naslanjajuć se na njega; a stavan sam, da će se g. prof. dr. J. bit prilično i umorio tražeć a ne nahodeć takovu priliku iz prve polovine srednjega vieka. Zaludu bi bilo da opetujem ovdje, što sam već prije naveo o Spasitelju *rex regnantium,* predstavljenu na biz. novcima.

Ne imajuć sada pri ruci navedena djela Schultzea, de Rossia, ni Krausa, žao mi je, što ne mogu u ovaj čas da izpitam u njima dr. Jelićeve citate; ali se nadam, da ću i do toga doći, ako i kašnje.

Na Garruccievoj Tab. 242[3] piše dr. J., da je Spasitelj predstavljen sa krugljom. Ja sam pred dobrim svjedokom izpitao tu sliku, ali sam našao samo, da predstavlja Spasitelja sjedećega na priestolju sa krstonosnim nimbom oko glave i sandalima na nogama, kao obično, gdje desnicom blagoslivlje; ali mu manjka lieva polovica tiela, pa se ne može znati, što je držao u ljevici, da li smotak, knjigu, križ, kruglju ili što drugo.

Na Tab. Gerr. 252[3] (nav. dj.) dr. J. kaže, da je Spasitelj predstavljen »sa krugljom i križem«, i to je istina, ali samo tom razlikom, da Isus ne drži kruglju, nego uprav sjedi na velikoj kruglji urešenoj zviezdama. Ljevicom drži naslonjen na lievom krilu dug križ sa štakom; ima krston. nimbus, a podignutom desnicom blagoslivlje. Obuven je sandalima. Ni ta dva primjera niesu dakle ništa u prilog dr. Jelićevim tvrdnjama.

Ne smeta ništa, što je dr. Jelić, iz obilnosti sredstava, prenio sliku Pantokratora sa tobožnje zavjetne slike SS. Ćirila i Metodija, po prerisu prošastoga vieka, jer on sam izpovieda, da je na originalu nestalo posve i kruglje i lieve ruke, pa je moguće pomisliti, da je prerisač XVIII. v. mogao, u ime restauracije, kako se je tada običavalo, dodati i ruku i kruglju. Sve da je u originalu i obstojala kruglja, i sve da bude dr. Jelić neoborivo dokazao, i da mu dr. Pastrnek ne bude oprovrgao (Vidi ov. čas. o. g. Br. 2 u »Bibliografiji«), da tobožnja zavjetna slika potiče iz god. 868, ostalo bi ipak i tom slikom potvrdjeno, da se je u ono doba Spasitelj predstavljao blagoslivljajuć desnom rukom, i to bez križa.

Istina je, da Spasitelj kao diete u Gospinom krilu ima često kruglju u ruci; kadgod pak i carska ili kraljevska, ili papinska obilježja, kao kralj kraljevâ i vrhovni svećenik. Ali, pitam ja g. dra. J., što ga to ima posla sa našim pitanjem? i jesu li takove predstave suvremene prieporno ploči ili mnogo kašnje?

Na to, što ovdje dr. J. opet pritvrdjuje, da se kazula nije nikad dala vladaocima, molim ga, da se izvoli potruditi pročitati nav. mj. u knjizi dra. Bocka, ili, ako će da bude još bolje obaviešten o predmetu, neka pročita od istoga spisatelja divotno djelo pod naslovom: *Die Kleinodien des heiligen römischen Reiches deutscher Nation* itd. Wien, 1864, mit 46 col. Taf., pa će se osvjedočiti, da se je u srednjemu vieku, pri krunitbenom činu, davala ne samo kazula, nego i *alba* i *cingulum* i *stola* i *tunicella* i *dalmatica* i sve, što pripada biskupskoj liturgičnoj odjeći nego će dapače još doznati, da su njemački kraljevi, nakon izvršenog krunitbenog čina, bili jošte primani u broj kanonikâ krunitbene crkve u Cahovu. — Louandre pak[1] nam pripovieda, da su vladaoci iz roda Kapetingâ uzdržavali običaje Karolingâ, te da su obdržavali tako zvane *curiae coronatae*, na kojima bi kralj, preko intervalâ službe božje, činio sebi stavljati na glavu krunu od nadbiskupa ili biskupa, da, urešen takovim najvišim obilježjem, prisustvuje velikim svečanostima.

Na minijaturi evangelijara katedralnoga kaptola u Krakovu iz XI. v.[2] predstavljen je kralj sjedeć na stolici sa krunom na glavi sa upravnim osovnim uhobranim, završenom u vrhu na tupi kut, a poviše njega na krajevima i u vrhu po krugljica. Podiže obedvie ruke kao sjedeća osoba naše ploče i kao kralj Petar Krešimir na rabskom pečatu. U lievoj stiska kruglju nadvišenu križem, u desnoj mu u vrh kratka žezla ptica. Odjeven tunikom i plaštom sa agrafom na desnom ramenu. Plašt mu sprieda ima nabore kao i kazula na našoj ploči. I u toga su kralja crevlje oštruljice do gležanja, kao i u osobe na našoj ploči. U tom je istom evangelijaru na posebnoj tablici (XXIII.) predstavljen i Spasitelj, sjedeć na priestolju, odjeven dugom tunikom i pallijem. Podignutom desnicom blagoslivlje, a ljevicu naslanja na knjigu na lievom koljenu. Bosonog je i golobrad. Oko glave mu krstonosan nimbus.

Na str. 143 Stockbauerova djela (Kunstgeschichte des Kreuzes), koju dr. J. navodi za dokaz, da Isus nosi križ, predstavljen je Isus Krst Odkupitelj iz sarkofaga Probova († 395). Tu Isus stoji mladjahan, golobrad i naslanja se na velik križ širokih prečaga, urešen dragim kamenjem. Bosonog je, odjeven tunikom i pallijem, te drži volumen u ljevici.

U Louvre se nahodi bizantinski Codex uprav iz početka X. vieka. U njemu je minijatura, na kojoj su predstavljeni car Manuel Paleolog sa carevićem i caričnom (Dr. Franz v. Reber, Kunstgeschichte des Mittelalters, str. 89). Sva tri stoje, i svakomu je u desnici ruci po žezlo, koje sastoji od štake, koja u vrhu završuje krstom. Krst na vrhu

[1] Les arts somptuaires I. 87—88.

[2] Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce. Zeszyt III., str. 73. Tab. XX.

caričina žezla sastoji od tri piknje, u vrh carevićeva od prosta križa, dočim je na carevom križu uz sva tri kraja još po krugljica; na caričinom su pak na tom mjestu po dvie piknje sa svake strane, na način potenciranog križa u carevim rukama na već spomenutim suvremenim bizantinskim novcima.

Hovedenus piše, da pri krunitbi Riharda kralja englezkoga, Vilim knez Striguilski imadijaše zlatno žezlo sa zlatnim križem u vrhu.[1]

U opisu blagoslova i krunitbe kraljeva i careva pišu Marz. u. Schn.,[2] da mitropolit predaje klečećem kralju žezlo i zlatnu kraljevinsku jabuku. Pri opisu ustoličenja (intronizacije) ovako pišu: »*Der Mitropolit* führt mit den übrigen anwesenden Prälaten *den Regenten*, welcher den Scepter trägt und mit der Krone geziert ist, mitten zwischen sich und dem vornehmsten Assistenten, so dass der Celebrant dem Gekrönten zur Rechten, und der Prälat ihm zur Linken geht, zu dem *bereiteten Throne* und mit der Beihilfe dieses Prälaten sezt er ihn auf denselben, zu ihm sprechend: Stehe hier und erhalte du die dir von Gott verliehene Stelle, kraft der Einsegnung des allmächtigen Gottes« itd., a u bilježci k tomu primjećuju: »Bio je u ostalom još u prakršćanstvu običaj, da bi okrunjeni, netom bi uzašao na priestolje, naoružao se zlamenjem križa i puku držao govor«. Još pišu[3] isti spisatelji: »Mitropolit odloži mitru i okrene se prama otaru i (dok car s krunom na glavi i žezlom u ruci još sjedi na priestolju) stojeć zapjeva pjesan: »Tebe Boga! hvalimo«, koju zbor u cjelini nastavlja. A netom ovaj započme, podje odmah nadpastir na desnu stranu vladarevu i ostane tu do svršetka pjevanja pohvalne pjesme; ali tad govori on gologlav o kralju:

»Okriepljena bila ruka tvoja, podignuta desnica tvoja!«

Odgovor: »Pravednost i sud jesu podpore priestolja tvojega (Ps. 88, 14, 15).«

I po tom obredu može se uvjeriti g. dr. Jelić, da je vrlo vjerojatna tvrdnja Kukuljevićeva, da je na našoj ploči predstavljen hrvatski kralj sjedeć na priestolju, a do njega s desne strane crkveni dostojanstvenik, koji o njemu govori; i nije potreba da se čudi više, da se je takav prizor mogao predstaviti na crkvenom pluteju, kad se je taj obred obavljao upravo u stolnoj crkvi.

(Nastavit će se.)

F. Radić.

[1] Marz. u. Schn. N. dj. V. 521.
[2] Nav. dj. V. str. 520.
[3] Nav. dj. V. str. 524.

Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

8. **Nevidjane** na otoku Pašmanu. Povjerenik našega družtva gosp. Frano Skarpa, učitelj iz Biograda (Albamaris), javlja (»Viestnik« god. XII. Br. 2., str. 70): »Na otoku Pašmanu u župi Nevidjanskoj izmedj Mrljana i Nevidjana, desetak časa daleko od župničke kuće u iztoku, na jednom malom brežuljku, kraj mora uzdizala se je crkvica *sv. Mihovila.* Kažu, da je tu bio manastir benediktinkah. Pripovidao mi je svećenik Sime Lovrić, da je crkvica bila podpuna i ciela još nazad 2—3 god. (piše 1890.), a sva je bila naslikana onakom ornamentikom, kakova se vidja narisana u knjizi »Hrvatski spomenici«. Iz Nevidjana je preneseno u prvi Muzej hrvatskih starina u Knin.

Dva obla komada (zar sa amvona). Na obadva ima po komad križa sa oduljim kracima, urešena sa dvostrukom pletenicom. Na većem komadu, koji je 42 cm. visok, ostaje dolnji i gornji kut križa. Gori stoji na kraku mala ptica s jednim čampragom na glavi a s drugim na hrbtu. Rek bi, da manji komad stoji više velikoga, te da nadopunja gornji kut križa, tako, da se od poveće ptice vidi otvoreno krilo, dočim su joj na većem komadu noge i rep. Manji komad ima nastavak gornjeg kraka križa i komad desnog gornjeg kuta. Tu je prema križu okrenuta paun-ptica. Glava joj do gornjeg kraja križa, koji se tiče gornjega ruba pluteja, na kojemu je pojas iste širine kao križ sa istom dvostrukom pletenicom, koja se sdružuje s onom na križu. Pod kljunom ptice podiže se iz križa vitičasta grančica. Na ovećem komadu ima još razkriljena ptica sa glavom križu okrenutom. Sastavivši oba ulomka izhodi ukupna visina od 65·5 cm., a debljina je 10 cm.

Velik komad pluteja s pregrade svetišta dug 99 cm., debeo 11 cm. Na njemu je opaziti i početak lezene naskočene 1 cm. Na lezeni je početak četverostruke pletenice sastavljene na krugove. Polje pluteja, široko 75 cm., zarubljeno je trakom, koji je uzlom na krug upleten sredinom stranicâ nutrnjih pačetvorina, kojih su po svoj prilici bile u svakom redu po dvije. Pačetvorine su zaokvirene troprutastim trakom. U cieloj lievoj pačetvorini je paun tako sbiven, da mu je rep uzgor uzpravljen, glava takodjer, a sjedi po tlima. Na glavi mu hober. Jednom se nogom drži okvira, a drugom drži do kljuna jabuku. U pačetvorini nad opisanom ima početak četverostruke pletenice zatvorene. U srednjoj užoj pačetvorini ima samo uzpravljena dvostruka pletenica. U desnoj pačetvorini je obsrdčast grozd vodoravno ležeći i nečim sdružen.

Ima još i treći komad kao od istog pluteja. Vide se na njemu sdružene dvije pačetvorine, a u jednoj početak pletera.

Jedan četvrti komad je debeo 18 cm. I na njemu je sklop jedne pačetvorine s nekim drugim četverokutima. U četvorini je splet dviju pakružnicâ na tri prutka, a u sriedi jim puce.

Peti je komad debeo 11 cm. Na njemu je rub urešen dvoprutastim priekršćem poput onoga na ploči spljetske krstionice sa sjedećim kraljem, samo što je uzgor okrenuto

Šesti ulomak pluteja debeo je 18 cm. Ima sklopljene četvorine, a u jednoj dvije pakružnice.

9. **Biograd** (Albamaris, Zaravecchia). Iz razorene koludričke crkve sv. Marije ima u kninskom Muzeju komad male nadstupine sa redom svezanih lukova naokolo. Polumjer dolnje strane mu je 12 cm. U Biogradu je u XI. vieku obstojao benediktinski samostan sv. Ivana Evangjeliste i samostan duvana sv. Tome Apostola, kako svjedoče izprave objelodanjene u knjizi »Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia« (str. 51, 64, 86, 107, 111, 138, 161, 74, 168).

10. **Bribir** (Varvaria). Gosp. Pavao Roca iz Stankovaca javlja (Viestnik god. XII. Br. 2. str. 71—72): »Na gradini Bribir vidit je liepih tragova, osobito uresa iz hrvatske dobe.« Brebera (Const. Porph. De adm. imp. c. 30 p. 345 ed. Bonn.) bijaše ime jedne hrvatske županije, a Bribir je sad selo u skradinskoj okolici.

11. **Ždrapan** kod Bribira. U neposrednoj blizini Bribira, kako mi piše naš predsjednik o. Marun, obstoji i danas mala crkvica *sv. Bartula* u Ždrapnju župe Piramatovačke. Oko te crkvice ima nekoliko starohrvatskih stećaka i vidi se jedan poklopac sredovječnog sarkofaga, dok je raka otučena i uzidana u zvonik Piramatovačke župne crkve *svih Sveti.* U tom sarkofagu, kako živa predaja spominje, bio bi pokopan neki skradinski biskup. Sadanja crkvica sv. Bartula biti će stara tri vieka, ali se vidi uzidano u istoj kao gradivo nekoliko staro-hrvatskih uresnih komada. God. 1889. dao je naš predsjednik sa tamošnjeg groblja prevezti u Muzej kninski plutej dug 98 cm., visok 92 cm., debeo 11 cm. Na licu mu je s gornje strane rub širok 20 cm. U rubu je urezana raztvorena dvostruka pletenica, spletena sa slobodnim krugovima u svakom svojem križalištu. Veliko polje urešeno je hasurastim pleterom na dva uzporedna dijagonalna traka, koji oko svakog drugog križališta imaju po jednu na kut stojeću krivocrtnu četvorinu sa ugnutim stranicama. Po četiri takove susjedne četvorine sastavljaju krugove, koji obkoljuju ostala svaka druga križališta trakovâ. Unaokolo je mjesto četvorinâ sami jedan trak uvijen na polukrugove, a u kutima na tri četvrtine krugova. 100 met. daleko od sv. Bartulskog groblja, drugo je veliko groblje, a usred njega je naš predsjednik odkopao temelje crkvice na dvoja vrata: glavna i pobočna.

12. **Šibenik.** Predsjednik našega družtva izvješćuje u »Viestniku.« (God. XIV. Br. 1. str. 28): »Zadnje godine (1891.) pri rušenju gradskih bedema kod samostana sv. Frane, našlo se tri ornamentalna komada iz doba naše narodne samovladavine«, koji žalibože nekako bez traga kasnije postradaše.

13. **Šibensko polje.** (Nav. mj.) Predsjednik našega družtva izvješćuje na reč. mjestu: »U Šibeničkom polju kod crkve *sv. Lovra*, našao sam velik ulomak liepo izradjenog sarkofaga iz naše davnije dobe i nekoliko drugih manjih, koje nastojati ću, da budu čim prije u Knin preneseni.« Kako mi je čuti, rek bi, da je prag. Bulić pretekao našeg predsjednika i te komade dao prevezti u Spljet.

14. **Pagjene** (Pasinum). Po izvješću našega predsjednika u »Viestniku« (God. XIII. Br. 2., str. 60) doznaje se, da su prigodom popravka *crkve sv. Jurja* u Pagjenama nadjena tri ulomka nadpisa, koji se odnose na davnije doba hrvatske narodne samostalnosti i jesu kako jih je naš predsjednik objelodanio (»Viestnik« God. XIII. Br. 3):

1. . . . REGIS SALVA . . .
2. . . . RASTIMIR · PERSEC . . .
3. . . . E VIRGINI QVE ✠ SACR . . .

Kašnje je nadjen četvrti komad:

4. . . . DIGNA DOMV̄ FVNDĀ . . .

15. **Mokropolje.** U Mokrompolju tri sata kočije u sjever Knina daleko, na oranici više kuće Pavla Vagića, nadjeno je 10 komada pluteja, razdieljena trakovima na dvije žice, debela 10 cm. Još su nadjena druga dva komada pluteja kao na proste stupčiće poput balaustara dijagonalno mrežasto razdieljen. Ti su komadi sada u Prvom Muzeju hrvatskih spomenika u Kninu.

16. **Gradac** u Petrovupolju. Kako izvješćuje predsjednik našega družtva u »Viestniku« (God. XIII. Br. 3., str. 92), ot. Marko Čačić našao je u Gradcu ulomak nadpisa:

. . S · PETRVS . . . —

17. **Cecela** u Petrovupolju. U istom Petrovupolju kod Drniša odkopao je naš predsjednik još 1888. god. na brežuljku Ceceli, na starohrvatskom groblju, na kojem je i velik kamenit krst, temelje poveće crkve možda *sv. Cecilije*, na jedan brod sa predvorjem i apsidom na lik kopita.

18. **Mirlović.** Naš predsjednik izviestio je u »Viestniku« (God. XII. Br. 3., str. 112): »Javlja nam Luka Mihelić iz Kljaka u Petrovupolju, da je našao uzidan u somiću kuće Nikole Bogdana ovelik ornamentalni ulomak iz starohrvatske dobe sa zviezdama, križevima, kolašcima, krivama i pticama. Taj ulomak da je nazad godišta izvadjen iz ruševinâ pod *Poplašenom kućom* u Debelomzidu u Mirloviću, o kojima pak pripovieda, da su ruševine starinske crkve«.

19. **Kljake** ne daleko od razvalina rimskog Municipium Magnum (pod Balinom glavicom). U župnoj crkvi opazio sam u jeseni 1893., da je kamen, koji služi za podstavak crkvenog barjaka, dobro sačuvana izvrnuta mala nadstupina hrv. biz. sloga sa akantusovim lišćem. Župnik mi je obećao, da će ju poslati u Kninski Muzej.

20. **Vrlika** (Erona). Kad sam jesenskih praznika 1893. putovao dalmatinskim Zagorjem u družtvu sa o. Ivanom Barbićem, dobavio je moj poštovni drug za »Prvi Muzej hrv. spom. u Kninu ulomak hrv. biz. praga duga 0·69 m., širina 0·23 m., deb, 0·13 m. koji je zarubljen kukama (volutine), a nosi ostatak nadpisa:

. . . . (s)VSCIPE VOTA QVE PRO T . . ., koji ja čitam:
. . . . (s)uscipe vota qu(a)e pro t(uis) . . .[1]

(Nastavit će se.)

---

[1] Vidi mu sliku u ovom časopisu God. II. br. 1. str. 29. Op. Ur.

Razne viesti.

1. Radošću doznajemo iz pouzdana izvora, da je dr. Ćiro Truhelka, kustos zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu priredio djelo o *hrvatskim novcima*, koje će doskora u tisak i biti će obskrbljeno mnogobrojnim ilustracijama. Drago nam je ovom prigodom napomenuti, kako se je tim predmetom bavio prvi i najslavniji jugoslavenski numizmatičar, podpredsjednik našega družtva, prof. dr. Simeon Ljubić. On je dapače bio već i napisao dotičnu razpravu, koju je i čitao bio nazad malo godinâ u jednoj sjednici fil.-hist. razr. jugoslavenske akademije, te je imala biti tiskana u „Radu"; ali nije imala tolike sreće, jer joj je nestalo rukopisa, kojemu se nije u trag ušlo ni do današnjeg dneva, premda nije nestalo nade, da će se jednom ipak naći u Zagrebu. Svakako će nova knjiga dra. Truhelke, kojoj želimo sretan uspjeh, izpuniti veliku prazninu, koja se je u nauci i u hrvatskoj književnosti osiećala na polju hrvatskog starinarstva.

2. Početkom učioničke godine 1896—97. umirovljen je ravnatelj c. kr. velike gimnazije u Spljetu, slavni naš domaći starinar prag. prof. dr. Frano Bulić, baš u naponu svoje muževne snage, u času, kad je uprav navršivao 50. godinu života. Dok, uz mnogobrojne prijatelje, štovatelje i učenike dn. Franove, iskreno žalimo nenaknadiv gubitak, što ga tim preranim umirovljenjem pretrpljuje najzlamenitija hrvatska gimnazija u Dalmaciji, tješimo se nadom, da će taj težki udarac na pedagogično-didaktičnom polju hrvatskomu narodu i znanosti biti nadoknadjen tim, što će taj vrli muž i uztrajni književni radnik, nespriečen zvaničnim poslovima, moći da posveti sve svoje sile marljivu iztraživanju i objelodanjivanju rimskih i hrvatskih starina Dalmacije u obće, a napose pak njemu najbolje poznatog Solina i cielog okoliša spljetskoga. Zato želimo, da mu dobri Bog udieli dobro zdravlje i dug život na korist znanosti, a na diku naroda hrvatskoga, iz kojega je nikao.

Nj. c. kr. Veličanstvo obdarilo je prošastih jesenskih praznika našeg suradnika i člana znanstvenoga odbora našega družtva, gradjanskog učitelja Vida Vuletić-Vukasovića za znanstvene i književne zasluge, velikom zlatnom kolajnom „Viribus unitis". Srdačno čestitamo na Previš. odlikovanju! — Isti je gospodin od nedavna bio već odlikovan od srbskoga kralja i od kneza crnogorskoga.

3. Gosp. prof. J. Purić, kustos kod narodnog hrvatskog arheol. muzeja u Zagrebu, naišao je u djakovačkoj okolici na tragove starinske crkve romaničkog sloga, kašnje pripogradjene. On namjerava pitati u hrvatskog Mecene, presvietlog g. biskupa Štrosmajera, dozvolu, da može izvesti neke izkopine u blizini crkve, gdje se nada odkriti tragove samostana, te će u svoje vrieme ob istoj crkvi i ob uspjehu izkopinâ pisati u ovom časopisu.

4. Gosp. J. P. javlja u „Viencu" br. 41. od o. g.: „. . . . zanima našašće iz stare slovjenske (staro-hrvatske) dobe u Bijelom brdu kog Osijeka. Ovdje su izaslanici hrvatskog arheološkoga društva kopali sa g. Nuberom iz Osijeka i obreli su preko stotinu grobova, gdje su uz kosture našli raznih nakita: narukvica, prstenja, naušnica itd., te posude sa staroslovjenskim ornamentima. Predmeti naliče na one, koji su nadjeni prije više godina u Velikom Bukovcu i u Kloštru. U Nijemcima (u Slavoniji) konstatovana je slovjenska naselbina, kada se je ljetos gradila cesta, ali su nadjeni predmeti uništeni; sačuvali su se samo fragmenti.

Sva će našašća biti objelodanjena u „Viestniku hrv. arheol. društva" za god. 1896., ako društvo nadje dovoljno potpore u hrv. rodoljubivoj publici".

5. Naš je urednik i ljetošnjih jesenskih praznika upotrebio podporu, primljenu od našega družtva za trud oko uredjivanja ovog časopisa, da putuje kroz razne prediele hrvatske domovine, iztražujuć davne narodne spomenike i preporučujuć uplivnim rodoljubima podupiranje našega družtva. U oba smiera imalo je njegovo djelovanje prilična uspjeha. U Priekom kod Omiša, uz desnu obalu ušća Cetine rieke, baš u dvorištu bivšeg sjemeništa, obstoji još cjelokupa i upravo dobro sačuvana starohrvatska crkva S. Petra, i to baš onakva, kakova je bila u cjelini u doba hrvatskih kraljeva narodne krvi. Uspomena joj se sačuvala u dvie izprave: jednoj iz doba kralja Slavića (g. 1074.), gdje kaže, da je u njoj sjedio isti kralj sa županom Sarubom riešavajuć pravdu izmedju Petra Črne i Tugarana,[1] a drugoj iz doba kralja Zvonimira (g. 1080.), gdje se isto riešenje u istoj crkvi potanje napominje i opisuje ovako: „Attigit eo tempore venire in nostris partibus Slauizo rex et Petrus banus nec non Sarubba causa discordie, que erat inter Slauizo et Lubomiro, Unde uocauerunt nos (Petra Črnu) ante hos nominatos uiros omnes Tugarani; residentibus in **ecclesia beati Petri,** *que sita est in Olmisi,* scilicet coram Slauizo nec non Petro et Sarubba, ceperunt altercare nobiscum, et ita nobis iudicauerunt" itd.,[2] tako

---

[1] **Rački:** Doc. VII. str. 99.
[2] **Rački:** Nav. dj. str. 129.

da je po njoj doznati, da je spom. činu prisustvovao još i ban Petar. Tu je dragocjenu uspomenu iz doba narodne samostalnosti, tu do sad nepoznatu narodnu svetinju i pravi dragulj u povjesti hrvatsko-bizantinskog graditeljstva, na prvi dan rujna o. g. prije podneva proučio i u svim potankostima izmjerio naš urednik u družtvu sa velemožnim gosp. c. kr. namj. rač. savjetnikom Crnica, a uz dobrovoljnu i prijaznu pomoć rodoljubnog mladog svećenika gosp. dra. Antuna Žarnića, mjestnog dušobrižnika.

Na 3. rujna zaletio se iz Spljeta u pitomu i slavnu negdašnju republiku Poljičku, nebi li svojim očima vidio zlamenite starinske crkvice S. Klimenta u Sitnomu i Sv. Luke u Dubravi, što jih slavni naš pokojni I. Kukuljević spominje u svojem putopisu po Dalmaciji,[1] te popravio tlorise istih crkava, što jih je naše družtvo odavna od nekoga primilo bilo. U tim tlorisima bile su neke česti pogrešno nacrtane, a tolike izostavljene, tako, da su se činili nevjerojatnima. U Sitnomu se je namjerio na brata pošt. župnika gosp. dn. Petra Mihanovića, koji ga je pratio k obim crkvama, pomagao mu pri mjerenju, a najpotla ga prijateljski po starohrvatskom običaju pogostio u zadružnoj Mihanovićevoj kući, kojoj je dn. Petar kao najstariji starješinom.

Te crkve kao i ona S. Petra u Omišu biti će sa slikama čim prije objelodanjene u ovom časopisu.

U glavnom i kraljevskom slobodnom gradu Zagrebu pohodio je naš urednik preuzvišenog gosp. nadbiskupa Posilovića, presvietlog gosp. predstojnika odiela za bogoštovje i nastavu Otona pl. Krajčovića i velemožnog gosp. gradonačelnika pl. Adolfa Mošinskoga. Uzvišena gospoda blagohotno su se dostojala saslušati izvještaj o stanju i potrebama našega družtva, te je Njeg. preuzvišenost gosp. nadbiskup obećao poslati družtvu novčanu podporu; presvietli gosp. predstojnik obećao je družtvu podporu od strane kr. visoke hrvatske vlade, netom bude zato razpoloživih sredstava, a velemožni gosp. gradonačelnik darovao je družtvu kolajnu spomenicu boravka Njeg. Veličanstva u Zagrebu lanjske godine, obrekao je staviti u proračun gradskoga poglavarstva za iduću godinu našemu družtvu podporu od 500 forinti i obećao je, da će uznastojati, da mu bude i za unaprieda ujamčena od strane sl. gradskog poglavarstva tolika stalna godišnja dotacija, te se je dobrostivo udostojao razpitati za ostale ekonomske prilike Dalmacije.

Pohodio je i kr. zemaljski arkiv, kojim upravlja gosp. dr. Iv. pl. Bojničić. Isti mu je pokazao izvornike tolikih hrvatskih kraljevskih izprava i pečata, kao što i svekolike spise hrvatskoga sabora, te mu je darovao krasno uspjele fotografije po jedne izprave Krešimirove, izdate u Biogradu na moru (god. 1070.), Zvonimirove (god. 1076—78.) izdate u Kninu „in uilla regali", Stjepana II., izdate kod grada Šibenika (1088—89.) i Ladislavove ob utemeljenju zagrebačke biskupije (g. 1093—95.). Još je gosp. dr. Bojničić obećao svoje cienjeno suradjivanje u ovom časopisu, koje da će odpočeti ilustrovanjem spomenutih dragocienjenih izprava.

Pohodio je još osobite prijatelje i zagovaratelje našega družtva veleučenu gospodu prof. Tadiju Smičiklasa, prebendara Ivana Tkalčića i prof. Josipa Pliverića. Profesori Pliverić i Smičiklas obećali su i dalje svoje zauzimanje na korist družtva, a prebendar I. K. Tkalčić još i svoje vele uvaženo suradjivanje u ovom časopisu.

Od slavne jugoslavenske akademije bilo mu je za njegova boravka u Zagrebu uzajmljeno nekoliko znanstvenih djela, uprava nar. hrv. arheol. muzeja dopustila mu je bila, da u svako doba dana može pohadjati muzejalnu knjižnicu i sbirke. Prijazan doček i susretljivost svekolike više pomenute gospode zagrebačke obvezali su našeg urednika na vječitu zahvalnost, te su mu ostavili u srcu utisak najugodnije i neizbrisive uspomene ovogodišnjeg kratkog boravka u Zagrebu.

6. Pri pohodu zagrebačkog nar. hrv. arheologičkog muzeja, najprije u družtvu sa gosp. prof. J. Purićem, a kašnje s ravnateljem prof. drom. Josipom Brunšmidom, upozorila su ga spom. gg. na razne skupine liepih i zanimivih starohrvatskih kovinskih spomenika, sabranih iz grobova raznih prediela Hrvatske i Slavonije. Opazio je osobito krasnih i velikih naušnica i sliepočnog prstenja. U istom je muzeju vidio i velik krstaš mač, dobavljen iz Muća u Dalmaciji sa krugljastom jabukom, pa i druga dva slična, ali veća, što jih je od prije posjedovao muzej. Oni su iz doba od XIII. do početka XV. vieka. Kad bude u muzeju više razpoloživa prostora, prof. Brunšmid namjerava sve starohrvatske spomenike, što se nahode po raznim odielima muzeja, pribrati i sakupiti u naročitu prostoriju, čim će biti položen temelj *odielu za hrvatske starine* u zagrebačkomu muzeju arheologičkomu.

7. Za višednevnog svojeg boravka u Kninu, gdje je uživao pravo, neograničeno hrvatsko gostoljublje franovačkog samostana, pod upravom čestitog gvardijana O. Jera Runjića, pomagao je naš urednik družtv. predsjednika, da nadgleda radnje oko preuredjenja muzejalnog pokućstva i jasnijeg poredanja kamenitih i kovinskih predmeta, te je prisustvovao dočeku dvojice francuzkih odličnih putnika, koji su pohodili družtv. muzej, kao što i godišnjoj družtv. skupštini.

[1] Arkiv knj. IV. str. 322—323.

Uredništvo.

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XIX. No. 6. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Starinske izkopine u selu Brištanim pokraj Krke (Ritrovamenti antichi nel villaggio di Brištani vicino il Krka). — Il culto della dea *Mater Magna* in Salona (Bogoslužje božice *Mater Magna* u Solinu). — Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.). I. Supplemento: Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). — No. 7. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona, Pučišće sull' isola Brazza (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Pučišće na otoku Braču). — Il coperchio del sarcofago di *Augusta* (Pokrivalo sarkofaga *Auguste*). — Le gemme dell' i. r. Museo Archeologico in Spalato acquistate nell' a. 1895. (Drago kamenje c. k. Arheoložkog Muzeja u Spljetu, nabavljeno godine 1895.). — Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Ritrovamenti antichi a Vrbanj sull' isola Lesina (Starinska iznašašća u Vrbanju na otoku Hvaru). — Starinske izkopine u Muću (Scavi antichi a Muć). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.). — Commissione Centrale per i monumenti antichi (Središnje povjerenstvo za stare spomenike). I. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). No. 8. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Opis ruševina rimskog zaselka u Kaštelanskom polju (Descrizione delle rovine di una villa romana nelle Castella). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.). I. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). No. 9. Sadržaj: Iscrizioni Inedite: Salona, Kostanje di Poljica (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Kostanje Poljica). — Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovite di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.) La Vrasda (Vrazda). — Il campanile del Duomo di Spalato (Zvonik Stolne crkve u Spljetu). I. Supplemento: Una condanna molto rigorosa nell' a. 1584. (Vrlo stroga kazna god. 1584.).

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. VIII. 1896. 2. svezak. Sadržaj: Dr. Leopold Glück: Prilog fizičkoj antropologiji cigana u Bosni i Hercegovini. I. (Sa 2 table.)

Karlo Patsch: Dva otiska na ciglama iz Ljubuškog. (Sa 2 slike u tekstu.)

Eduard Vorliček: Rimske starine u Branjevu, kotara zvorničkog. (Sa 1 slikom i 1 tablom u tekstu.)

Karlo Patsch: Prilozi povjesti podunavskih krajeva. I.

Dr. Ćiro Truhelka: Sredovjeki natpis u Kotorcu. (Sa 1 slikom u tekstu.)

Franjo Fiala: Nekropola ravnih grobova kod Sanskog mosta. (Sa 156 slika u tekstu i 2 table.)

Karlo Patsch: Apolovo štatueta iz Vršana kod Prnjavora. (Sa 2 slike u tekstu.)

Književnost. Karlo Patsch: Vjestnik hrvatskoga arheološkoga družtva.

Věstnik československých museí a spolků archaelogických. Roč. I. Číslo 11. Obsah: U smrti Nj. V. Prevedroga Gospodina Nadvojvode Karla Ljudevita: Účelnost museí. — Zpráva o musejní společnosti v Mnichově Hradišti. — Valna hromada musejního spolku v Dašicích. — Archaeologický obsah časopisu „Vesmir". — Nalezy a zprávy: Památka Boh. V. Konečného. Poklad v Humpolci, Dánský dukát Kristiána IV. Z kostela Sv. Jana na Zabradlí. Poklad. — Literatura: Kwartalnik historiczny. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie. Kapesní slovník francouzsko-český. Rudní obor kutnohorský. Kytka ballad, romancí a legend Jaroslava Vrchlického. Zpráva kuratoria průmyslového musea pro vých. Čechy v Chrudini. I. zprava musejní společnosti pro okres Humpolecký. Zpráva výboru správního musejního spolku v Českých Budějovicích, Živa. Herm. K. Škorpil: Prvobitnitě ljudi v Bolgarija. — Číslo 12. Obsah: Navštěva císařského musea v Cařihradě.

(Musée imperial Ottoman). Sděluje Jos. zd. Raušar, spis. v. Bělehradě. Starina ili gjedovina kneževske Crnogorske dinastije Petrović-Njegoša. — Piše za Čehe Vid Vuletić-Vukasović, časnik Danilova Reda itd. S dva fac-simila. Nálezy a zprávy. V Semonicích u Jaroměrč, Ludvik Šnajdr. Jak zachránime ztrouchninělé řezby. — Literatura: Válka z roku 1866. v Čechách. — Fr. Robin. Kapesni Slovník francouzsko-český. Sestavili dr. Jan Herzer a prof. Č. Ibl. Katechismus Dějin umění. Napsal Josef Braniš. Zbiór Wiadomósci do antropologii Krajowci. Vydaný Komisí antrop. Akademie nauk v Krakově. Dil XVIII. V Krakově 1895. — Doslov. Na odgovor neoborivim opazkama prof. B. Poparića napisao je:

Dott. Luigi Cesare de Pavissich rodjeni Makaranin brošuricu pod naslovom: **Epistola al Signor B. P.** professore al Ginnasio di Spalato, autore d' un opuscolo slavo sulla prima versione italiana dell' Opera: *Die Regno Dalmatiae et Croatiae* di Giov. Lucio Traguriense. Udine. 1896. 24 str. u 8-ni.

Na to nije ostao dužan prof. Poparić nego mu je odvratio *šilo za ognjilo* potukavši ga do nogu drugom brošurom pod naslovom: **Opet o talijanskom prevodu Lučićeva djela De Regno Dalmatiae et Croatiae** (Odporuka na „Epistolu“ Mons. Pavišića). — Nakladom „Bihača“ Hrvatskog družtva za iztraživanje domaće povjesti u Spljetu. Ciena 30 nč. U Spljetu 1896. 32 str. u 8-ni.

Dr. Ivan Bojničić Kninski — Grbovnica kraljevine Slavonije. Preštampano iz „Viestnika hrv. arheološkoga družtva“. Nova serija. God. I. Zagreb 1896. 15 str. u 4-ni. Sa bojadisanom slikom i tri fotolitografične slike u tekstu. Osim članka o grbovnici kralj. Slavonije preštampan je u toj brošuri iz istog svezka „Viestnika“ od istog spisatelja članak „Sfragistička iztraživanja“, kojemu pripadaju krasne dvie slike pečata kralja Karla Dračkoga.

Прославна споменица четиристогодишњице Ободске Штампарије. Издао Прославни одбор. Цетиње. Државна штампарија. 1895. 289 str. u 8-ni. Sa 7 fotolitografičnih tablica, na kojima je sedam slika kamenitih spomenika romaničkog sloga, od kojih je na trojici dvoglavi srbski orao, četiri su urešene nadstupine, jedan je s naopaka naslikana podstupina, sdružena sa početkom debla, jedan je uokvirena ploča, a jedan ulomak. Po Marijanu Bolici, koji je g. 1614. štampao u Mlecima svoj izvještaj o putovanju po Crnoj Gori, kaže odbor, da su to ostanci dvora Crnojevića na Cetinju, i da se još čuvaju na Cetinju, neki uzidani u manastiru i manastirskoj crkvi, a ostali i više drugih u knjizi ne naslikanih, da se nahode pred novom dvorskom kapelom. Svakako su to zlameniti graditeljski ostanci vriedni sačuvanja.

В. Добруский. Материали по археологията на България. — Posebni otisak iz „Сборника за народни умотворения наука и книжнина“. кн. XIII. София. Държавна печатница. 1896. 45 str. u 8-ni. Sa 8 tablica i 10 u tekstu fotolitografisanih slika. Knjiga sadrži pet sliedećih spisateljevih priloga: I. *Кулшъ на нимфитъ въ Тракия и Мизия. Откритието на Nymphaeum до с. Саладиново, Татаръ-Пазарджишко.* II. *Тракийски конници.* III. *Разни паметници и надписи.* IV. *Три древнохристиянски надписи, открити до църквата св. София въ столицата.* V. *Старо-български надписъ отъ Батошовския манастиръ.* Vrlo zlamenit je starobugarski nadpis iz razvalina starog manastira u Batošovu, koji se čuva u sofijskom muzeju, a po prvi put ga sa fac-simile-om izdaje u svojoj knjizi ravnatelj istog muzeja, veleuč. g. V. Dobruski, počastni član našega družtva. U nadpisu kaže, da je patrijarha „вьсѣмъ блъгаромъ“ osnovao manastir u vrieme bugarskoga cara Mihajla Asijena, koji je vladao od god. 1246. do 1257. i darovao je istomu manastiru selo Batošovo. Temeljito proučena i obskrbljena mnogobrojnim slikama je i prva razprava o bogoslužju nimfâ u staroj Trakiji i Miziji, sadašnjoj Bugarskoj. Mi od srdca čestitamo g. Dobruskomu na tako krasnu uspjehu!

Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst. Gesammelt und erläutert von Julius von Schlosser. Wien. Verlag von Carl Graeser. 1896. 482 str. u 8-ni. Krasna je to priručna knjiga za povjestničara sredovječne umjetnosti u karolinžko doba. U njoj je u obsežnim izvadcima pribrano sve, što je do sad poznato, da su spisatelji karolinžkog doba ili malo pozniji napisali o umjetničkim spomenicima, navlaš graditeljskim i slikarskim, koji su postali u karolinžko doba u franačkoj državi u obširnom smislu rieči, dakle u Njemačkoj i u Francuzkoj. Pri kraju obskrbljena je ta skrupuloznom pomnjom sastavljena knjiga sliedećim veleznamenitim i udobnim popisima i kazalima: I. Popis mjesta. II. Popis osoba i stvari. III. Popis svetaca. IV. Imena umjetnikâ. V. Glossarij tehničkih izraza. Ta je knjiga tek novi svezak biblioteke izvorâ za povjest umjetnosti i umjetničke tehnike, što ju je u Beču zasnovao bio nama dobro poznati pokojni Rudolf Eitelberger von Edelberg, te ju sad nastavlja veleučeni gosp. Albert Ilg, podporom austrijskog c. kralj. ministarstva za bogoštovje i nastavu.

Uredništvo.

Nekrolog.

Kad je bilo uprav složeno sve gradivo za ovaj broj našega časopisa, stiže nam iz Staroga grada na otoku Hvaru tužna i nemila viest, da je ondje dne 19. listopada t. g. preminuo u Gospodinu podpredsjednik našega družtva, umirovljeni prvi ravnatelj narodnog hrvatskog arheologičkog muzeja u Zagrebu, pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od njezina postanka, dopisujući član bečkoga središnjega povjerenstva za iztraživanje i uzdržavanje starih austrijskih spomenika u Beču, arheologičkog zavoda u Rimu, srbskog učenog družtva u Biogradu itd., slavni spisatelj prve jugoslavenske numizmatike, četrnaestgodišnji urednik „Viestnika hrvatskog arkeologičkog družtva“ u Zagrebu, neumorni uredjivatelj uprav monumentalnih „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“, u koliko se tiču odnošaja izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike, jedan od plodnijih hrvatskih književnika i učenjaka

Prof. Don Simeon Ljubić

u 75. godini svog trudoljubivog života.

Rodio se u Staromgradu na otoku Hvaru dne 24. svibnja 1822. Pučku je školu izučio u rodnom mjestu, a gimnaziju u Dubrovniku i Spljetu, te odabrao svećenički stališ izučivši bogoslovje u Zadru i zaredivši se dne 2. veljače 1847. godine. Već za rana počeo se je baviti hrvatskom narodnom povjesti i jezikom. Prve je svoje znanstvene i književne članke objelodanio u „Zori Dalmatinskoj“ i „Dalmazia“. Najprije bi namješten kao duhovni pomoćnik u rodnom mjestu. Tu je stao marljivo sabirati stare grčko-dalmatinske novce, grčke i latinske nadpise, te je sve to više prianjao uz arheologijske nauke. God. 1855. podje u Beč, gdje je slušao predavanja Miklošića i Jägera. God. 1857. bio je profesorom gimnazije u Spljetu, 1858. čuvarom tamošnjeg muzeja. 1861—63. profesorom na gimnaziji u Osieku. 1863—69. na Rieci. 1869. izabran je za čuvara arheolog. muzeja u Zagrebu, a 1871.

potvrdjen je za ravnatelja, kakovim je ostao do godine 1892., kad je bio umirovljen. Od tada je živio u svojem rodnom mjestu, gdje uz liepu kuću bijaše uprav dogradio i kapelicu sv. Šimuna sebi za mauzolej. Nemila kronična bolest, neizlječiva nefrita, mučila ga je za dugo doba, dok ga nije i posve skončala. Jošte kao gimnazijalac pokazao je bio svoju veliku marljivost i sklonost na književan rad. Iz početka pisao je talijanski i hrvatski, kašnje samo hrvatski. Članci, brošure i razprave, što jih je pisao u mladjim godinama po raznim političkim, književnim i znanstvenim časopisima, tako su mnogobrojne, da će se samo velikom pomnjom moći prikupiti njihov popis.

Ovo su zlamenitija njegova djela na talijanskom jeziku:

1. Numografia Dalmata. Vienna 1851. (Iz arkiva bečke akademije znanosti.)
2. Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Vienna 1856., str. 325 u 8-ni.
3. Studî archeologici sulla Dalmazia. Vienna 1859. (Iz arkiva bečke akad. znanosti.)
4. In risposta al Prete Gius. Cappelletti Veneziano, intorno S. Simeone e la storia veneziana dello stesso. Venezia 1860.
5. In risposta all'opuscolo del sig. Vincenzo Duplancich col titolo: „della civiltà italiana e slava in Dalmazia". Venezia 1861.
6. Intorno la questione Dalmatica. Venezia 1861. (A Nicolò Tommaseo a Firenze. — In risposta al Sig. Gius. Ferrari-Cupilli. — Intorno l'elezione del deputato di Lesina-Cittavecchia Girolamo Macchiedo. — Risposta al discorso detto nel consiglio dell'impero a 11 settem. 1861 dal deputato dalmata Lapenna.)
7. Gli ultimi successi di Alberto di Valdstein narrati dagli ambasciatori veneti. Vienna 1872. (Iz arkiva bečke akademije znanosti.)
8. Brani inediti della Divina Commedia tratti da un codice dell'Archivio Veneto. Padova 1866.
9. Faria Città Vecchia e non Lesina. Pietro Hektorević Cittavecchiano e non Lesignano. Zagabria 1873.
10. Dispacci di Luca de Tolentis vescovo di Sebenico e di Lionello Cheregato vescovo di Traù nunzî apostolici in Borgogna e nelle Fiandre 1472—1488. Zagabria 1876., str. 64 u 8-ni.
11. Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia compilate dal Dr. Giambattista Cabich. (Iz „Rada" knj. XXXVII.)

Njemački je napisao:

Der Fund römischer Goldmünzen aus dem ersten Jahrhundert der Kaiserzeit, gemacht in Semlin in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze am 16. Dezember 1875.

Poglavita njegova hrvatska djela jesu:

1. Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari po Petru Hektoreviću. U Zadru 1846.
2. Običaji kod Vlaha u Dalmaciji. U Zadru 1846.
3. Staro dalmatinsko pjenezoslovje. U Zagrebu 1852. (Iz arkiva družtva za jugoslav. poviest.)
4. Križobojnici u Zadru. Ulomak iz mletačkog križoboja 1202—4. U Osieku 1862.
5. Pregled hrvatske poviesti. U Rieci 1867. Mal. 8-na, str. 395.
6. Oglédalo književne poviesti jugoslavenske I. U Rieci 1864. II. U Rieci 1869.

7. Vladanje mletačko u Rieci g. 1508—9. U Rieci 1865.

8. Viestnik nar. zem. muzeja u Zagrebu. U Zagrebu 1871.

9. Popis predmeta iz predhistoričke dobe u nar. zem. muzeju u Zagrebu. Sa 4 table. Zagreb 1876. Str. 56 u 8-ni.

10. Opis jugoslavenskih novaca. Sa 20 u mjedu urezanih tabla i dvie slike na drvorezu. U Zagrebu 1875. 4-na XXVII i 217 strana.

11. Popis arkeologičkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu. Odsjek I. Svez. I. Egipatska sbirka. — Predhistorička sbirka. Sa 36 tabla. Odsjek II. Svez. I.

12. „Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike“, od niza akademijinih „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“ I—V, IX, XII, XVII, XXI, XXII, u svem 10 knjigâ, te uz njih knj. XXIV „Index rerum, personarum et locorum in voluminibus I—V monumentorum spectantium historiam Slavorum meridionalium“ 1893, pa još

13. Commissiones et relationes venetae. Tom. I, II, III iz Mon. spect. hist. Sl. m. knj. VI, VIII i XI.

14. Arkeologičke crtice. („Rad“ jug. ak. knj. I.)

15. Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae. 1883. Str. 618 u 8-ni.

16. Na obranu pravosti starosrbskih zlatnih novaca. („Rad“ knj. XXXIV.)

17. O odnošajih medju Dubrovčani i Mletčani za ugar.-hrv. vladanja u Dubrovniku (1358—1526). (Iz „Rada“ knj. XVII.)

18. Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358. („Rad“ knj. V.)

19. O odnošajih medju republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti. („Rad“ knj. LIII.)

20. O posavskoj hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina kneza Serma (1018). (Iz „Rada“ knj. XLIII.)

21. O upraviteljih Dalmacije za rimskoga vladanja. („Rad“ knj. XXXI.)

22. O Markantunu Dominisu Rabljaninu. („Rad“ knj. X.)

23. O VIII. zasjedanju svenarodnoga sastanka za antropologiju i arkeologiju predhistoričku, držanom od 4.—13. rujna 1878. u Budimpešti. („Rad“ knj. XL)

24. Pisan spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira. Razprava I. („Rad“ knj. XXVI.)

25. Popis prodaja dubrovačkih iz XVI. stoljeća. („Starine“ knj. XI.)

26. Povjestnička iztraživanja o Hrvoji velikom bosanskom vojvodi i spljetskom hercegu. („Rad“ knj. XXVI.)

27. Prilog Jagićevoj razpravi „O gradji za slovinsku narodnu poeziju“. („Rad“ knj. XL.)

28. Prilozi k razpravi o Markantunu Dominisu Rabljaninu. („Starine“ knj. IV.)

29. Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina, spljetskoga nadbiskupa. (Starine knj. II.)

30. Razvod istarski u talijanskom i latinskom jeziku. (Iz „Starinâ“ knj. VI.)

31. Rukoviet jugoslavenskih listina. A) Srbske listine. B) Tursko-mletačke listine. C) Turske listine. D) Crnogorsko-mletačke listine. E) Mletačke listine. F) Bosanske listine kralja Ostoje god. 1417. („Starine“ knj. X.)

32. Spicilegium monumentorum archeologicorum in terris quis Slavi australes incolunt repertorum. („Rad“ knj. XXXVII.)

33. Spomenici o Stjepanu Malom. Napisao iz mletačkog arkiva.

34. Marijanâ Bolice Kotoranina opis sandžaka skadarskog od god. 1614. („Starine“ knj. XII.)

35. Izvještaj francuzkog konzula u Korunu La Maire-a o dubrovačkoj republici. („Starine“ knj. XIII.)

36. Skadarski zemljištnik od god. 1416. („Starine“ knj. XIV.)

37. Poslanice dubrovačke na mletačku republiku. („Starine“ knj. XV.)

38. Novi izvori za dalmatinsku epigrafiju. („Rad“ knj. LXV.)

39. Odgovor na njeke primjetbe numizmatičkoga lista bečkoga o poslu staro-srbskih zlatnih novaca. („Rad“ knj. XXXVI.)

40. Obznane književne. O dubrovačkoj kovnici. („Rad“ knj. XVI.)

41. Skrovište rimskih carskih novaca u zlatu iz prvoga stoljeća, odkrito u Zemunu 16. prosinca 1875. („Rad“ knj. XXXVI.)

42. Minotto: Documenta ad forum julii etc. („Rad“ knj. XIV.)

43. O napredku arkeologične znanosti u našoj hrvatskoj zemlji. („Rad“ knj. LXXX.)

44. Borba za glagolicu na Lošinju. („Rad“ knj. LVII.)

45. Dva popisa listina (908—1782) glasovitoga manastira sv. Krševana u Zadru. („Starine“ knj. XIX.)

46. Libellus policorion qui Tipicus vocatur. („Starine“ knj. XXIII.) 1890. u 8-ni str. 91.

(Nastavit će se.)

Izvještaj upraviteljstva

Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku.

Zapisnik

devete glavne skupštine Hrvatskoga starinarskoga družtva, obdržavane u Kninu u »Prvomu muzeju hrvatskih spomenika«, dne 14. rujna 1896. u 11 sati pr. podne, pod predsjedničtvom ot. Luigja Maruna, uz sudjelovanje Josipa Lovrića kao zamjenika družtvenoga tajnika i Dragutina Tomića, blagajnika, Frane Radića, glavnoga izvjestitelja družtvenoga znanstvenoga odbora i Grgura Urlić-Ivanovića, suodbornika istoga odbora i dvadesetpetorice družtvenih članova, sa sliedećim dnevnim redom:

I. Pozdravni govor predsjednika.
II. Izvještaji: a) tajnika, b) blagajnika, c) znanstvenoga odbora.
III. Slučajni predlozi.

Predsjednik otvara skupštinu sa sliedećim govorom:

Veleštovana gospodo!

Otvarajuć devetu skupštinu našega družtva, najsrdačnije pozdravljam sabranu gospodu!

Na svim dosadanjim skupštinama običavao sam svoj pozdravni govor popratiti sa nekoliko rieči, koje sam smatrao shodnim namieniti napredku našega družtva. Prem je tegotno u okviru jednog te istog predmeta više puta govoriti, ipak ne mogu da se toj dužnosti otmem ni danas, te da ne iztaknem nešto, što bi našemu družtvu moglo koristno biti, a to je, o dužnosti mjerodavnih činbenika, osobito naše Visoke Vlade, da podupre sredstvom obreta hrvatskih spomenika nastojanje oko razjašnjenja najdavnijeg doba naše povjesti. Da što kraći budem, kazat ću, da nema materijalnog ni moralnog dobra, na koje moderna država svoje djelovanje ne upravlja, koje ona ne uzimlje predmetom i ciljem svojega rada, pa imalo ono i tekar kasnijim generacijama uharno biti.

Velika je ovo stečevina druge polovine našega vieka; načelo je i ideal to »*pravne države*« velikoga učenjaka njemačkoga Mohl-a »*konstitucionalne monarhije*«, državoslovca Bluntschli-a »*moderne kulturne države*« najnovije realistične državopravne znanosti. Sada u svemu treba država da se nastoji prilagoditi duhu i zahtjevima vremena, da bude pokroviteljicom čovječanstvu u svim plemenitim njegovim ciljevima; svako dobro i plemenito djelovanje treba oko sebe da okuplja. U tomu se dapače napredne države medju sobom natječu. Danas prosvietljeni i kulturni narodi ne strepe za svoju budućnost, u stalnosti, da će kulturom svim nepogodam moći odoljeti. Znadu to dobro moderne države, pa za najglavniji cilj stavljaju: da prosvjetu podignu, a prosvjetom da blagostanje i moć utvrde. Vierne tomu načelu, usredotočuju one svoju glavnu djelatnost oko znanosti i umjetnosti. Zavodi se od najnižih do najviših podižu, crkve, muzeji se grade, učenjaci uzgajaju i u zaštitu uzimlju i medju sobom se natječu, koja će ih više i boljih imati. I najmanji kutić i najneznatnije seoce dobrim je poljem, gdje »moderna država«

sije svoje sjeme prosvjete. Središte, pokretač djelatnosti takove države, jesu znanost i umjetnost; a gdje se one same pomoću raznih društvenih odnošaja ne mogu da podignu, podiže jih država; gdje su nikle a klonule, ona jih uskrisuje, gdje jim pomoći treba, ona jim je obilato pruža. Buduć da kultura u svojem zamašaju obuhvaća sve grane znanosti i umjetnosti, kao medju sobom suvisle i cjelinu sačinjavajuće: gdje joj nedostaje tako prostrane podloge i gdje se samo pojedini ogranci tog granatog stabla njeguju, tu o pravom kulturnom životu, a dosljedno i o pravem blagostanju govora ne može da bude. Medju raznim znanostima nositeljicama kulturnoga života, poviest, ta, po Ciceronovoj definiciji: »*testis temporum, lux veritatis, vitae memoria, magistra vitae, nuntia vetustatis*«, zauzimlje preodlično mjesto. Glavna pak pripomoć povjesti jest arheologija.

Taj je razlog potaknuo moderne države, da arheologiju kao znanost u kulturnom zglobu ozbiljno, pod svojim okriljem njeguju. Za to ima po svuda primjera, kako se mjerodavni činbenici brinu ne samo oko starina svojih država, da li često ulažu velike troškove za sabiranje istih po inozemstvu.

Medju »moderne kulturne države« brojimo i našu Austro-Ugarsku monarhiju. Dosljedno tomu nazivu i u medjašima njezinim, uz druge znanosti i umjetnosti, uz druge kulturne ustanove, i arheologička znanost brižno se njeguje u našoj monarhiji i ako ne baš toliko, kao kod drugih velikih evropejskih država.

Središnje povjereničstvo za sačuvanje i uzdržavanje umjetničkih i povjestničkih spomenika u Beču prilično djelatnost razvija, kao što i država na njezine predloge godišnje troši znatne svote. Nego žao mi je, što sam u interesu našega podhvata primoran kazati »*clara voce ut ab omnibus audiri possimus*«, da u našoj državi *starine našega hrvatskoga naroda*, ti najrječitiji podatci za naš krstni list, ne samo nisu od mjerodavnih činbenika brižno obradjivani, dali, kako sada stvari stoje, skoro su prezreni, a to ne bi moralo biti ni rad moderne arheologičke znanosti, ni rad obćenih narodnostnih obzira, ni rad naših posebnih hrvatskih narodnih prava i zasluga.

U koliko starine, koje je naše družtvo u cilj svoga rada stavilo, zahvaćaju navlaš doba od naseljenja našega naroda u ove južne prediele do pada narodne samovladavine, dakle upravo ono sredovječno razdoblje, koje je kod svih naroda najslabije spomenicima zastupano, pa zato one moraju zanimati sve ljubitelje arheologije bilo kojega naroda i države. Kad se ne bi jednakim marom, ako ne i većim, obradjivala i ova doba, u koje naše družtvo zasjeklo, ne bi se moglo kazati, da je arheologija u našoj državi sustavno obradjivana.

Nego kojim načinom da država dodje do poznanstva važnosti naših spomenika za poviest umjetnosti, ako ne sredstvom u predmetu strukovnih svojih organa, a to je sredstvom izvještaja »*Središnjega Povjerenstva*« za sačuvanje i uzdržavanje umj. i povj. spomenika u Beču. Žao mi je, što i to moram navesti, da od postanka našega društva, i to u prvatač samo cigli član spomenutog »Povjerenstva« kao takav bio je časkom obaći naše iskopine, kasnije nikad i nitko, po čemu se može suditi o naklonosti njegovoj prama našim spomenicima, te se može nagovieštati, kakove obaviesti »Povjerenstvo« može državi davati, kad ni samo nije smatralo važnim, da se o njima obavješćuje!

Ne sumnjam, slavna skupštino, kad bi se naše družtvo, obzirom na znamenitost naših izkopina, obratilo za novčanu podporu stranim državama, gdje se arheologička znanost u većoj cieni drži, da bi našlo izdašne podpore. Naša država imala bi i zato podupirati najizdašnije obret naših sredovječnih spomenika, da se ne izloži pred stranim svietom, koji kad bi u poznanje došao, kako je naše malašno družtvo skoro ostavljeno svojim snagama, taj nehaj sa strane države mogao bi se mnogovrstno od stranaca tumačiti.

Nego posebna naša narodna prava i izvrstne usluge, što je državi naš narod činio i svedjer čini, zahtieva nešto većeg pieteta prama našim narodnim najmilijim uspomenama. Naš narod svojevoljno izabrao je g. 1102. ugarskog Kolomana, a opet g. 1527. Ferdinanda I. za svoga hrvatskoga kralja. Jedan i drugi pred Bogom i poviešću zakleše se za se i za svoje nasliednike, da će čuvati neoskvrnjena sva naša narodna prava. Pietet prama našim narodnim spomenicima nije trebalo da bude kodificiran, pošto je u prirodi, da svak svoje mile uspomene ljubi, a ono što je našemu narodu sveto, to mora da i državi bude milo. Naši spomenici, koji leže u ruševinama, toliko su mnogobrojni, da ono, što je naše družtvo sretno načelo, to će istom nastajuće generacije dielom kraju privesti. Prama zamašitosti naših izkopina kao da snage našega naroda nisu dostatne, u koliko jih izcrpio u tolikim drugim kulturnim ustanovama, što siromah sam od svojih zalogaja morao ustrajati, te jih i danas uzdrži.

Kakove crne misli ne moraju se našemu narodu namećati, kako to često i mene naskaču, ako bolje promisli ono, o čemu sam ja na dugo razmišljavao i gorko osjećao, da njegova slavna prošlost, da najljepši dokazi njegove uljudbe, veličine i samostalnosti u ruševinama danomice propadaju ili jih zlobna ruka uništuje. Ne će li mu iz duše vapaj izbiti: »*ah da imam svoju narodnu vladu, ona bi pojmila, koliko vriede za znanost i narodnu poviest naši spomenici, te ne bi žalila ni truda, ni blaga, ni zlata, da jih zabiti čim prije otme!*... Kad pomišljam na nehaj, o komu razpravljam, tad mi se življe pred oči predstavlja sirotinstvo našega naroda; tad svaki put sa našim slavnim pjesnikom gorko osjećam: »Za tudjinca ništa nemaš — Tudja majko, kad te moli, — Tudje diete tvoje nije«. — Tim mu grozne suze dvije — Niza lice kapnu doli.

Slavna skupštino, naši slavni spomenici u ruševine dospješe prvi put, kad naš narod morade svojim junačkim prsima odbiti od Evrope bujicu divljih Tatara; drugi put, kad morade odbijati kroz stoljeća nasrtaje jednako divljih Turaka, pa sad, kao ironijom teškog udesa, oni, koji su pozvani, da mu prvi vidaju stoljetne rane, da mu pomognu dodje do samosviesti da čim prije, eto kao nehajno ove naše i njegove napore gledaju! To naš narod mora doista duboko boliti i tim više, u koliko je sviestan svoje odanosti prama državi, pa mora da mu se pred očima crne misli redaju.

Slavna skupštino! Kada bi bilo zgodna načina ovo naše kulturno pitanje donieti pred noge N. V. Našega Premilostivoga kralja, te mu predočiti, da njegov previerni Hrvatski narod, koji je njegove predšastnike izabrao slobodnom voljom za svoje kraljeve, te Im povjerio udes svoje sreće i blagostanja, da je taj narod imao svoju slavnu prošlost, koje uspomena sada u ruševinama Njegovu milost čeka: doista tada bi Mu se razjasnilo, da hrvatske narodne velmože, vojvode, župani, knezovi, banovi, kraljevi i drugi mogućnici u tim ruševinama zasluženu poštu čekaju, oh, ne samo da bi iz obzira prama važnosti ove arheologičke neobradjene periode učinio ovako, kako »Njegov slavni djed Frano I., kadno sretne prigode svoga pohoda u Dalmaciji g. 1818. začudjen bogastvom ove naše zemlje na arheologičkim (rimskim) predmetima, navlastito na Solinu, upoznao potrebu, da se u Splitu muzej ustroji čim prije, a u Solinu da se izkapanja na korist istoga zavedu«, nego uvažujuć bezprimjernu lojalnost našega naroda prama Njegovu Prestolju, dao bi našemu narodu još jedan dokaz svoje blagonaklonosti, te bi onaj čas prestala svaka naša zabrinutost za način i sredstva, kako da naša prošlost na spomenicima odsle bude najuspješnije obradjivana, a naše jadikovke bi sasma utihnule!

Evo, slavna skupštino, nanizah samo nekoliko razloga, rad kojih, mislim, naš narod ima pravo, da se pozivlje na našu vladu, da nam odsle izdašnije podpomogne razjašnjivati našu prošlost na spomenicima.

Tražimo pomoć od nje prikladnu, primjerenu njezinoj moći i ugledu, primjerenu njezinim zadatcima, kao razsadnici prosvjete u prosvjetnom vieku: brzu pomoć očekujemo, jer »*bis dat qui cito dat*«, kaže još stari Syrus. Što tražimo, ne tražimo na temelju prava, crpljena iz zraka il iz abstraktne filozofije; tražimo to kao pravo, koje se je za znanost u modernoj, kulturnoj državi već stvorilo i ako još nije dan blizu, da, sliedeći naravni razvoj ostalih prava, kodificirano i sankcionirano bude; žive to pravo u sviesti i porabi modernoga vieka; pa to pravo ne smije i uzdamo se ne će ni nama zakraćeno biti; tražimo to pravo napokon kao Hrvati, kao ona socialna grupa u ovoj državi, koja je dosta toga za nju učinila i koja ima moći, da to pravo i dobije, jer i moć tu veliku ulogu igra — koga više ide, više mu se daje — »*unusquisque tantum juris habet, quantum potentia valet*«, kaže dobro Spinoza.

Nego, slavna skupštino, i ako iztakoh svoje nazore o dužnosti države, da naš podhvat unapred prama našim potrebama podupre, te i ako nas nada zaokuplja, da će država usvojiti ovu našu kulturnu potrebu, ipak da tamo svu nadu ne bi položili, te nam se dogodilo kao onomu »*što začinu iz sela čeka*«, uprimo, da tobolje našemu narodu velevažnost naših spomenika predočujemo, da mu u vjernoj slici iztaknemo oskudicu novčanih sredstava, a stalan sam, da kad bolje i jedno i drugo pojmi, da će i obilnije svoju blagodarnu ruku pružiti.

Slavna skupštino, naš narod, što mu se ne smije u grieh upisati — nije još u pravom zamašaju shvatio velevažnost svoje prošlosti, koje mu tumač u ruševinama leži, nit li silne probitke, što mu odtale imaju proizteći, kao ni ogromnost sredstava, što se za taj obret zahtievaju. Možemo kazati, da je malica, i to veoma neznatna malica, koja ovu velevažnost pojimlje, pa zato kod naroda nije ni moglo nastati ono uzhićenje, koje bi inače bilo nastalo. Hoće se našemu društvu još velikog napora, da svomu narodu pruži opipnih dokaza, kao što su nam predmeti naših spomenika. Ako je izpravna moja tvrdnja, da naš narod nije pojmio ovu velevažnost, tad dosliedno nije mogao ni omjeriti ogromnost sredstava, što se za naš podhvat zahtievaju.

Za to, prama svomu dubokomu osvjedočenju, mi ćemo narodu svomu neprestano predočivati velevažnost naših spomenika i ogromnost sredstava, koja nam za njih trebaju.

Kad bi naše rodoljubno novinstvo svojim predplatnicima samo po 10 novčića povisilo predplate i poklonilo ih za hrvatske starine, eto svake godine novih odkopanih ruševina. Kad bi povjerenici »Matice Hrvatske« takodjer po 10 ili 20 novč. od članova u istu svrhu pobirali, eto i odtale novih spomenika na svjetlost. Kad bi naše obćine jedna na drugu po 10 for. uvršćivale godišnje u svoje proračune za hrvatske izkopine, eto opet izdašne podpore našemu podhvatu. Kad bi se samo za deseti dio uzaludne čestitke na mladu godinu umanjile, a taj prihod družtvu poklanjao, družtvo bi daleko ljepše čestitke sa novo-obretenim spomenicima moglo svake godine svomu narodu slati. Ovim i sličnim načinima dalo bi se našoj stvari veoma dobro pomoći, a da se narod i ne sjeti kakvih žrtava u ovako važnu ustanovu doprinešenih.

A vi, gospodo, koji ste se s podaljega amo potrudili, kad se u svoj zavičaj povratite, zauzmite se novim silama za nove potrebe ovoga narodnoga kulturnoga podhvata. Gdje prosti narod ne možete oduševiti znanošću, a vi ga oduševljavajte i potičite patriotizmom. Ne budi vam zazorno to svakom prigodom, na svakom mjestu izticati. Zadjite medju narod, kupite i najmanje obole njegove; za svetijega što mučno da se sad žrtvovati ima, recite mu, da taj obol od njega traže neumirene sjene predja njegovih; kažite mu, da to od njega zahtieva stara slava njegova, koja hoće opet da prosine novim sjajem.

Mi pak obećajemo, gospodo, da ne ćemo štediti muke ni truda, nijedna nam žrtva ne će težka biti, naš rad, naš život posvetismo narodu našemu i njegovoj prosvjeti. A Bog neka nam blagoslov svoj dade, da naši trudi urode dobrim plodom za znanost i domovinu našu. Tako budi!

Veleštovana gospodo, slavna skupštino!

Prem je odmaklo kratko razdoblje od samih devet mjeseci od zadnje skupštine, i prem družtveno upraviteljstvo običaje u družtvenomu glasilu »S. P.« obielodanjivati tromjesečno izvješće o družtvenomu radu i napredku, ipak, u ovoj svetčanoj prigodi, kao zamjenik družtvenog tajnika, koji se je zadnjeg vremena odselio iz naše varoši, smatram nuždnim, da slavnu skupštinu podrobnije obavjestim o družtvenomu radu i napredku kroz tekuću godinu.

Preinake naših družtvenih pravila, učinjene na zadnjoj družtvenoj skupštini, niesu dobile od Visoke Vlade u Zadru zakonite potvrde, kako to Visoko Namjestničtvo veli, rad sliedećih razloga:

»1. Nije naznačeno, kako bi se podupiralo u smislu zadnje točke §-a 12. pomnožanje zbirke hrvatskih starina u narodnomu zem. arheologičkomu muzeju u Zagrebu;

2. što se tiče odredbe prve i druge točke §-a 16., po kojoj družtvena imovina imala bi u slučaju razpusta eventualno preći najprije u vlastničtvo Dalmatinskog zemaljskog odbora, valjalo bi prikazati izričitu pismenu privolu istog odbora na ovu ustanovu, u kojem slučaju postala bi zadnja točka rečenog §-a suvišnom.«

Oba navedena razloga, s kojih niesu preinačena pravila dobila zakonite potvrde, odnose se na arheologički muzej u Zagrebu, t. j. o načinu, kojim bi družtvo nastojalo oko pomnožanja u onomu muzeju zbirke hrvatskih spomenika i ob eventualnosti, da bi družtvena imovina u slučaju razpusta mogla pripasti istomu muzeju.

Od postanka našega družtva iz sredine njegovog upraviteljstva postojano podržavana je misao o pomnožanju zbirke hrvatskih spomenika u narodnomu arheologičkomu muzeju u Zagrebu, pomoću izkopina našega družtva. Upraviteljstvo duboko uvjereno, kako kod svakog naobraženog naroda smatraju se najljepšom narodnom slavom njegovi najdavniji spomenici, a osobito kad takovi spomenici podsjećaju na narodnu slavu, slobodu i veličinu. Pa ako je dično i po svakog Hrvata utješljivo, što Zagreb, ta, nakon pada narodne samovladavine, priestolnica svih Hrvata, prednjači u svim ostalim prosvietnim ustanovam, tako, ako na čas ne bude mogao prednjačiti najdavnijim i najslavnijim spomenicima svoga naroda onako, kako skoro prednjači sa inorodnim spomenicima, potrebito je, da bude bar imao priličnu zbirku takovih spomenika, a to rad ponosa narodnoga i rad toga, da hrvatska omladina, koja tamo pritiče sa svih krajeva hrvatskih zemalja, da crpi duševnu naobrazbu, na toj zbirci kao u živoj slici bude mogla bolje da razmatra prošlost svojega naroda.

Predugo bi bilo navoditi sve svetčane sgode, koje su javnosti dobro poznate, kako je družtveno upraviteljstvo tu svoju nakanu glasno nahrcivalo i kako je zato zadnja družtvena skupština sa preinakom §-a 12. jednoglasno potvrdila dosadanje osnove upraviteljstva. — Prama duhu spomenutog preinačenog §-a naše družtvo vezano je ne samo narodnim ponosom, nego i samom pravednošću. Svakomu rodoljubnomu Hrvatu treba u prvomu redu da živo na srdcu leži, da čim prije što veći broj hrvatskih spomenika na svjetlost pomoli, pa se ti spomenici bud u kojem hrvatskom gradu čuvali, najpače pak u književnom i znanstvenom središtu hrvatskomu.

Pošto pak naša braća u Banovini i Slavoniji na korist našega družtva doprinose znatne novčane podpore, to je i pravedno i pristojno toliko obzirom na iztaknuto druž-

tveno razpoloženje, koliko i na prigovore podignute od strane Visoke Vlade, da slavna skupština danas nadje srednji put, kojim bi se udovoljilo i pravednosti i narodnoj potrebi i navedenim vladinim prigovorima.

Po obstojećim zakonskim propisima svako družtvo treba da ima jedan § u svojim pravilima, u kojemu je predvidjeno za slučajni siloviti razpust družtva, kako bi se družtvenom imovinom imalo razpolagati. Zato i naše družtvo od postanka svojega imalo je u svojim pravilima §, kojim je bilo odredjeno, kako bi u slučaju razpusta družtva imovina družtvena imala pripadati Dalmatinskomu zem. odboru u Zadru. Nu dosadašnja stilizacija odnosnog §-a nije davala podpune jamčevine prama dosadašnjemu družtvenomu mišljenju, odnosnomu na samosvojnost hrvatskih spomenika, za koju se je do sada toliko borilo. Zadnja je skupština §-om 16. na to ciljala, da tu samosvojnost zajamči bilo tim, što bi se naknadno moglo u Kninu ustrojiti drugo družtvo, kad bi se naše po kojoj nedaći razpuštalo, sa jednakim znanstvenim zadatkom, bilo, da Dalmatinski zem. odbor bude obvezan čuvati »Prvi muzej hrvatskih spomenika« u Kninu, kao neograničeno vlastničtvo hrvatskoga naroda nad njegovim najmilijim spomenicima. Kad se ne bi moglo postignuti ni jedno ni drugo, ostavljalo je družtvo svoju baštinu narodnomu arheologičkomu muzeju u Zagrebu. Tim je samosvojnost hrvatskih spomenika opet bila zajamčena.

Pošto ni ta preinaka nije dobila odobrenja, današnjoj je skupštini takodjer zadaća, da zadovolji koli zahtjevu Visoke Vlade, toli svojim načelima, označivši u drugom redu baštinikom svoje imovine spomenuti Zem. Odbor u Zadru. Po obavjestima, kratkim putem dobivenim, Zem. Odbor bio bi razpoložen dati odmah družtvu obvezu, da će družtveni muzej u slučaju družtvenoga razpusta čuvati kao pokrajinski muzej, koji bi bio upravljan u dosadašnjem duhu i prama interesima hrvatskoga naroda. Slavna skupština može za to mirnom savješću da provede svoj zaključak prama takovom razpoloženju Zem. Odbora.

Kako je javljeno u I. broju ovogodišnjega tečaja družtvenoga glasila, družtvo je unajmilo jedno starinarsko zemljište u selu Plavnu, gdje je stalne nade dobru uspjehu u izkopinama. Nu kad se htjelo načeti izkopine, ona silna protivnost sa strane naše inovjerne braće, koja je od postanka družtva sistematično provadjana, premda joj družtvo ni u čemu nije dalo povoda, pobunila je prostodušno ondješnje seljane i tim je nezakonitim načinom zapriečila izkopine.

Družtveno upraviteljstvo, uvjereno kako je ta pobuna nezakonita, te bi mogla biti zlim primjerom, da se našemu družtvu i drugamo prepriečuje brutalnom snagom njegov znanstveni rad, uteklo se sudu za zakonito riešenje pitanja Naravno parnica, koju je upraviteljstvo zametnulo sa jednim jakim selom, a jačim mu kumovima iza ledja, stajati će družtvo znatna troška, ali nije bilo kud; ili tako, ili glupoj sili na svoj lineji podleći.

Družtvo je takodjer kupilo dio zemljišta u Biskupiji kod tako zvanog »Katića bajam«, na kojemu leže važne ruševine, a kako se nagadja, zadnji ostanci kraljevskog dvorca. Rekoh, da je nabavljen samo dio zemljišta, buduć se za sada nije dalo ustanoviti dokle se ruševine prostiru; nu ipak je u ugovoru utvrdjeno, da vlastnik mora ustupiti i ostalo zemljište u koliko bi ga družtvo trebovalo pod istu cienu prvo kupljenoga.

U svrhu ovih izkopina trebati će nabaviti i drugog zemljišta, na koje će se odkopani materijal prenašati.

Mislimo najviše će biti potežkoćâ kod ovih izkopina, pošto je izvjestno, da se ruševine protežu i izpod dvaju obćinskih puteva. Ipak gojimo nadu u susretljivost obćine kninske, da će družtvu u tomu pitanju na ruku biti.

Upraviteljstvo je pogodilo još jedno zemljište u Smrdeljima, obćine skradinske, gdje se nada, da će se naći važnih ruševina iz doba hrvatske samovladavine.

Priegovori se vode i za nabavu drugog zemljišta u Otresu iste obćine.

Iz ovog se je lahko uvjeriti, kako naše starine na sve krajeve domovine naš starinarski mašklin čekaju, da družtvo namakne potrebita novčana sredstva za njihovo odkopanje.

Da se ta sredstva namaknu, družtveno je upraviteljstvo pri koncu lanjske godine upravilo Visokomu Ministarstvu u Beču prošnju za izvanrednu podporu. Suviše je molilo, da bi mu se neznatna godišnja podpora od 500 for., što ju država družtvu od lani pruža, povisila barem na 1500 for.

Ova družtvena prošnja sretno je prošla preporuke i obavjesti kod ovomjestnoga c. k. Poglavarstva i kod Visokoga Namjestničtva, ali je žalibože upala u bečke klance, kamo upadaju i tolika druga naša narodna i ekonomička pitanja tako, da nam je težko kazati, kako na našu prošnju nije se do sad primilo nikakova odgovora.

Družtvo je i ove godine uteklo se za podporu Visokomu Saboru u Zadru, ali je onaj ostavio na volju svomu Zem. odboru, da prama svojoj uvidjavnosti pruži družtvu pripomoć. Zem. odbor dao je i ove godine samo 500 for., nu zahtjevao je povratak prve ise od 200 for., na zajam družtvu učenjeni od 2400 for., te po tomu družtvo je od podpore Zem. odbora u svoje svrhe moglo da potroši teke 300 for.

Upraviteljstvo prošnjama nije sustalo, nego je tražilo, kô što će tražiti na sve krajeve, gdje se bude moglo nadati pomoći za svoje ciljeve. Za to je jednu prošnju upravilo i na slavno poglavarstvo slobodnoga i kraljevskoga glavnoga grada Zagreba, a drugu na visoku vladu u Zagrebu. Poglavarstvo grada Zagreba cienjenim odpisom od 4. kolovoza o. g. br. 23392/IV, izjavilo se spravnim družtvu pružiti podporu od 500 forinta ali uz uvjet, da družtvo sve starinske predmete, što bi tom svotom izkopalo, ustupi na sačuvanje narodnom arheologičkom muzeju u Zagrebu. Na to je družtveno upraviteljstvo pismom 23. kolovoza o. g. br. 113 izjavilo, kakò bi izručenju svih predmeta narodnomu arheologičkomu muzeju u Zagrebu bila protivna visoka vlada u Zadru, za to da je družtvo sklono ustupiti samo duplikate. Obzirom na ovu zaprieku i na to, što svakomu čestitomu Hrvatu mora živo na srdcu ležati, da čim prije hrvatski spomenici iz utrobe zemlje na svjetlost izadju, nadati se je, da će slavno poglavarstvo odustati od svoga zahtjeva i jednako družtvu naumljenu podporu pružiti. U ime zahvalnosti na toliku blagodarnost, družtvo bi nastojalo tom podporom da provede izkopine na jednom položaju i predmete, što se budu našli, smjesti u družtvenomu muzeju kao posebnu zbirku sa naslovom: *„Izkopine izvedene podporom slobodnoga i kralj. glav. grada Zagreba“*.

Buduć lanjske godine visoka vlada u Zagrebu obalila družtvu pružanu podporu od 500 forinti na samih 100 forinti, upraviteljstvo je to smanjenje podpore uzelo kao nepovjerenje napram družtvu odnosno g. predstojnika bogoštovlja i nastave, te nije smatralo uputnim, da za ovu godinu prosi ikakove podpore. Nego, buduć da su se tu skoro okolnosti promienile na spomenutom predstojničtvu u Zagrebu, upraviteljstvo je nagadjalo, da će se biti i razpoloženje prama našemu družtvu poboljšalo, te je opet podastrlo prošnju za podporu na Visoku vladu, te se sad očekuje odnosno riešenje. — Ako presv. gosp. predstojnik bogoštovja i nastave bude onoliko naklonit prama *hrvatskim* starinama, koliko mu bijaše predšastnik prama *inorodnim*, tim će, kad nebi ništa drugo na kulturnom polju Hrvatskoga naroda privriedio, ostaviti trajnu uspomenu u poviesti svojega naroda, a to opravdano od njega očekuje naša prezrena prošlost.

Naši su se družtveni povjerenici i ove godine savjestno zauzimali za družtveni napredak, a osobito vriedno je iztaknuti bezprimjerni rad g. Petra pl. Akačića u sabiranju novih članova, a g. Vladimira Ardalića u iztraživanju starinskih spomenika. U znak priznanja njihova rada, družtveno upraviteljstvo odmah sada predlaže, da se prvomu izrazi pismena zahvala, a drugi da se uvrsti medju družtvene članove utemeljitelje.

Možemo radostno iztaknuti, što ovom godinom počeše hrvatski rodoljubi da davaju znakova većeg razpoloženja prama spomenicima svojega naroda, te se počeše i u oporukama sjećati našega družtva.

Veliki rodoljub Miho D. Babić, koji je umro dne 26. veljače o. g., oporučio je družtvu 4000 kruna, a dr. Ante Starčević, koji je umro dva dana kasnije, ostavio je 400 forinti.

Žalibože ostavština pok. Babića uslied raznih spletaka nahodi se u velikoj pogibelji, a ona dra. Starčevića družtvu ima biti izplaćena iz prihoda njegovog »Doma«, što mu ga je narod u zahvalu njegovog patriotičnog rada poklonio, ali ta izplata sliedit će, kad se izplati dug, kojim je »Dom« obterećen.

U ime vječite zahvalne uspomene prama jednomu i drugomu rodoljubu, družtveno upraviteljstvo predlaže, da se obje ostavštine kao posebne zaklade sa imenima pokojnikâ sačuvaju, a samo da se odnosne kamate za dnevne družtvene potrebe smiju trošiti.

Uz to neka slavna skupština na čast obojici ovih družtvenih dobrotvora izvoli podignuti se i uzkliknuti trokratni: Slava! (Na što skupštinari sa sjedala ustadoše i jednodušno kliknuše im: Slava, Slava, Slava!)

Prirast družtvenih članova kroz t. g. nije baš znatan bio, ali ipak mal a malo broj članova raste.

Prispjevalo je družtvu više nego do sada rodoljubnih milodara, a osobito je pohvaliti one rodoljube, koji na uspomenu svojih milih pokojnika počeše slati milodare za hrvatske spomenike. Zaisto, pohvalan način izražavanja pieteta prama milim svojim pokojnicima prinašati priloge za odkrivanje starinskih narodnih uspomena!

Što je još pohvalnije, ovom godinom počeše rodoljubi našemu muzeju na poklon slati raznih starina; a budu li se u taj pohvalni primjer ugledati i drugi, to će naš muzej postati ono narodno ulište, ona sveta riznica narodnih uspomena, kojoj će znamenitost i privlačiva sila sve to većma rasti.

Kako je na zadnjoj skupštini družtveno upraviteljstvo moglo slavnu skupštinu obradovati viešću obreta spomenika kneza *„Mutimira“*, tako je danas ponosno, što može jednako radostnu viest javiti u obretu napisnog kamenog spomenika spominjućeg našega slavnoga kralja *„Zvonimira“;* našasta u crkvici S. Ante u Ostrvici skradinskoj. Za ovaj obret družtvo je zahvalno toliko svojemu povjereniku g. Ardaliću, koji je na spomenik naišao, koliko ot. Rubi Hammeru, župniku odnosne crkvice i g. Mati Lovriću za to, što je njihovom rodoljubnom susretljivošću družtvo dobavilo spomenik za muzej. — Naše družtveno glasilo »S. P.«, čiji istočaj, onako kako i družtveni, obćinstvo je velikom zabrinutošću susrelo u sumnji, da li će naše slabašno družtvo moći, bilo sa ekonomičkog, bilo sa znanstvenog pogleda svojoj zadaći odgovoriti.

Da se družtvo ni u ovomu svomu najtežemu poduzeću nije prevarilo, svjedoči nam do sada objelodanjenih šest debelih svezaka, kao što nam je dokazom, da se je hrvatsko obćinstvo ipak prilično odazvalo. Kad se uvaži, da je sadržaj »S. P.« skroz znanstven, i to u znanosti, koja je kod našega naroda bila do sada najmanje obljubljena, tad družtvo može bez ikakove preuzetnosti i na ovomu uspjehu zadovoljno biti.

Iz iztaknutih dosta utješljivih obavjesti o družtvenomu stanju može se slavna skupština uvjeriti, da je družtveno upraviteljstvo savjestno nastojalo oko družtvenog napredka.

Predsjednik naknadno izvještaju tajnikovu donosi skupštini do znanja odpise Visokoga c. k. Namjestničtva u Zadru, od 9. siečnja i 19. veljače 1896. br. 32.666/V, u kojima se navode razlozi, rad kojih družtvena pravila, u smislu preinaka na zadnjoj skupštini učinjenih, nisu mogla biti odobrena.

Skupština najprije, prama zahtjevima Visokoga Namjestničtva, izpravlja § 12. i 16. Zatim prelazi na pretresanje nekih drugih stavaka istih pravila, te potla, nego su pravila uz neke druge izpravke podpuno usvojena, daje se nalog družtvenomu upraviteljstvu, da danas izpravljena pravila čim prije Visokomu c. k. Namjestničtvu na odobrenje podastre, istodobno, da prama izpravljemu §-u 16. zamoli od Visokoga Zemaljskoga Odbora Dalmatinskoga u Zadru pismenu obvezu, da će Zem. Odbor, *u slučaju razpusta družtva, družtvenu imovinu u neograničeno vlastničtvo primiti, a družtveni muzej uzdržavati u Kninu kao „Pokrajinski Muzej“.*

Predsjednik takodjer predlaže skupštini, da se povjereniku Petru pl. Akačiću u Splitu za njegov pohvalni rad izrazi na ime skupštine pismena zahvala, a Vladimira Ardalića u Gjevrskom da uvrsti medj članove utemeljitelje, što skupština jednodušno odobrava.

Zatim **družtveni blagajnik** Dragutin Tomić podnosi sliedeći blagajnički izvještaj:

Račun od 5. prosinca 1895. do 13. rujna 1896.

Prihod:

Članarina utemeljitelja	for.	140·—
Članarina redovitih	»	999·50
Milodari	»	90·40
Podpora Visokog c. k. Ministarstva	»	500·—
» Zemaljskog odbora	»	500·—
» Prve hrvatske štedione u Zagrebu	»	100·—
Predplata »Prosvjeta«	»	193·—
Ukupno	for.	2522·90

Razhod:

Manjak prošle godine	for.	42·46
Fotografične sprave	»	34·—
Nabava knjiga	»	79·31
Poštarina, brzojavke i oprema knjiga	»	104·33
Najmovina za muzej	»	220·—
Podvorniku	»	85·—
Gorivo i razsvjeta	»	33·10
Najmovina zemljišta u Plavnu	»	35·71
Zemljište Katića u Biskupiji	»	117·87
Za izkopine bazilike u Žažviću	»	364·79
Razne druge izkopine	»	67·30
Putni troškovi upraviteljstva i znanstvenog odbora	»	166·79
»Starohrvatska Prosvjeta«, 3 broja	»	1479·89
Podpora uredniku	»	150·—
Pisarija i risarija	»	57·07
Nabava starina	»	95·65
Tiskanice	»	67·05
Popravak muzeja	»	152·63
Razni nuzgredni troškovi	»	47·01
Pomješće	»	29·60
Razne parnice	»	99·24
Ukupno	for.	3528·80

Dakle ukupno:	Razhoda . . .	for.	3528·80
» »	Prihoda . . .	»	2522·90
	Manjka	for.	1005·90

Buduć da do svrhe godine ima se utjerati redovitih članarina i predplata na »Starohrvatsku Prosvjetu« 1345 for., i ovim će se sada obstojeći manjak podmiriti.

Račun družtvene kuće

od 5. prosinca 1895. do 13. rujna 1896.

Prihoda	for.	486·—
Razhoda	»	349·44
Viška	for.	136·56
Prenevši višak prošle godine . .	»	293·25
Ukupno viška . .	for.	429·81

Zatim čita blagajnik sliedeći podnesak pregledateljâ računâ:

Slavnom upraviteljstvu Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.

Podpisani na temelju zaključka družtvene skupštine od 5. prosinca 1895. izjavljuju da su pomljivo pregledali družtvene račune kroz razdoblje od 5. prosinca 1895. do 13. rujna 1896., te iste u primitku i izdatku sravnili, i našav sve u podpunom redu, predlažu, da buduća urečena glavna skupština, koja se kani obdržavati dne 14. rujna 1896., blagoizvoli družtveno upraviteljstvo u obće, a blagajnika napose, glede spomenutih računa riešiti svake daljnje odgovornosti, što su podpisani i u družtvenu knjigu računa upisali i vlastoručno podpisali.

Ivan Dračar. Daniel Špera. Ivan Mlinar.

Skupština bez primjetbe odobrava družtvene račune i daje družtvenomu upraviteljstvu absolutorij.

Glavni izvjestitelj družtvenoga znanstvenoga odbora gosp. Frano Radić čita svoj izvještaj:

Slavna skupštino, veleštovana gospodo!

Odkada je naše družtvo počelo izdavati svoj vlastiti časopis, u kojem se objelodanjuju družtveni znanstveni uspjesi u iztraživanju starinâ, svaki je član družtva obširno obaviešćen o družtvenomu znanstvenom radu; pa na glavnim skupštinama i znanstvenomu odboru i upraviteljstvu malo što ostaje nova izvješćivati; nego je u ovim prigodama dobro, da se u kratko svrne retrospektivan pogled na ukupan rad ciele jedne družtvene godine, što ću ja evo učiniti baš u *malo* rieči, da ne izcrpim i onako do sad drugim izvješćima prilično izcrpljenu pozornost i blagohotnu uztrpljivost slavne skupštine.

U ožujku mjesecu o. g. pretražio sam u Komiži na otoku Visu onamošnju župnu crkvu S. Nikole, koja je postala proširenjem i dogradnjom starohrvatske benediktinske crkve S. Nikole. Na brdu više Komiže izpitao sam starohrvatsku crkvicu S. Mihovila i ne daleko od nje, sa sjeverne strane puta koji iz Komiže vodi u Vis, prezlamenitu, okruglu crkvu S. Marije iz istoga doba. Tom sam prigodom, uz pratnju, pomoć i trošak rodoljubnog poduzetnika g. Jakova Borčića, Komižanina, učinio izlet na krasni i glasoviti otočić Biševo, te sam na njemu proučio i nacrtao malu i veću starohrvatsku benediktinsku crkvu S. Silvestra sa ostancima dotičnog samostana. O tim ću crkvama obširnije izvjestiti u idućim brojevima »St. Prosvj.«

U četvrtak dne 3. t. m. putovao sam u Poljicu do sela Sitnoga i do daljih Dubrava. U Sitnomu proučio sam crkvu Sv. Luke, pa onda prezlamenitu onamošnju crkvu

S. Klimenta, o kojoj onamošnji puk govori, da je prokuratur svih crkava. Jedna i druga sastoje od osmerokutna kubetom pokrivena svetišta, sdružena sa uzdužnom posvodjenom sgradjom na jednu ladju. Ladja crkve S. Klimenta dvokatna je, a svaki je kat posvodjen bačvastim svodom. Sa oba kata otvoren je pogled u osmerokutno svetište. Na gornji sprat crkve, zar *matroneum*, vodi stepenica izvanjska. Oko crkve S. Klimenta je starinsko groblje sa stećcima, od kojih su mnogi već posve zapali u zemlju. Na jednom je urezan nadpis poljičkim slovima, a na drugom, u podan spomenute stepenice, krstaš mač, dug 1·32 m. Župska crkva S. Luke u Dubravam, omiške obćine, je na osnovi križa. Kraci su križa posvodjeni bačvastim svodovima, a razkrižje nizkim okruglim kubetom. U toj je crkvi grob smederevskoga biskupa Nikole Ugrinovića sa dotičnim grbom i nadpisom iz god. 1577.

U ponedjeljnik dne 31. kolovoza i utornik 1. rujna pohodio sam iz Spljeta Omiš, da izpitam onamošnju crkvu S. Petra u Prikom, koja je spomenuta u izpravi hrvatskoga kralja Petra Slavića od god. 1074. Ta je crkva posve dobro sačuvana. Sredina joj je posvodjena krasnim bizantinskim kubetom. U riznici joj je sačuvana slika na daski iz XIV. vieka sa devet prizora iz muke Isukrstove. O svim tim crkvama izniet ću, ako Bog da, slike i opis u »St. Prosvjeti«.

Moj učenik, kamenar Frano Margetić iz Korčule, nadglednik lučkih radnja u Tkonu na otoku Pasmanu, kod Biograda na moru, narisao je na moju molbu pogled sa strane i tlocrte onamošnjeg slavnog benediktinskog samostana i crkve Svetih Kuzme i Damjana i poslao mi je uz nacrte još i snimljene otiske gotičkih i glagoljačkih nadpisa sa crkve i samostana. I te će slike i nadpisi biti objelodanjeni u našem družtvenom glasilu.

Sad ću u kratko da u glavnim crtama prikažem uspjeh, što ga je družtveno Upraviteljstvo svojom djelatnosti kroz ovo 9 mjeseci postiglo na znanstvenom polju i u koliko su se tom djelatnošću i darovima družtvenih članova pomnožile sbirke našeg muzeja.

A. Graditeljski spomenici.

1. Kod Katića Bajama u Biskupiji, na mjestu zvanom *Kraljske mirine*, gdje je osnovane nade, da će se sbilja odkriti ostanci dvorca hrvatskih kraljeva *(villa regalis)*, načete su izkopine, te su nadjeni novi tragovi zidovâ, koji se produžuju preko puta s jedne i druge strane zemljišta, i rek bi da se nadovezuju s velikim sgradjama nazad godinâ odkrivenim na susjednoj oranici preko puta. Tu su nadjeni mnogobrojni veliki ulomci debelih pločâ od biela mramora, ulomci rimskog sarkofaga sa nadpisom i nekoliko uresnih komada graditeljskih, koji odavaju tragove staro-hrvatskog bizantinskoga sloga. Pošto se na tom mjestu spomenici nahode duboko u zemlji, to će izkopavanje dosta skupo zapasti radi truda oko prenašanja zemlje na drugo mjesto, koje će opet trebovati dobaviti za tu svrhu.

2. U ožujku mjesecu odkopala se je pod nadzorom g. predsjednika zlamenita staro-hrvatska bazilika u Žažviću obćine skradinske. O tim je izkopinama objelodanjeno obširno ilustrovano izvješće u 2. br. ovog tečaja naše »St. Pr.«.

3. U Plastovu kod rimo-katoličke crkve S. Nikole na zemljištu Stojana i Luke Dobrijevića odkrili su seljani u sjev. iztok okrenutu crkvu sa apsidom, koja je taracana kao nabijenim cementnim mazom.

4. Povjerenik Ardalić našao je ulomak ciborija otara staro-hrvatske crkve sa slovima: ENDOES ... pod Otresom kod Ostrvice u oboru Jakova Mandića i poslao ga je u naš muzej.

5. Župnik u Promini o. Krsto Maretić poslao je na poklon muzeju ulomak pluteja sa golubicama i jelenovima, slučajno nadjen na groblju B. Gospe u Lukaru.

6. Župnik Kljakâ O. Marko Laco poklonio je družtvenom muzeju nadstupinu bizantinskog sloga, nadjena u Balinoj glavici *(Municipium Magnum)*.

7. Gosp. Josip Šimunović mladji našao je pod kninskom tvrdjavom i darovao muzeju dva ulomka, koji pripadaju zlamenitom ulomku pilastra sa nadpisom STEFATON. Na njima su plohorezane tri osobe i neki uresi.

8. Nekoliko graditeljskih ulomaka iz doba hrvatske samostalnosti dobavljeno je iz Plavna.

9. Dobavljena su dva graditeljska kamenita uresna ulomka iz kninske tvrdjave.

B. Nadpisi.

1. Onaj na spom. ulomku ciborija iz blizine Ostrvice: ENDOES.

2. Ulomci još nepročitani glagoljačkog nadpisa, nadjeni u Plastovu kod kuće Tome Urukala, a nabavio jih za naš muzej g. Niko Marin u Skradinu.

3. Ulomak gotičkog nadpisa XIV. vieka sa uspomenom hrvatskoga kralja Zvonimira.

4. Spom. ulomak sa rimskim nadpisom iz Biskupije kod Kat. Baj.

C. Kovinski uresni predmeti.

1. Gosp. Vlad. Ardalić, družtveni povjerenik odkrio je u obćini skradinskoj tri starinska groblja: jedno na Ležaića Glavici u Gjevrskom, drugo u vinogradu Mihe Tomaševića u Smrdeljima, treće u vinogradu Save Vrankovića takodjer u Smrdeljima. U nekoliko protraženih grobova našlo se je *više komada* liepo izradjenih *naušnica* i krasnih pozlaćenih urešenih *bronzanih predmeta*.

D. Orudje.

α. Kovinsko sredovječno.

1. Nekoliko komada gvozdenih sjekira, lemešâ i motikâ iz Klanca kod Drniša.

2. Jedan gvozdeni gjem konjski iz Plastova kod Skradina.

3. Bronzani zvončić iz Vačanih kod Skradina.

4. Bronzani zvončić iz Otona kod Knina

β. Predhistoričko.

1. Nekoliko kamenitih predmeta.

2. Nekoliko bronzanih predmeta.

3. Nekoliko koštanih predmeta.

E. Oružje.

1. Jedan gvozdeni buzdovan iz Knina.

2. Jedan gvozdeni mauričkim slogom srebrom urešeni nadžak iz Bratiškovaca kod Skradina.

3. Mač iz kašnjega vremena, što ga je družtv. muz. darovao Stjepan Slavušić iz Oskorušna kod Kupe.

F. Posudje.

1. Zemljana plitica iz Šupljaje-Barnuma.

2. Nekoliko čunjastih zemljastih lonaca iz Plastova, nadjenih kod kuće Tome Urukala.

G. Kosti.

1. O. Marko Čačić, župnik Gradca drniškoga, poklonio je družtvu nekoliko kostiju.

H. Novci.

1. Gosp. Jozip Lovrić iz Knina poklonio je družtvu 20 komada srebrenih *dubrovačkih* novaca, nadjenih u Vrličkoj okolici.

2. U bazilici u Žažviću nadjeno je i dobavljeno za naš muzej 710 komada srebrnih novaca kralja hrvatsko-ugarskoga Mirka i grada Spljeta.

3. Gosp. Dubravko Tadić darovao je družtvu jedan bakreni novac cara Arkadija nadjen kod Vida (Narona).

4. Dobavljen je zlatni bizantinski novac cara Bazila I. i sina mu Konstantina IX. iz god. 869.—870., a nadjen je na oranici Smokovcu kod Knina.

5. Pošt. O. Ivan Čavkić u Splitu darovao je družtvu bizantinski zlatni novac cara Romana III. Argy-a iz god. 1028.—1034., koji je nadjen u njegovomu rodnomu mjestu Divojevićim župe čvrljevske i tri srebrena našasta u Nevestu, drniške obćine.

6. Dobavljeno je 5 komada bakrenih sredovječnih novaca.

7. Gosp. O. Šimun Mendjišić, povj., darovao je družtvu nekoliko bakrenih dubrov. novaca.

Drago mi je ovom prigodom javiti slavnoj skupštini, da sam i u muzeju spljetskom opazio ljetos priličan broj staro-hrvatskih kovinskih spomenika, nadjenih u Solinu i u Kaštelima, a medju njima navlaš bronzanih pločica, urešenih prekrasnim motivima hrvatskog ukusa. Ti će predmeti po svoj prilici čim prije biti objelodanjeni.

Kako se je staro-hrvatska prosvjeta podigla na ruševinama staro-rimske i uplivom bizantinske kulture na predpovjestno kulturno stanje naših pradjedova, neposredno nakon njihovog doseljenja u ove južne krajeve, tako da se uzmognu pravo i dostojno ocieniti proizvodi medjusobnog djelovanja tih triju glavnih činbenika, upraviteljstvo našega družtva u dogovoru sa znanstvenim odborom, već od postanka družtvenoga, smatralo je umjestnim, da se prilikom izkopavanja starohrvatskih spomenika, pa i drugčije slučajno ili namjerno nadjeni predpovjestni, rimski i bizantinski spomenici takodjer privremeno prikupljaju i sahranjuju. Otud je nastala u našem muzeju zbirka novaca, nadpisa, klesarskih i graditeljskih spomenika rimskih, pa i ona predhistoričkih raznih kategorija. Rimski kiparski spomenici bili su već objelodanjeni i razjašnjeni u našoj »St. Pr.« po dru. Patschu i našem predsjedniku, a većinu nadpisa rimskih objelodanio je dr. Patsch u »Glasniku« muzeja sarajevskoga.

Kako je slavna skupština mogla razabrati po prikazanom kratkom izvješću ovogodišnjih družtvenih znanstvenih stečevina, ugledavši se u mnogogodišnji uspješan rad velikih kulturnih naroda današnjeg doba, Šveda, Francuza, Engleza, Niemaca i Talijanaca, te sjeverne nam napredne slavenske braće, Rusa, Poljaka i Čeha, u iztraživanju najdavnijih spomenika svojih pradjedova; naše je upraviteljstvo, u najboljoj slozi sa znanstvenim odborom, i ove godine nadovezalo svoju skromnu, ali uztrajnu i neumornu djelatnost k onoj prošastih godina društvenog obstanka. Ono je naime posvetilo svoju brigu izpitivanju sačuvanih graditeljskih spomenika i izkopavanju razorenih i sakrivenih pod površinom zemlje; da se uzporedjivanjem jednih s drugima uzmogne doći do ozbiljnih, nepobitnih zaključaka. Da nastavi proučavanje starodrevnih narodnih navlaš pogrebnih običaja i uporabe narodnog umjetnog obrta na nošnju, oružje, orudje i osobni ures, dalo je naše družtvo izkopavati. pootvarati i pretraživati nekoliko grobova u odkrivenim starinskim grobljima skradinske obćine, te je postiglo krasnih uspjeha, obogativši svoje i tako već od prije bogate i dragocienjene sbirke kovinskih predmeta iz doba seobe naroda i prvih viekova samosvojnog narodnog života starih Hrvata u novoj postojbini. Toliko se može mirne duše kazati o spomenutim sbirkama, kad se omjere sa srodnim velikih evropejskih muzeja; sve i ako dosadašnja izkopavanja kroz kratko doba od devet godina života družtvenoga niesu drugo već prvi sretno uspjeli pokušaji, po kojima se je hotilo pokazati svemu narodu hrvatskomu, mjerodavnim domaćim i vladinim čimbenicima, pa i cielom naobraženom svietu, koliko neprocienjivo blago, pred-

kršćanskih i kršćanskih staro-hrvatskih spomenika krije i čuva u svojim grudima mučenička ova naša hrvatska zemlja, koja je pripravna da raztvori te bolne svoje materinske grudi tek samopriegoru, požrtvovnosti i blagodarnoj plemenitoj darežljivosti osviešćenih svojih sinova. Žalostnim srcem prisiljen sam otvoreno izjaviti u ime znanstvenoga odbora, da su tek pabirci ovdje sahranjenih hrvatskih starina do sad prikazani u našem mladom družtvenom glasilu, pobudili mahom veliku pozornost i oduševljeno zanimanje prije i življe medju učenim krugovima tudjih nam naroda, njemačkoga i francuzkoga, tih dvaju revnih takmaca i suparnika na polju sveukupnog znanstvenog napredka, *nego li medju rodoljubima, a, treba istinu kazati, i samim učenjacima hrvatskim.* Nerazumievajuć hrvatski, jagme se ipak duhoviti francuzki učenjaci za našom »Starohrvatskom Prosvjetom«, o kojoj kažu, da joj mnogobrojne, razgovietne slike, medjunarodnim, svakomu razumljivim jezikom, razširuju po svemu učenomu svietu poznavanje starina hrvatskih, te mole, da im se u kratko na francezki raztumače ciljevi našega družtva i glavni njegovi dosadašnji znanstveni uspjesi, čemu se dragovoljnom pripravnošću i nastoji da udovolji. I eto su dapače jučer 130 francuzkih putnika iz Pariza, toga srca učenog svieta, namjeravali posjetiti Knin i njegov muzej, da svojim očima vide te divne i riedke spomenike hrvatske. Samo zaprieke, koje potiču iz oskudnosti Dalmatinske ove krnj-željeznice, ne dopustiše jim doći, kako su živo želili. Sinoć su pak stigla dva odličnjaka izmedju njih, samo da vide tvrdjavu i muzej. Jutros rano prije zore podraniše i uzpeše se na tvrdjavu kninsku, taj najslavniji graditeljski spomenik iz junačkoga doba hrvatskoga, odkle mogoše da razgledaju neopisivu ljepotu ove prekrasne okolice, te praćeni od našeg predsjednika O. Belomarića i veleuč. g. bilježnika Kambera, koji su jim u toliko bili izašli na susret, dodjoše u muzej, gdje uz najveće zanimanje pregledaše naše divne starine, hvaleć jih i žaleć, što njihovi suputnici ne mogoše imati njihove sreće. Najpotla zapisaše u naš novi album svoja imena i ostaviše izraz svoje zahvalnosti uz obećanje, *da ne će nigda zaboraviti doček, učinjen Francuzima od strane naroda hrvatskoga.* Putem do postaje obećaše, da će pripoviedati suputnicima o ljubeznom dočeku, o ljepoti okolice, zanimivosti muzeja, da će vazda svakog Francuza nagovarati, da putuje Dalmacijom i da obadje Knin, pa obećaše, da će se i sami do godine povratiti. — Marljivi i uztrajni njemački učenjaci, počamši s učenog Monakova, odakle je jedan uvaženi starinar već ljetos došao bio, da kroz više dana pomnjivo proučava i riše naše starine u ovomu muzeju, te nije dovoljno rieči nahodio, kojima da se nahvali velike znamenitosti dragocienjenih i preriedkih naših izkopina, pa do rodoljubnog dalekog Mainza, iz kojega se upraviteljstvo velikog središnjeg rimsko-njemačkog muzeja samo nudja, da će na korist znanosti upotrebiti sva sredstva, koja mu stoje na razpoloženje i koja mu je svjetovalo dugotrajno izkustvo, samo da nam u svojem laboratoriju pomogne sačuvati od propasti neke slabo uzdržane, navlaš gvozdene predmete, uz jedinu nagradu, da mu se dopusti saliti kalupe riedjih naših predmeta, a navlaš jedinih u svietu, naših ostruga; svikolici objeručke prigrljuju naše glasilo i primaju ga u zamjenu sa publikacijama mnogobrojnih njihovih povjestničkih i starinarskih učenih družtava.

Smatrao sam svojom neodklonivom dužnosti, da u ovoj prigodi iztaknem navedene gotove čine, ne bi li tim podražio to veće zanimanje i štovanje hrvatskog rodoljubnog i učenog obćinstva prama svojim narodnim starinama, tom amanetu narodnomu, i potaknuo one imućnije Hrvate, koji i inače putuju u zabavne ili znanstvene svrhe, da se potrude željeznim putem i do Knina, davnoga hrvatskog kraljevskog grada, ovog središta stare kulture hrvatske, da posjete u njemu ovaj dični, i ako skromni, muzej, da se vlastitim očima uvjere, kako su u njemu sačuvani *toliki* rječiti spomenici stare slave i drevnog života Hrvata, da zbilja zaslužuje ime i čast *hrvatskoga Panteona.* Neka se

uvjere, da nije pusta reklama, da niesu prazne rieči sve ono, što se govori i piše o našem družtvu i o postignutim njegovim sjajnim uspjesima, nego da je ono dapače dostojno i uvaženja i podpore svakoga misaonog Hrvata, ne bi li se osokolilo na daljnji rad i prikupilo mu se novčanih sredstava, kojima da bude moglo izvadjati krasne svoje i obsežne starinarske osnove, na diku i korist cjelokupnoga naroda hrvatskoga i na ubar napredka znanosti o poznavanju kulturnih prilika mladih u Evropu doseljenih naroda za prve polovine srednjega vieka.

Da zaključim, kazat ću: Upoznaj sama sebe, moj hrvatski narode, upoznaj svoju prošlost, koju ti u živoj slici prikazuju tvoji davni spomenici, omjeri prošlost o sadašnjost tvoju, i oživjet će otuda u duši tvojoj narodna tvoja samosviest, iz koje će ti izavriti nepresušiv, obilan izvor duševne snage, kojom da čuvaš svoje narodno biće u skoroj budućnosti.

Gosp. Josip Matković predlaže, da se glavnomu izvjestitelju znanstvenoga odbora g. Franu Radiću, u priznanje njegovog neumornog i savjestnog rada, bilo pri iztraživanju hrvatskih spomenika, bilo rad uredjivanja družtvenog glasila, izrazi skupštinska najdublja zahvalnost.

Na što se prisutni skupštinari zanosno odazvaše stavljenom predlogu, te se u zapisniku ubilježi ova zahvala, a prisutnomu g. Radiću kliknuše: Slava!

Predsjednik javlja, da je izcrpljen oglašeni dnevni red, a da slučajnih predloga nije stiglo, te se sa toplim riečima zahvaljuje gg. članovima, što su u ovolikom broju skupštini prisustvovali, a osobito zahvalu izrazuje onima, koji su se iz daljeg na skupštinu potrudili. Jednako zahvaljuje se c. k. poglavarstvenomu upravitelju dru. Frani Madirazzi, što je u službenomu zastupstvu skupštinu svojom prisutnošću počastio, te uz trokratni: Živio N. V. Hrvatskomu Kralju Franji Josipu I.! razpušta skupštinu u jedan sat po podne.

PRAVILA
Hrvatskoga starinarskoga družtva.

I. Cilj družtva.

§ 1.

Cilj Hrvatskomu starinarskom družtvu jest iztraživanje, sabiranje, nabavljanje i izdavanje starih spomenika, koji se tiču hrvatske prošlosti.

Da taj cilj postigne, upotrebiti će družtvo sliedeća sredstva:

a) Imenovati će u svakom važnijem mjestu svoje zastupnike ili članove povjerenike, kojima će biti dužnost revnim sakupljanjem članova i starina, izvješćima o starinarskim odkrićima i nepoznatim ili propadajućim spomenicima i t. d. po mogućnosti nastojati, da uspjeh družtva u razgaljivanju i razjašnjivanju hrvatske prošlosti bude sve to veći. Slobodno je družtvu imenovati svoje povjerenike i izvan pokrajine Dalmacije.

b) Družtvo će imati svoje glasilo pod imenom „Starohrvatska Prosvjeta“, u kojemu će se znanstvenim razpravama tumačiti hrvatske starine i starija hrvatska povjest, te će se izvješćivati o družtvenom stanju i napredku.

c) Po mogućnosti družtvo će samo izvadjati izkapanje starina, pomagati će druge, koji bi se latili takovih izkopavanja i davati će pripomoć za čuvanje hrvatskih spomenika.

d) Trsit će se samo i po svojih povjerenicih, da se obstojeće vladine naredbe u pogledu sačuvanja starina obdržavaju i nastojati će, da se nove u tu svrhu izdavaju.

e) Skrbit će se, da se javna strukovna čitanja i izložbe starina po mogućnosti obdržavaju.

II. Družtvena ekonomična sredstva.

§ 2.

Družtvena ekonomična sredstva biti će:

a) Dobiti družtvene zaklade, koja će sastojati iz prinosa članova utemeljitelja, i od koje se smiju samo kamatni prihodi upotrebljavati u družtvene svrhe;

b) godišnji prinosi svih družtvenih članova;

c) prinosi članova podupiratelja, koji se jedino smiju trošiti za izkopavanja;

d) darovi i pripomoći javnih oblasti i privatnih osoba.

III. Članovi družtva.

§ 3.

Članovi su Hrvatskoga starinarskoga družtva:

a) počastni, koji se odlikuju priznatim starinarskim radom u obće ili osobitim kojim drugim načinom priteču u pomoć družtvu bilo domaći bilo strani;

b) dopisujući, koji svjetom i suradjivanjem prate znanstveni rad družtva;

c) povjerenici, koji podpomažu družtvo u smislu §. 1. a);

d) utemeljitelji, koji plate družtvu na jedan put ili u 5 godina najmanje f. 50;

e) redoviti, koji plaćaju na godinu 3 for.:

f) podupiratelji, koji plaćaju na godinu 1 for.;

IV. Prava i dužnosti članova.

§ 4.

a) Svi članovi družtva izim podupiratelja primaju badava družtveno glasilo. Podupiratelji primaju badava godišnje družtveno izvješće. Knjige, koje družtvo izdaje, dobivaju utemeljitelji, počastni i dopisujući članovi badava, a ostali uz obaljenu cienu.

b) Svaki član imade pravo dolaziti na glavne skupštine pravom odlučujućeg glasa, posjećivati mjesta izkopina i družtveni muzej i stavljati predloge, koje ima priobćiti upraviteljstvu najmanje tri dana prije skupštine.

Članovi podupiratelji imaju na skupštinam samo savjetujući glas.

c) Svaki član imade pravo u družtvenoj dvorani rabiti družtvene knjige i časopise; knjige može primati i u kući, ali najviše za 20 dana.

d) Redoviti članovi i podupiratelji ne mogu izaći iz družtva prije 4 godine i dužni su platiti družtvu prinos za sve 4 godine. Kad žele ostati nadalje, ta se dužnost proteže svako od četiri na 4 godine.

Neuplaćeni prinos nakon uzalud jedanput po upraviteljstvu učinjene opomene, utjerava se po c. kr. kotarskom sudu u Kninu.

e) Članovi počastni, dopisujući i utemeljitelji doživotno uživaju družtvena prava, dočim povjerenici dok su u takovoj časti.

f) Povjerenici imaju po svojim silama izvješćivati, sabiranjem starina, članova i dopisivanjem podupirati družtvo u njegovoj težnji, a njihov se trajni i uspješni rad nagradjuje pravima članova utemeljitelja.

g) Članovi počastni, dopisujući, utemeljitelji i povjerenici dobivaju diplome.

V. Glavna skupština.

§ 5.

Glavna skupština družtva ima biti sazvana svake godine, i to otvorenim pismenim pozivom u službenom pokrajinskom listu barem 15 dana prije. Izvanrednu skupštinu može sazvati upraviteljstvo u svako doba ili kad to pismeno pita barem 15 članova. Kod poziva za skupštinu treba naznačiti predmete viećanja.

Glavna se skupština sastaje u Kninu ili u onom mjestu Dalmacije, gdje bi ista skupština godinu prije odlučila. Skupština, u kojoj mora ukupno sa predsjednikom ili ostalim upraviteljima prisustvovati barem 20 članova, stvara svaki zaključak većinom prisutnih skupštinara. Ako su glasovi razpolovljeni, odlučuje glas predsjednika ili njegova zamjenika. Ne sakupi li se na prvi poziv zakoniti broj, red je pozvati odmah po drugi put glavnu skupštinu i tada je zakonito viećanje sa kojim mu drago brojem članova.

VI. Prèdmeti glavne skupštine.

§ 6.

Predmeti glavne skupštine jesu:

a) Izbor predsjednika, koji je glava družtva, skupštine i upraviteljstva.

b) Izbor šestorice upraviteljâ.

c) Izbor šestorice članova znanstvenoga odbora.

d) Izbor trojice pregledateljâ računa.

e) Imenovanje počastnih i dopisujućih članova.

f) Viećanje o predlozima, podnešenim od upraviteljstva ili od drugih članova; izpitivanje upraviteljstvenog djelovanja; odobravanje računa, i to većinom prisutnih glasova.

VII. Upraviteljstvo.

§ 7.

Upraviteljstvo sastoji od 7 članova, od kojih je jedan predsjednik družtva; dvojica su članovi zamjenici. Njihova služba traje tri godine, a mogu biti opet izabrani. Upravitelji pako medjusobno biraju absolutnom većinom, podpredsjednika, blagajnika i tajnika.

Upraviteljstvo, na pismeni poziv predsjednika, sakuplja se na upraviteljstvene sjednice. koje su zakonite, ako sa predsjednikom ili njegovim zamjenikom prisustvuju barem još dva upravitelja. Zaključci se stvaraju većinom prisutnih članova.

Predsjednik pazi osobito na točno izvršivanje ovoga pravilnika, pozivlje i predsjeda svim glavnim skupštinama i upraviteljskim sjednicama, prima i otvara listove i sve drugo, što se družtvu šalje, a o svemu u prvoj sjednici obavješćuje ostale članove upraviteljstva, kojemu jedino pripada pravo o svem odlučivati, podpisuje sve družtvene dopise, opravke i oglase. Zastupa družtvo napram oblastima i drugim ali samo po naputcima upraviteljstva. U glavnoj skupštini i upraviteljskim sjednicama, ako su razpolovljeni glasovi, odlučuje glas predsjednikov.

Podpredsjednik u odsutnosti predsjednika u svemu ga podpuno zamienjuje i zastupa.

Tajnik vodi zapisnik upraviteljskih sjednica i glavnih skupština, te družtenih spisa, koje od predsjednika prima, sastavlja odgovore na dopise, u smislu sjedničkih riešenja i sve podpisuje skupa sa predsjednikom i na dotičnike odprema; drži u redu i čuva družtvene spise u družtvenoj pisarni.

Blagajnik skrbi se za utjerivanje godišnjih prinosaka članova i svih družtvenih dohodaka; vodi točno račune u opredieljenim zato knjigama. Više od 100 for. ne smije držati pri sebi u novcu: poveće svote dužan je ulagati kod onih javnih banka ili štedionica, koje opredieli upraviteljstvo. Izdaje samo ono, što je u upraviteljskoj sjednici ustanovljeno i jedino uz podpis predsjednika i tajnika; polaže račun svaka tri mjeseca o družtvenom novčanom stanju u upraviteljskoj sjednici, a pred glavnu skupštinu u upraviteljstvenoj sjednici podnaša izvješće i ukupni račun s dokaznicama, koje će se u glavnoj skupštini podastrieti nakon odobrenja upraviteljstva.

Zamjenicima pri privremenoj ili konačnoj odsutnosti kojega člana upraviteljstva označuje se zadaća na upraviteljstvenoj naročito zato sazvanoj sjednici većinom prisutnih glasova.

Sve družtveno uredovanje obavlja se u družtvenomu „Prvomu muzeju hrvatskih spomenika", a svi važniji spisi bivaju ovjerovljeni družtvenim pečatom.

§ 8.

Upraviteljstvo izvršuje zaključke glavne skupštine, prima i upisuje članove utemeljitelje, redovite i podupiratelje, imenuje povjerenike, i to samo poštene osobe, opredieljuje družtvene troškove, izvodi izkopine, drži sjednice barem svaka dva mjeseca, sazivlje glavne skupštine, podnaša glavnoj skupštini izvješće o družtvenom radu ciele godine i godišnje račune ovjerovljene od pregledatelja; stvara zaključke o svim pitanjima tičućih se napredka družtva i vodi do potrebe družtvene parnice u okviru družtvenih pravila.

VIII. Znanstveni odbor.

§ 9.

Znanstveni odbor sastoji od šest članova, od kojih je jedan glavni izvjestitelj i urednik družtvenog glasila, a drugi član-zamjenik, koje skupština poimence označuje. Zamjenik naknadno nastupa u činu zadnjeg člana.

§ 10.

Znanstveni odbor ima:

a) Proučavati gdje i kako bi se morale starine iztraživati, i koje starine se imaju nabaviti i sačuvati;

b) predlagati upraviteljstvu, kojim bi se družtvenim sredstvima mogla postići svrha pod a) naznačena;

c) sastavljati strukovne razprave za družtveno glasilo ili za Jugoslavensku akademiju u Zagrebu;

d) prosudjivati družtveni rad sa strukovnog pogleda i odnosne predloge skupštini podastrieti.

§ 11.

Upraviteljstvo je dužno za svaki strukovnjački predmet podastirati spise glavnom izvjestitelju znanstvenoga odbora, a ovaj svojim suodbornicima, za dotično mnenje i glas.

IX. Muzej družtveni.

§ 12.

Družtvo ima svoj muzej pod imenom: „Prvi muzej hrvatskih spomenika" u Kninu, u kojem se sahranjuju starine vriedne sačuvanja. Čuvara muzeja imenuje starešinstvo OO. franovaca redodržave pres. Odkupitelja izmedju redovnika ovomu podredjenih. Djelokrug čuvara uredjuje se zakonitim ugovorom izmed spomenutog starešinstva redodržave pres. Odkupitelja i družtvenoga upraviteljstva, koji skupština odobrava većinom prisutnih glasova.

Pri svečanim prigodama na muzeju izvješava se hrvatska trobojna zastava.

Družtvo će nastojati, da u važnijim historičkim mjestima osobito u Ninu i Biogradu osnuje posebne zbirke i tako preprieči iznašanje ondašnjih hrvatskih spomenika.

Družtvo će takodjer podupirati pomnoženje sbirke hrvatskih starina u narodnom arheologičkom muzeju u Zagrebu, ustupajuć mu duplikate ili odlievke svojih spomenika.*

X. Sielo družtva.

§ 13.

Sielo družtva jest u Kninu, a upravitelji družtva moraju biti većinom kninski stanovnici, dočim članovi znanstvenog odbora mogu biti i u drugom mjestu.

XI. Družtvene parnice.

§ 14.

Družtvene parnice, koje bi nastale medju družtvom i članovima ili medju članovima, treba riešiti putem dobrih ljudi. Dvojicu će njih izabrati svaka stranka medju družtvenim članovima. U slučaju nesporazumljenja dobrih ljudi odlučuje glavna skupština absolutnom većinom prisutnih članova.

XII. Preinake pravilnika.

§ 15.

Za preinaku kojeg paragrafa ili cielog ovog pravilnika zahtievaju se glasovi dviju trećina članova prisutnih na glavnoj skpštini.

XIII. Razpust družtva ili prenos siela.

§ 16.

Kada bi družtvo prestalo ili bi se razpustilo, a glavna skupština nebi odlučila o imetku družtvenomu, ovim bi sliedili još za pô godine upravljati predsjednik i tajnik družtva- Ako bi se kroz pô godine u Kninu ustrojilo novo družtvo sa istim znanstvenim zadatkom, ciela imovina prešla bi u njegovo vlastničtvo, inače će pripasti zakladi zemalj. skoga Odbora Dalmatinskoga u Zadru uz uvjet, da družtveni muzej uzdrži u neograničenom vlastničtvu kao pokrajinski muzej.

---

* Ni ova družtvena pravila nedobiše od Visokoga Namjestničtva u Zadru zakonite potvrde radi zadnje stavke §. 12. odnoseće se na narodni zemalj. muzej u Zagrebu, te se ta stavka mora izbrisati.

Razpust družtva ili premještaj siela može odlučiti jedino opetovano zato pozvana i obdržavana glavna skupština uz zahtjev tri četvrtine prisutnih članova u svakoj skupštini. Predlog pako ima se podnieti upraviteljstvu najmanje tri mjeseca prije glavne skupštine.

Stupiše nadalje u naše družtvo kroz god. 1895. zauzimanjem povjerenika p. n. Petra pl. Akačića:

Dujam Mikačić, obć. blagajnik, utem. Split. Andrija Brozović, obć. blagajnik, Otočac. Pop Antun Kirinčić, duhovni pomoćnik, Dobrinj-Malinska. „Hrvatska Radnička Zadruga", Dubrovnik. Dr. Adam Verona, obć. liečnik, Kotor.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz god. 1895. p. n. gospoda:

Stjepan Čubretović, profesor, Kotor. Franjo Staněk, c. i kr. pomorski inžinir, Pulj (Istra). Franjo Staněk, stud. gimn., Pulj (Istra). Tomo Brajković, gimnaz. profesor, Kotor.

Stupiše u naše družtvo kroz god. 1896. zauzimanjem povjerenika p. n. Ot. Šimuna Mendjušića:

Baldo Radoš, pomorski kapetan, Košrnilo-Kuna. Mato Orhanović, Podobuče-Kuna. Niko Bibica, Zagruda-Kuna. Ivo Brainović, posjednik, Gruda-Kuna.

Sakupio povjerenik p. n. Petar pl. Akačić:

Antun Colnago, učitelj, Obrovac. Drago Plazonić, trgovac, Benkovac. Ivan Pešuta, posjednik, Benkovac. Luka Vuić, trgovac, Benkovac. Don Sime Torić, župnik, Arbanase-Zadar. Mato Obradović, trg. pomoćnik, Dubrovnik. Hrvatska Čitaonica, Dubrovnik. Krsto T. Franović, posjednik, Skaljare-Kotor. Vlaho vitez De Giuli, predsjednik trgov.-obrt. komore, Dubrovnik. Ilija Butigan, ekonomat kod bielih fratara, Dubrovnik. Kolenda Monti, trgov. poslovodja, Dubrovnik. Nikola Peršić, obć. tajnik, Volosko (Istra). Pop Niko Butković, nadučitelj, Kastav (Istra). Dum Luka Aljinović, župnik, Otok Šolta. Ivan Ivanović, župnik, Preko kod Zadra. Vale Vouk, ljekarnik, Gospić. Ilija Pavelić, trgovac, Karlobag. Rade Budak, trgovac, Karlobag. Franjo Šinković, mag. phar., Gospić. Pero Veljačić, kr. kapetan, Crikvenica (Vinodol). Ivan Jakovina, Vinagora-Pregrada. Stjepan Dulčić, posjednik, u Brusju na Hvaru.

Sakupio povjerenik Stjepan Botteri:

Tome Ferri p. Martina, Trpanj. Mihovil Sabbioncello, Trpanj. Frano Vid, Trpanj.

Sakupio velem. prof. dr. Josip Pliverić:

Dominik Premuš, nadbiskupski tajnik, Zagreb. Gjuro Bezuk, nadbiskupski vlastelin, Zagreb. Dr. Janko Čakanić, sveuč. profesor, Zagreb. Milan Lenuci, gradski nadinžinir, Zagreb.

Sakupio povjerenik Stipe Vučetić:

Andrija Rački, profesor, Senj.

Sakupio povjerenik Josip Sokol:

Dragutin Renavić, učitelj, Križevac. Ljubica Kranjčević, učiteljica, Križevac. Dr. Franjo Gundurum, gradski fizik, Križevac. Gustav Peksider, ravnatelj gospod. šum. učilišta, Križevac. Viktor Šimončić, mjernik, Križevac.

Sakupio povjerenik Ferdo Trtanj:

Dr. Josip Bartulić, kotarski liečnik, Udbina.

Sakupio povjerenik Pavao Vučenović:

Frano Laurent Strmić, župnik u Drveniku kod Trogira.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz god. 1896. p. n. gospoda:

Antun Grgin, cand. med., Kaštel Novi kod Trogira. Ot. Vice Sisarić, franovac, Knin. Ot. Krsto Belamarić, gimn. učitelj, Sinj. Ot. Bono Bolani, duhovni pomoćnik, Drniš. Vjekoslav Dračar, posjednik, Knin. Dr. Juraj Žerjavić, župnik, Marija Bistrica. Miho Novaković, posjednik, Benkovac. Josip Vrbanić, ljekarnik, Karlovac. Hrvatska čitaonica, Požega. Roberto Koprinski, gimn. profesor, Sušak.

Kroz zadnji tromjesec prispješe družtvu sliedeći milodari:

P. n. gg. braća Dinko, Juraj, Petar i Ante Biankini u Staromgradu za počastiti uspomenu svojih milih preminulih roditelja podariše družtvu 50 kruna.

Nadalje pokloniše Hrvatski abiturijenti u Zagrebu 48 for. 40 nč.

Svim veledušnim darovateljima budi družtvena najdublja zahvalnost.

Upraviteljstvo.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ
TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 4.

U KNINU 1896.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Nekoliko ulomaka kamenitih rešetaka (transennae) i krstova pripadajućih bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

Još od prvih vjekova kršćanstva obstojao je običaj, da su grobovi mučenika u konfesijama bivali okruženi kamenitim, tankim prošupljenim pločama, koje se zvahu *transennae*[1]. Rupe na tim pločama bile su uresno izdjelane na prerazličit način, a potrebite su bile zato, da viernici mogu kroza njih viditi, a i pružati komadiće platna, s kojima bi doticali svetiteljevu raku, da jim budu posvećeni, zvani *brandea* i držani kao amajlije. Medju ruševinama staro-hrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji nadjeni su mnogobrojni ulomci takovih transenna, koji dokazuju, da se je njihova poraba uvela bila sa kršćanstvom i medju stare Hrvate, pa da se je i kod njih čuvao kršćanski običaj sahranjivanja moći svetaca u otarima. Ti ulomci su različita uresa, gradiva, debeline i izradbe, i zato davaju povoda nagadjanju, da su pripadali različitim transennama ogradâ različitih otara ili svetiteljskih konfesijâ (memorija).

Jedan je uresni mramorni ulomak transenne sa iste bazilike bio već objelodanjen od prag. prof. Bulića[2], a dva figuralna od sitnozrnata biela vapnenjaka sam ja opisao u ovom časopisu[3]. Ovdje ću prikazati nekoje od spomenutih ulomaka od sitnozrnata biela vapnenjaka, koji pripadaju na tri različite skupine. Ostavljam za drugu prigodu opis tolikih drugih ulomaka transennâ nadjenih u ruševinam iste bazilike, koji se skupa sa niže opisanim nahode sahranjeni u našem „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu.

I. Prvoj skupini ulomaka transennâ pripada devet komada (Vidi sl. 1. na str. 212.), od kojih šestorica, koji su česti okvira transenne, debela su po 8 cm., dočim su druga tri iz polja ploče debela samo po 6 cm. Komadi okvira široki su po 7·6 cm., a obrubljeni s nutrnje strane (prama polju) četvrtkružnim žliebom. Na petero tih komada urezani su ulomci nadpisa. Ulomak bez nadpisa ima izpod žlieba dugoljast krnjatak nekog uresa ili kraja krila.

---

[1] Reusens: Eléments d'archéol. chret. 1884. I. pag. 103. F. X. Kraus Real-Encyclopädie der christl. Alterthümer I. str. 325 ad. v. *Confessio*.

[2] Hrvatski spomenici u kninskoj okolici itd., str. 20, br. 27. Tab. IX.

[3] „Starohrv. Prosvjeta“, God. I. Br. 2, str. 122 i Br. 4, str. 246.

*

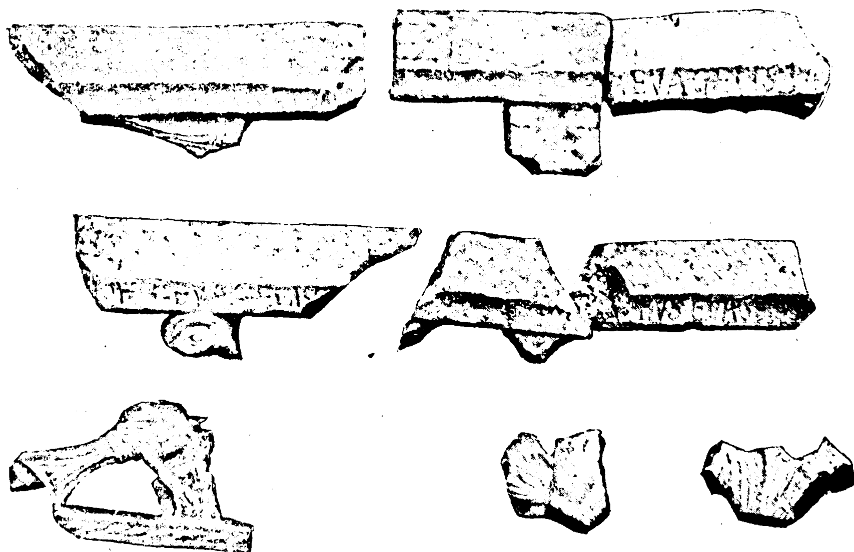
Drugi ulomak ima najprije smierom širine u tri brazde ostatak nadpisa:

LEO
VM
MI

koji se je valjda odnosio na simboličkog Markova lava. Uz taj ulomak ima pod žliebom okomit nastavak, na kojemu je šapa zar Lučina vola, jer su upravo nad njom na žliebu slova:

LVH

Lučina imena.

Sl. 1.

Sliedeći treći ulomak sa žliebom pristaje dobro uz drugi. Na njegovu je žliebu ulomak nadpisa: A EVA.GELISTA

koji se sa prije spomenutim *Luh* nadopunjuje u: *Luha(s) eva(n)gelista.* I pod tim ulomkom vidjaju se dva kraja drugih nastavaka uresa transenne, zar sa istog tiela Lučina vola.

Na četvrtom je ulomku okvira transenne urezan na žliebu utarak nadpisa: ...^HS · EVAGELIS...

t. j. *(Jo)h(anne)s · eva(n)gelis(ta).* Pod slovima EVA je glava Ivanova orla na okomitu nastavku izpod okvira. Glava je u profilu i gleda desno. Okružena je koturom svetinje, a obradjena i s protivne strane ulomka. Ulomak sa pticom urezanom takodjer s obijuh strana, sa knjigom evangjelja medju čamprama obijuh noga, po svoj prilici je čest istog Ivanovog orla, kojemu je opisana glava pri okviru, jer mu je razmjerna veličina, a nestalo mu je prednjeg diela od glave do trbuha. Taj je orao naslonjen na tankoj pločici

urešenoj urezanim užetom, pod kojom se vidi da je bio nastavak drugih šupljih uresa.

Na petom kratkom ulomku okvira su izpod žlieba krajevi dvaju početaka uresâ ili figurâ, od kojih bi drugi mogao baš pripadati glavi Matijina angjela, jer se nahodi upravo pod slovima

MA . .

koja su urezana na njegovom žliebu, i koja se sa utarkom nadpisa na žliebu sliedećeg šestog ulomka —EVS EVAGELIS . .
uprav nadopunjuju u Matijino ime *Ma(th)eus eva(n)gelis(ta).*

Ulomak ljudskoga trupa u profilu plosnorezan s obijuh strana, držeć preda se knjigu, naslikan pod petim ulomkom, posve je vjerojatno, da pripada kipu Matijine simbolične figure.

Na opisanih osam ulomaka imamo dakle jasne i očite ostanke na transenni predstavljenih simbola i nadpisim označenih triju Evangjelistâ, pa i nagovieštanje na predstavu simbola četvrtoga. Sva je prilika dakle, da su opisani ulomci pripadali konfesiji otara posvećena četvorici Evangjelista, kako ono piše Hrabanus Maurus o suvremenu otaru njima posvećenu u nekoj crkvi u Njemačkoj:

„*Quattuor* ergo viri *scriptores* rite probati
Sancti *evangelii* haec loca sancta tenent"[1],

te su u tom otaru bile sahranjene i njihove moći po spomenutom starokršćanskom običaju. Pošto su pak ovdje Evangjelisti predstavljeni simbolično, kako jih opisuje učeni Alknin, suvremenik Karla Velikoga, stihovima:

„Humanum Christi describit *Matheus* ortum
More boat *Marcus* frendentis voce leonis
Mugit amore pio *Lucas* in carmine Christi
Scribendo penetras caelum tu mente, *Johannes*"[2],

a ne historično[3], tako i otar, kojemu su pripadali, težko da bude podignut prije VIII. vieka.

Po 6 cm. kao opisani ulomci orla i angjela, debela su i od istog su gradiva spomenuta dva već objelodanjena figuralna ulomka sa ruševinâ iste bazilike S. Marije, pa ništa lašnje, nego da budu pripadati ili ogradi istog otara, ili drugoga, ali iz istog graditeljskog razdoblja u IX. vieku.

II. Drugoj skupini ulomaka prošupljene ograde otara sa ruševinâ iste bazilike S. Marije pripada šest komadâ debelih po 7 cm. takodjer od istog gradiva kao i prije opisani (Vidi sl. 2. na str. 214.). Tu je pri dnu vidjeti i ulomak okvira, a ostali se komadi s njim spajaju na način zarezom ob-

[1] Mon. Germ. Poet. Lat. aev. Carolini II. Hrab. Maur. Carmina 75.
[2] Nav. dj. I. Alc. Carm. 70.
[3] Reusens: Nav. dj. I. str. 541 ss.

Sl. 2.

rubljenih, vezanih lukova. U vrh jednoga od tih lukova su urezana tri obla perca paomova lista, na kojem stoji sprieda vidjena ptica sa tek otvorenim spuštenim krilima. Ptici je nestalo glave i krajeva kreljutî. Predstavljala je zar golubicu ili orla. Obradjena je u plitkoj plohorezbi, kao i druge već opisane figure, s obijuh strana. Po izradbi i kompoziciji paomova lista i ptice, navlaš u pandžama, i ovi bi ulomci imali pripadati VIII. ili IX. vieku.

III. Trećoj skupini pribrajam sliedeća tri ulomka (sl. 3.), koji bi imali pripadati okvirim transennâ. Dugi su 23 cm., 26 cm. i 23·5 cm., široki po 7 cm., debeli od 6·2 do 6·4 cm. Na dvojici su početci nekih uresnih nastavaka prošupljene rabote, a na trećem je uz nastavak još i šapa neke životinje.

* * *

U srednjem vieku mnogobrojni su krstovi bili namještani po crkvama. Na primjer o krstu na sred crkve ovako pjeva prije spomenuti slavni Alknin:

„Ad sanctam crucem.

Adspice, tu, lector, nostrae pia signa salutis,
Ecclesiae in medio Christi mirabile donum.
Pro mundi vita mundi iam vita pependit,
Pro servis moritur dominus: quam sancta voluntas!
Viveret ut servus, empsit cum sanguine servum;
Hoc memor esto, crucem videasque in lumine stantem
Et mox ante dei faciem feliciter ora“[1].

Sl. 3.

Krst je stojao pred otarom[2], nad analogijem noćnicâ[3], pred pjevalištem[4], pa je još kao i sada služio kao spomenik kakva dogodjaja. Tako je u

[1] Alc. Carm. 109, 11.
[2] Hrab. Maur. Carm. 49, 6; 77, 8; 80, 4; Alcuini Carm. 109, 10—11.
[3] Ekkehardi IV. Cas. s. Galli p. 81.
[4] Ratperti Cas. s. Galli c. 29.

crkvi u Fuldi bio namješten križ na položaju, gdje najprije bijaše pokopano tielo S. Bonifacija[1], u Reimsu, gdje je čudom ozdravljen sakat[2]. Križ je gdjegod stojao na amvonima, na trabes, t. j. popriečnoj gredi nad ulazom pjevališta, na ćiborijim, ogradi pjevališta, nad vratima crkve, za otarom itd.; da i ne napominjem krstova kovinskih, koji su na raznim mjestima crkve bili obješeni i posadjeni.

Vrlo su zlamenita dva ulomka propeća od sitnozrnata biela vapnenjaka nadjena medju ruševinama starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, a sačuvani u našem muzeju u Kninu (sl. 4.). Na jednomu je gornji ulomak glave, na drugom komad nadlaktice i podlaktice lieve ruke Isukrstove. Na obima su i ostanci nadpisa. Debeli su po 7·6 cm.; prvi je visok 13 cm., širok 9·2 cm., drugi je dug 13 cm., širok 10 cm. Križ, kojemu pripadahu ova dva ulomka, treba da je bio slobodan, kako se poznaje po gornjem i lievom ravnom završetku; te je stojao ili na otaru ili na kakvoj ogradi, na amvonu, ili možda i na popriečnoj gredi svetišta. Nego, pošto je na sred gornje površine gornjeg ulomka pravilno probivena okomita obla rupa, sa premjerom od 12 mm. za uvlačenje čivije, treba pomisliti, ili da križ nije bio slobodan s gornje strane, nego negdje utvrdjen i umetnut, ili da je na vrh njega bilo još nešto utvrdjeno (zar golubica ili prst ruke Boga Oca). Glava i ruka Isukrstova su oble i naskočene malo da ne u visoku reljefu. Lice je izkrnuto i ostaje još cielo čelo, lievo oko i tjeme, na kojem šematični zarezi označuju kosu. Oko glave je naskočenim kotačem predstavljen nimb, na kojem je pak lagano naskočen krst. Na desnom kraku tog nimbovog krsta je ostatak slova, koje bi moglo biti L, na gornjem je V, a okrnuta je površina desnoga kraka, pa se nezna, koje je slovo bilo na njemu.

Sl. 4.

Kao što su na drugim suvremenim nimbusovim krstovima urezana slova rieči REX, tako bi se moglo nagadjati, da je na ovomu bilo urezano zar LVX. Poviše glave urezana su kapitalna slova

IES..

a pod laktom na ulomku lievog kraka popriečnice

VDEO
ↄVM

što se ima čitati: *(J)udeo(r)um,* a cieli nadpis bit će bio: *Jes(us Nazarenus rex Ju)deorum.us Nazarenus rex* su slova, koja će bit bila urezana pod desnom rukom. Nadpis: *Hic est Ihs Nazarenus rex Judeorū* nahodi se oko datovanog propeća IX. vieka na listiću diptiha od slonove kosti u

[1] Hrab. Maur. Carm. 41—5.
[2] Flodoardus: Hist. Rem. I. 22.

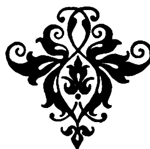
Belgiji[1], pa mogu i ostanci našega propeća da pristaju u to doba, koje je potvrdjeno još i izpravnim položajem glave, a donekle i oblikom urezanih kapitalnih slova. Protivna strana križa je gladka.

Na ulomku prosta krsta (sl. 5.) sačuvan je jedan cio krak, rek bi desni, i ulomak dônjega diela; gornji dio i lievi krak posve su odciepljeni u križalištu. Debeo je 6·8 cm., donji dio dug je 10 cm., širok 8·2 cm.; krak je dug 8·6 cm., širok 7·6 cm. Na prednjem je licu urezana dvostruka pletenica troprutasta traka. U sredini križališta je puce. Ures je to, koji izradbom i kompozicijom posve odaje IX. viek. I taj je križ mogao stajati na kojem otaru, amvonu, gredi, nad vratima i t. d.

Sl. 5.

F. Radić.

[1] Reusens: Nav. dj. I. str. 541 ss.

Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao
Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 3. god. 1896.)

IX. Župa Dridska Paratalassia.

Ne možemo znati, na kojem temelju razni pisaoci uzeše Const. Porf. županiju *Paratalassiu* za župu *Mocru* u neretvanskoj Paganiji, današnjem Primorju Makarskom. Carski pisac bistro razlikuje župe hrvatske od neretvanskih (Rački Mon. VII. 406.) i Paratalassiu ubraja u hrvatske (Rački Mon. VII. 400.); onu Mokra od rieke Cetine do Neretve medju Paganske. (Brašnić: Izvještaj c. k. gimn. u Vinkovcih god. 1878/9. str. 12.). Ako se osvrnemo na ono, što grčka rieč znači, tad bi našli uz obalu našega mora više mjestâ, koja se Primorjem nazivlju. Gdje bi onda bila županija Dridska, koje župani podpisaše dobar broj starih listina? Mi držimo, da je hrvatska Paratalassia pravo dridska županija[1] zaokružena morem od Marine-Busuljine k Trogiru, na jugoiztok i zapad, a k sjeveru od Šibenika riekom Krkom do Skradinskoga Slapa, te od sjevera zatvorena visokim brdima Trtra, Boraje i Snieżnice, izmedju selâ Ljubitovice i Blizne. Ona je medjašila sa županijami: od iztoka zagorskom i trogirskim teritorijem, od juga morem i otočjem, do zapada, onamo preko rieke Krke, lučkom, a od sjevera zagorskom županijom.

Dridski župani spominju se: god. 1088. *Osrina iuppano dridistico.* (Cod. Dipl. I. 182) i g. 1089. *Dragoslavo dridistico.* (Rački Mon. VII. 151.)

Oni, koji su smatrali Paratalassiu u Makarskom Primorju, ubrajali su u dridske župane: Vojvode *Duces Marianorum,*[2] *morsticus mari-*

[1] To mnienje nije osnovano, nego samo u toliko, u koliko je i dridska županija bila uz more. U predgovoru ove monografije pisao je pokojni O. Zlatović („St. Prosvj." God. I. Br. 1, str. 12) nabrajajuć hrvatske županije po Const. Porf. „Paratalassia", da je to „morska ili primorska, dridska", čemu sam ja bio dodao opazku: „Dridska je županija različita od morske, kako se to razumije po županim podpisanim na povelji kralja Stjepana II. (Doc. VII. str. 148—149), gdje je napose „Jacobi morstici", napose „Osrina dridistici". Op. Ured.

[2] Zlatović nije kazao, a mi ne nahodimo, da je koji od spisateljâ, koji su se bavili ovim pitanjem, ubrajao u dridske i morske župane. Op. Ured.

timus;[1] ali mi cienimo sa veleučenim Kukuljevićem, da to bijahu vojvode morske sile državne (Cod. Dipl. I. 237.) ili vojvode neretvanski, koji su u dobrim odnošajima bili s Hrvatima, te se nalazili u kraljskoj družbi i kao

[1] O župi Parathalassiji cienio je dr. Rački, da je isto što *Mariania, Maronia* i morska (Doc. VII, str. 512). Brašnić („Rad" XXV. str. 45) je kazao o njoj samo: „*primorska* uz more Cetini na sjever" i to pozivljuć se na Const. Porf., koji ne samo ob ovoj, nego o nijednoj od jedanaest nabrojenih hrvatskih županija nije ništa posebna kazao, niti jim je naveo medjašâ. Brašnić se nije pak sjetio, da je i sam neposredno prije toga, po poljičkom štatutu, postavio uz more Cetini na sjever županiju *poljičku* i da na jednom te istom zemljištu ne mogu da budu dvie različite županije. Istina je, što piše Zlatović, da je Porf. razlikovao župe hrvatske od neretvanskih, ali je takodjer istina, da na temelju pisanih spomenika imamo dovoljno razloga misliti, ne samo da je Porfirogenitova *Pagania* pripadala hrvatskoj državi, nego još da je to ono isto što i *Parathalassia* i *Maronia*, t. j. *morska* ili *primorska* županija. Već današnje ime *Primorje*, koje se per antonomasiam upotrebljuje za primorje makarsko, najbolje odgovara i nagoviešta na Porfirogenitovu *Parathalassiu* i *Marianiu* u izpravama od IX. do XI. vieka (Doc. VII. 111, 113, 117, 128, 132, 147, 149, 336). Porfirogenit nam dvakrat pripovieda, da su u njegovo doba otoci Mljet, Korčula, Hvar i Brač pripadali Neretvanima, t. j. Paganiji (Doc. VII. str. 406 i 410), a Ivan, mletački kroničar, pod god. 839. pripovieda, da je duždʹ Petar (Tradonik) te godine sklopio mir sa hrvatskim vladarom Mojislavom u mjestu, koje se zove „sancti Martini curtis", t. j. dvor s. Martina, te, prešavši k neretvanskim otocima, da je sklopio savez s Družkom (Drosaico), vojvodom „*Marianorum*". O Dvoru s. Martina piše dr. Rački (Doc. VII. str. 336), da mu je to mjesto nepoznata položaja, ali svakako da ima biti u Hrvatskoj pokraj mora. Prama otoku Braču, na poljičkoj morskoj obali, izpod sela Podstrane, je na generalštabnoj karti zabilježena pokraj mora crkvica S. Martina, kojoj je ime dr. Jelić na arkeologičnoj karti Solina i okolice podcrtao crljenom bojom u znak, da je sredovječna. Mislim svakako ob istoj crkvici „sancti Martini, que est sita in monte grasso" je uspomena u opisu (g. 1080) zemaljâ što jih je Petar Črne darovao samostanu sv. Petra u Selu (Doc. VII, str. 133), jer je rt Mutogras-Montegrasso put jugoiztoka tek 1·5 km. udaljen od crkvice S. Martina od Podstrane. Zato bi dobro bilo, da se pomnjom izpita rečena zlamenita crkvica i njezina okolica. S toga mjesta je mletački duždʹ najbolje mogao „pertransire" „ad Narrentanas insulas". Ako je pak rečeni duždʹ sklopio savez sa Družkom morskim vojvodom na neretvanskim otocima, najvjerojatnije na Braču, to se razumije, da su Marijanci i Neretvani jedni te isti, a Mariania što i Pagania.

O toj županiji piše Brašnić („Rad" XXV. str. 43) pod imenom „*morska*", „kraj od rieke Cetine do Neretve", i uzimlje ju dakle za jednu jeditu župu, dodavši dapače, da „bijaše jedna od najvećih u hrvatskoj državi", premda je neposredno prije nje opet kao posebnu župu naveo „makarsku ili mokransku".

Kukuljević je u kazalu u opazci na rieč „iup. Morsticus (Marsticus, dux Marianorum)", pisao (Cod. dipl. I. str. 237): „Veliko je pitanje, dali tako zvani Comes Morsticus, Maristicus i Dux Marianorum bijaše u pravom smislu županom ili predstojnikom pojedine primorske župe. Ja bi ga prije smatrao za ravna bizantinskomu Drungaru (*δρουγγάριος τιων πογιμων*) ili admiralu t. j. vojevodi, ili županu pomorstva, te se je mogao zvati i županom *morskim*, morsticus, maristicus, a ne primorskim, kako bi valjalo da se je zvao kad bi bio predstojao primorskoj župi".

Kad pomislimo, da je župa neretvanska, Paratalassija, morska, ili marijanska ili Paganija zajedno sa Zahumljem najprije pripadala hrvatskoj državi, a da se je od nje odciepila bila zajedno sa Zahumljem i Dukljom za vladanja Pribine (949—970 — Smičiklas Povj. Hrv. I. str. 227), upravo dakle u doba kad je car Porfirogenit pisivao svoju povjest, lako ćemo razumjeti, kako carski pisac s jedne strane ubraja Paratalassiju medju hrvatske županije, a s druge opet broji istu župu ali pod imenom Paganije medju susjednim krajevima, koji ne pripadaju državi hrvatskoj. Tim pak što je slavni i veliki kralj Petar Krešimir „obnovitelj moći kraljestva" hrvatskoga (Smič. Nav. dj. I. str. 249) pod vlast hrvatsku povratio „primorje i humsku banovinu" možemo sebi tumačiti, kako se za vladanja istog Krešimira, Zvonimira i Stjepana II. pojavljuju na hrvatskim izpravama imena Rusina i Jakova morskih vojvoda (Doc. VII. str. 98, 111, 113, 117, 128 i 149).

Da je pak *morski vojvoda* mogao biti i županom županije, koja se je vjerojatno zvala i *morskom*, jer joj se je obseg prostirao i preko mora obuzimljuć otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet, i da je u isto doba mogao biti admiralom hrvatskog brodovlja, to je najlašnje vjerovati kad se uzme u obzir još iz davnijih doba na daleko poznata velika morska sila Neretvanâ, pred kojom su Mlečići na dugo strepili, a kašnje Omišanâ, te da su jedni i drugi u obsegu jedne te iste županije, drugi dapače zar ništa

svjedoci povelje podpisivali.[1] Je li dridska župa imala svoj glavni grad toga imena? od nikud nemožemo znati, nego nad selom Marinom-Bosuljinom diže se veliko brdo, koje se i danas zove *Drid.* Na vrh njega je crkva čudotvorne slike Majke Božje, koju, u drugoj polovici XV. vieka, kada Turci počeše navaljivati i prodirati do mora, trogirski biskup prenese u crkvu franovačkoga samostana na Čiovu u Trogiru, gdje se i sad nalazi i zove Gospa na Dridu ili Drida.

Na tom brdu nevide se ruševine kakva tvrdoga grada; ali je lasno mogao biti razrušen i njegovim kamenjem sagradjena današnja Marina. Prvo doselenja Hrvatâ, taj se je predjel na način poluotoka zvao *Illis* i *Promontorium Diomedis*, te je imao glavni latinski grad na južnom kraju prama otoku Arkandjelu. Ruševine mu se i danas vide, i zovu jih *Stari Trogir.* Županija je svakolika krševita i malo napučena, a puna dobrih pašnjaka. Za kralja Zvonimira bio — territorium regale (Rački Mon. VII. 115.), a god. 1226. darova kralj Koloman *Drid* trogirskomu biskupu — „praedium re-„gale Drit cum omnibus suis pertinentiis et pascuis sibi adjacentibus, „montibus, vallibus et terris universis quae laborari possunt et ad eumdem

drugo nego neposredni nasliednici prvih, pod promjenjenim imenom. Naravska je stvar, da je svakolika morska vojena sila hrvatske kraljevine toliko u prvo slavno doba za Tomislava kralja, koliko i kašnje od Petra Krešimira do Stjepana II., imala bit povjerena u ruke Neretvana, tih priznatih pravih vještaka pomorskih. — Rusin morski župan, brat kralja Slavića, oko g. 1065—74. darovao je svoj dio zemlje u Trsteniku (po svoj prilici onog Trstenika, „po sred polja sela Jesenica, ispod župničke crkve“ (P. Petar Kaer: Dvije opatije itd. str. 24) samostanu Sv. Petra u Selu. Tu je darovštinu, po Rusinovoj smrti, potvrdila njegova udovica i brat mu kralj Slavić, koji je dapače i svoj dio zemalja na istom mjestu darovao istom samostanu. (Doc. VII. str. 98). Pred istim Rusinom tvrdio je Petar Črne, da je kupio roba „Lubizo de Gruba“ uz ciene od jedne robkinje i jednog momčića (Doc. VII. str. 135). Posve vjerojatno, kao morovodju hrvatskoga brodovlja nahodimo Jakova, morskoga župana, često u Spljetu, i, kao dostojanstvenika u višoj časti od ostalih župana, prije ostalih podpisana kao svjedoka na kraljevskoj izpravi Stjepana II. (1088—89. Doc. VII. str. 149), pa još i kao kraljevskog poslanika (legatus) u regestu kralja Zvonimira (Doc. VII. str. 113). Znamo dapače, da se je on nahodio u Spljetu sa svojim vojnicima oko 1076 god. (Doc. VII. str. 111—128), te možemo nagadjati, da se je tada u spljetskoj luci ili u Poljudima nahodilo usidreno hrvatsko brodovlje. Kad je god. 1078. kralj Zvonimir darovao nadbiskupu spljetskomu prihode župe cetinske, na dotičnoj izpravi najprvi se je podpisao cetinski župan, kao predstojnik županije, a odmah za njim Jakov morski (Doc. VII. str. 117). Da je Jakov za dulje doba boravio u Spljetu, dokazuje nam i ta okolnost, što se je skupa sa ženom nahodio u Solinu, kad je Petar Črne pred njim tamo kupovao neke posjede. Kralj Zvonimir potvrdio je u Šibeniku oko god. 1080. Petru Črne neke kupovštine pred svjedocima, medju kojima je i Jakov morski, o kojemu bi mogli naslućivati, da je po svoj prilici tamo odvezao bio na svojim brodovima i samoga kralja sa svom svitom njegovom (Doc. VII. str. 128). U nagodbi oko god. 1076. učinjenoj od Petra Črne radi nekih njegovih zemalja oko Tugara u Poljici „Jakov morski vojvoda“ prvi je medju svjedocima (Doc. VII. 111—128). Op. ured.

[1] Ovim pok. Zlatović prvi izjavljuje prilično vjerodostojno mnenje o položaju dridske županije. Što se tiče pak predloženog joj obsega i granicâ, obziruć se na rieči pokrajinske sinode obdržavane u Spljetu oko 1045—67. god. **„castrum Sibenicense cum tota sua iupa“**, iz kojih je razumjeti, da je osim hrvatskih županija nabrojenih od Kukuljevića, Račkoga, Brašnića i Zlatovića obstojala takodjer i *šibenska županija*, kojoj je središte bilo u gradu Šibeniku, u kojem nahodimo često hrvatske kraljeve Petra Krešimira, Zvonimira i Stjepana II., treba da predložimo u toliko skraćen po Zlatoviću predložen obseg dridske županije, sa sjeverozapadne strane od rieke Krke put jugoiztoka, u koliko možemo pomisliti, da se je s ote strane prostirala šibenska županija. Gradove dakle: Grebci-Grebaštica, Jadretovac, Mandalinu, Vrhpoljac i Šibenik treba od prilike pripisati novo predloženoj županiji šibenskoj. Op. ured.

„locum spectantibus“. (Farlat. IV. 337.) Što kašnje potvrdi kralj Ljudevit god. 1358. (Farlat. ibid. 185.) Krševita župa nije mogla imati bogatih gospoština, niti tvrdih gradova. Spomenuti ćemo sliedeće.

Gradovi.

1. Drid—Drit. Na jugoiztok sela Marine-Bosuljine diže se oveće brdo i na njemu crkva Majke Božje. Okolo nje ima dosta grobova, a niz brdo do mora komadâ opeka i krnjotina raznovrstna zemljana posudja okolo mjesta Gusterna, trogirske obćine. Cienimo, da je tute stalo glavno mjesto i sielo županije Drida, kog je isto brdo ime održalo.

2. Marina—Bosuljina. Rukavac morski od Trogira dugo se zavlači na način zatona prama Marini, u trogirskoj obćini; a pri kraju istoga pod brdom Dridom leži župno selo Marina u davnija vremena ogradjena zidom. U njoj su dvie jake četvrtaste kule, jedna biskupova, a druga za obranu mješćanâ. Mjesto se spominje u listini kralja Zvonimira god 1078. (Rački Mon. VII. 115) i kraljice Elizabete god. 1383. (Kukuljević, Jura. 115.) Turci su više krat na selo navaljivali, te ga god. 1659. osvojili i oplienili. Sada su utvrde zapuštene.

3. Primošten (Capocesto). Izmedju selâ Rogoznice i Krapnja, pri moru, u šibenskoj obćini, obla se glavica proteže u more na način poluotoka. Na sjevernoj strani iste leži selo Primošten s kopna ogradjeno visokim zidom. Na vrh glavice bila je tvrdjava, koju često spominje Sanudo u svojim uspomenam S. Marko, danas razkopana do temelja. Mjesto, gdje je bila, se zove *gradina* i na njoj je župna crkva Sv. Jurja i seoski ukop.

4. Grebci, Grebaštica. Krapnju na iztok, izpod sela Grebaštice, dugo se uvlači u more poluotok Oštrica u obćini šibenskoj. Ovaj poluotok, to jest njegovu desetinu, darova šibenska obćina biskupu pri svrsi XIII. vieka, da bude uz ostale za njegovo uzdržanje (Farlat IV. 465.) Grebaštica bijaše od davnijih vremena jedna od poglavitijih župa sa svojim nadpopom, a poluotok Oštrica dugim i visokim zidom ogradjen od mora do mora. Na sriedi bedema duga je za kilometar na uzvisitu humcu tvrdjava, koju danas nazivlju *Starim Šibenikom.* Oštrica za turskih četovanja bijaše obći sbjeg puka iz Zagorja, gdje bi se u pogibelji zaklanjali sa svojim malom i stadom. Danas leži zapuštena i neobradjena.

5. Jadretovac—Kaštel Andreiš. Od otoka i sela Krapnja, u šibenskoj obćini, zavlači se k iztoku dug rukavac mora prama Vrhpoljcu u šibensko polje, gdje na kraju sačinjava prostranu luku danas većim dielom zasutu pržinom i glibom. Na jugo-iztočnom kraju te luke, pri položitoj kosi uz more, stoji selo Jadretovac, njegda jaki i bogati gradac. Neki pisci trube, da je bio napučen od ostanaka pučanstva razrušenog Solina (?). Srednjih doba služaše kao zaklonište kmetova i težaka; napokon, po izumrću vlastnika

plemenitih *Andreiša,* gradac je zapušten, ter mu se kule i bedemi sami ruše. Gradac je na četverokut, ima s južnoga kraja oblu kulu, nekoliko kuća izmedju bedema, ostale naokolo, koje propadaju rad nezdrava zraka

6. Mandalina. Na južnom kraju šibenske luke i zalieva pruža se poluotok a pri tjesnacu leži selo Mandalina, u šibenskoj obćini, ogradjena s kopna jakim bedemom. Višekrat na selo Turci navaljivahu, osobito za obsade Šibenika god. 1647/8. ali ga ne predobiše. Bedem je zapušten i prorovan.

7. Vrhpoljac. Na iztok Šibenika i Mandaline u šibenskoj obćini, nad selom Vrhpoljcem, diže se oštro brdo. Na njem se vide ostanci ograde i kulâ staroga gradića Vrhpoljca, koji po naredbi god. 1647. generala L. Foškula bi razkopan, a mješćani se preseliše na otok Krapan. Sa sjeverne strane, izpod grada, bijaše velika ograda suhozidna, a izmedju nje i kaštela poredane male kućice zagorskih posjednika, gdje bi se u pogibli od turskih četnika zaklonili. U mletačkom izvješću god. 1520. to se spominje: *dove si hanno renduto li villici per segurtà per causa delle incursioni turchesche.* (Ljubić Mon. VIII. 82.) Sad je sve srušeno.

8. Šibenik. Naprama ušću, kojim rieka Krka utječe u more, s lieve strane nad obalom visi se oštruljast humac, pri vrhu klisurast, a povrh klisurâ, Hrvati načiniše tvrd gradac Šibenik, koji mletački vojvoda Ordelafo Faliero god. 1116. obori do temelja. Podvostručeno pučanstvo bjeguncima iz razrušena Biograda opet stari gradac podigne i predgradja k jugu razprostrani; ali jim vojvoda mletački opet utvrde obori do zemlje i napokon god. 1412. grad zaposjedoše i bolje utvrdiše. God. 1663. grom zapali barut u starom gradcu i raznese tvrdjavu. Opet obnovljena god. 1752. drugi se put prah zapali i obori do zemlje bedeme. Na starom temelju general L. Dulfin sagradi današnju tvrdjavu sv. Ane, a ruševine temeljâ okolo iste pokazuju kolik bijaše stari hrvatski grad. U starom Šibeniku često su se nalazili naši kralji, sabore držali i povelje dielili; god. 1066. P. Krešimir; god. 1074. D. Zvonimir; 1089. Stjepan, *apud Castrum Sibinico* (Cod. Dipl. I. 175) i Koloman god. 1105. — Danas su razrušene utvrde i Šibenik je postao otvoreno mjesto.[1]

[1] Medju hrvatskim županijama, obstojećim za narodne dinastije, broji Brašnić („Rad“ XXV. str. 44) i *mosorsku,* o kojoj kaže, da je „župi poljičkoj susjeda sa iztoka“. Kad bi moguće bilo da je ta županija obstojala, onda, obziruć se na njezino ime, ona nebi mogla biti nego u Mosor-planini, koja se put iztoka proteže samo do rieke Cetine; ali pošto je Cetina od Trilja (Garduna) pa sve do Omiša iztočna granica poljičke županije, a preko Cetine se na iztok protezala županija *morska,* kako smo vidili, to se već i po tomu može razumjeti, da na iztok Poljice za takove županije nije bilo mjesta u hrvatskoj kraljevini. Obstanak takove župe naslanja Brašnić navodima sliedećih izvora: 1. darovnicu Petra Črne crkvi S. Petra u Selu, gdje se spominje, da je kralj Zvonimir darovao ujaku Strezzu „totas terras, quae erant in Masaro a Salona usque Biaki“ (Lucius De Regno l. II, c. 15; Carrara, Archivio capitolare di Spalato pag. 61; Rački Doc. VII, str. 132); 2. listinu kneza Trpimira dne 4. ožujka 852. gdje kaže „hec sunt nomina servorum de Masaro“ (Kukuljević Jura I, 4; Luc. o. c. l. II. c. 2, Farl. Ill. Sacr. III. 52; Rački, Doc. VII, 5); 3. zapisnik pokrajinske sinode spljetske oko god. 1045., gdje se

X. Županija Kliška.

Ova županija, i ako nije spomenuta od Const. Porf., imamo dokaza, da je obstojala od davnijih vremena. On i tako spominje grad ili tvrdjavu, pa i mjesto više krat listine spominju. (Rački Mon. VII. 20, 23, 28, 153, 200, 265, 278.)

Najstariju uspomenu županije imamo u Mučimirovoj listini god. 892. na kojoj je podpisan *Leledrago iupano Clisse.* (Cod. Dipl. I, 73.) Spominje i Toma Arhid. *Comitatum Clissae.* (Rački Mon VII, 200.)[1]

Po položaju i ustrojstvu zemljištà županija kliška mogla se je sterati zapadnim obronkom planine Mosora do rječice Žrnovice kod Stobreča na jug, te solinskim i kaštelanskim poljem do Trogira, a na iztok zamosorskom ravnicom do kraj Dugopolja. Od sjevera zatvarala ju kaštelanska brda. Medjašila sa županijami od sjevera *Sminskom,*[2] od iztoka poljičkom, od zapada trogirskim *territorijem* i župom zagorskom. Uzak obseg, ali pitom, plodan i

---

medju crkvenim župama (parochias), koje je metropolitska spljetska crkva sebi pridržala, broji i „Masarum" t. j. mosorska (Tom. archid. Hist. Sal. c. 14; Rački Doc. VII, str. 200); 4. listinu kralja Kolomana od g. 1103. (Kuk. Jura I, 25; Luc. o. c. l. II, c. 4; Farl. Ill. Sacr. III, 164; Krčelić, Not. prael. 137; Kuk. Cod. dipl. II, 8), gdje kaže „decimas Massari" po Brašnićevu navodu, dočim u listini stoji još „decimas ... Massari cum toto monte magno Politii". U navodu pod 1) razumije se, da je kralj Zvonimir svojemu ujaku Strezzu darovao bio sve kraljevske zemlje, koje bijahu u Mosor planini i one, koje su se nalazile izmedju Solina i Bihača. Nego je uz to Strezzo zaposjeo bio i neke zemlje Petra Črne, pod izlikom da su *kraljevske.* Na to je Petar prosvjedovao prikazavši se u Šibeniku pred kraljem Zvonimirom, i dokazao, da od Strezza zaposjednute zemlje ne bijahu kraljevske, nego od njega kupljene kod pojedinih posjednika istih, što mu je kralj i potvrdio. U 2. navodu iz listine kneza Trpimira, kojom je isti knez potvrdio stare darovštine crkvi spljetskoj i učinio joj nove u Lazanim (na obronku Kozjaka nad Sućurcem) i u Tugarim u Poljici, nabrajaju se robovi, koji pripadahu imanju u Tugarim i po ostalim mjestima Mosor planine u Poljici. Na 3. mjestu iz zapisnika spljetske sinode oko god. 1045. „Masarum" je pobilježeno uz županije cetinjsku, hlievanjsku, klišku, Omiš i Krbavu, kojih je župâ mitropolitska crkva spljetska pridržala sebi prihode. Isto se razumije u 4. navodu, po kojem kralj Koloman potvrdjuje nadbiskupiji spljetskoj sva prava i sav posjed, medju kojima se nabrajaju i desetine Mosora sa svom velikom planinom poljičkom.

Po svim tim navodima razumije se, da Mosor nije bila kakva posebna županija, različita od poljičke, nego drugo lokalno ime za poljičku županiju, koja se je prostirala po Mosoru i okolo njega. Ista se stvar može bolje razumjeti po riečima Zvonimirove listine, krivotvorene 1338. god. (Rački Doc. VII, 114), gdje su nabrojena razna sela poljička i kazano je o njima, da „positae sunt *infra montes Massari*". Tu su medju ostalim selima Srinjine, Gata, Tugari, koja nisu izvan Poljice, nego baš u Poljici, o čijim medjašima je i sam Brašnić pisao polag poljičkog štatuta XCIX., da je bila izmedju Spljeta i Omiša, na sjeveru (ne, nego na zapadu. Op. ur.) bijaše joj granica rieka Žrnovica, na istoku i jugu rieka Cetina.

Ako ni dr. Rački u knjizi Documenta VII nije u kazalu (ad v.) spomenuo Mosor kao posebnu županiju, znači, da nije ni on odobravao Brašnićevo mnenje. Op. ured.

[1] Brašnić (Nav. razpr. u „Radu" XXV. str. 42) spominje još listinu kralja Petra Krešimira od 8. srpnja god. 1071., gdje piše: „Clissam suis cum pertinencijs" (Farl. Ill. Sacr. V. 329) a u listini Kolomanovoj od god. 1103: „decimas ... Clisiae et eius districtus".

[2] Početkom XV. vieka, sudeć po listinama kralja Ladislava dnevâ 23. ožujka i 27. srpnja 1407. (Arkiv za povjest jugoslavensku, knj. VII, str. 68 do 70, u prilogu dra. Rački-a „Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju"), sterala se je kliška županija i sa sjeverne strane Kozjaka put zapada do sela Radošića „posita juxta confinia castri nostri Clissii" (Nav. dj. str. 68) i rek bi, da joj je u to doba pripojena bila stara županija sminjska, jer druga navedena listina kaže: „villam Oszoje vocatam, in districtus de Chino comitatus Clisii", ako ćemo da je ono Chino pogrešno tiskano ili pisano mjesto *Smino.* Svakako je Osoje ne daleko Klisa sa sjeverne strane Kozjaka. Op. ured.

znamenit. Na njemu su ruševine latinske *Salonae*, na kojih podigoše hrvatski kralji veličanstvene bazilike i opatije sv. Petra, gdje su se krunili i Sv. Stjepana, gdje su se pokapavali, izvan drugih Sv. Marije, Sv. Moisije i Sv. Bartula; tako i ostala mjesta, koja ćemo dalje spomenuti.

Gradovi.

1. Klis. Na ogromnoj klisuri od iztoka nad Solinom, izmedju planine Mosora i brda Kozjaka, na razvalinama rimskoga *Castrum-a*, utvrdiše Hrvati drevni Klis, koji spominje listina bana Trpimira god. 852: ex curte nostra quae *Clusan* dicitur (Rački Mon. VII, 4.) tako i Const. Porf. Κλεῖσα (Ibid. 6.), te god. 978. kralj Držislav (Rački Mon. VII, 23.) i višekrat u sliedeća vremena. Bio nepredobitan, jer nepristupan sa svake strane. Iza mnogo pokušaja uzeše ga Turci gladom god. 1537. a naši preoteše god. 1648. Od malo vremena razoružan, još je u prvobitnoj cjelosti. I on ima svoju oblu kulu.

2. Kuk. Na jug Klisu, nad selom Kučine, spljetske obćine, na vrh oštruljasta grebena Mosora, vide se ostanci gradića Kuka, što ga mletačko izvješće god. 1620. nazivlje: *„la fortezza di Cuco loco importantissimo“*. (Ljubić. Mon. VI, 161.) S njega na obsadi Klisa g. 1648. topovi najviše škodovaše tvrdjavi i prisiliše Turke na predaju.[1]

3. Kamen. Iznad Stobreća u spljetskom polju posred seoca Komensko, diže se velika obla klisura i na njoj tvrda kula i ograda danas razkopana, a XVI. vieka često preotimana od Turaka i Spljećana. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *Sasso citta murata situata in mezzo di una campagna sopra quasi un sasso.* (Starine XIV, 179.) Sad je razkopana do temelja.

4. Solin—Lončarić. Od solinskoga mosta na iztok usred polja vidi se jaka četverokutna tvrdjava sa četiri jake kule na krajevima. (Sagradjena u XIV. vieku od spljetskoga prabiskupa?) Nju su Turci prvo uzeli, pak na Klis jurišali god. 1537. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *„Salona overo Loncarich loco murato in forma di fortezza, edificio vecchio vicino al mare e alla fiumera di Salona“*. (Starine XIV, 179.) Davno je zapušten i prorovan.

5. Kozjak. Na Prosjeku izmedju briega Grebena i brda Kozjaka diže se stara obla kula i srušena ograda. Mletačko izvješće god. 1630. spominje: *Coziak è luogo murato piccolo.* (Starine XVI, 180.) Valja da je stala straža

---

[1] U Krešimirovoj listini g. 1070. izdatoj u Ninu (Doc. VII, 82—3), te u onoj Stjepana II. izdatoj u Šibeniku 1088—9 god., spominju se župani „zastobrinscicus“. Brašnić ni Zlatović ne obaziru se na te župane i ne traže županiju, kojoj bi mogli pripadati. Dr. Rački (Doc. VII, str. 513) broji medju hrvatskim županijama po tim županima župu „zastobrьsko“, a Kukuljević (Cod. dipl. I. 237) u kazalu, kao i Rački, zove ju samo „Zastobrinje?“ Po sličnosti imena moglo bi se nagadjati, da bude obstojala župa *stobrečka* izmedju poljičke i kliške županije, te spljetske okolice. Toj maloj županiji mogla su pripadati sela Stobreč, Kamensko, Mravince i Kučine. Tad bi po Zlatoviću opisane gradove: *Kuk* i *Kamen* trebalo brojiti u toj županiji. Op. ured.

na obranu puta iz Zagorja Klisu, kao što je druga slična obla kula na iztok Klisa na briegu na prolazu iz Poljice i Cetine.

6. Lučac-Sućurac. Kaštel Lučac, kasnije Sućurac rad župne crkve Sv. Jurja *in Putalio*, jedno je od najstarijih mjesta, koje su Hrvati naselili uz morsku obalu solinsku. Povrh polja ban *Dux* Moislav sagradi crkvu Sv. Jurja, koju vladar *Dux* (vojvoda) Mučimir dosudi odlukom iz Biača g. 892. spljetskom prabiskupu, a do tada bijaše ninskoga hrvatskoga biskupa. (Farlat. IV, 209.) Kašnje je nješto u jug razprostranjeno i bedemom opasano.

7. Ostrog. Iznad kaštela Kambelovca povrh polja bijahu Hrvati načinili gradac Ostrog, ali Latini bojeć se, da će im prisvojiti polje, velikom silom iz Spljeta navališe, osvojiše i sviet u sužnje odvedoše. Toma Arcid. nekom radošću povieda, kako su ti sužnji gladom i svakom nevoljom pomoreni!

8. Klobuk. Iznad Kaštela Novoga posred polja bijaše Opatija Sv. Petra u Klobuku sagradjena od hrvatskih vladara na način tvrdjave, u kojoj oni pribivaše i dieliše povelje. Danas puk nazivlje ostanke ogromnih zidina *Miri*. Spominje ga Const. Porf. medju gradovim: Claboca. (Rački Mon. VII, 400) i kralj Zvonimir god. 1078. (Rački. Mon. VII, 114.)

9. Oprok. Od sela Labina k jugu, izmedju prgometskih i labinskih brda, u trogirskoj obćini, bijaše *Castrum Oproc,* što ga spominje Farlati (III, 335.) Mali zaselak Opor, kaže samo mjesto gdje bijaše.

10. Biać. Izmedju Trogira i Kaštelâ, na ruševinam rimskoga *Siclis,* hrvatski kralji sagradiše kraljsko selo *villa regalis* i nazvaše Biač. U njem su kralji stanovali i povelje dielili. Ondje ih spljetski prabiskup pohadjao i krstio izostale Hrvate. Danas od toga kraljskoga sela nikakve uspomene ne ostaje, do obnovljene crkve Sv. Marte, gdje je Dux Trpimir god. 892. napisao darovnicu: *„ante fores eclesiae sancte Martae martyris, Actum est Biaci.* (Cod. Dipl. I, 73.) Na jugo-iztočnom kraju brda Sv. Nofra vide se velike gromile kamenjâ, možda ruševine tvrdoga gradca nad Biačem, a od podnožja brda k moru sterao se varoš *Villa.*

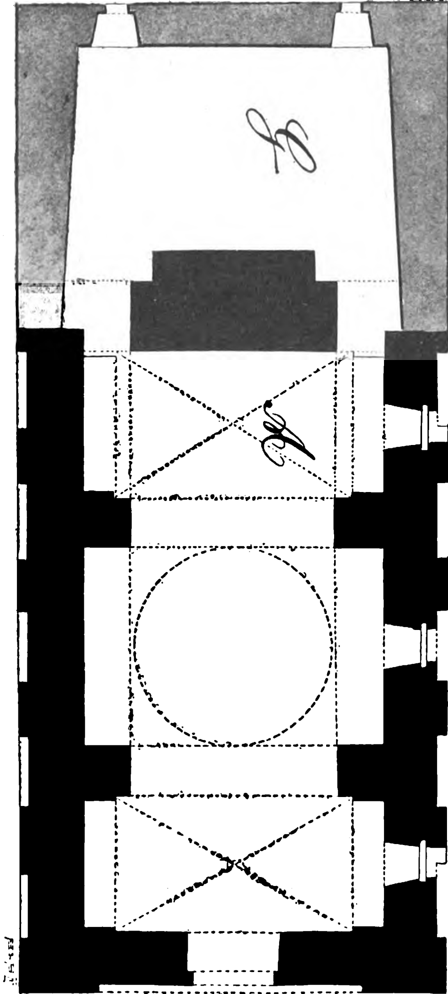

Crkva S. Petra u Omišu.

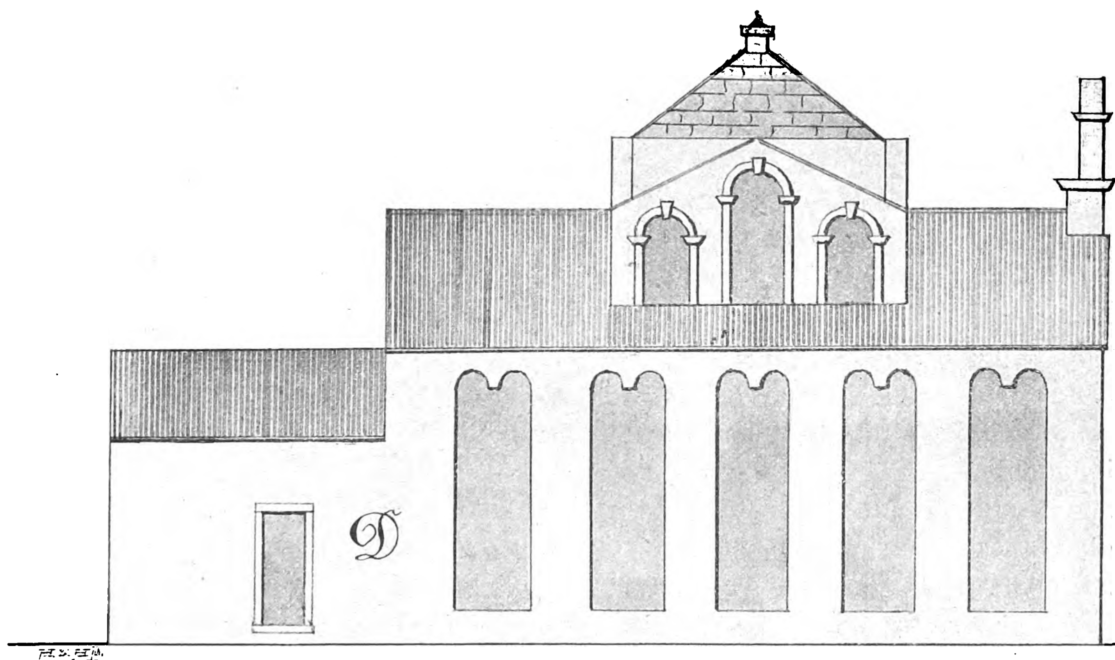
(Sa slikama.)

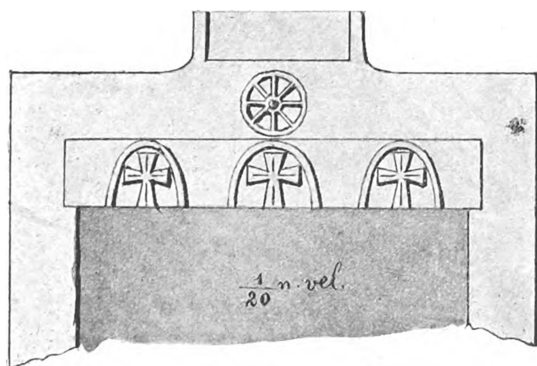
U prošastom broju ovog časopisa (str. 182) iztaknuo sam, kako je, do dneva današnjega dobro sačuvana, crkva S. Petra u Omišu spomenuta u dvie izprave iz druge polovine XI. vieka, po kojima se doznaje, da je hrvatski kralj Slavić sjedio u njoj skupa s banom Petrom i Sarubom i riešio pravdu izmedju Petra Črne i Tugarana; pa sam i naglasio, da je ona „do sad nepoznata narodna svetinja i pravi dragulj u povjesti hrvatsko-bizantinskog graditeljstva. Sad ću da to i obrazložim. Na priloženim tablicama prikazuje slika A tloris, B uzdužni presjek, C pročelje, D pogled na crkvu sa sjeverne strane, sve u ortogonalnoj projekciji u mjerilu od $^1/_{100}$ nar. veličine. Crkva je to malih protega (duga bez riznice [G u tlorisu] 9·25 m., široka 5·695 m.) okrenuta pročeljem k zapadu. Sastoji od jedne same ladje, koja je su četiri jaka nutrnja pašesterasta podpornjaka razdieljena na tri odiela: jedan srednji veći i dva pomanja s istočne i zapadne strane. Prednji i zadnji odio pokriveni su unakrstnim svodovima, srednji polukrugljastim bizantinskim kubetom dovoljno poduprtim od četiri polukružna luka uprta na podpornjake i četiri trokutna sferična *pendentifa* medju lukovima. Površine unakrstnih svodova i kubeta obliepljene su debelim stukom, u kojemu su izradjeni takodjer, od 1 do 2 cm. naskočeni, ukusni okviri. Tim je okvirima površina kubeta razdieljena na gornju kapu sa jedanaest dugoljastih istokračnih sferičnih trokuta, u kojima su naizmjence grančice i golubice, i dolnji pojas od jedanaest o sebi stojećih sliepih zaokvirenih arkada, sa dobro naznačenim četverokutnim nadstupinama i ključevima lukovâ. — Pročelje ima po sriedi 1·17 m. široka vrata sa dvostrukim nadvratnikom. Na dolnjem su nadvratniku (sl. E) naskočeno plohorezana tri nepravilna luka, kojih su polja urešena križevima pri kraju razširenih krakova; na gornjemu je u krugu urezan monogram Isukrstov u obliku osmerozrakasta kola. Taj monogram sastoji od prosta križa + i slova X, a nahodi se na kršćanskim spomenicima počamši od IV. vieka.[1] Upravo takav monogram u kolu nahodi se na sarkofagu nepoznatoga u Ravenni,[2] koji potiče iz VIII. vieka. Više nadvratnika je po sriedi mala uokvirena sliepa arkada sa naznačenim nadstupinama i ključem. Na sred pročelja je mali okrugli

[1] Stockbauer — Kunstg. d. Kr. str. 110, 118.
[2] Cattoneo — L' arch. in It. dal s. VI. al Mille str. 25.

prozor, kojega je sredina izpunjena kamenitim križem S. Andrije ili slovom X, koje, takodjer po starokršćanskom običaju, naznačuje monogram Isukrstov. S jedne i druge strane ulaza nahodi se uzidan po plohorezan latinski križ (sl. F) razširenih krajeva. Svi spomenuti krstovi na pročelju, uporabom i

E

oblikom, svjedoče za razdoblje od VIII. do X. vieka. Po 1·1 m. široke, a 0·1 m. naskočene dvie lezene na uglovim pročelja vezane su izpod lastavice sliepim polukružnim lukom, kojega su početci naglašeni nadstupinama tankih polustupića završenih s dolnje strane u obliku mensolâ. U vrh pročelja je mali prost pročeoni zvonik na jedan sami luk. Sjeverna i južna strana crkovnih platna obskrbljene su sa po šest lezenâ, naskočenih po 13 cm., koje su malo izpod strehe medju sobom sdružene parovim sliepih lukića.

Nad lukovima, koji podupiru kube, podižu se iznad zajedničkog krova crkovne ladje četiri zabata na lastavicu, od kojih su sjeverni i južni simetrično urešeni sa tri sliepe arkadice, od kojih je srednja viša, a zaokvirene su i imaju takodjer naznačene četverokutne nadstupine i ključeve. Ti zabati

zahvaćaju tek izvanjsku polovicu debljine dotičnih zidova, dočim se nutrnja polovina podiže do izravnanja sa sljemenom lastavicâ, te služi uporištem četverostranu šatorastu krovu, u vrh kojega je četverobridan kamen pokriven pločom, nad kojom je opet četverostran malašan onizak šiljnik, mjesto pinije.

Na sredini južnog platna svakog odiela crkvene ladje je po dugoljast, polukružno završen prozor, ne zaokviren s vanjske strane. Sva su tri prozora raznim načinom razdieljena kamenitim rešetkama *(transennae)* na četvorinasta okanca. Pošto su prozori probiveni obzirom na samu nutrnjost, to oba pokrajna zahvaćaju svojom širinom i po dobar komad lezene.

Iztočna strana crkve će bit u postanku po svoj prilici završivala bar iznutra polukružnom absidom razstavljenom od crkve još obstojećim debelim zidom, poput onoga u crkvi S. Silvestra na otočiću Biševu,[1] na koji je naslonjen moderni otar. Do otara su s jedne i druge strane u istom zidu probivena vrata. U poznija doba bit će radi veće udobnosti razorili absidu i nadomjestili ju današnjom prostranijom riznicom. Nad jednim i drugim spomenutim vratima je u zidu izdubak, te je u onom od strane Evangjelja nezgrapan drven kip S. Petra, a od strane Poslanice iste vrsti kip S. Pavla.

Kako se razabire po gornjem opisu, omiška crkva S. Petra, svojim graditeljskim ustrojstvom, predstavlja poseban, prezlamenit i karakterističan stupanj razvitka ravenatsko-bizantinskoga sloga medju Hrvatima na iztočnoj obali jadranskog mora. Prvi je to do sad na hrvatskom tlu poznati pokušaj prilagodjenja kubeta prosto bazilikalnoj osnovi, stopljenja centralnoga sa bazilikalnim sustavom — prava slika i proizvod križanja u borbi medju iztočnom i zapadnom crkvom i kulturom, koja se je u hrvatskoj državi neobičnom žestinom vodila navlaš svršetkom IX. vieka, u doba postanka Focijeva razkola i u prvoj polovini X. vieka. Pogledamo li na četiri lastavice, koje obkoljuju i pritiskuju kube omiškog S. Petra, i tri sliepe arkadice na sjevernoj i južnoj, pa pomislimo li na četiri podpornjaka, što jih podupiru u nutrnjosti crkve, i sravnimo li cio taj sklop sa sklopom ravenatsko-bizantinskog križa dobro poznate crkvice S. Križa u Ninu, (vidi priloženu sliku na sliedećoj strani), kojoj je križalište pokriveno čunjastim kubetom, to ćemo odmah uvidjeti, da je osnova crkve S. Petra postala samo stegnućem popriečnog broda na ona dva para podpornjaka; a to nam oglašuju i lastavice jednako malo nagnutih strana i jednako urešene sa tri kratke jednako razporedjene sliepe arkadice, kao što su one na zabatim krakova ninskog S. Križa. Možemo zato slobodno kazati, da je, na daljnjem stepenu razvitka hrvatsko-bizantinskoga graditeljskoga sloga, jednobrodna crkva S. Petra u Omišu jasna reminiscencija crkve S. Križa u Ninu

[1] Vidi moj opis iste u „Star. Prosvj." od o. g. Br. 3., str. 158.

i zato kašnjeg postanka. Samo je nuždno iztaknuti, da je crkva S. Petra u Omišu jedina do sad poznata u Dalmaciji, koja nosi dobro sačuvano pravo starije bizantinsko polukrugljasto kube, bez trula, oblikom i nutrnjim uresom slično kubetu carigradske S. Sofije, dakako u vrlo sitnu razmjerju; pa je svà prilika, da su taj oblik kubeta prenieli na naše obale oni bizantinski svećenici, koji su u zadnjoj četvrtini IX. vieka dolazili u Dalmaciju, ili domaći kakav umjetnik ili svećenik iz svíte bana Sedeslava, koji je putovao u Carigrad i boravio na dvoru velikog cara Bazila Makedonskoga.[1] Tako se može najbolje da protumači na hrvatskom tlu pojav jako naglašenog dapače karakterističnog motiva bizantinskog graditeljskog sloga, koji se je u toj

crkvi pridružio ravenatsko-bizantinskom motivu ninskog Sv. Križa. Ta ninska crkva postala je prilagodjenjem ravenatsko-bizantinskoga sloga hrvatskom ukusu i shvaćanju, jer ona ima istu križnu osnovu kao crkva SS. Nazarija i Celsa u Ravenni,[2] iz prve polovine V. vieka, i ima na zabatim kao i ova one tri sliepe arkadice medju lezenama, samo skraćene. Ali ninski S. Križ nije puko oponašanje spom. rav. crkve, nego se razlikuje od nje dodatkom dviju polukružnih apsida na popriečnom brodu, valjastim zidom oko kubeta, mjesto četverostranog, i čunjastim kubetom mjesto odkinuto krugljastoga. Ninska crkva S. Križa treba da je porieklom starija od IX. vieka, kako se je to već dokazalo i po nadpisu s nutrnje strane ulaznog joj nad-

[1] T. Smičiklas — Pov. Hrv. I. str. 191—2.
[2] Reber — Kunstgesch. d. M. A. 41.

vratnika[1] i po plohorezanom uresu s vanjske strane istoga, dočim ova S. Petra u Omišu, po prije rečenom, pristaje u doba od zadnje četvrtine IX. do početka X. vieka Eitelberger je bio toga mnenja, da crkvice bizantinskoga sloga u Dalmaciji na neki način označuju negdašnje prostiranje grčke crkve, jer da se može kao stalno uzeti, gdje ima takovih crkava, da je tamo vladao bizantinski upliv,[2] i nije se varao, jer se takovih crkava ne nahodi daleko od dalmatinskoga primorja, gdje znamo, da se je najjače prostirao taj upliv.

Tlorisom je crkva S. Petra u Omišu posve slična crkvi S. Luke u Kotoru.[3] One se pak najviše razlikuju u posvodjenju. Dočim su prednja i zadnja prostorija crkve S. Petra pokrivene unakrstnim svodovima, istoimene prostorije S. Luke posvodjene su šiljastim svodovima. U crkvi S. Luke pendentifi su na dvoje razdieljeni, kako je razumjeti po opisu g. Stratimirovića,[4] a kube neima pravilnog čisto okružnog dna, niti je sferično, nego parabolično, poput onoga bivše hrvatsko-bizantinske bazilike S. Eufemije u Spljetu.[5] I izvanjština kubeta na crkvi S. Luke nije četverostrana kao na omiškoj crkvi S. Petra, nego valjasta, pa zato ne spominje više postanak graditeljske osnove iz križa grčkoga, nego zastupa daljnji stepen razvitka graditeljskog ustrojstva na temelju osnove omiškog S. Petra. Na pročelju kotorske crkve Sv. Luke opaža se ista velika sliepa arkada kao i na omiškom Sv. Petru, dočim joj se samo na južnom platnu opažaju tri razdaleke lezene, a četiri na polukružnoj apsidi. Sva je prilika dakle, da je crkvi Sv. Luke u Kotoru, koja je gradjena tek 1195. god.[6], crkva S. Petra u Omišu mogla biti uzorom. Ta jesu Kotorani u ono doba često mogli dolaziti u Omiš i biti s njim u političkom i trgovačkom odnošaju, kako nam to dokazuju sliedeće izprave. God. 1080.[7] Petar Črne, utemeljitelj crkve S. Petra u Selu kod Srinjina[8] u Poljici, a ne daleko Omiša, kaže, da je u Kotoranâ kupio Petra Drakulu za tri solida (svakako zlatna). God. 1167. nahodimo, da su Kotorani sklopili bili mir s Omišanima, koji je imao trajati do devetoga koljena, te da se je omiški knez Nikola sa svojim srodnicima i podložnicima zakleo na Evangjelju božjemu (tako piše u dotičnoj izpravi) podknezu kotorskomu i svim Kotoranima, da će uzdržati mir i da neće (Omišani kao gusari) napadati kotorske brodove; a, ako im Kotorani budu činiti pravicu, da neće navaljivati na brodove, koji budu dolaziti u Kotor od Molunte do Privlake.[9]

---

[1] „Star. Prosv.", god. I., br. IV., str. 258.
[2] Die mittelalt. Kunstdenkm. in Dalm. str. 168.
[3] Gj. Stratimirović — „О прошлости и неимарству Боке Которске". Tab. III.
[4] Nav. dj. str. 21.
[5] Eitelberger — Nav. dj. str. 293—295.
[6] Стратимировић — Нав. дј. стр. 21.
[7] Rački — Doc. VII. str. 134.
[8] Pop Petar Kaer — „Dvije opatije Sv. Petra Gumajskoga i Sv. Stjepana de Pinis" — str. 9—39.
[9] Kukuljević — Cod. dipl. II. str. 79.

Ovdje mi je još opaziti gosp. Stratimiroviću, da ako su neke crkve u Srbiji, kao crkva Vavedenija u potkrilju planine Ovčara, postanjem iz XIII. vieka,[1] stara crkva u Drobnjacima i u manastiru Podmalinskom, pa u selima Duži i Petnjici, po svojoj osnovi istovetne crkvi Sv. Luke[2] u Kotoru, to ipak ova nije nego posredujući spomenik medju oblicima omiškog S. Petra i onim spomenutih srbskih crkava, dočim se omiška crkva S. Petra ima svakako smatrati *pralikom* i kotorskoj i spomenicima srbskima, tim više, što se na pobočnom platnu spomenute crkve Vavedenija vide medju lezenama onakvi parovi lukova, kao što su i pod strehom omiškog Sv. Petra.

F. Radić.

[1] Valtrović — *Ο προδρομος* str. 12.
[2] Стратимировић — Нав. дј. стр. 33.

Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

IX.

Sprijeda:

† АСЕИ ЛЕЖИ КНЕ///(ЗЬ) Р///АДИВОИ ВЛАТКО
ВИЋЬ У ТОИ ВРИМЕ НАИБОЛИ МУЖЬ
У ДУБРАВАХЬ БИХЬ

Na glavi stećka:

А/ ВЬ РЕБЛАВЬ СЕИ СѢЧЕ
ГРУБАЧЬ
КОВАЧЬ

Čita se:

† Asei leži knez/ Radivoi Vlatko-
vić/ u toi vrime naiboli muž/
u Dubravah/ bih/
A/ v/ Reblav/ sei sječe
Grubač/
Kovač/

Interpretatio latina:

† Hic jacet comes Radivoi (Martinus?) Vlatković isto tempore optimus vir in Dubrave fui

Et in Reblave hic sculpsit
Grubač
Faber (cuniculator).

Poznat je u povjesti vlastelin Hercega Stjepana i kralja bosanskoga Stjepana Tomaševića, vojvoda ИВАНИШЬ ВЛАТКОВИЋЬ 1454—61. M. 468. 488. cf. ИВАНИШЬ. — Vojvoda Humski АГУСТИНЬ ВЛАТКОВИЋЬ 1488. M. 538. — Vojvode ЖАРКО И ТАДИЯ ВЛАТКОВИЋИ 1488. M. 538. Sva su ova trojica braća pomenutomu Ivanišu, a njegov je otac knez ВЛАТКО, biva imao je ove sinove: vojvodu Humskoga Ivaniša, a ostali su bili knezovi: Marko, Žarko, Radivoj, Andrija, Bartul i Tadija, 1452. pokojni. M. 451. (V. Рјеч. из књ. ст. срп. od Gj. Daničića — I. str. 122—123.) Kraljica bosanska Marija iz Hrvatske se skloni u Spljet i ondje je prebivala

još prosinca 1466. u samostanu sv. Stjepana uz gracke zidine. Bilo je š njome dosta bosanske vlastele, te su ostavili nesretnu domovinu, a ovdje je u prve ubrojiti vojvodu Humskoga, spomenutoga Ivaniša Vlatkovića. Kraljica je umrla u Ugarskoj, te mi nije poznato, je li je pratio kogod od porodice Vlatkovića, a svakako je knez Radivoj ostao na domu, gdje ga je i smrt zatekla u Humskoj, što nam svjedoči navedeni natpis. — Osim toga ova je porodica bila u doticaju s Hercegom Stjepanom, a osobito Radivoj, te se protivio Vukčićevoj sili, koja nije imala ni kraja ni konca, al tomu nije ovdje mjesta, pa je na dugo spomenuto u M. Serb. str. 451., biva: CCCLXV. 1452. 25. martii. Vratar. — Ivaniš, chlmensis vojevoda, et cognati foedus faciunt cum Ragusinis contra herceg Stephanum Vukčić. „Ovdje su spomenuta rečena braća Vlatkovići, a tako isto na str. 453. M. serb., dočim na str. 480. dne 25. ožujka 1458. piše se: Ivaniš, chlmensis vojevoda, et cognati ejus fatentur se accepisse à Ragusinis *„provisionem“*.

U drugoj polovini XV. v. nespominje se u listinama rečeni Radivoj, t. j. od god. 1458. unaprijeda, jer je rečene godine uz braću spomenut, pa rek bi, da je umro ili se odalečio od javnosti, biva prekinuo odnošaje.

Natpis je bio objelodanjen u Slovincu, al nepotpuno, zatim u Viestniku 1883. str. 120 uz popravke u Viestniku XIII. 1891. br. 3 (na zavojku pod br. VIII.), onda u „Die Bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters von dr. Ćiro Truhelka“ na str. 35—36. (8. Opličić 3), a napokon u „Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“ (VII. 1895. 2. str. 260—261.), dakle iste godine kao u njemačkomu izdanju (Wien, 1895. In Commission bei Carl Gerold's Sohn), što treba zabilježiti, jer ondje nema facsimila niti se spominje ime *majstora* (kovača) itd., dočim je to navedeno u rečenomu „Glasniku“, kaonuti što je to od velike znamenitosti, pa se na to gospodin dopisnik „Glasnika“ napose i osvrnuo.

Spomenik je na Opličićima, u Dubravama, biva to je stećak naslonjen, a u vrhu ravan. Dug je 2.20 m., šir. 1.10 m., vis. bez naslona (potstavka) 0.60 m. Na ovomu je stećku natpis, kako sam kazao, razdjeljen na dvoje, te ispod natpisa, gdje je zabilježen ГРѪБАЋЬ КОВАЋЬ, ukresane su tri životinje (postepeno velike). Životinja u niže (s desne strane) ide put lijeve, a druga (poveća) zavraćena je repa i okrenuta je put desne. Treća je najmanja, te rek bi, da pokazuje *vasku* (psa). Sprijeda je navedeni natpis . . . РАДИВОИ ВЛАТКОВИЋЬ . . . Opazit mi je, da su slova čisto ukresana, al su retci krivi, baš kao da je kresano bez ikakve crtarije, a tomu ni traga u *facsimilu*, te je i krst drukčije udaren ·†·. U drugomu je dijelu ispušteno А, pa, uz ostalo, neznam što bi kazao na tumačenje u „Glasniku“ ВРЕБА ЛАВЬ (insidiatur leo), jer bi to bila prva na ozbiljnijim stećcima,[1]

[1] To se može kazati o mački, a o lavu je: . . . *leo ruget quem devoret* . . . = *lav će rikati itd.*

te je najbolje učinio g. pisac, da taj dio nije ni spomenuo učenijem Nijemcima, pa je ostalo, Bogu hvala, *inter nos* . . . G. dopisnik je priopćio dosada šestnaest imena КОВАЧЬ, pa jih nije potreba ponavljati, jer su većinom poznati čitateljima „Viestnika“, al' mi je opaziti, da to nijesu КОВАЧЬ (Schmied-faber), kako kaže g. dopisnik, nego prosto *kamenari*, jer po otocima (gdje je najstariji jezik) još se neka mjesta zovu *kovnicì*, a to su baš zapuštena *kameništa* (cave = rudnici), pa bi bilo suviše, da spominjem *Samokov, Nakovan* itd. Mješte „Glasnikova“ ВРЕБА ЛАВЬ u istinu je А ВЬ РЕБЛАВЬ, što je mjesto, gdje je stećak usječen, te je za to usporediti „*Korijeni*“ itd. Gj. Daničića str. 22. pod *rèbranî* (laterarius), biva uz Dubrave su bile i *Reblave*, što znači prosto strane kakva mjesta, pa i dan današnji na otoku Šipanu (kod Dubrovnika) krševite strane istoga otoka zovu se *Rebra*.

Dosljedno je ovo razlaganje; biva, *kovač je usjekao biljeg na Reblavama* (= Rebrâma), a to su obično *kovači udarali*, n. p. НА ПЕТРОВѢ ПОЛѢ, НА СВОИ БАШТИНИ НА БАТИНОГАХЬ, НА СВОѠИ ПЛЕМЕНИТОИ ОДМИРАЧИ itd., a nikada nijesu tumačili slike, pa osobito КОВАЧЬ ГРѢБАЧЬ, koji bi bio, kaonuti ozbiljan čovjek, ukresao kakvu molitvicu, kao što je na Boljunima: МОЛѢ СЕ БОЖЕ ПОМИЛѢИ МЕ МИЛОСТИ ТВЕ, pa i tako poznati *kovač* nebi u dvije riječi ukresao tri pogreške ispred lava (a to bi mogla biti i druga životinja ili zvijer), kad to nije običavao na drugijem biljezima.

Tko je bio zasužnjitelj hrvatskoga kralja Slavića?

Vladavina hrvatskoga kralja Slavića (1074.—1075.) pruža nam još uviek nerazjašnjenih okolnosti, po kojima se je isti uspeo na priestolje, a po njezinoj kratkotrajnosti, prouzročenoj normanskim nasrtajem na hrvatsko-dalmatinske žale i po konačnoj tragičnoj i tajinstvenoj sudbini kraljevoj, žalobno je to i još malo odgonetnuto poglavje naše narodne povjesti na izmaku XI. stoljeća.

Komu je vjerovati u biće i djelovanje neke Nemeze ili odmazde u povjesti, naći će ju nekako potvrdjenu u kobi nesretnoga tog kralja: dovinuv se spletkom i po svoj prilici više silom nego milom prestolja[1], izgubi poslje kratkodobnog vladanja nasiljem tudjih pustolova krunu, slobodu a valjda i život, te nam izmiče tako s vida, da mu ne osta ni traga ni spomena.

Da nam nije srećom sačuvana iz arkiva bivšeg tkonskog samostana Sv. Kuzme i Damjana izprava poslanika pape Grgura VII., Gerarda nadbiskupa sipontskoga, koja se odnosi na bivši samostan Sv. Ivana u Biogradu na moru, koja počimlje riečima: In anno 1075 ab incarnatione domini nostri Jesu Christi mense novembris. Ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatiae caepit . . .[2], jamačno bismo ostali bez svake obaviesti o zasužnjenju kralja Slavića.

Dvoje se nameće medju inim povjestniku i domoljubnu čitaocu, razmišljajućemu ob ovim kratkim ali kobnim uvodnim redcima spomenute izprave: tko je bio kraljev zasužnjitelj, taj tajinstveni „comes Amicus“, i kakova je bila dalnja sudbina nesretnog zarobljenog kralja?

Dočim riešenje prvoga pitanja sačinjava naš zadatak, o drugom se može donekle samo nagadjati, te se moramo, dokle nas ne bude iztraživanje napredujuće povjesti inače poslužiti, zadovoljiti s onim, što je pok. Rački pisao o tom predmetu, naime da nam o sudbini kralja Slavića ništa izvjestna poznato nije, te da je po svoj prilici zarobljen poginuo.[2]

Prvim su se pitanjem, da spomenemo samo prvake povjestničke, bavili: Gfrörer, Smičiklas, Büdinger i Rački.

---

[1] Rački: Borba južnih Slovena. Rad XXVIII. str. 149.

[2] Borba j. Slov. Rad XXVIII. str. 156; pa „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075.“ Rad XIX. str. 95.

Smičiklas u svojoj „Povjesti hrvatskoj“ (I, str. 251), kaže sa Gfrörerom sliedeće: „A opet dogodi se čudna stvar. U isto vrieme[1] bude kralj Slavić uhvaćen od njekoga vojvode, koga listina zove „Amicus“. Čini nam se, da je Gfrörer dobro preveo onu oznaku iz spljetskoga sabora, gdje veli: „u vrieme, kada je“ (Comes Amicus) „prijateljski knez kralja Slavića u sužanjstvo odveo“. U obće se misli, da je to bio neki knez normanski, a Normana toga imena neima, niti ne može biti. Veliki papa Grgur VII. sdružio se je, mislimo, s nekimi knezovi dolnje Italije, sdružio se je s nezadovoljnici u Hrvatskoj i tako pade žrtvom kralj Slavić“.

Toliko Smičiklas, usvajajuć mnenje Gfrörerovo. Malo niže moći će blagi čitatelj prosuditi, u koliko su oba na pravom ili krivom putu; svakako pak nešto smjelom nam se čini tvrdnja, što se ne da premučati, „da Normana toga imena (Amicus) nema, niti ne može biti“. Istim bi se pravom moglo posumnjati o talijanstvu odkrivatelja Amerike, jer ga nazvali i „Columbus“ i „*Colon*“ — ili našim Zrinskijem zatajati hrvatstvo, jer jih Madjari prozvali „Zrinyi“, a Niemci pače nekoć i „Serin“ itd.[2]

Kud kamo još manje je uspio Büdinger u svojoj knjizi „Ein Buch ungarischer Geschichte (1058—1160). Buduć prihvatio misao, da je Slavić svrgnut uslied unutrnjeg prevrata, prouzročenog po hrvatskim boljarima, vidio je u velikaškim imenima *Drugan, Druzina, Pribidrug*, kojih nosioci bijahu vršnjaci Slavićevi, tobože hrvatske originale za latinski prevod „Amicus“.[3]

Ne trebamo se čuditi, što je naš slavni povjestnik, pokojni dr. Frano Rački, pri proučavanju toga pitanja, njegovom se riešenju tako primaknuo, da je malo pomanjkalo, da ga nije riešio sasvim.

U nekoliko nam redaka valja razložiti Račkijev postupak u iztraživanju toga pitanja.

Farlati bo već je bio naslutio, da imademo u osobi tajinstvenog Amika nazrievat normanskoga vodju toga imena — tà nasrtaj došao je iz južne Italije, tadanjeg siela ratobornog, požudnog i pustolovnog skupa vitezova normanskih — nu pošto mu ne podje za rukom, da navede takovoga Normanca, valjda s pomanjkanja vrela, zabaci tu svoju namisao.

Rački pak usvojivši po Farlati-u zabačenu misao, bio je, kako to dokazuje njegova oštroumna razprava „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075.“[4] sretnije ruke. Nadje na ime u pjesmotvoru[5] dvorskoga

---

[1] Smičiklas misli, da se je za saborisanja crkvenih otaca u Spljetu sbila koli normanska navala, toli kraljeva katastrofa.

[2] Glede promjena, što jih je ime „Zrinjski“ tekom vremena pretrpilo, sravni Lopašić, „Hrvatski urbari“ 173 itd.

[3] Rački, „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075“. Rad XIX, str. 92.

[4] Rad XIX, od str. 91—97.

[5] Historicum poema de rebus Normannorum in Sicilia, Apulia et Calabria gestis, usque ad mortem Roberti Guiscardi ducis, scriptum ad filium Rogerium etc. apud Muratori. Scrip. rer. ital. V, 207; Pertz IX, 273.

pjesnika Vilima puljskoga stih, u kojem se opisuje slavodobitna bitka Normanaca (Galli) protiv Bizantincem (Argi), te se ujedno i spominje ime glavnoga junaka u tom boju — Gualtera, sina Amikova.

Podpunosti radi navesti nam je taj stih (lib. I, v. 333 i d.):

„Cumque diu pugnam, Gallis patientibus, Argi acriter instarent, victores iam prope facti: proripitur subito medius *Galterus* in hostes, Normannos hortans ad bella redire fugaces; ipse electorum comitum fuit unus *Amici* filius insignis . . . .“[1]

Tim je barem u prvu ruku dokazano, da je ime „Amicus“ bilo poznato i u porabi kod Normanaca, akoprem je bez sumnje, da je oblik „Amicus“ samo romanizirani dvorski, za drugi narodno-normanski toga imena, nama nepoznati.

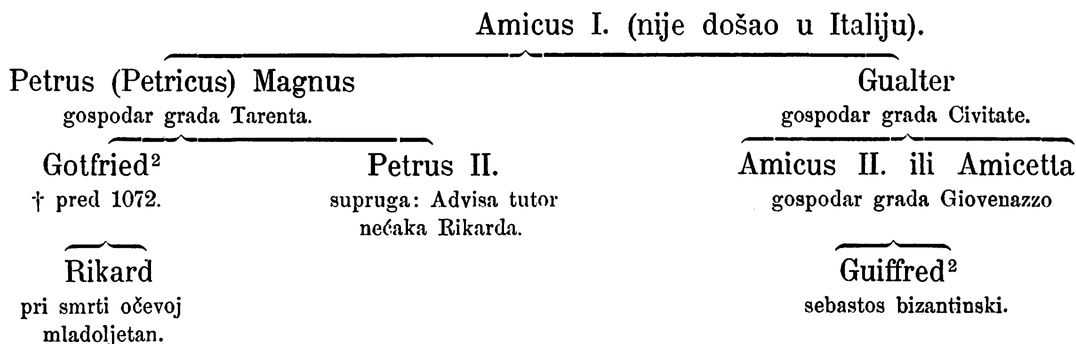
Rački je u načelu pitanje riešio, tà „Amicus“ bijaše ime normanskoga vojvode onog doba. Nu naš si je povjestnik s druge strane sam sasma sviestan bio, da ako je i sgodno glede upitnog imena „Amicus“ samoga sud svoj izrekao bio, nije bila napisana zadnja rieč ob osobi pravoj, koja noseći to ime ujedno i bijaše zasužnjiteljem kralja Slavića.

I zaista nije „Račkijev „Amicus“ onaj u zadarskoj listini spomenuti, te ne stoji u nikakovoj svezi sa nesretnim hrvatskim kraljem.

Da pronadjemo pravoga Amika, valja nam se letimice osvrnuti na normanske dogodjaje onih vremena u koliko se tiču roda „Amicus“.

Preglednosti radi priobćujemo rodoslovje te kuće, u koliko se je dalo sastaviti po već spomenutom Vilimu apuljskomu, po Amatu Montocasinskom i pomoćju izpravâ.

Rodoslovje roda „Amicus“ :

Petar i Gualter, sinovi Amika I. (koji nije ni došao u Italiju), bijahu medju prvimi Normanci, koji se u južnoj Italiji nastaniše. Pri diobi zemljišta (god. 1043) medju dvanaestoricom normanskih vodja, zadobije Gualter grad Civitate, a Petar grad Tarent sa područjem.

---

[1] Rad XIX.

[2] Čita se ovo ime u listinah: Guiffred odnosno Gotfried, Godfried, Gosfried i Lofredus.

Kad no Robertu Guiskardu ponarastoše krila, te je svom silom ciljao na usredotočenje vlasti u svojoj osobi, prva mu je bila, da kuša pokoriti si njemu inače posve ravne normanske vodje.

Tada bijaše rad Amika I. uporište pravedne i žestoke borbe proti tim težnjama Robertovim.

God. 1059. dao je taj silnik junaka Gualtera osliepiti, a to nam može služiti dokazom, da je morala biti borba ljuta i okrutna. Djelatnost tog moćnoga roda pokazuje nam se najbolje u činjenici, što je ta obitelj, složiv se sa istomišljenici i osloniv se o carstvo bizantinsko god. 1060., 1064. i 1066. dignula stieg slobode (dakako feudalne, osobne) proti težnjama samodržca.

Za vrieme prve siciljske vojne (oko g. 1070.) podigla se je opet silna buna apuljskih velmoža proti Robertu Guiskardu. — Duša iste bijahu ponovno članovi roda Amikova, Petra II. i Amicus II. (Amicetta.)[1]

Još jedan put, i to god. 1078.—1079. vidimo braću na čelu velike urote, naperene proti omraženom dušmaninu.

Tom prilikom mogao je pjesnik Vilim puljski, opisav obsadu grada Trani-a (travanj 1078.) u svojoj apologiji pjevati (lib. III. v. 390):

„Trani, cuius erat laus clarior, urbe recepta
se Juvenacenses dedunt et Buxilienses;
Buxiliae[2] Petri fuerant, *Juvenacus*[2] *Amici*,
Cui patruus Petri pater extitit. *Hunc* quia fratri
Contulit auxilium, *dux oderat* et *quia fines*
dalmaticos sine velle suo temptavit adire“.

Izmedju g. 1078.—1080. odpor normanskih velikaša, a š njime takodjer onaj članova Amikova roda, skršen je, te nastaje vae victis! — tko se svojevoljno ne pokorava, lišen je slobode i posjeda; oni pak, koji su se ponajviše u toj ogromnoj borbi iztaknuli, krvniku su izručeni.

Amiku II. podje za rukom, da pobjegne u Carigrad, gdje nadje utočišta na dvoru bizantinskom. God. 1093. nije više u životu, čemu nam služi dokazom listina, izdana sinom njegovim Gotfriedom[3] (Guiffred, Gosfried), kojom potonji potvrdjuje samostan Svete Marije na otoku tremitskom u

---

[1] Amato Montecassinski VII, c. 1–6.

[2] Buxiliae i Juvenacus zovu se sada Bisceglie odnosno Giovenazzo, te su neznatni gradići apuljski na obali Jadranskoga mora.

[3] 1093., kolovoz; Campo marino:
In nomine domini. Ego Guiffredus comes et sebasto imperiali et filius quidem bone memorie Amici comitis, dum pergerem *in partibus Dalmatie*, fui veniens in insula, que Tremiti vocatur, et perrexi ad ecclesiam sancta dei genitricis et virginis Marie causa orationis — ommissis —
zaključak:
Anno ab incarnatione domini MXC, III indictione, mense Augusti. Feliciter † Ego Guiffredo comes itd.
Ex Chartulario Tremitense saec. XII., fol. 27b (Biblioteca nazionale, Napulj) Sravni L. von Heinemann: Zur Entstehung der Stadtverfassung in Italien, str. 68. Lipsko 1896.

posjedu zemljišta, što no mu je bio već poklonio pokojni njegov otac Amicus II.

Iz ovoga kratkoga pregleda normanskih povjestnih dogodjaja za gospodovanja Roberta Guiskarda pogledom na velikaški rod Amikovaca, biva jasno pomoćju rodoslovne tablice i uzporedjenjem onih dvaju citiranih stihova iz pjesmotvora Vilima apuljskoga:

1. sravnivši rodoslovje sa stihom 333. (lib. I), da Račkijev „Amicus“ nije nitko drugi, nego praotac tog roda — Amicus I., kao takav otac Gualterov, a ovaj potonji dosljedno „Amici filius insignis“;

2. da Amicus I. nije mogao zasužnjiti kralja Slavića, jer prestar nije sa sinovima krenuo u južnu Italiju, nego je ostao u Normandiji, te po svoj prilici g. 1075. nije više živio;

3. da je zasužnjitelj kralja Slavića *nepobitno Amicus II.*, unuk Amika I. i sin Gualterov, najprije privrženik, a kašnje ljuti protivnik Roberta Guiskarda, koji je na njega medju inim i radi toga zamrzio, što je proti njegovoj volji (vojvodinoj) na dalmatinske krajeve navalio bio: [Hunc (Amicum) . . . dux oderat, . . . quia fines dalmaticos sine velle suo (ducis) temptavit adire].

Time mislimo, da nam je, sliediv po pok. Račkome naznačenu stazu, pošlo za rukom privesti kraju riešenje pitanja, koje je već bilo prošlo u inventar naše povjestničke ropotarnice, poput množtva drugih pitanja, koja još čekaju uzkrisitelja svojega.

Pregusta je jošte tama, što leži nad onim povjestničkim dogodjajima, koji pradjedove naše lišiše jednom kralja i dovedoše kraljevstvo na rub propasti, a da bi se već sada moglo doći do konačnih zaključaka o pravim uzrocima normanske kobne one navale pod vodstvom sada više ne tajinstvenog grofa Amika. Nu pripiše li se ta vojnica bud prirodjenom tradicijonalnom osvojiteljnomu nagonu Normanaca,[1] što pako želji onih velikaša normanskih, te su stenjali pod krutim centralizujućim težnjama vojvode Roberta, da si po primjeru drugih sretnijih vršnjaka steku nov zavičaj, utemelje nova kraljevstva na

[1] Zanimivo je tom prigodom navesti činjenicu, koja je dosele ostala ne iztaknuta od naših povjestničara, t. j. da je već godine 1066 (u svibnju) Godfried, bratić Amika II. (sravni rodoslovje), nakanio bio navaliti na Dalmaciju.

O tome čitamo u kronici južno-italskoga ljetopisca Lupa Protospatara za god. 1066.: Lofredus comes, filius Petronii, voluit ire in Romaniam cum multa gente, sed obstitit illi quidam ductor Graecorum Mambrita.

Prof. L. von Heisemann, auktoritet za povjest Normanaca u južnoj Italiji, tvrdi da se ima „Romania“ čitati kao „Dalmatia“, te da Godfried nije ostao pri nakani udariti na naše krajeve, nego da ju je i izveo. Nu dokaze ostao nam je dužan. — Eto iznova primjera, kako član roda Amikova, baš za najžešće borbe sa Robertom Guiskardom, snuje po svoj prilici proti njegovoj volji, da udari na zemlje prekomorske. Amika II. istom je pridržavao, da izvede 9 godinâ kašnje bratićevu osnovu.

tudjem ali nedalekom žalu[1], bud još i veoma vjerojatnoj namisli, kao da možda služiše orudjem trećim političkim čimbenikom, kao vojskovodje (papi, Bizantu ili hrvatskim nezadovoljnikom[2]) — svakako se može najvećom sigurnošću uztvrditi, da je upitna navala plod političkih osnova osoba, stojećih u skrajnjoj opreci s onodobnim ciljevima Roberta Guiskarda. Upravo onda (izmedju 1075. i 1078.) išao je silni vojvoda za tim, da brakom maloljetne si kćeri Jelene sa carskim sinom Konstantinom utvrdi odnošaje prama dvoru bizantinskomu. Došlo je do zaruka, te kćer odpravljena u Carigrad, da bude po bizantinsku odgojena.

Lahko si možemo s toga protumačiti mržnju vojvodinu na promicatelja poduzeća, koje mu je moglo pomrsiti sve račune, pošto je Dalmacija još uviek, ako i više formalno, spadala pod vrhovno gospodstvo bizantinsko.

Obara se time ono, što je pokojni Rački naveo u prilog neke tobože prama Bizantu neprijateljski gojene politike vojvode Roberta Guiskarda pred godinom 1080.[3] Nema sumnje, da je za slavom i gospodovanjem pohlepni moćni Normanac već i pred god. 1075. snovao ob osvojenju iztoka, ali istom g. 1080. dao se je, izkrcanjem ogromne vojske u dračkoj oblasti, na ostvarenje svojih daleko sižućih osnova.

Ne smijemo pri svrsi ove razpravice mimoići veliku nestašicu viesti, koje izravno govore o navali normanskoj i njezinom vodji. U prvom mislimo redu, da je tomu pomanjkanju uzrok taj, što je bez sumnje tekom vremena izginulo mnogo povjestničkog gradiva, tičućeg se upitnog dogodjaja; nadalje mnijemo, da ne ćemo pogriešiti predpostavljajuć, da je možda sa strane mletačke prevladalo mnogo taštine i šovinizma u tom pravcu i da su Mlečići cielu slavu pri odbijanju Normanaca htjeli sebi prisvojiti, premučavši tako, u listinama i kronikama do nas doprlim, žrtve i napore Hrvatske (o kojih ne smijemo sumnjati) i nesreću njezinog kralja.

Oskudicu pak normanskih izvora o rečenoj navali imademo sebi tako protumačiti, što do nas došle viesti potiču beziznimno od pristašâ i plaćenikâ Roberta ili njegovih nasljednika, dakle od dvorskih pjesnika, ljetopisaca i državnih povjestničara, koji su, milom kruhu za volju, onako morali pisati, kako su jim gospodari naredjivali, ili kako su mislili, da će njima ugoditi. Gospodarom tim dakako nije stalo do toga, da se uzveliča slava njihovih protivnika, tako n. pr. ako i Amiku ne podje za rukom, da osvoji

[1] Bilo je to za Normance svakdanji kruh navaliti na tudje krajeve, te jih, ako im sreća posluži, osvojiti. Imade nebrojeno mnogo dokaza za to — ta to sačinjava njihovu povjest; po tome su došli na glas. Najčuveniji primjer njihove osvojiteljne prekomorske politike jeste zaposjednuće Engleške po Vilimu „osvojitelju“ (rujan g. 1066.).

[2] Za tu namisao vojuje listina od 8. velj. g. 1076., kojom se neki dalmatinski gradovi obvezuju mletačkoj vladi: „da se nesmije od sad u buduće odvažiti nijedan od njihovih gradjana pustiti Normanca ili drugog kog tudjinca u Dalmaciju itd.“ Sravni Rački, Rad XIX. str. 94. Slično pripovieda i Chronicon venetum XII. 248.

[3] Rad XIX. str. 95 i dalje; Rad XXVIII. str. 155 i dalje; Rad XXX. str. 78 i dalje.

Dalmaciju, to je svakako, zarobiv okrunjenog gospodara napadnute zemlje, pribrao veliku slavu, svakako vriednu, da joj se potomstvu, a naročito normanskomu, sačuva uspomena; nu to se ne sbi, i tako se je moglo dogoditi, da normanski povjestnici o Amikovom poduzeću a ma ništa ne znadu pripoviedati, službeni pak pjesnik, kako vidismo, zauzdao je polet svog Pegaza na toliko, što nam je samo znao u jednom jeditom redku svog ogromnog pjesmotvora pričati o tom dogodjaju, ne da ga proslavi, već da nam kao pravi *officiosus* prikaže gnjev vojvode, što se je nešto bez njegove privole, dašto i proti njegovoj volji, moglo poduzeti! Ujedno zašuti sasma Amikovo glavno djelo, zasužnjenje kralja hrvatskoga.

Sa istarskoga žala na dan Sv. Stjepana prvomučenika 1896.

D. Preradović.

S. Barbara u selu Lumbardi (o. Korčula).

(Sa slikama.)

Oko grada se Korčule od davnijeh davnina udomilo kršćanstvo. To nam pokazuje staro-kršćanski natpis s ostrva Vrnika,[1] gdje su oni kamenari bili pokršteni još u V. v., pa onda crkvice na ostrvu Sutvari[2] i na Majsanu[3] (ostrvu sv. Maksima) i t. d.

I u selu je Lumbardi još dan današnji crkvica Sv. Barbare, te je nešto i ponovljena, kako je slutiti po god. 1728. urezanoj na ključu apsidnoga svoda.

Ova se prosta nadarbina spominje u dokumentu iz prve polovine XV. vieka[4] a Paulini[5] o njoj ovako piše: „*Santa Barbara* è nominata nel catastico delli beni della comunità (di Corzola) fatto l' anno 1427. Pochi anni dopo restò beneficata da un certo *S.r Raffael di Nicola,* che con testamento del 1453. le lasciò alcuni stabili, obbligando il Beneficiato di celebrare in essa annualmente numero rilevante di messe“.

Spomenuta je crkvica na krasnu položaju, niže *Kosova* u Lumbardi, te g. F. Radić misli,[6] da je ova mala bogomolja zgradjena iza kako je bilo zapušteno Sutvarsko kamenište, te se oborila radi starosti drevna crkvica *Sut-Vare* (Sv. Barbare) na spomenutomu ostrvu, o čemu nezna ništa dr. Paulini i ovako je samo navagja (l. c. fol. 362): „*Santa Barbara* nel scoglietto vicino detto volgarmente *Sutuara* che diede nome ad esso scoglio, dove essa esiste da antichissimo tempo, e di affatto ignoto principio“.

Sveta Barbara u Lumbardi veličinom i oblikom je slična drevnoj Sut-Vari, te joj je ista orientacija, od istoka k zapadu, položaj joj je pokraj mora, baš prama *Sut-Vari*, te je držati, da su stari Lumbargjani hoćeli, da uzdrže ne samo ime velike svetice, nego su dapače željeli, da jim bude i po ostalijem biljezima spominjala nezaboravnu staro-kršćansku bogomolju na spomenutomu ostrvu, te su u nju izposlovali prenos stare nadarbine sutvarske. Ova je crkvica zgradjena, po svoj prilici, oko svršetka XIII. vijeka.

---

[1] V. Viestnik Hrv. Ark. Dr. god. IX. br. 2. str. 37—38.

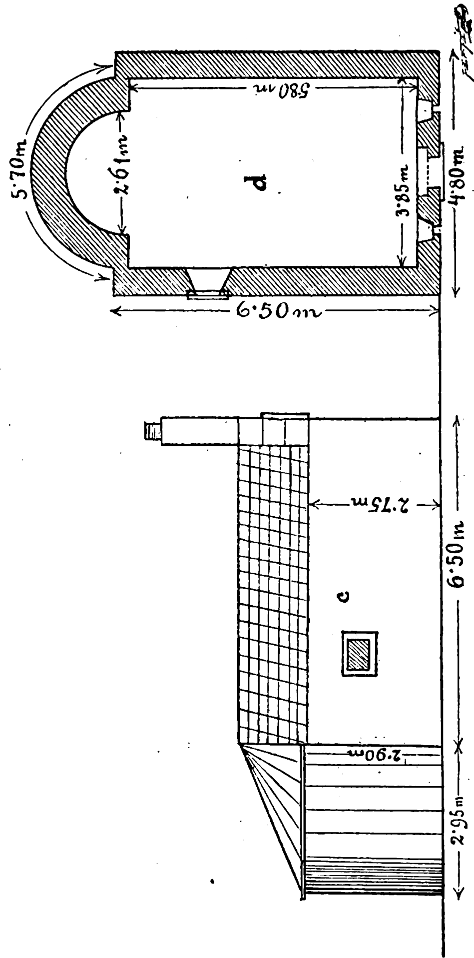
[2] V. Viestnik god. XIV. br. 2. str. 50—52.

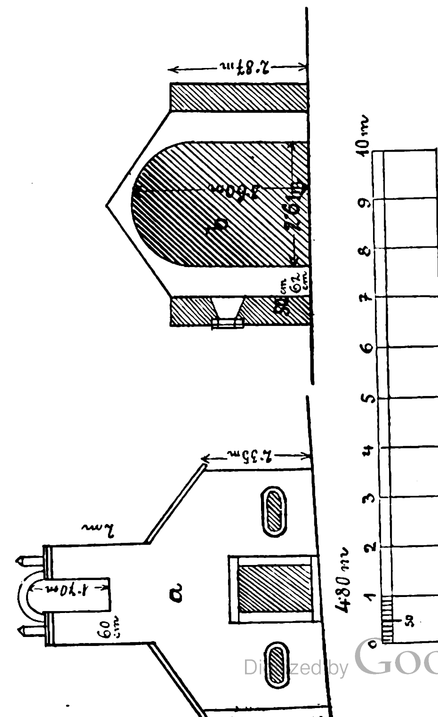
[3] l. c. str. 52.

[4] Prof. dr. J. J. Hanel — Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae — Zagrabiae 1877. str. 135.

[5] Rkp. „Istoria ecclesiastica e profana di Corzola“ fol. 362.

[6] l. c. str. 52.

d
5·80 m
5·70 m
2·61 m
3·85 m
4·80 m
6·50 m
c
2·75 m
6·50 m
2·90 m
2·95 m

b
2·87 m
1·60 m
a
2·35 m
2 m
1·70 m
60 cm
4·80 m
0
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10 m
50

Vrli mi je i prijazni učitelj u Lumbardi g. Marin J. Gjurgjević nacrtao priložene slike Sv. Barbare, te mi je svrnuti pažnju na rečeni nacrt. Sada će crkvicu nadograditi oni seljani, i tako će oštetiti ovaj premda skromni ipak zlameniti i dobro sačuvani spomenik stare korčulanske bogoljubnosti, a osobito apsidu. Do nade je piscu ovijeh crta, da će se kompetentni faktori zauzeti, a da se ne nagrdi ovaj spomenik, što nam, ako i iz daljega, spominje staro-kršćansku bogomolju na Sutvari.[1]

U Korčuli, o Vlasićima 1897.

Vid Vuletić-Vukasović.

[1] Neka mi ne zamjeri častni kolega, ako mu ovdje opazim, da će i sám nositi dobar dio odgovornosti pred narodom i pred naukom, ako se, kao dopisujući član bečkog središnjeg povjerenstva za uzdržavanje povj. i umj. spomenika, ne bude zauzeo oko toga, da sačuva od propasti taj jedini u Lumbardi do danas sačuvani spomenik romaničkog sloga. Op. urednikova.

Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“.

(Nastavak. V. br. 3. od o. g.)

Još će prof. Dr. J. (str. 99) o križu u ruci sredovječnih Isukrstovih prilika: »Il Salvatore sui monumenti più antichi porta la croce, ordinariamente affissa ad una asta, quale sua insegna distintiva, alle volte come simbolo della sua attività miracolosa; però come sul dittico di Genoels-Elderen del VII o VIII secolo (Reusens o. c. I, fig. 254) la croce è l'attributo della *Maiestas Domini*. *La Maiestas Domini opp. Rex Regum et Dominus dominantium* di frequente si riscontra nel mezzo degli antipendii dalla fine del X. secolo im poi, ove il Salvatore colla sinistra tiene il globo o il libro della vita, e colla destra impartisce la benedizione o tien la croce, come nell' antipendio di Aquisgrana e sul già citato altare di Basilea (Cfr. de Fleury o. c. p. 195, 202; Tav. 86, 87). Sul pluteo di Spalato l' attributo del globo nella sinistra e la croce nella destra, congiunti al gesto della benedizione la più solenne, contraddistinguono la *Maiestas Domini*, secondo la compositione usata appunto nell' epoca in cui fu eseguito il monumento e secondo uso liturgico di impartire la benedizione con una crocetta benedizionale; se lo scultore forse non vi ha riprodotta la croce senza asta, appunto perchè la croce con asta lunga non si addatta a quel gesto«. I ovo se sve oprovrgava po prije iztaknutim razlozima i navedenim spomenicima, ali pošto se Dr. J. rado tolikokrat povraća na iste tvrdnje, ne će biti s gorega, da mu jih obaram novim razlozima, pritvrdjujuć svoje mnienje.

Na bazelskom često spomenutom antipendiju Spasitelj stoji, ništa ne nosi u desnoj, nego s njom blagoslivlje, a u lievoj mu je ruci kruglja sa slovima ΑΧ̃Ω, na njoj urezanim;[1] ne ima krune na glavi, nego oko nje krstonosan nimbus. Vidili smo pak kako je na bizantinskim novcima X. i XI. vieka takodjer Spasitelj kao *Rex regnantium* predstavljen bez križa u desnici, a nigda pak ne ima na glavi krune, nego vazda krstonosni nimbus. Još ću dakle jednom da naglasim, da su prije svega spomenuti antipendiji svi mladji od našega pluteja, a u doba, u koje je on urezan *Maiestas Domini* nije se nigda predstavljala kraljevskom krunom na glavi, križem u desnici, a krugljom u ljevici, niti je Dr. J. mogao da to dokaže, da bi i ciglim spomenikom ne samo od IX. i X., da li ni do XII. vieka.

Isukrst kao *Pantokrator*, po grčkoj ikonografiji,[2] slika se u XVIII. vieku sa krstonosnim nimbom oko glave, gdje podignutom desnicom blagoslivlje, a lievom drži na koljenu knjigu sa nadpisom:

---

[1] Fr. v. Reber. Kunstg. d. M. A. str. 404. — Dr. C. Schnaase, Gesch. d. b. K. IV. str. 662.

[2] Didron. Iconographie chrétienne. Paris, 1843, str. 181.

ЄΓΩ ΦΩC
ЄΙΜΙ TЪ
TO KOCM;

a kao veliki svećenik (ὁ μέγας ἀρχιερευς) predstavljen je u XVI. v., po istoj ikonografiji u nadbiskupskom odielu sa krunom na glavi, ali oko nje ne izostaje krstonosni nimbus sa slovima **O ΩN**, pa isto desnicom bez križa blagoslivlje, a lievom drži otvorenu knjigu.[1] Dakle ni po grčkoj ikonografiji, koja u zadnjim viekovima nije bila različita od sredovječne, ne nahodi se Spasitelj nigda predstavljen kako bi ga hotio Dr. J.

Medju ostalim slikama krunitbenog plašta negdašnje kazule izvezene od ugarske kraljice Gizele, koji se nahodi u carskom dvoru u Budimu,[2] na jednom je polju Spasitelj predstavljen sjedeć u mandorli, gazeć bosonog lava i zmaja. Odjeven tunikom i palijem, a ne kazulom, desnicom blagoslivlje i drži na tankoj dugoj štaki *križ*, a u podignutoj ljevici zatvorenu knjigu, iz koje visi *signaculum*. Oko glave mu je krstonosni nimbus. Tu je dakle, ali tek u XI. v., Isus predstavljen s križem u ruci, i to na dugoj štaki. Na glavi mu pak ne ima krune, niti mu je kruglja u ljevici, niti je odjeven biskupskom odjećom. Križ u ruci nije nego biljeg Isusove čudotvorne moći, dok po riečima Pisma gazi lava i zmaja.

Macrus Melitensis podaje nam u svojem djelu[3] sliku S. Grgura Velikoga sa štapom u desnici, koji doli završuje oštro, a u vrhu križem. Montfaucon[4] piše, da su grčki biskupi i opati nosili u ruci štap, koji je u vrhu završio popriečnicom u obliku grčkoga **T**. Takav su štap nosili i staro-egipatski pustinjaci.[5] Ima primjera i za neke biskupe zapadne crkve, koji su nosili *pedum*, koji je gori završivao križem. Tako se zna za Atolda, Reimskog biskupa († 933 g.) i Ragenfreda Chartreskoga († 960. g.)[6]. Da je dakle na spljetskoj ploči Spasitelj predstavljen kao biskup, nosio bi u ruci ne kratak, već uprav dug križ, po tadanjem običaju, dočim znamo već,[7] da su bizantinski carevi nosili u desnici i dug, ali često kratki križ.

Isukrst drži u ruci križ, ali na štaki u smislu već iztaknutom po Garucci-u,[8] na navedenom milanežkom antipendiju u crkvi S. Ambroza,[9] kao što i na srednjem polju najstarijeg poznatog otarskog retabluma, što ga je Karlo Ćelavi darovao opatiji S. Denisa u Parizu, ali na obadva mjesta ima oko glave krstonosni nimbus, a ne krunu, i ogrnut je palijem, a ne kazulom.[10]

Kako se razabire po mnogobrojnim navedenim spomenicima, vladaoci su u prvoj polovini srednjega vieka bili tako predstavljani, da se niihove prilike, s prieda vidjene (en face) malo razlikuju od one Isusa u slavi, a to s razloga, kako dobro opaža Lonandre,[11] što su tadašnji »umjetnici hćeli ustanoviti neku vrst asimilacije izmedju kralja nebeskoga i čuvarâ najviše vlasti na zemlji«. Na drugom mjestu, gdje piše o kruglji zemaljskoj u vladarevoj i Isusovoj ljevici, te o kruni, koju vladaocu božja ruka po-

[1] Nav. dj., str. 312.
[2] Dr. Bock. Nav. dj. I. Fab. III.
[3] Hierolexicon I, 107.
[4] Diar. ital. p. 46.
[5] Cassianus, lib. I. De instit. Renunt. c. 9. — Isid. Pelus. Ep. 92, lib. 5.
[6] Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 221.
[7] Vidi „Star. Prosv.“ od o. g. Br. 3, str. 170.
[8] Vidi „Star. Prosvj.“ od o. g. Br. 1, str. 50.
[9] Dr. Schmid, Nav. dj. str. 129.
[10] Dr. Schmid N. d. 189.
[11] Nav dj. I. Tex. expl. str. 22.

stavlja na glavu, kaže Lonandre:[1] »niesmo li uoblašteni zaključiti, da su umjetnici htjeli ustanoviti neko sbliženje izmedju kralja nebeskoga i kralja zemaljskoga, i prikazati kraljevu moć kao neko zastupanje mogućstva božjega?« Ipak, uza svu tu sličnost, kad se potanje i pobliže izpitaju prilike Spasiteljeve i raznih vladaoca, mogu se kao pravila ustanoviti sliedeća obilježja: 1. da sredovječna umjetnost od IX. do XII. vieka ne predstavlja Isusa nigda u caligama, nego vazda ili bosonoga ili u sandalima, dočim vladaoce prikazuje većim dielom u crevljama, kao što su u sjedeće osobe spljetskoga pluteja; 2. da ta umjetnost prikazuje redovito vladaoce krunom na glavi, kao što je na glavi sp. sjedeće osobe, a Isusa u slavi sa krstonosnim nimbom oko glave.

Odjeće sjedeće osobe preporne plohorezbe jest liturgična, ali obuća nije. O toj zadnjoj se prof. Dr. J. ovako izrazuje (str. 109): »I tibiali hanno la forma delle *caligae*, che come è noto furono introdotte quale vestito liturgico verso la fine dell'XI secolo, ricordandosi per la prima volta presso Ivone de Chartres († 1117). [Micrologus § 11; antequam induantur (episcopi) sandaliis, vestiuntur caligis byssinis vel lineis usque ad genua protensis et ibi bene constrictis]. Le scarpe poi sono intere, arrivanti fino al noccinolo e non *sandali fenestrati* (corium fenestratum), usati prima della fine dell'XI secolo sul piede nudo [Cfr. Bock, Gesch. d. lith. Gewänder, II, 5, 6]. Questa specie di calzatura, differisce e nella forma e nel dettaglio dalla calzatura usata dagli imperatori orientali cioè tibiali gemmati e sandali fenestrati, e dai principi dell'occidente cioè *fasciae* o *fasciolae* con legacci incrociati, che nella loro vera forma vediamo riprodotti anche sui monumenti dalmati, ove il dettaglio è più accuratamente trattato [l. c. p. 153, fig. 44; Cfr. Kraus R. E. II, 738]. All'opposto invece deve dirsi, che il vestito delle tre figure sculte sul pluteo non offre nulla di locale o nazionale, che non si riscontri su monumenti coevi di barbara esecuzione in altri paesi; che anzi il vestito è esclusivamente liturgico non anteriore al declinare dell'XI secolo«.

Na navedenom mjestu (str. 738), II. svezka Krausovog djela ne nahodim ništa, što bi potvrdjivalo mnenje Dr. J., nego dapače na sliedećoj strani (739) piše Kr.: »Man kann im Allgemeinen festhalten, dass in den biblischen Scenen, den Wundern Jesu Christi auf Wandgemälden und Sarkophagen durchweg die Füsse entweder nackt oder mit Sandalen bekleidet sind«, što samo potvrdjuje ono, što sam malo na više iztaknuo kao pravilo. Nije točno ono, što piše g. pr. Dr. J., niti je stalno poznato, da su *caligae* uvedene kao liturgično odielo svršetkom XI. vieka, zato što ih prvi spominje Ivan Chartreski († 1117). Po tomu spominjanju tek se znade za stalno, da su *tibialia*, kao čest liturgičnog odiela, bila u to doba zaisto upotrebljavana, ali to ne izključuje, nego dapače potvrdjuje mogućnost, da su bila uvedena i prije toga zemana, t. j. u XI. i u X., vieku, doba, za koje ne ima dovoljno izvjestnih pisanih spomenika, na temelju kojih bi se moglo stalno kazati, kako bi biskupi za obavljanja liturgičnih čina obuvali noge više gležanja[2]. Tibialia pak ili *caligae*, što su ih obuvali biskupi i kraljevi svršetkom XI., u XII. i XIII. vieku nisu, kako hoće Dr. J., imale isti oblik, kao što je onaj obuće na gležnjima sjedeće osobe i do nje stojeće na našem spomeniku. Caligae, nadjene 1781. g. u grobovima siciljansko-normanskih vladaoca i njihovih nasljednika u stolnoj crkvi u Palermu, svilene su i sastoje od grimizne tkanine, te imaju oblik bječava, kakve su u to doba nosili i biskupi.[3] Slična se tibialia nahode i u carskoj riznici u Beču iz doba sicilskih Hohenstaufovaca.[4] Skrojene su od dva komada tako sašivena, da šavi od-

[1] Nav. dj. T. e. str. 46—47.
[2] Dr. Bock. Nav. dj. II. str. 4—5.
[3] Kraus, R. E. II. str. 215,
[4] Dr. Bock, N. d. II. str. 7.

govaraju stranama noge. Ona sizahu do više koljenâ, kako navodi i sam pr. Dr. J. Taj dio liturgičnog odiela nije dakle sastojao od zamotana remenja ili trakovâ, kako se to jasno razabire na sjedećoj i stojećoj osobi naše plohorezbe, i o kojima je i pok. Eitelberger pisao, da su vrst bječava, koje rek bi da sastoje od remenja jedan do drugoga postavljena.[1] Prag. Bulić se u svojoj knjizi[2] nije napose obazirao na obuću, ali, pošto nije ništa prigovorio Eit.-u, kojega je opis iztaknuo, razumije se, da je pristao uz njegovo mnenje. Obuća na gležnjima sjedeće osobe naše plohorezbe nisu dakle onakova tibialia, kakova su bila običajna malo prije druge polovine i nakon XI. v., ona ne ima golih gležanja, kako se razumije po Alkuinu, Amalariju, Fortunatu i Rabanu Mauru, da je liturgično bilo propisano u Karlovinžko doba ća do X. vieka, ne ostaje dakle drugo pomisliti, nego da su to bila ili liturgično propisana tibialia u X. vieku, o kojima bi naš bio jedini spomenik, koji bi tada svjedočio protiv mnenju Dra. Jelića, da je iz svršetka XI. ili početka XII. vieka, ili da je to bila civilna velikaška obuća, običajna u X. vieku. Ono prvo nije vjerojatno s razloga, što ne imamo nikakvog drugog ni pismenog ni umjetnog spomenika, koji bi nas mogao utvrditi u takovu mnenju, i jer se liturgična tibialia nikako ne bi slagala sa postolima, koji nigda nisu bili propisani kao liturgična obuća; dočim nam tolika pisana i umjetna svjedočanstva potvrdjuju, da su postoli i trakovi bili uprav civilna obuća. Ta eno i sam navod iz Mikrologa iztaknut od Dra. Jelića, po nav. djelu Dra. Bocka ili po Krausovoj enciklopediji, kaže, da su oko svršetka XI. vieka biskupi u liturgiji upotrebljavali *sandale*, a ne postole: »antequam induantur *sandaliis*«, kakvi su bili vazda i prije i potla XI. vieka u porabi kao čest liturgičnog odiela.[3] Civilna obuća sjedeće osobe urezane na spljetskom pluteju može se dakle pristojati samo kralju, a nikad Spasitelju ni kao biskupu ni kao kralju slave. Mnenje je svih liturgičnih spisatelja, da samo poplat noge treba da bude pokriven i obranjen, a gornji dio stopala da bude vidljiv kroz otvore sandalâ. Tu izprobijanu naplatu zove papa Inocencij III. *corium fenestratum*, a spomenuti Ivan Chartreski *corium quibusdam locis pertusum*[4]. Innocencij III. upravljao je crkvom božjom svršetkom XII. i početkom XIII. v., pa ako on još govori o »sandali fenestrati«, očito je, da ni u njegovo doba nisu biskupi pri liturgičnim činima smjeli upotrebljavati postole, nego tako izprobijane sandale. Amalar iztiče razliku obuće pojedinih redova svećenstva.[5] Po njemu sastojala je obuća od crne kože; mjesto naplate tekli su jezičasti trakovi od biele kože *(linguae ex corio albo)* kroz prste i preko noge, po čemu je gornju stranu bilo vidjeti kao rešetkastu *(corium fenestratum* kaže Innocencij). Pseudo-Alcuin jih ovako opisuje: »sandalia dicuntur solcae . . . subterius quidem solea muniens pedes a terra, superius vero nil operimenti habens patet . . . Episcopus habet ligaturam in suis sandaliis quam presbyter non habet«. Bock[6] opisuje obuću nadbiskupa *Arnolda Trierskoga* (12. v.); ona je imala s gornje strane *foramina obtusa.*[7] Na istom mjestu piše Krieg i o bječvama u smislu gori navedenom.

Ako se dakle o tunici i kazuli može kazati, da su česti liturgične odjeće, to nikako ne stoji za trakove i postole, koji se ne mogu tako lako zamieniti sa tibialiama i sandalima.

---

[1] Die mitt. K. D. M. Dalm. str. 286.
[2] Hrvatski spomenici.
[3] Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 10—19.
[4] Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 14—15.
[5] Krieg u Krausovoj R. E. II. str. 215.
[6] Nav. dj. II. 14.
[7] Isporedi: Wilmowsky. Die Grabstätten der Trierer Erzbischöfe. Trier. 1876. Tab. V.

Ne čini se, da se obuća osoba, urezanih na našem pluteju, razlikuje od one nošene od nekih zapadnjačkih vladaoca, t. j. *fasciar* ili *fasciolae*, kako bi hotio Dr. Jelić, nego je toj obući uprav posve slična. Ono što Dr. J. kaže, da su »legacci sucrociati«, obuća, koja da se dobro vidi na dalmatinskim spomenicima, odnosi se, kako po njegovoj bilježci, na obuću pozlaćenih izkucanih likova Iv. Feliksa i Sv. Reposita na srebrnom moćniku glave Sv. Oroncija u Zadru, kojega je jedna čest naslikana u nav. Eitelbergerovom dielu.[1] Pogledom na tu sliku baš se vidi, da spomenuta dva sveca nose uprav liturgičnu obuću, t. j. »corium fenestratum« i »tibialia«, o kojima se je sačuvala uspomena u spisima spom. Iv. Char. i pape Inn. III. Samo su tibialia urešena mrežolikim tad običajnim nacrtom svilenih tkanina, koji Dr. J. uzimlje za »izprekrižane podveze«. Ne stoji dakle, što Dr. J. i ovdje kaže, da je ciela odjeća sjedeće osobe našeg spomenika »izključivo liturgična«, niti da nije starija od XI. vieka, niti je dokazao, što na prosto tvrdi, da ima u drugim krajevima svieta suvremenih spomenika, t. j. kako bi on hotio iz svršetka XI. vieka, na kojima bi Spasitelj bio predstavljen sjedeć s krunom na glavi, s malim križem u desnici bez krstonosna nimbusa, a obuća još trakovima oko gležanja i postolima na nogama.

Napomenuo sam već,[2] da su franački kraljevi na minijaturama iz VIII. i IX. vieka predstavljeni obuveni postolima, dočim da je na istim minijaturama Spasitelj vazda predstavljen sandalima.

Karlo Veliki, kako piše Eginhard[3] u njegovom životopisu, nije imao različitu obuću od sjedeće osobe na našem pluteju, i to »Fasciolis crura et pedes calciamentis constringebat«. Monachus Sangallensis[4] opisujuć nošnju starih Franaka, kaže ob obući: »calciamenta forinsecus aurata, corrigiis tricubitalibus insignita, fasciolae crurales vermiculatae; et subtus eas tibialia, vel coxalia linea, quamvis ex eodem colore tamen opere artificiosissimo variata. Super quae et fasciolas in crucis modum intrinsecus et extrinsecus, ante et retro longissimae illae corrigiae tendebantur«. Takovu je odjeću u svojoj mladosti isti koludar bio vidio i u sporu cara Karla Vel., kad je isti car bio posjetio glasoviti samostan S. Galla. Schnaase[5] razumije uporabu opisanog postolskog remenja tako, da su lanene bječve ostale po njemu pokrivene.

Na slici nošnje langobardskih kraljeva[6], izvadjenoj iz rukopisa samostana La Cava u Napulju iz XI. v., u kojem je pak sva prilika da su slike nacrtane po još starijim uzorcima, vidi se kralj s doglavnicima. Svi nose crievlje oštruljice do gležanjâ (košćicâ) kao i sjedeća osoba našega pluteja. U kralja je remenje nad crevljom uz nogu sprieda svijeno, a u doglavnikâ je takodjer nespretno nacrtano, kao da se vijugasto podiže uz gnjate. Očevidno je tadašnji sitnoslikar hotio tako da predoči remenje, zamotano okolo gnjatâ.

O slici noge u gležnjima zamotane remenjem poput onoga na dvie osobe naše ploče, Demin[7] piše, da su to »vojničke bječve od remenja (»Riemen-Rüststrümpfe«) u porabi prije 11. vieka«. To nam svjedočanstvo dvoje potvrdjuje: 1. da je ta vrst obuće vojnička; 2. da je bila u porabi prije XI. vieka; pa da naša sjedeća osoba ne ima liturgičnih bječava i da potiče iz doba prije XI. vieka.

---

[1] Str. 153, sl. 44.
[2] V. „Star. Prosvj.“ od o. g. Br. 1, str. 50.
[3] Vita C. M. C. 23.
[4] Lib. I. c. 34.
[5] Gesch. d. bild. Kün. III. str. 597.
[6] Schnaase, Nav. dj. III. str. 598.
[7] Kriegswaffen, str. 174, sl. 55 i 56.

I Lindenschmit[1] je toga mnenja, da se postolski trakovi (corrigiae tricubitales) stalno mogu dokazati i da sačinjavaju osobito označujuću sastavinu germanske nošnje, koja da se je upotrebljavala navlaš od Franaka, ali i od drugih njemačkih plemena, i koja se je za dugo doba uzdržala kao značajka za razlikovanje germanske od rimsko-bizantinske nošnje. On kaže, da su se kod Franaka ti trakovi križali uz gnjate do koljena i da su sastojali od tkanice za stalno boje različite od bječavâ ili gaćâ. Kod velikaša da su trakovi bili zlatne tkanice ili gajtani, kojima da su se pozlaćeni postoli utvrdjivali na crljene gaće.

Za porabu liturgičnog odiela pri svečanoj krunitbi i crkvenom pomazanju kraljevâ i carevâ u srednjem vieku iztaknut mi je ovdje još ono, što o tomu piše često navedeni Dr. Bock:[2]

»Pošto su u srednjem vieku crkveno pomazanje i krunitbu davali carevima i kraljevima kao neki osvećeni karakter, pošto su još nakon krunitaba Karlovingâ navlaš njemački kraljevi i carevi primali od crkve pravo, da se pri krunitbenom činu, poput svećenikâ i biskupâ, mogu poslužiti liturgičnim ornatima, koji zato bjehu i prozvani »Pontificalia Indumenta Imperialia«; ne može se čudnovatim činiti, da je već pri kraju XI. vieka papa Alexandar II. jednom svjetovnjaku, vojvodi Vratislavu českomu, podielio pravo da nosi *pileus*, koji je kao mitra imao sličnosti sa infulama opatâ i biskupâ onoga zemana«.

U Ljubićevoj knjizi[3] nahode se slike triju komada novaca bugarskoga cara Ivana Asiena II. (1218—1241). Na sva tri je u zadku predstavljen vladaoc stojeć u carskom ornatu, koji sastoji od kazule, izpod koje pružajuć lievu ruku, drži u istoj kruglju, nadvišenu križem, i tunike. — Podignutom desnicom drži žezlo, koje u vrhu završuje križem. Na glavi mu ravna kruna s jednim redom bisera i katazeistima mjesto uhobranâ. I bugarski vladaoci služili su se dakle liturgičnim ornatom. A kamo li što kaže Dr. J., da ni u takovoj odjeći, ni u takovom položaju kao sjedeća osoba naše ploče nije nigda bio predstavljen kralj zemaljski!

Na str. 99—101 bavi se Dr. J. nadpisom, kojega se tragovi nahode na zarubnom pojasiću prepornog pluteja, i to nad plohorezbom. Taj nadpis tako je bio sitno i plitko urezan i tako se je izlizao, da mu se jedva poznaju osamljeni potezi pojedinih razštrkanih slova. Još prije nego je na svjetlost izašla Dr. Jelićeva razprava naš predsjednik O. Marun bio je opazio te tragove nadpisa i bio me je na njih upozorio. Kao što nije on tako niesam ni ja, uza sve pomnjivo promatranje propalog nadpisa na licu mjesta, mogao što drugo stalno da razaberem, nego na početku tragove slova E, po sriedi slovo M, malo pred njim tragove slova H, te pri desnom kraju ne posve stalne tragove slovâ DD. Čudit se je dakle, kako je Dr. J. mogao da vidi u tom nadpisu ono, što se ne može da vidi, naime izmedju ostaloga za stalno cielu skupinu slovâ LEGE i predložiti na laku ruku sliedeće čitanje cielog nadpisa: ... *[Tit(i)o?* opp. *Tit(ian)o? e(t) E(u)femie legem (Dominu)s da(t)]* ...

Iza toga dodaje Dr. J. (str. 101): »Come il Dr. Swoboda già osservava nella pregiata sua dissertazione, nel X. s. la scena della tradizione della legge *(Dominus legem dat)* comincia ad esser sostituita con quella della *Maiestas* del Salvatore, re dei re (Cfr. Farlati o. c. I., Tav. I. alla pag. 492) che nel codice di Echternach dell'a. 983—991 è rappresentato colla leggenda *Regnator Olympi* (Frantz l. c. I. p. 429); e che sull'omoforio di Grottaferrata, opera bizantina del XII secolo, tiene alzate ambe le braccia,

[1] Handbuch der deutsch. Alterthumskunde I., str. 343.
[2] Nav. dj. II., str. 166—167.
[3] Op. jug. nov. Tab. III. str. 12, 13 i 14.

avendo piegato sul pollice il dito quarto ed i tre altri distesi, in atto di benedire con ambe le mani, colla testa coperta di un diadema imperiale di puro argento con fregi d'oro di gemme (Farabulini: *Un raro monumento Greco*, Roma 1883, p. 159, Tavola unica), particolarità analoghe a quelle sul pluteo di Spalato ed a quelle sulla già citata patena di Hildesheim dell' XI secolo (Reusens o. c. I., fig. 511 v. sopra pag. 91).

La forma della lastra su cui è scolta la *Maiestas* del Battistero di Spalato, conviene angitutto ad un pettorale o antimensale d'altare: le scene della *Maiestas* dall' XI secolo in poi sono frequentissime appunto su questo genere di monumenti, che non di rado rappresentano anche gli oblatori nella già descritta forma ai piedi del Salvatore (V. sopra pag. 96, nota 4)«.

Po predloženoj restauraciji nečitljiva nadpisa hotio bi dakle Dr. Jelić, da na našem spomeniku bude predstavljen Spasitelj, koji predaje zakon Ticiju ili Ticijanu i Eufemiji, i to kaže da njegovo čitanje *legem (Dominu)s dat* prizivlje na pamet »la tanto frequente formola nell'antica epigrafia cristiana *Dominus legem dat*«. Ako ćemo po pravilima stare kršćanske ikonografije i epigrafije, biti će gosp. Dru. Jeliću poznato, da se je Isus predstavljao gdje predaje zakon, to jest volumen zakona samomu sv. Petru i nikomu drugomu. Kad pak Isus predaje sv. Petru taj volumen, na njemu je i nadpis DOMINVS LEGEM DAT[1], dočim na našoj plohorezbi ne ima ni volumena niti ikakva predavanja ni primanja, a kamo li predavanja zakona. Ako Isus predaje kadgod volumen sv. Pavlu, to je volumen zavijen, a ne razvijen kao onaj, što ga daje sv. Petru i ne ima nadpisa. Kad pak Isus predaje sv. Petru volumen, on ga prima u palij, dočim na našem spomeniku stojeća osoba niti ima palija, niti u obće što prima. Ne može se dakle prizor, predstavljen na našoj plohorezbi, nikako prispodabljati sa starokršćanskim predstavama, gdje Isus predaje zakon Petru. Tamačna bi dakle bila i nečuvena, da ne rečem što drugo, predstava sredovječna, gdje bi Isus predavao, razglašivao svoj sveti zakon po nekakvom Ticiju ili nekakvoj Eufemiji. Pošto je pak Isus predao jurisdikciju u crkvi svojoj samomu Petru, to kad bi na spljetskoj ploči bilo predstavljeno predavanje zakona, ne bi mogao biti Isusu ob desno ni sv. Staš nit ikakvi drugi mjestni svetac, kako opet na drugom mjestu (str. 112) nagadja Dr. J.

Ne samo u X. vieku, kako piše Dr. J., da je kazao Dr. Swoboda, prizor predavanja zakona počimlje bivati nadomješten sa *Maiestas* Spasiteljevom, nego, kako sam već prije iztaknuo,[2] Spasitelj kao *Rex regnantium* ili *Maiestas domini* pojavljuje se na biz. novcima od svršetka VII. vieka unapried; pa je zato još manje povoda misliti, da bi na spomeniku X. ili, kako hoće dr. J., čak iz svršetka XI. vieka moglo biti predstavljeno Isusovo predavanje zakona. Spomenici pak, na kojima je predstavljen Spasitelj kao *Maiestas*, ne nose nigda nadpisa *Dominus legem dat*, nego vazda »*Rex regum, Dominus dominantium*«, ili »Regnator Olympi«, ili »*Jesus Christus rex regnantium*«, pa bi sličan nadpis imao biti i na našem pluteju, kad bi mu plohorezba prikazivala Spasiteljevu Maiestas, a ne nadpis, odnoseći se na drukčiju predstavu. Opazit mi je ovdje još, da Isukrst, kad je predstavljen u slavi kao *Maiestas*, obično je sam u posebnu okviru sastavljenu od mandorle, koju drže dva kerubina, ili medju dva stupa združena lukom, kao što je na kovinskim antipendisima već toliko puta navedenima. Na našoj plohorezbi ne ima ni mandorle, ni stupova, nit ikakvog drugog zaokvirenja, koje bi srednju osobu razstavljalo od druge dvie do nje stojeće, pa i zato ne može ona da prikazuje Spasitelja u slavi. Predstava Spasitelja na naved. omoforiju nije niti može zato biti

[1] Garrucci, N. dj. I., st. 217.

[2] „Star. Prosvj." od o. g. br. 3, str. 371.

analogna predstavi našega pluteja, samo zato, što tamo Spasitelj nosi krunu na glavi kao i naša sjedeća osoba, i zato, što je i ta kruna urešena dragim kamenjem, jer je to običajni ures krunâ još od najstarijih pa do naših doba, i zato, što ima obie ruke podignute, jer eto i sam Dr. Jelić kaže, da na tom omoforiju Spasitelj sbilja obiem, ali praznim rukama blagoslivlje, jer neima kazule i jer je to grčki spomenik XII. vieka, dakle opet za dva vieka mladji od našega.

Najmanje je vjerojatno, da bi naš plutej mogao biti čest antimensala, i to uprav iz svršetka XI. v., toliko radi već navedenih razlikosti medju našom predstavom i onim na navedenim antimensalima iz XI. i XII. vieka, koliko radi toga, što je naš iz X. v., pa i s razloga, što je naš plutej kamenit, a oni su antimensali svi kovinski.

Začudno je takodjer, kako prof. Dr. J., koji misli, da naša plohorezba predstavlja *Maiestas Domini*, i toliko se nateže, da bi to mogao dokazati, pa napokon i prenesavši postanak našega pluteja iz X. u XI. i XII. viek, može opet nagadjati, da je na njoj mogao biti urezan nadpis *Dominus legem dat*, koji se na takovu predstavu ni najmanje ne odnosi, a još začudnije, kako tu istu plohorezbu može on da tumači i kao *Maiestas Domini* i kao predstavu predavanja zakona; te se i po tomu razumije, da on ni sam nije baš tvrdo osvjedočen ni o jednom ni o drugom, pa mu se eto dogadja, da hoće da sdruži u jedan prizor dva sasvim različita pojma, samo da bi dokazao ono, što se ne da nikako dokazati, da je, to jest na našoj ploči, predstavljen Spasitelj a ne kralj zemaljski. A eto mu i sam Dr. Swoboda kaže, da se nakon X. v. prizor predavanja zakona počimlje nadomještavati s onim *Maiestas* Gospodinovom, a ne da jedna predstava počimlje prelaziti u drugu!

Osoba, stojeća predstavljena na našoj ploči, priznajem sada, da ne može da predstavlja crkvenog dostojanstvenika, kako sam se prije bio zarekao,[1] neobziruć se na odjeću i oslanjajuć se samo na Kukuljevićevo tumačenje. Opazka Dra. Jelića, da to ne može da bude svećenik višega reda, jer da ne ima na sebi ni kazule ni druge liturgične oznake (str. 112), učinila mi je svratiti pozornost na odjeću, te uviditi nuždu sadašnjeg izpravka, i zato mu ovdje srdačno zahvaljujem. On kaže, da je tu prikazan svetac pokrovitelj, koji da preporučuje Spasitelju prikazivatelja spomenika, koji je prostrt pred njim. Po kratkoj tunici veli, da bi mogao biti predstavljen apostol Petar ili Pavao, jer da su ti apostoli u srodnim spomenicima predstavljani u kratkoj tunici. Nego po nedostatku atributa, označujućih apostole, zabacuje to mnenje, a prigrljuje drugo još manje vjerojatno, da bi mogla stojeća osoba prikazivati kakvog lokalnog sveca, i to uprav Sv. Staša. Na drugom mjestu (str. 97) pak piše, da su na spomenicima barbarske izradbe, navlaš na plohorezbama, često sveci prikazani bez kotura svetinje, pa da ništa na smeta, ako su i osobe na našem spomeniku bez toga kotura. Ali ako su na tim spomenicima sveci i često prikazani bez kotura svetinje, a to nisu bez pripadajućih jim atributa, pa bi bilo vrlo začudno i izvanredno, kad bi na našem spomeniku svetac bio predstavljen ne samo bez kotura, nego i bez ikakva atributa. Napomenut mi je pak, da isti g. pr. Dr. J. (str. 123—124) piše, da bi Sv. Staš, prikazan na ploči, uzidanoj u zvoniku Sv. Dujma, skupa sa Sv. Dujmom i Sv. Petrom, imao odgovarati stojećoj osobi prepornog spomenika, koja bi dakle imala takodjer prikazivati Sv. Staša, a zaboravlja, da je prije i sam zabacio mnenje, da bi ta ista osoba mogla prikazivati apostola Petra ili Pavla, jer da joj nedostaje njima pripadajućih atributa, a opet da bi lašnje moglo biti, da budu izostavljeni atributi češće predstavljeni i u svoj crkvi kršćanskoj dobro poznatim svecima Petru i Pavlu, nego li lokalnom i zato manje poznatom Sv. Stašu.

[1] Vidi „Star. Prosvj." od o. g. br. 3., str. 178.

Nije se takodjer sjetio Dr. J., da je na ploči, uzidanoj u zvoniku[1], Sv. Staš predstavljen vrlo jasno sa svojim *atributom,* t. j. o vrat visećim žrvnjem, na kojemu je još i nadpis S. ANASTASIVS, da nestane svake sumnje o predstavljenom S. Stašu. Sad neka Dr. J. pomisli, kako bi to bilo moguće, da tobožnji S. Staš na pluteju krstionice, koji bi po njegovoj tvrdnji imao biti za samo pô vieka mladji (!) od onoga na zvoniku, bude prikazan bez ikakvoga atributa i bez nadpisa, dakle uprav posve različito od tobože starijega!

Kako dakle bez upasti u protuslovje nije moguće dokazati, da je na prepornoj ploči predstavljen sjedeć Spasitelj, tako logično sliedi, da nije moguće dokazati, da je do njega predstavljen svetac, a vidit ćemo, da nije ni svećenik.

Da bi stojeća osoba prikazivala svećenika u tunici, kao česti liturgičnog odiela, ta bi tunika imala sizati do peta, a ne biti onako kratka, jer imamo dovoljno pismenih spomenika, koji nam potvrdjuju, da je, kako u svako doba, tako i u prvoj polovini srednjega vieka liturgična tunika bila tako duga. Kraus[1] navodi Hrabana († 856), koji piše (I. c. 16): »secundum vestimentum est linea tunica, quae Graece *poderes,* latine *talaris* dicitur quod ad talus usque descendat«, i Pseudo-Alcuina (iz X. v.) [c. 39], koji piše: »postea sequitur *poderis,* quae vulgo alba dicitur . . . tunica usque ad talos«. Ni pojas stojeće osobe ne odgovara obliku liturgičnog pojasa (cingulum), koji bi imao biti uži.[2] Kao što smo vidili, da je kralj primio zapadnjački, franački oblik krune, crevalja i podvezâ, tako se razumije, da će i velikaši kraljevstva hrvatskoga, kraljevi doglavnici bit primili način franačke nošnje. Franci su više lanene košulje bez rukava nosili halju (tunica), lanenu ili vunenu kratku do koljena, obtočenu pri dnu trakom[3]. Takovu uprav nosi stojeća osoba spljetskog pluteja. I širok pojas (balteus), kojim je opasana svojom širinom, napominje širok pojas, upotrebljavan kao poglavit biljeg visokog dostojanstva velikaša carstva na dvoru bizantinskomu.[4] Sve nam dakle na stojećoj osobi kaže, da je odjevena svjetskom velikaškom odjećom (saecularia ornamenta), te da predstavlja kakvog velikaša kraljevstva hrvatskoga, kao n. p. kakvog dvorskog župana ili štitonošu kraljevoga.

(Nastavit će se.)

---

[1] Eitelberger, N. dj. str. 269, sl. 79.
[2] Nav. dj. II., str. 190.
[3] Kraus, Nav. dj. II, str. 192—3.
[4] Lindenschmit, Nav. dj. I., str. 329.
[5] Lindenschmit, Nav. dj. I., str. 350. Kraus, N. dj. II., str. 193.

Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)

21. **Vrelo Cetine.** Kod samog vrela rijeke Cetine, oko sata i pô kočije daleko od Vrlike, obstoje dosta dobro sačuvane razvaline crkve sv. Spasa, a oko nje veliko staro-hrvatsko groblje sa stećcima i ogromnim većim dijelom neučetvorenim pločama. U samoj crkvi, koje je sačuvan dobar dio zvonika i zidova sa poluoblim podpornjacima, uzidan je komad praga ili lezene sa ograde svetišta, na kojem je urezana četverostruka pletenica, sastavljena od pletenih krugova, kroz koje prolazi prosta dvostruka pletenica hrv.-biz. sloga. U sred groblja je pak usadjen i služio je kao čest križa drugi ulomak pilastra hrv.-biz. sloga, na kojemu se takodjer vide tragovi pletera. Na jednoj je nadgrobnoj ploči usiječena svastika.

Gosp. Petar Stanić (»Viestnik« God. XIII. Br. 1., str. 10) našao je još uzidan u crkvi sv. Spasa: »Jedan komad u luku pred svetištem dug 40 cm., širok 18 cm. Predstavlja dvije glavne jajoliko se savijajuće kružnice sa tri prutića u svakoj. U sredini svakog zavoja nalazi se troprutasti križ.« On je tu još našao 5 uresnih komada hrv.-biz. sloga, po kojima sudi, da je na tom mjestu imala obstojati staro-hrvatska crkva.

22. **Koljane** (kod Vrlike). Predsjednik našega družtva izvjestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 2., str. 60): »Naš vriedni povjerenik g. Stanić u Vrlici na družtveni trošak počeo je pretraživati ruševine staro-hrvatske crkve u Koljanih kod Vrlike i odkrio je ostanke crkve na jedan brod duge 15 m., široke 6 m. U njoj našasto je više arhitektoničnih ulomaka, dva velika cijela pilastra od pluteja, dva kapitela, nekoliko ulomaka stupova i dva navezena praga, gornji i srednji pobočnih vrata, dva nadpisna ulomka ciborija:

1\. . . . . OBOLEИOS · CAN///ELLOS . . .
2\. . . . . T · ET CVM OMN . . .

nadalje četiri ulomka, valjda od dvaju arhitrava sa velikim slovima 0·09 m. visine:

1\. OS CONSIRI ET CONERIARICO

Odnosne abreviature oštećene su, te nijednoj nevidi se traga.

2\. . . . . $\overline{\text{E}}$D $\overline{\text{S}}$APOLO . . .
3\. . . . . PEA . . .
4\. . . . . NYTERΛPBSA . . .

Suviše kô gradivo uložen našast je jedan rimski vojni nadpis i pet ulomaka od drugih rimskih nadpisa. Pošto radja nije dokončana, a ruševine, kako smo se na licu mjesta uvjerili, nisu prije bile prekrčivane, kad se nastavi kopanje, nadamo se, da će gori navedeni ulomci biti popunjeni ne samo, nego još štošta razna se naći.«

U toliko su jedna cijela vrata sa arhitravom i na njemu nadpisom bila dopeljana u »Prvi Muzej hrv. spom.« te se ovako redaju ulomci gori iztaknutog nadpisa ponešto dopunjena i popravljena:

MERVNCM E DS ΛΡOLO(PEA OSCONSIRIETCoNЄIRIARI/

NVTERΛPBSA(PEΓ

23. **Potravlje** kod Sinja. Naš predsjednik izvjestio je u »Viestniku« (God. XIV. Br. 3., str. 93): »Na predlog g. Petra Stanića proveden je pokušaj na staro-hrvatskom groblju sa stećcima na Grudinam u Potravlju kod Sinja. Ovdje bilo je izpod groblja nazrieti ostanaka nekakove obsežne sgradje, pa je trebalo nešto pokušati. Pokušaj je dokazao, da je sgradja rimska, koja je sa sjeverne strane svršavala u tri polukružne apside. Apsida zapadna najveća je i utvrdjena s vani lezenami, a unutra je imala uzidane sjedalice, a na sriedi podizao se od mramornih stupića nekakav paviljon. Našasto je nekoliko ulomaka od prozora, raznih ulomaka liepih kapitela i drugih ornamentalnih komada, i mnogo ulomaka bieloga mramora.«

Na spomenutom putovanju sa O. Barbićem, ja sam baš pri sutonu, i zato u hitnji na prolazku, obašao opisane izkopine na Grudinama, ali sam vidio, da nijesu nego tek započete i da su već odkrivene spomenute tri apside, te tragovi zidova pročelja, po kojima se doznaje, da je sgrada bila duga 23·20 m. Trebalo bi dakle svakako nastaviti izkopavanja i staviti na čisto čitavu osnovu sgradje. Medju ruševinama našlo bi se svakako još mnogo ulomaka, koji bi nam dopustili, da točnije sudimo o dobi sgradje. U toliko se meni čini, da baš one *tri* abside svjedoče zato, da sgradja nije mogla biti rimska bazilika, nego staro-kršćanska, a da je paviljon na stupićima, o kojemu piše naš predsjednik, mogao biti upravo ciborij glavnoga otara, a lezene oko glavne apside početci sliepih ravenatsko-bizantinskih arkada. Kad sam pak prošle godine o Duhovima bio na družtvenoj skupštini u Prvom Muzeju hrv. spomenika, pokazao mi je gosp. predsjednik jednu malu nadstupinu donešenu iz toga mjesta, koja odaje bizantinski slog.

24. **Hrvace** kod Sinja. U dvorištu franovačkog samostana u Sinju, medju tolikim rimskim spomenicima sa Čitluka (Colonia Claudia Aequum), uzidan je i ulomak pluteja sa pleterom hrv.-biz. sloga, koji je donešen bio sa Hrvacâ.

25. **Muć gornji** (Andetrium). Tu je još god. 1871. (Rad jugosl Ak. zn. i umj. knj. XXVI. str. 93—108) koncem mjeseca kolovoza župnik u gornjem Muću Jerko Granić, kopajuć novi temelj za svoju župnu crkvu sv. Petra, u dubini od skoro 2 met. našao ulomak praga, urešena sa kukama i uzlovitom pletenicom hrv.-biz. sloga, na kojemu je nadpis sa karlovinžkim slovima. Rečeni župnik je na prvi mah čitao nadpis ovako: *„Branimir annorum viginti piissimus ervatorum rex devovit virgini aeternae templum sumptibus suis 800.“*

Objelodanio ga je tako u »Narodnom Listu« (23. rujna 1871. br. 76). Isto ga tako do slovca nepoznat pisac priobći u »Nazionale« (18. stud. 1871.). O tomu je zlamenitom spomeniku, koji spominje zadužbinu hrvatskoga kneza Branimira, prof. don Šime Ljubić čitao razpravu u sjednici Jugosl. Ak. dneva 11. lipnja 1873. On je nadpis ovako pročitao:

. . . . BRANIMIRI, ANNORVM CHRISTI SACRAM EDEM VIRGINIS AETERNE-
-TITVLO SVMPTIBVS SVIS SACRAVIT DCCCLXXX ET · VI · QVE INDICTIONE.

Ob istomu je mućskomu spomeniku razpravljao u Akademiji (13. prosinca 1873.) pok. dr. Frano Rački (Nav. mj. u »Radu«), te je, razriješivši pokratice, nadpis najbolje pročitao, kako slijedi:

(TEMPORE DVCIS) BRANIMIRI · ANNOR(um) XPI SACRA DE VIRG(ine) CARNE VT SV(m) PS(it). S(eu) DCCCLXXX ET VIII · VI Q(ue) INDIC(tione).

Veleuč. prof. Ljubić je o slogu tog spomenika rekao: »Radnja je izklesana slogom bizantinskim za čudo čisto i pravilno za ono doba. Spomenik morao je služiti kao prag nad vratima rečene crkve sv. Marije.« Dr. Rački je rekao: »Pismo je kapitalno, kano što se od njekada upotrebljavalo na kamenih nadpisih. Capitala je rimska, ali preobražena pod uplivom karolinžke majuskule i načina njezina pisanja. Ovaj se upliv opaža u tom, što su na njekih pismenih potezi oštriji, što se njeka pismena vežu ili prislanjaju na druga, i što se njeka u obsegu drugih pišu u manjem obliku.« O slogu je rekao dr. Rački: »I tako imali bismo u tom kamenu pred sobom riedak ostanak hrvatski iz druge polovice IX. vieka. Ostanak taj je samo odlomak hrama, kojega je vrieme pod zemlju strovalilo i pokopalo. A taj hram prislanjao se dobom na umotvorine gradjevne, koje su u srednoj i zapadnoj Evropi nastale pod uplivom refarmatornoga duha Karla Velikoga. Viek toga umnoga i poduzetnoga vladaoca pokuša preporoditi umjetnost uputivši ju na rimske oblike, koji, kano rimski imperium u obće, nisu za tudje smatrani. U našoj Dalmaciji medju tiem nije triebalo takove upute; jer ondje rimske umotvorine, razsijane po cieloj zemlji nisu nikada prestajale biti živim učilištem.« Mućski spomenik se sad nahodi u zagrebačkom arheol. muzeju, a naslikan je u veliko na tablici knj. XXVI. »Rada« Jugoslav. Akad. znan. i umjetn. O tom je spomeniku pisao u kratko u svojoj knjizi (Op. cit. str. 38) i prag. Bulić.

26. **Trogir.** (Tragurium — Traù). Uz ložu, ne daleko od stolne crkve, je mala staro-kršćanska bazilika *sv. Martina* poslie prozvana *sv. Barbare.* Farlati ju spominje u Ill. Sacre IV. 308. Najprije je o njoj obširnije pisao Eitelberger u spom. djelu (str. 238—240), koji joj (na tabl. XIX. sl. 2) donosi tloris, uzdužni i popriečni presjek. U ukupnosti je duga iznutra 10·7 m., široka 5·5 m., razdijeljena na tri broda su tri para stupova. Srednji brod završuje četverokutnom apsidom, a pobočni konkama izdubljenim u začeonom zidu. Dvije su takove konke i u južnom zidu crkve, a po jedna u sjevernom i južnom zidu apside. Crkva je posvodjena. Na stupovima podiže se zid srednjega broda naslonjen na lukovima, koji se u nadvišenim crtama pokreću u svijetloj visini od 5·26 m. nad zemljom. Nad samim nadstupinama podižu se polupilovi, koji svršuju u proste karniže na mjestu, gdje primaju lukove svodova. Svodovni sustav srednjega broda je vrlo prosto osnovan; od jednog do drugog pilova, što su na stupovima, nategnut je poprijećan kajiš, širok 0·42 m., a tako i smijerom duljine broda luk, koji za 11 cm. odskače od zida. Medju tim lukovima postavljeni su bačvasti svodovi. Svijetla visina srednjega broda iznosit će nešto preko 8·8 m. Takovo poredanje svodova medju nategnutim kaijšima, kaže Eitelberger, da nije ništa rijedka u staro-kršćanskom, navlaš bizantinskom graditeljstvu. Pobočni su brodovi niži, a imaju samo svijetlu visinu od 5·80 m. I oni imaju podpuno jednak sustav poprijećnih kajiša, poput srednjega broda, a imaju samo mjesto bačvastih svodova plitko grebenasto svodovlje. Crkva ima prilično ovelike prozore u površini zida srednjega broda. Star rešetkast prozor sačuvao se je na glavnoj apsidi.

Tu je crkvu u kratko napomenuo i g. Jackson u nav. djelu (II. str. 145). On kaže, da je to zlamenita bizantinska crkva, da je vjerojatno dosta starija od god. 1184., i da je jedna od najzlamenitijih te vrsti u Dalmaciji. Ja sam tu crkvu pregledao i premjerio, te sam o njoj pisao u članku »Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji«,

objelodanjenu u »Viestniku« (God. XIII. br. 3. str. 78—83). Taj sam članak dao i napose otjesnuti u brošurici od 19 strana. U mojemu sam članku iznio i tloris bazilike, kojim sam izpravio netačan Eitelbergerov. Tu sam izpravio tolike druge nedostatke Eitelbergerova opisa i nadopunio ga, te sam iztaknuo ono, česa ni Eitelberger ni Jackson nijesu bili opazili, da su i stupovi i nadstupine ove crkve uzeti bili sa različitih staro-rimskih gradjevina po običaju staro-kršćanskog graditeljstva, tako da je na primjer na jednom stupu gornji dio debla od sijenitnog granita, a dolnji od bijela mramora, od kojega je izdjelana prosta valjkasta podstupina, bez ikakovih članaka (modanature); jedan stup ima atičku podstupinu; jedan neima podstupine, nego mu je podmetnuta prosta debela pločurina; drugi jedan stup takodjer neima podstupine, nego počiva na živoj hridi malo oskočenoj od tla. Tako su i nadstupine nejednake, neke više a neke niže, neke deblje a neke tanje od dotičnoga debla, a tako su i oblikom različite. Vrata crkve su zaokvirena debelim pragovima. Na nadvratniku sam odkrio izpod klaka, kojim su bili zamazani nadpis i plitku troprutastu rezbariju hrv.-biz. sloga karakterističnu za svršetak VIII. i početak IX. vijeka. Po srijedi je križ urešen dvostrukom pletenicom. Desno i lijevo do njega ptica poput golubice. Sa svake strane simetrično po kolobar sa mnogolatičnom ružom, dvije ptičice, krin, kolobar, križ sa pletenicom, kolobar sa mnogolatičnom ružom. Nadpis je sliedeć u kapitalnim karolinžkim slovima na jednoj brazdi:

. . . NOMINE D
NI EGO MNIVS PRIOR VNA CV COGNATV MEO PETRVS COGITAVIMVS P REMEDV AN NRE VNC TEPLV C · STRVERE

Ja sam ga pročitao: *(In) nomine D(omi)ni, ego Mnius prior una cu(m) cognatu meo Petrus* (sic!) *cogitavimus p(ro) remedium* (sic!) *an(imae) n(ost)re (h)unc te(m)plu(m) c(on)struere* —

Ja sam po svijem biljezima zaključio, da ću se najviše približiti istini uzamši VIII. vijek kao doba postanka te prezlamenite i dosta dobro sačuvane, premda na žalost zapuštene i zanemarene hrvatsko-bizantinske bazilike.

O svetoj Barbari pisao je i dr. Rački u spom. svojoj zadnjoj razpravi (»Rad« knj. CXVI. str. 199) na temelju mojega i Eitelbergova opisa. Samo on kaže, da je ranoromanskoga sloga, što ne stoji, jer bi onda trebovalo uzeti, da se pod romanski razumijeva i bizantinski, dočim je romanskomu slogu početak tek u drugoj polovini XI. vijeka, a ota je crkva najbliže iz VIII.

Na jednoj *privatnoj kući* u Trogiru uzidan je ulomak nadvratnika sa uresom sastavljenim od viticâ i palmetâ sa bizantinskim križićem po srijedi u slogu svršetka VIII. ili početka IX. vijeka sa nadpisom

PAX ƆIC DOMƆI ET CƆM SPIIR/////////O

Ja sam taj ulomak objelodanio sa slikom u »Viestniku« (God. XIV. br. 1. str. 16—17) a nadpis sam pročitao: *Pax (h)uic domui: Et cum spir(itu tu)o.* Taj nadvratnik spominje po mojemu članku i dr. Rački (Nav. dj. str. 207).

27. **Biač** (Sicum). Na polju Biaču zapadno od Kaštel Staroga obstojaše za vremena hrvatskoga kneza Mutimira (892. god.), kako se razabire po njegovoj listini na tom mjestu izdanoj (Documenta hist. chroat. per. antiq. ill. str. 15), crkva *sv. Marte.* I sada je tu crkva pod tim imenom ili po pučku *Stomrata,* ali iz novijega doba. Do nje se vide ostanci zidova, a ne daleko od nje četiri ulomka velikih pragova, izdjelanih po starokršćanskom načinu, koje sam ja napomenuo u spom. svojoj razpravi u »Viestniku« »Četiri staro-hrv. bog.« str. 8—14). Prvi je o Stomrati pisao prof. don Simeon Ljubić (»Viestnik« g. I. br. 2. str. 53). Obširnije je o Biaču pisao preč. O. Milinović, sadašnji

presv. barski nadbiskup u knjižici *„Biač: Starodavna hrvatska prestolnica u Kaštelim“* (str. 34 u Zadru). Ja sam u spom. svojoj razpravi izpravio ulomke nadpisa, prvi iz VIII. ili IX. vieka, a drugi iz rimskih doba, koji su uzidani u južnom zidu sadašnje crkvice, a pogrešno ih je objelodanio bio prof. Ljubić. Ti su ulomci:

1. ЄRI ROGAVI
//RISTVM D i
2. P S

Prof. Ljubić pa za njim Eitelberger i Jackson prema pučkoj predaji vjeruju, da su dva komada dovratnika monumentalnih i veleliepnih ulaznih vrata trogirske stolne crkve donešeni iz Biača i da su pripadali davnoj crkvi sv. Marte. Na temelju izradbe i sastava tih komada ja sam u spom. razpravi pobio to mnenje i dokazao, da oni komadi nemogu nikako da budu stariji od XIII. vieka, kad no su izklesana ona sjajna vrata, te da nemože biti mjesta nagadjanju, da mogu biti preneseni sa sv. Marte na Braču.

Na temelju mojega opisa pisao je ob ovoj crkvi i pok. dr. Rački u spom. svojoj zadnjoj razpravi (Rad knj. CXVI. str. 198). Samo je on to dodao, da iz ostanaka, koje sam opisao, »proviruje rani romanski slog«, što nemože da stoji, jer tada nije ni bilo romaničkoga, nego je svuda vladao bizantinski.

(Nastavit će se.)

Nekrolog prof. don Simeona Ljubića.

(Svršetak.)

Prof. Ljubić uredjivao je kao glasilo hrvatskoga arkeologičkoga družtva u Zagrebu „Viestnik“ od početka 1879. god. do kraja 1892., u sve dakle četrnaest godišnjaka, po četiri broja na godinu, te je osjem obilnih starinarskih viesti u svakom broju napisao u njemu razprave i članke, kojih ćemo ovdje da iznesemo bibliografičan pregled:

1. Najobširnija je u „Viestniku“ pokojnikova razprava „Rimski novci carski zemaljskoga muzeja u Zagrebu“. (God. I. Br. 1. str. 22—24; br. 2. str. 58—59. God. II.: Br. 1. str. 20—21; br. 2. str. 45—47; br. 4. str. 120–122, God. III.: Br. 2. str. 49—50. God. IV.: Br. 3 str. 80—88; br. 4. str. 113—116. God. V.: Br. 1. str. 17—19; br. 3. str. 83—88. God. X.: Br. 3. str. 81—84. God. XIV.: Br. 4. str. 106—109.)
2. God. I. Br. 1. Uvod (str. 1—5).
3. God. I. Br. 1. Dragulj iz predhistoričke dobe (str. 6—12).
4. God I. Br. 1. Biač (str. 12—15) i br. 2. (str. 50—55).
5. God. I. Br. 1. Nadpisi (21—22).
6. God. I. Br. 2. Aqua Jasae (Toplice Varaždinske (str. 33—43).
7. God. I. Br. 3. Pisani spomenici izkopani u Sisku teč. god. 1876—7. od ark. družtva Siscia (65 - 74).
8. God. I. Br. 4. Rittium (Surduk) (97—101).
9. God. I. Br. 4. Još dvie zavjetne ruke iz bronza (107—108).
10. God. I. Br. 4. Kip morske boginje s jednozubim sidrom (118—120).
11. God. I. Br. 4. Predhistorička Venus (120—122).
12. God. II. Br. 1. Topusko (Ad Fines) i ostanci njegove gotičke crkve (sa tri table) (1—11) i br. 2. (34—42).
13. God II. Br. 1. Pisani spomenici izkopani u Sisku tečajem god. 1878. od ark. družtva Siscia (11—12).
14. God. II. Br. 1. Primjetbe na „Prilog tumačenju dragulja“ (21—24), br. 2. (47 - 58), br. 3. (81—90).
15. God. II. Br. 2. Nadpisi (43—44).
16. God. II. Br. 2. Nabave arkeol. odiela zem. muzeja (59—60).
17. God. II. Br. 3. Nekoliko glagolskih nadpisa iz Grižana u Vinodolu (70—71).
18. God. II. Br. 3. Nadpisi koji su došli ili će doći u zem. muzej (72—76).
19. God. II. Br. 3. Panomski kipari za cara Galerija (80—81).
20. God. II. Br. 4. Nadpisi rimski nepoznati ili krivo izdani (101—103).
21. God. II. Br. 4. Arkeologičke crtice iz moga putovanja po njekojih predjelih Podravine i Zagorja god. 1879. (110—120).
22. God. III. Br. 1. Prva odkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji. Sa tablom. (1—11).
23. God. III. Br. 1. Predhistorične starine u Prozoru i u Brlogu (11—14).
24. God. III. Br. 1. Nadpisi iz srednjega doba (24—25).

25. God. III. Br. 1. Gospodinu V. Jagiću (28–32).
26. God. III. Br. 2. Arkeologička izprava (44—47).
27. God. III. Br. 2. Alveria (47—49).
28. God. III. Br. 2. Kritika: „Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro" (50—54).
29. God. III. Br. 3. Rimski nadpis u Osjeku izkopan (84—85).
30. God. III. Br. 4. Privoljski nadpis (97—99).
31. God. IV. Br. 1. (1—9); br. 2. (54—56) i br. 3. (66—67). Arkeologično izkapavanje u Bakru. Sa četiri table.
32. God. IV. Br. 1. Putopisne arkeologične bilježke od Ogulina do Prozora (12—23).
33. God. IV. Br. 2. Munjavački nadpis (54—56).
34. God. IV. Br. 3. Sisački nadpis (65–66).
35. God. V. Br. 1. Andautonia (Šćitarjevo) i započetak izkapanja od strane nar. zem. muzeja na onom tlu (1—13).
36. God. V. Br. 1. Bazilika Sv. Sinerotesa u Mitrovici (19).
37. God. V. Br. 2. Arkeologička izkapanja na petrovačkoj gradini u Sriemu, gdje tobož starorimska Bassianis. Slika i tabla (33—49) i br. 3. (str. 65—70).
38. God. V. Br. 2. Prinosak k iztraživanju predmeta predhistoričke dobe u Dalmaciji i u Hrvatskoj (49—52).
39. God. V. Br. 3. Hercegovački nadpisi u Radimnji blizu Stoca (81).
40. God. V. Br. 3. Dvie stare narodne izprave (81—82).
41. God. V. Br. 4. Sustjepan kod Solina. Rimski nadpis u Sućurcu. Izkapanje starina na Solinu (99—102).
42. God. VI. Br. 1. O nepravilnosti naziva „ugarski ili ugarsko-skandinavski skup" u dielbi predhistoričkih predmeta iz bakrene dobe. Dvie table (1—14)
43. God. VI. Br. 2. Dukljanske starine (33–43).
44. God. VI. Br. 3. Baška na otoku Krku (71—74).
45. God. VI. Br. 3. Nadpisi rimski (75).
46. God. VI. Br. 4. Dvie izprave o veleважnom arkeol. odkriću na Solinu prošloga stoljeća (116–119).
47. God. VII. Br. 1. Japudija i predhistoričko odkriće u Prozoru kod Otočca. Tri table (1—11) i br. 2. (39—47) te god. VIII. br. 2. (39—50).
48. God. VII. Br. 1. Starine rimske iz Mitrovice nadošle nedavno u zem. arkeologički muzej. Sa tablom (11–18).
49. God. VII. Br. 1. Rimski nadpisi u Rami (21).
50. God. VII. Br. 3. Prvo odkriće predhistoričkih groblja od žara u Hrvatskoj. Tab. VI. (65—72).
51. God. VII. Br. 4. Terramara u Hrvatskoj (97—98) i god. IX. br. 4. sa nacrtom u tekstu (97—98).
52. God. VII. Br 4. Kaciga iz rimske dobe (113).
53. God. VIII. Br. 1. Rimske Therme u Mitrovici (Syrmium). Sa tablom (1—6).
54. God. VIII. Br. 1. Rimski nadpis u Senju grčkimi pismeni (15—17).
55. God. VIII. Br. 1. Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas još početkom prošloga stoljeća (17–19).
56. God. VIII. Br. 2. Srebren novac grofa Nikole Zrinjskoga † 1534. Sa slikom. (32—36.)
57. God. VIII. Br. 2. Prvi tragovi predhistoričnih opažanja u nas još tečajem XVII. stoljeća (50—52).

58. God. VIII. Br. 2. Kritika: „Due tributi delle isole del Quarnero. Studio di Giuseppe Vassilich (Archeografo Triestino — Nuova Seria. Vol. XI. p. 297. Trieste 1885“ (56—61).

59. God. VIII. Br. 3. Nov dokaz da se je otok Hvar prvobitno zvao Πιτύεια (Pitieja). Sa slikom (65—66).

60. God. VIII. Br. 3. Rimski novci obiteljski iliti konsularski nar. zem. muzeja u Zagrebu, kojih nema na tablah Cohenovih i kod Ricci-a, ili se u čem od njihovih razlikuju (72—74).

61. God. IX. Br. 2. Isto o rimskim novcima carskima (44—46) i god. X. br. 3. (81—84).

62. God. VIII. Br. 3. Kritika: Due tributi delle isole del Quarnero. Studio di Giuseppe Vassilich — Sopra le recenti scoperte nell' Istria o nelle Alpi Giulie. Die Kupfer-Zeit in Ungarn von Franz von Pulszky — Budapest 1884. — Stazioni umani preistoriche nell' isola di Torcello. — Bemerkungen über die Classificirung prähistorischer Funde in Krain. Mager Adolf Bernard. — Giurind in Obergailthal (Kärnthen) 1885. (82—93).

63. God. VIII. Br. 4. O groblju Sv. Sinerota u Mitrovici (97—105).

64. God. IX. Br. 1. Oris dosadašnjega uspjeha u iztraživanju spomenika iz kamene dobe u Dalmaciji i nov prinos — Tab. I. (1—4).

65. God. IX. Br. 1. Dva nova miljokaza iz okolice Sirmiuma (14—19).

66. God. IX. Br. 2. Harpocrates. Tab. III. (33—36).

67. God. IX. Br. 3. Rimski nadpis našast u Potirni na otoku Korčuli (69—71).

68. God. IX. Br. 3. Riedki spomenik sredovječni našast u Zadru (87—88).

69. God. IX. Br. 4. Starobosanski pečat. Nacrt u tekstu (99—100).

70. God. X. Br. 1. Prvo odkriće predhistoričkoga selišta iz kamene dobe u našoj zemlji. Tab. I. (1—2).

71. God. X. Br. 1. Spomenici osobita lika iz kamene dobe, odkriti u Dalmaciji, a sada u arkeol. muzeju u Zagrebu. Tab. I. (3—5).

72. God. X. Br. 1. Znameniti nadpis rimski (5—7).

73. God. X. Br. 1. Prinosak k starohrvatskim spomenikom i ornamentiki iz Nina (13—16).

74. God. X. Br. 1. O napredku arkeol. znanosti u našoj hrvatskoj zemlji (19—23), br. 2. (54—57), br. 3. (75—80) i br. 4. (106—110).

75. God. X. Br. 2. Odkriće bakrenih rimskih novaca iz I. i II. stoljeća po Isukrstu u okolici Prugovca u Podravini, svi velikoga modula (33—45).

76. God. XI. Br. 1. Odlomak predhistoričkog groblja u Prozoru. Tab I. (1—2).

77. God. XI. Br. 1. Rimski nadpis iz Gjurgjevca (2—3).

78. God. XI. Br. 3. Izkapanje na Gradini kod Petrovasela blizu Nove Gradiške (69—72).

79. God. XI. Br. 4. † Ivan Kukuljević Sakcinski, prvi predsjednik hrv. arkeologičkog družtva. Sa slikom (97—104).

80. God. XI. Br. 4. Crtice iz mog putovanja po južnoj strani gornje Krajine ili gospićko-otočke pukovnije (104—109).

81. God. XII. Br. 1. Rimski nadpis iz Mitrovice. Tab. I. (1—3).

82. God. XII. Br. 2. (33) i br. 3. (78—80). Nadpisi rimski iz Bosne.

83. God. XII. Br. 3. Novci Jelačića bana (88—89).

84. God. XIII. Br. 1. Rimska kola. Tab. I. (1—5).

85. God. XIII. Br. 2. Rimski nadpis iz Koljanah blizu Vrlike u Dalmaciji (41—42).

86. God. XIII. Br. 4. Arkeologično izkapanje u Bagu (97—98).

87. God. XIV. Br. 1. Rimski nadpisi odkriti tečajem g. 1891. u Hrvatskoj (1—4).
88. God. XIV. Br. 1. Nadpisi rimski iz Danila kod Šibenika (4—5).
89. God. XIV. Br. 1. Šubićev nadpis u Ostrovici Dalmatinskoj (8—10).
90. God. XIV. Br. 3. Topusko (65—68).
91. God. XIV. Br. 3. Napadaj dra. Truhelke čuvara kod zem. muzeja u Sarajevu (85—86).
92. God. XIV. Br. 4. Ulomci rimskih nadpisa iz Dalmacije (109—110).

Rad svoje osobite i tamačne ćudi, te pustim oblicima konvencijonalne udvornosti, neprikrivene iskrenosti i otvorenosti, bio je pokojni prof. dr. Šime Ljubić posve svoje vrsti, a u Zagrebu poznat u svakom sloju pučanstva, od proste piljarice na Jelačićevom trgu, do učenih i mudrih glava u jugoslavenskoj akademiji i na sveučilištu Frana Josipa I., jer je s njim dosta bilo obćiti i jedan sami put, da ga dobro upoznaš i zapamtiš dok si živ na svietu. Udvorice, prevejance, prepredene licumjerce, ljenčiné, brbljavce i hrvatskog roda odmetnike nije mogao trpjeti, te bi im bez okolišanja očitovao u obraz svoj prezir i nemilice ih šibao težkim bičem razgaljene svoje ironije. Tomu je bila u ovom varavom svietu naravska posliedica, da su se nahodili tek riedki ljudi, koji su mogli da uživaju njegovo povjerenje i, štujuć velike njegove zasluge stečene pred znanošću i pred hrvatskim narodom, neumornom njegovom marljivošću i uztrajnošću, podnositi ženijalnu njegovu priprostitost i stupiti s njim u užu prijateljsku svezu, kao što je n. p. sveuč. prof. N. Nodilo, koji ga je pohodio i u njegovom starigradskom Tuskulu. Tom svojom bezobzirnošću u družtvenom obćenju pribavljao je sebi mnogobrojne neprijatelje, od kojih mu se je jedan uspevši se na visoku stolicu, i nemilo osvetio, zadavši mu takovih neprilikâ u njegovim starim godinama, da su bile uzrokom preko njegove volje, da bude umirovljen prije dovršene službe, da ostavi Zagreb i da se skloni u rodni Starigrad. Nije ipak ni tamo našao zaslužena mira ni zadovoljstva, nego mu je bilo sudjeno da izpija do dna gorku čašu ljudske nezahvalnosti do zadnjega časa života. Njegovo je srce bilo puno plemenitog i samopriegornog rodoljublja, kao što nam očito dokazuje vaskolik njegov život, posvećen napredku hrvatske prosvjete, te je znao cieniti svaki podhvat, od kojega se je ozbiljnim zauzimanjem bilo nadati uspjehu koristnu i dičnu po nauku i po knjigu hrvatsku. Mladje voljne radnike na znanstvenom polju hrvatske knjige znao je i hotio je uztrpljivo napućivati, svjetovati, podučavati i hrabriti svojim dopisivanjem, kao malo koji učenjak našeg starijeg pokolienja. Zato mu i naš urednik i Vid Vuletić-Vukasović i mnogi drugi duguju vječitu harnost. Nije dakle čudo, što je naše starinarsko družtvo još u zametku svojem, a na svoju sreću, našlo u njemu svojeg savjetnika, gorljivog zagovaratelja, pomoćnika, u jednu rieč pravog prijatelja, uza sve to da je sam u ono doba bio dušom istoimenog i starijeg družtva u Zagrebu. On je do

zadnjih dana života bio u bezprestanom dopisivanju s našim predsjednikom, s urednikom ovog časopisa i suradnikom Vidom Vuletić-Vukasovićem, te jih je toplim svojim rodoljubnim dahom zadahnjivao i bodrio u radu. Samo ohrabreno njegovim poticanjem, odobravanjem imena, programa i gradiva, odlučilo se je upraviteljstvo našega družtva na izdavanje ovog svojeg glasila, uz kojega je smjer i sadržaj na toliko pristajao, da je objelodanio u njemu i jedan svoj prilog, i to „Još dvie rieči o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice“ (God. I., br. 2., str. 71—73), tako da se može smatrati njegovim suradnikom. Bio je nakan još i više pisati za naše glasilo, nego se je tužio, da u Staromgradu neima pri ruci pomoćnih knjiga, bez kojih nije moguće pisati ozbiljne povjestne ni arkeologične razprave. To je bio razlog s kojega se je u posljednje doba bavio samo sastavljanjem za olakoćenje porabe svojih mletačkih „Listina“, pa je jugoslavenska akademija od toga rada i objelodanila već 1893. god. omašnu knjigu pod naslovom „Index rerum, personarum et locorum in voluminibus I.—V. monumentorum spectantium historiam Slavorum meridionalium“. Po njegovim riečima slutimo, da se u njegovoj ostavštini ima nahoditi jošte sva sila još neobjelodanjenih povjestnih i numizmatičkih bilježaka, sakupljenih u mletačkom arhivu i tečajem pribiranja domaćih arhiva i prolistavanja mnogobrojnih povjestničkih izvora, što ih je imao pri ruci kroz dugih pedeset i više godina bezprestana učenja. Umro je ne ostavivši pisane oporuke, te je, kako nam javiše, radi njegove ostavštine zametnuta sudbena parnica. Trebat će dakle čekat riešenje iste, da se dozna, koga li će dopasti pokojnikove knjige i rukopisi. Mi u toliko stavljamo na srce onima kojih se bude ticati, neka dobro paze, da nebi propao taj još nepobrani plod pokojnikovog slavnog truda, a mislimo da bi bilo i rodoljubno i prikladno, da se spomenuti rukopisi u svoje doba ustupe na čuvanje i porabu našoj jugoslavenskoj akademiji.

Kao počastni član našega družtva i kao član njegovog znanstvenog odbora, prisustvovao je šestoj glavnoj družtvenoj skupštini i otvorenju družtvenog „Prvog Muzeja hrvatskih spomenika“ u Kninu dne 24. kolovoza 1893.

Kroz praznike 1894. godine sudjelovao je u I. medjunarodnom kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu, te je u toj prigodi bio odlikovan čašću predsjednika V. slavenskog odsjeka kongresa.

Kroz praznike 1895. god. sretnuo ga je slučajno naš urednik na bečkom Opern-Ringu, dokle je bio doputovao, da izhodi i pospješi kod ministarstva dozvolu, da može sagraditi za sebe grob u vlastitoj grobnoj kapeli, osmerokutnom mauzoleju kubetom pokrivenim, što ga je dao sagraditi do zapadne strane svoje kuće u Staromgradu. Tu su sad zakopani njegovi smrtni ostanci. Nakon malo dana iza toga našao se je zajedno s njim opet slučajno naš urednik u Trstu u svratištu „Perco“. — U tom se je gradu bio zaustavio na molbu svojega prijatelja, a slavnog nam hrvatskog kipara Ivana Rendića,

koji mu je baš onih dana bio snimio u sadri fac-simile poprsja, kojim je i sam pokojnik bio zadovoljan. Tada je naš urednik imao sreću, da putuje sa slavnim pokojnikom, kao svojim Mentorom i ocem, na povratku od Trsta do Starogagrada, te je, u dvodnevnom putovanju po liepu vremenu i sgodnu družtvu, imao prilike, da pozna u njemu neizcrpiva šaljivdžiju i krasna veseljaka. Još ga je naš urednik vidio i kroz praznike 1896., ali već od bolesti jadno satrvena, pa je na svoju žalost lahko mogao da naslut i skorašnju mu smrt, kako je to do malo doba ustmeno priobćio bio povjestničarima Iv. Krst. Tkalčiću i prof. Tad. Smičiklasu u Zagrebu.

Uz Frana Rački-a i Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga, neosporno pripada Simeonu Ljubiću u povjesti hrvatske književnosti najnovijega doba častno mjesto medju prvacima povjestne struke. Takovom trojkom dičili bi se i veliki naobraženi narodi, a malom našem hrvatskomu jesu oni i dika i ponos i umnici i pregaoci prvoga reda, u koje treba da se ugledaju mladji sadašnji naši povjestničari i starinari pa i oni dojdućih pokoljenja. Oni su dapače pravi utemeljitelji kritičkog pisanja hrvatske narodne povjesti. Slava svoj trojici! Slava uspomeni pokojnog podpredsjednika našega družtva neumrlog prof. don Simeona Ljubića!

Uredništvo.

Nekrolog.

† Dr. Ivan Crnčić.

Licem na Vodokršće t. g. preminuo je u Rimu jedan od najzaslužnijih hrvatskih povjestničara, kanonik dr. Ivan Crnčić, prodstojnik onamošnjeg svetojeronimskog kaptolskoga sbora i dopisujući član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. od prilike u 66. godini života. Nakon Rački-a, Rada Lopašića i prof. don Šime Ljubića, četvrti je to slavni hrvatski povjestničar, koji pada u grob u vrieme od ne pune tri godine danâ!

Rodio se je vrli pokojnik u Poljani na otoku Krku, te je kao mlad svećenik krčke biskupije bio poslan u bečki Augustineum, da ondje dovrši svoje nauke i steče doktorsku laureu. Već tada, u pedesetim godinama, počeo se je bio Crnčić baviti starinama i prošlošću svojega naroda, te je u „Kat. Listu“ objelodanio prvu svoju oveću razpravu „Vid Omišljanin, pisac hrvatski XV. vieka“. Ljubav za hrvatsku knjigu dovela ga je medju suradnike Ivana Kukuljevića i u tiesno prijateljstvo s drom. Franom Rački-em. Kad je pokojni dr. Rački 1861. ostavio Rim, dodje, ali ne odmah, kako su mnogi pisali u njegovoj osmrtnici, nego tek 1863. god., i to baš u lipnju mjesecu, na njegovo mjesto dr. Ivan Crnčić, kako sam piše u svojoj razpravi „Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije god. 1453“. („Rad“ jug. ak., knj. LXXIX. str. 1—70): „Ja ni mrve „Ilirac“ 1863. godine postah, i to više po tudjoj nego po svojoj volji, članom „Ilirskoga“ („degli Illirici“, „Illyricorum“) obojega zavoda, kapitula i nekakova sbora, ili pravo bratovštine nad našim gostinjcem, u viečnom gradu. No do mala, možda još istoga dana, u koji sam, a to na 11. junija, simo prišao“ itd. Tamo je bio pouzdanikom hrvatskih biskupa u Rimu. Boraveć od tada vazda u Rimu, i vraćajuć se u domovinu samo za malo dana, Crnčić je cieli svoj život posvetio bio iztraživanju starih hrvatskih spomenika, pak je na tom polju stekao trajnih zasluga.

U drugom godišnjaku „Književnika“ napisao je razpravu „Krčke starine“. Malo zatim izda oveću radnju: „Najstarija povjest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji. Rim 1867.“ U toj knjizi, pisanoj krčkim narječjem i Kurelčevim oblicima, za koje je držao da će preoteti mah u hrvatskoj knjizi, sabrao je Crnčić dragocjeno gradivo za staru topografiju i povjest hrvatske službe božje. Posljednje godine svojega života sproveo je Crnčić u velikoj zabrinutosti za obstanak zavoda Sv. Jerolima, koji je, uza sav dohodak od 60.000 franaka, što mu nose njegove kuće, pao pod sekvestar. Boraveć za kratko doba u domovini, obišao je bio u zadnje doba hrvatske biskupe, moleć jih, da bi se složili i zavod preustrojili na način, kako bi mogao bolje uspievati na korist učenije ruke hrvatskog svećeničkog podmladka.

Pokojnik je napisao još ove radnje:

1. „Assemanovo izborno evangjelje“, gdje je zlamenito izpravio isto djelo prije izdano od dra. Račkoga.

2. Popravci ka glagolskim spomenikom. „Rad“ knj. XVI.

3. Brojna vriednost slova III. „Rad“ knj. XXIII.

4. Dvie razprave: Slovenski Sveti Jerolim u Rimu a Rieka; i drugo je Senj, a drugo Senj-Trst. 1868.

5. Još oble glagolice po krčkom otoku. „Starine“ knj. VII.

6. Rimsko-slovinska družba Sv. Kirila i Metoda. „Starine“ knj. XIV.

7. Nekoliko južnih Slovjena zapisanih od 1478.—1520. godine u bratovštinu Sv. Duha u Rimu. Starine knj. XV.

8. Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. god. „Starine“ knj. XVIII.

9. Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u dragi bašćanskoj. „Starine“ knj. XX.

10. Što je pisama sakupio P. Blagoslov Bartoli. „Starine“ knj. XX.

11. U knjizi akademije jugosl. „Hrvatski pisani zakoni“ (str. 145—177) zajedno sa drom. Račkiem uredio je „Statut urbarski a donekle i svega krčkoga otoka (g. 1362.—1599.) i sam je tomu štatutu napisao „Pripomenak“ (str. XLIV—LXXI).

Crnčić je pratio i starinarski rad u „Viestniku hrv. ark. družtva“, te je u 5. njegovom godišnjaku stupio medju njegove urednike i priobćio u njemu sliedeće priloge:

1. God. V. Br. 2. Dopis iz Rima, u kojem izpravlja u Vida Vuletić-Vukasovića životopisu Mata Kopora neke podatke, te priobćuje neke priloge i razjašnjenja o životopisu Natala Bonifacija šibenskog rezbara (str. 56—57).

2. God. VI. Br. 2. Dopis iz Rima u kojemu donosi prepis oporuke sitnoslikara Julija Klovija iz državnog arkiva u Rimu sa dodatkom o bugarskom porieklu Klovijevu (58—61).

3. God. VII. Br. 3. Dopis iz Rima, u kojemu javlja, da je u krčkoj biskupiji bio tajnikom od 1861. do 1863. god., te da je u to doba prepisao nekoliko izpravâ iz arkiva osorskih biskupa, te objelodanjuje svoje primjetbe na prof. Milčetića priobćenja o selu Belu na creskom otoku, pa priobćuje tri takove izprave, jednu latinsku a dvie hrvatske o Beli (str. 82—85).

4. God. VIII. Br. 3. „Još o Belom“ (str. 86—72), gdje o Beli pobjedonosno polemizuje sa prof. Milčetićem, Coleti-em i dr. Račkiem.

5. God. VIII. Br. 4. „Kako valja čitati na pečatu Zavaljskoga manastira“, gdje izpravlja V. V. Vukasovićevo čitanje (str. 114—115).

6. God. VIII. Br. 4. Dopis iz Rima (str. 124—125), gdje tumači i čita nadpis na dašćicama, koji se nalazi na velikom otaru stolne crkve u Vrbniku na otoku Krku — uza sliku koju je napravio kotorski slikar *Madin Cvitović.*

7. God. IX. Br. 3. „Nadpis na sakristiji krčke stolne crkve“, i to iz god. 1333. o sagradjenju iste crkve (str. 65—68).

8. God. XII. Br. 1. „Stinica je po latinski Murula, a Bag Scrissa“ (str. 7—12).

Udieli mu Bože, vječni pokoj rodoljubnoj duši!

Uredništvo.

Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Kroz zadnji tromjesec družtvo je dalo kopati dublje izpod tla u bazilici na Kapitulu kod Knina, pošto to do sada nije moglo učiniti obzirom na nekoliko svježih grobova. Pri toj radnji našasto je 18 raznih prstenova, medju kojima u srednjem brodu na ruci jednog mrtvaca srebrni pečatni prsten sa liepo izradjenim gotičkom majuskulom A, pa i nekoliko arhitektoničkih ulomaka odnosnih na mladju i davniju baziliku.

U kninskoj županiji obstoje dva brda imenom „Bogočin", jedan na Unešiću drniške, drugi „Bogetiću" prominske obćine. Oni podsiećaju po svoj prilici na pogansko bogoštovje starih Hrvata, zato je naš predsjednik dao pretražiti jednu veliku gromilu na Bogočinu unešićskom i to sa priličnim uspjehom, koji će se u odnosnoj razpravi potanko iztaknuti.

Tom je prilikom isti predsjednik po kazivanju seljana doznao, da pod Bogočinom, na oranici Jure Bramca pok. Jure na Unešiću, ima važnih grobova sa bogatim mrtvačkim prilozima, na koje su se pred nekoliko godina seljani vodeć gnjilu namjerili, te je odmah u prisutnosti svojoj dao na mjestu kopati. U jedan dan na uzku prostoru otvoreno je 16 grobova, te u četiri našasto je srebrnih i pozlaćenih krasno izradjenih predmeta Obzirom na to, da je zemljište, gdje su grobovi, podvodno, te zimsko doba neprijatno za njihovo otvaranje, daljne pretraživanje tog zemljišta odgodjeno do prijatnijeg doba, a potanji opis nalazišta do obavljenja tih izkopina.

Družtveni predsjednik, nagadjajuć, da bi sa grobovima u ravnici mogli biti srodni i grobovi pod mnogobrojnim gromilam, što su oko kuća Ležajića u Skradinskoj okolici razsijane, dao je u prisutnosti svojoj jednu takovu gromilu pretražiti. U istoj našasto je više grobova pravilno zidanih, a uz mrtvace naušnica mjedenih i srebrnih, srodnih prije spomenutima.

Iz ovog pokušaja dade se nagadjati, kako će se daljnim pretraživanjem tih gromila, po srodnosti mrtvačkih priloga, dovesti u svezu grobovi u ravnu s ovim u gromilama, koje su mnogobrojne na Gjevrskama.

Istom prilikom doznao je predsjednik, da na oranici Miće Berića u Varivodam ima množina grobova, te je jedan dao otvoriti. U grobu, tesanim kamenom liepo ozidanomu, našast je mrtvac bez ikakva mrtvačkog priloga. Nije se dalji pokušaj mogao nastaviti, buduć je oranica zasijana. Svakako i to zemljište zaslužuje, da bude bolje pretraženo.

U susjednomu selu Ićevu, a na zemljištu „Lastva", Lako Nadoveza, slučajno se namjerio na zavaljenu starinsku crkvicu, kojoj je samo odkrio lapat absidetnoga zida. U jednom grobu uz crkvicu uz mrtvaca našao je dvie proste naušnice.

I ovaj položaj zaslužuje, da bude sistematično pretražen a cap. Pošto je slavno poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba u svojoj skupštini dne 14. studenoga 1896., prihvaćajuć proračun za god. 1897., uvrstilo u isti 500 for. kao pripomoć našemu družtvu, uz uvjet, da bi tom svotom družtvo koje izkopine proizvelo, — kako se je to čitalo po zagrebačkim dnevnicim, koji su tečaj one skupštine objelodanili; — to je družtveno upraviteljstvo odmah odlučilo, da na račun spomenute podpore započme odkopavanje kakvih ruševina u Biskupiji kod Knina. U tu svrhu najprije je nabavilo od g. Joske Pesena rodjena Bulat dio zemljišta, gdje ruševine leže, a dio, gdje će se izkopana zemlja bacati. Buduć za težačke radnje zadnjeg vremena dobar ugadjaj bio, družtvo je započelo, da sistematično te izkopine izvadja, i nade je, da će se u idućem broju ovog časopisa objelodaniti potanko izvješće.

Prva hrvatska štedionica u Zagrebu pri svršetku 1896. godine doživjela je sreću, da može svetkovati pedesetogodišnjicu svojega uspješnoga i po hrvatski narod veoma plodnoga rada.

Naše družtveno upraviteljstvo harno sjećajuć se, kako je spomenuta štedionica i naše družtvo u dva navrata izdašnom podporom podpomogla, nije moglo da se otme dužnosti, da joj u toj prigodi ne podastre svoju pismenu čestitku.

*

Ista štedionica na svojoj glavnoj skupštini dne 20. prosinca 1896. primila je jednodušan zaključak, da na uspomenu tog njezinog jubijela budu porazdieljeni medju razna hrvatska znanstvena i humanitarna družtva upravo kraljevski darovi u ukupnom iznosu od 100.000 for., od kojih *hiljadu forinta* i našemu družtvu.

Doisto nije mogla slavna štedionica sjajnije da proslavi svoj god, nego onakovom izdašnom podporom, udieljenom u dobrotvorne i znanstvene svrhe načinom, t. j., kojim se jedino može da obezbjedi budućnost hrvatskoga naroda.

Naše družtvo na opredieljenu podporu nada se, da će se najprikladnije slavnoj štedionici zahvaliti, ako darovanu svotu uloži izključivo u posebne kakve izkopine, tako, da se bude moglo točno znati, kakav li se je uspjeh sa istom postigao.

Njegova Preuzvišenost gospodin dr. Juraj Posilović, nadbiskup zagrebački, podielio je družtvu podporu od 100 for.

U zadnjem rujnu preminuo je u Karlovcu čestiti rodoljub gosp. Matešić, te je oporučno ostavio u razne dobrotvorne svrhe 10.000 for., od kojih našemu družtvu 100 for.

Čestita rodoljubkinja g. Marija ud. Karabaić rodjena Danilo poklonila je družtvu nekoliko starinskih srebrnih novaca i nekoliko povjestničkih knjiga.

Naš družtveni podpredsjednik prof. Virgilije Perić, hrvatski zastupnik na carevinskom vieću, u proračunskoj razpravi dneva 17. prosinca 1896. veoma krasnim govorom na dugo je iztaknuo rad našega družtva i važnost hrvatskih izkopina, te dokazao, kako je neznatna podpora od 500 for., što ju cislitavska vlada od nazad dvie godine družtvu udieljuje. Za tim je vieću predložio sliedeću resoluciju: „Pozivlje se c. kr. vlada, da Hrvatskomu starinarskomu družtvu u Kninu podieli izvanrednu podporu za godinu 1897., a da u budućemu proračunu mjesto 500 for. redovite podpore uvrsti 3.000 for.“ Ova je resolucija od vieća prihvaćena.

Stupiše nadalje u naše družtvo kroz god. 1895., zauzimanjem povjerenika p. n. g. Eduarda pl. Wodwářka:

Oton Iveković, profesor kr. realke i hrvatski slikar, Zagreb.

Neposredno stupiše kroz god. 1895. p. n. gospoda:

Dr. Dragutin Mašek vit. Bosnadolski, primarni liečnik u bolnici milos. sestara, Zagreb. Ćiro Iveković, c. kr. arhitekt, Zadar. Občina Makarsko-Primorska, Makarska. Gjuro Šimončić, župnik, Gradec.

Stupiše kroz god. 1896., zauzimanjem povjerenika p. n. g. Josipa Sokola:

Nikola Horvat, učitelj, Križevci.

Sakupio povjerenik Petar pl. Akačić:

Ot. Ivan Kačić-Peko, župnik, Sv. Martin-Brač. Braća Novaković, trgovci, Sv. Martin-Brač. Petar pop Car, župnik, Dračevica Nerezišće-Brač. Dr. Ivan Nazor, liečnik, Supetar-Brač. Ivo Foretić-Dinkov, posjednik, Korčula. Amos Zanini, trgovac, Korčula.

Stupiše kao članovi utemeljitelji, zauzimanjem povjerenika g. Peroslava Paskiević-Čikare:

Milan Vaniček, činovnik hipotekarne banke, Zagreb.

Neposredno:

Josip Šestak, kanonik, Djakovo. Dr. Dragutin Neumann, odvjetnik, Osiek. Milan Nossan, veletržac, Zagreb. Dr. Vatroslav Reiner, odvjetnik, Karlovac.

